Educaţia sentimentală
de Gustave Flaubert

Traduceri de Lucia Demetrius, Anda Boldur, Mihai Mmurgu
Ediţie critică. Volumul II.
Note de istorie literară, comentarii de Irina Mavrodin
Coperta şi supracoperta Val Munteanu
Bucureşti – 1982
Editura Univers

Lector: Angela Cismaş
Tehnoredactor: Nicolae Şerbanescu
Bun de tipar: 26.01.1982. Coli de tipar: 29.
Comanda nr. 10 431
Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii"
Bucureşti — Piaţa Scânteii nr. 1
Republica Socialistă România

Note de istorie literară
de Irina Mavrodin

Critica şi istoria literară – dăm aici, aşa cum arătam şi în primul volum al acestei ediţii, conceptului de „istorie literară" sensul lui consacrat prin tradiţie, ce se referă la o cunoaştere obţinută pe temeiul unor date pozitive privind biografia scriitorului, circumstanţele istorice, politice, sociale, culturale etc. în care are loc geneza şi receptarea, în primul rând de către contemporani, a operei etc, date considerate ca fiind „extrinsece" şi nonspecifice acesteia de către noua reflecţie critică a ultimelor decenii, ea însăşi însă, după cum se vede tot mai mult, depăşită în prezent de o nouă orientare vizând a integra aceste date într-un sistem în cadrul căruia ar putea să funcţioneze ca specifice – au stabilit cu îndeajuns de multă precizie existenţa câtorva etape în crearea romanului *Educaţia sentimentală:* versiunea definitivă a acestuia, cea din 1869, este precedată de alte trei texte care întreţin cu ea evidente relaţii de similitudine, la nivelul subiectului, acţiunii, personajelor etc. Mai mult, fraze şi chiar pasaje întregi din aceste trei texte din multe puncte de vedere similare cu marele roman ce abia urmează a fi scris au fost introduse de Flaubert ca atare în versiunea definitivă a *Educaţiei sentimentale.*

Dar trebuie totuşi să remarcăm că, deşi considerate a fi un fel de „schiţe" pregătitoare, aceste texte – scrise la date mult distanţate în timp şi, cu excepţia celui de-al treilea, nu în vederea romanului *Educaţia sentimentală* – sunt suficient de distincte spre a putea fi abordate şi ca texte autonome, adică în afara relaţiei propuse mai sus.

Iată-le: *Mémoires d'un fou (Memoriile unui nebun),* 1837; *Novembre (Noiembrie),* 1842; *Educaţia sentimentală* (prima versiune), 1843–1845.

Flaubert scrie *Memoriile unui nebun* încă de pe când era elev de liceu, la vârsta de şaisprezece ani. E un text foarte romantic, compus sub influenţa unor fervente lecturi din Chateaubriand, Hugo, Goethe, Byron. Evenimentele istorice, care vor ocupa un loc atât de important în versiunea definitivă a *Educaţiei sentimentale,* nu-l preocupă câtuşi de puţin pe tânărul autor: *Memoriile* sunt o confesiune foarte personală, scrisă dealtminteri spre a fi citită de un singur om, de Alfred Le Poittevin, cel mai apropiat prieten al lui Flaubert. Foarte autobiografice, aceste *Memorii* nu sunt însă povestea unei vieţi surprinsă în evenimentele ei „exterioare": „Voi scrie deci povestea vieţii mele, spune Flaubert chiar la începutul lor. Ce viaţă! Dar oare am trăit cu adevărat? Sunt tânăr, nu am nici o cută pe obraz şi nici o patimă în suflet... Or, viaţa mea nu-i o înşiruire de fapte: *viaţa mea este un gând..."* Corespondenţele descoperite de exegeţii lui Flaubert între *Memoriile unui nebun* şi *Educaţia sentimentală* se situează pe linia unui anumit mod de a gândi – pe temeiul uneia şi aceleiaşi intuiţii fundamentale, confirmată în cazul autorului adult de o experienţă ce-i lipsea adolescentului – viaţa şi, în speţă, iubirea. Motivul iubirii unice apare încă aici, ca şi numele de Marie purtat de eroină.

În *Noiembrie,* intensitatea cu care este resimţită absenţa sentimentului iubirii adevărate, unice, vădeşte, în ciuda faptului că eroina, tot Marie, este o prostituată, prezenţa aceluiaşi motiv. Subiectul pare a fi reluarea unui episod din *Memoriile unui nebun* (eroul „profanează iubirea" Mariei printr-o aventură ce nu-i lasă decât un profund dezgust). El prefigurează totodată unele episoade din *Educaţia sentimentală* (versiunea definitivă) a căror eroină este Rosannette. Mai mult chiar: regăsim aici pasaje întregi ce vor fi preluate aproape ca atare în versiunea definitivă a romanului.

A treia prefigurare datează din 1843-1845 (scriitorul este silit să-şi întrerupă lucrul timp îndelungat din cauza unei crize nervoase) şi poartă titlul ce va rămâne şi în versiunea definitivă. Între momentul când este terminat textul *Noiembrie* şi cel al primelor pagini scrise din această primă versiune nu trec decât câteva luni. Eroul unic din *Memoriile unui nebun* şi din *Noiembrie* apare în prima versiune a *Educaţiei sentimentale* într-o dublă ipostază: există două personaje (procedeul va fi reluat de către scriitor douăzeci şi cinci de ani mai târziu, în *Bouvard şi Pécuchet),* Henry şi Jules, complementare, spre a spune astfel, în ceea ce priveşte psihologia şi comportamentul. E o soluţie prin care Flaubert poate rezolva situaţii mentale antinomice, paradoxale, fără a fi nevoit să recurgă la monolog, procedeu care prevalase în versiunile anterioare.

Istoricii literari au stabilit relaţii de similitudine între Flaubert şi personajul Jules (o vor face şi în ceea ce priveşte Frédéric din versiunea definitivă a *Educaţiei sentimentale),* între prietenul romancierului, Maxime du Camp şi personajul Henry. Cât priveşte eroina, doamna Renaud, ea continui să fie inspirată, după aceiaşi istorici literari, de iubirea platonică a foarte tânărului Flaubert pentru Élisa Schlésinger. Spre deosebire însă de întâmplările reale, spre deosebire totodată (lucru mai important, dântr-un punct de vedere specific literar) de cele descrise în versiunea definitivă, doamna Renaud devine amanta lui Henry, cu care pleacă în America. Deşi desfăşurarea evenimentelor este în cea mai mare măsură inventată, Flaubert nu reuşeşte să se îndepărteze

de sursele autobiografice, care capătă aici o evidenţă de natură nonartistică.

În versiunea definitivă a *Educaţiei sentimentale,* începută la 1 septembrie 1863 (deci aproape la douăzeci de ani după terminarea versiunii din 1843–1845) şi terminată la 16 mai 1869 (publicată la 17 noiembrie 1869), apar modificări esenţiale, care ne permit să vorbim, în ciuda identităţii de titlu, de o altă carte. Între timp, Flaubert îşi scrisese principalele opere (cu excepţia romanului *Bouvard şi Pecuchet* şi a celor *Trei povestiri),* constituindu-şi, odată cu fiecare pagină nouă, ceea ce astăzi numim o poetică flaubertiană. Evident, este singura explicaţie ce poate justifica marea distanţă dintre cele două versiuni, prima apărându-ne astfel faţă de a doua doar ca un proiect la nivelul subiectului (care, el însuşi, suferă mari modificări, după cum s-a văzut). Totuşi, istoricii literari încearcă şi o explicaţie de natură biografică (cu totul neconcludentă, după părerea noastră, dar pe care o consemnăm totuşi, fie şi numai pentru a demonstra lipsa de pertinenţă, pe plan specific literar, a unor asemenea corelări: Élisa Schlésinger a părăsit Franţa de mai bine de cincisprezece ani, ceea ce îi dă putinţa lui Flaubert să-şi desfăşoare în voie amintirile legate de iubirea sa din tinereţe).

Spre deosebire de prima versiune, în care cadrul istoric nu apare aproape deloc, ultima versiune frapează prin marele număr de detalii inspirate din evenimentele istorice reale. Este, sub acest raport, o adevărată cronică a vieţii pariziene în timpul domniei lui Ludovic-Filip şi al revoluţiei de la 1848. Un mare număr de personaje „secundare" aparţin acestei realităţi istorice, ele coexistând, în spaţiul ficţiunii romaneşti, cu personajele inventate, întru unul şi acelaşi statut ontologic, şi aceasta datorită tratamentului scriptural omogen la care sunt supuse. Este doar unul din modurile prin care putem constata perfecta integrare a faptului de viaţă imediat, a documentului brut, în textul literar flaubertian. Există nenumărate mărturii, în *Corespondenţa* lui Flaubert mai ales, privitoare la felul minuţios în care acesta se documentează pentru fiecare rând din *Educaţia sentimentală* (metodă utilizată de el şi în celelalte opere, dar care aici, dat fiind numeroasele referiri la istoria *recentă* a Franţei, trăită în parte de Flaubert şi de contemporanii săi, ia forme de o pedanterie uluitoare). Or, acest material referenţial, verificat cu minuţia şi acribia omului de ştiinţă tocmai în ceea ce priveşte funcţia lui referenţială, devine, în carte, *totodată,* şi un material de construcţie ca oricare altul, un material de construcţie pur şi simplu. Este paradoxul creaţiei flaubertiene, care construieşte, din documente meticulos adunate, o „carte despre nimic" adică o carte ce se defineşte, în ultimă instanţă, ca sumă de raporturi armonioase.

Că astfel stau lucrurile şi în cazul *Educaţiei sentimentale,* şi chiar mai mult decât în cazul tuturor celorlalte opere ale lui Flaubert, o dovedeşte insuccesul cărţii în momentul apariţiei sale. Alături de diatribele fulgurante (cea a lui Barbey d'Aurevilly, publicată în *Le Constitutionnel,* în care i se reproşează lui Flaubert şi „şcolii sale" „vulgaritatea" literaturii pe care o fac, este cel mai adeseori citată), există însă şi articole care văd în *Educaţia sentimentală* o capodoperă (cel al lui George Sand din *La Liberté).*

Receptarea ulterioară (atitudinea foarte rezervată a lui Lanson în faţa cărţii este simptomatică pentru felul cum e citită *Educaţia sentimentală* la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului XX) se fixează la un punct de vedere care privilegiază în creaţia flaubertiană romanele *Doamna Bovary* şi *Salammbô.* În ultimele trei decenii însă, odată cu afirmarea Noului Roman, *Educaţia sentimentală* e citită ca un roman „fără subiect", „fără acţiune", „fără deznodământ", şi chiar şi „fără personaje": ca un „anti-roman", deci. Novatoare în momentul în care a fost scrisă, cartea lui Flaubert continuă (şi va continua) să acţioneze ca operă novatoare.

Partea întâi

I

La[1] 15 septembrie 1840, către orele şase de dimineaţă, *La Ville-de-Montereau,* gata de plecare, scotea vârtejuri groase de fum în faţa cheiului Saint-Bernard. Oamenii soseau cu sufletul la gură; butoaie mari, cabluri, coşuri cu albituri împiedicau circulaţia; marinarii nu răspundeau nimănui; oamenii se izbeau unii de alţii; coletele urcau între cele două tambururi şi găligia se topea în fâsâitul aburilor care, ieşind printre plăcile de tablă, înfăşurau totul într-o ceaţă alburie, în vreme ce în faţă clopotul bătea fără contenire.

În sfârşit vaporul plecă; cele două maluri semănate cu prăvălii, şantiere şi uzine alergară ca două panglici pe care le desfăşori. Un tânăr de optsprezece ani, care avea părul lung şi ţinea un album sub braţ, stătea neclintit lângă cârmă. Privea prin ceaţă clopotniţe, clădiri ale căror nume nu-l cunoştea; apoi îmbrăţişa cu o ultimă privire insula *Saint-Louis, La Cité, Notre-Dame.* Curând, când Parisul pieri, suspină din adânc.

Domnul Frédéric Moreau[2], care îşi trecuse de puţin timp bacalaureatul, se întorcea la Nogent-sur-Seine, unde avea să tânjească vreme de două luni, înainte de a pleca *să-şi facă dreptul.* Maică-sa îl trimisese, cu o sumă de bani strict necesară, la Le Havre, să vadă un unchi care spera ea că îl va lăsa moştenitor; se întorsese abia în ajun; şi se despăgubea de faptul că nu putuse sta în capitală, întorcându-se în provincia lui pe calea cea mai lungă.

Frământarea se liniştea; toţi se aşezaseră; câţiva, în picioare, se încălzeau în jurul maşinii, şi coşul scuipa cu un horcăit rar şi ritmic o trâmbă de fum negru. Picături de rouă curgeau pe arămuri; puntea tremura de o mică vibraţie interioară şi cele două roţi băteau apa învârtindu-se iute.

Râul era mărginit de plăji de nisip. Întâlneai plute care începeau să şerpuiască legănate de valuri sau o barcă fără pânze în care pescuia un om aşezat jos; apoi ceţurile călătoare se topiră, soarele se ivi, colina care urma pe dreapta cursul Senei coborî încet-încet şi se arătă alta, mai apropiată, pe malul dimpotrivă.

Era încununată de copaci între casele joase, cu acoperişuri în stil italian. Aveau grădini în pantă, despărţite între ele prin ziduri noi, grilajuri de fier, pajişti, sere calde şi ghivece de muşcate, puse la distanţe egale pe terasele pe care puteai ieşi să iei aer. Văzând aceste reşedinţe cochete, atât de liniştite, mulţi ar fi dorit să le fie proprietari ca să trăiască acolo până la sfârşitul zilelor, cu un biliard bun, o şalupă, o femeie sau alt vis. Plăcerea nouă a unei excursii pe apă înlesnea efuziunile. Poznaşii îşi şi începuseră glumele. Mulţi cântau. Erau veseli. Îşi turnau câte un păhărel.

Frédéric se gândea la odaia pe care ar ocupa-o acolo, la planul unei drame, la subiecte de tablouri, la pasiuni viitoare. I se părea că fericirea meritată de desăvârşirea sufletului său întârzia să vină. Îşi recită versuri melancolice: mergea pe punte cu paşi repezi, înainta până la capăt pe partea clopotului; şi, într-un cerc de pasageri şi de marinari, văzu un domn care îi spunea vorbe dulci unei ţărănci, răsucindu-i crucea de aur pe care o purta pe piept. Era un zdrahon de vreo patruzeci de ani, cu părul creţ. Trupul lui voinic umplea o jachetă de catifea neagră, două smaragde îi străluceau pe cămaşa de batist, iar pantalonii largi, albi, îi cădeau peste nişte cizme ciudate, roşii, de piele fină, împodobite cu desene albastre.

Prezenţa lui Frédéric nu-l stingheri. Se întoarse către el de câteva ori, îi făcu cu ochiul ca să intre în vorbă; pe urmă oferi ţigări de foi tuturor celor care îl înconjurau. Dar, plictisit de tovărăşia lor, fără îndoială, se duse să se aşeze mai departe. Frédéric îl urmă.

Conversaţia se desfăşură la început cu privire la diferite soiuri de tutun, apoi, firește, la femei. Domnul cu cizme roşii îi dădu sfaturi tânărului; expunea teorii, povestea anecdote, se cita pe el însuşi drept exemplu, le înşira pe toate pe un ton părintesc, cu o nevinovăţie deocheată şi amuzantă.

Era republican; călătorise, cunoştea interiorul teatrelor, restaurantelor, redacţiei ziarelor şi pe toţi artiştii celebri, cărora le spunea familiar pe numele mic. Frédéric îi mărturisi repede proiectele lui; străinul le încurajă.

Dar se întrerupse ca să observe coşul maşinii, apoi mormăi iute un calcul lung, ca să ştie "cât ar trebui ca fiecare lovitură de piston, de atâtea ori pe minut, să..." Şi după ce găsi suma, admiră mult peisajul. Mărturisea cât e de fericit că scăpase de afaceri.

Frédéric simţea un anume respect pentru el şi nu rezistă dorinţei de a-i şti numele. Necunoscutul răspunse dintr-o suflare:

– Jacques Arnoux, proprietar al *Artei industriale,* din bulevardul Montmartre.

Un servitor cu galon de aur la caschetă veni să-i spună:

– Domnul ar vrea să coboare? Domnişoara plânge.

Pieri.

Arta industrială era o întreprindere hibridă, caro cuprindea o revistă de pictură şi o prăvălie de tablouri. Frédéric văzuse acest titlu de mai multe ori în vitrina librarului din locul lui de baştină, pe prospecte uriaşe, pe care numele lui Jacques Arnoux se desfăşura cu măreţie.

Soarele ardea din miezul cerului, făcea să strălucească inelele de fier în jurul catargelor, plăcile bastingajului şi faţa apei care, la provă, se despica în două brazde ce se desfăşurau până la marginea pajiştilor. La fiecare cotitură a râului întâlneai aceeaşi perdea de plopi palizi. Câmpia era goală. Pe cer se opriseră câţiva norişori albi – şi plictiseala, răspândită vag, părea a încetini mersul vaporului şi a face şi mai neînsemnată înfăţişarea călătorilor.

În afară de câţiva burghezi la clasa întâi, se aflau acolo muncitori, oameni din comerţ cu nevestele şi copiii lor. Cum pe atunci era obiceiul să te îmbraci cu haine foarte proaste în călătorie, aproape toţi purtau tichii vechi greceşti sau pălării decolorate, haine negre prăpădite, roase de frecuşul biroului, sau redingote cu nasturii crăpaţi pentru că fuseseră prea folosite la prăvălie. Ici şi colo, câte o jiletcă cu guler şal lăsa să se vadă o cămaşă de stambă, pătată de cafea. Ace de metal auriu erau înfipte în cravate zdrenţăroase; curele cusute sub talpă ca să le ţină târlicii împletiţi din fâşii; două sau trei puşlamale care ţineau bastoane de bambus cu curele de piele aruncau priviri piezişe şi taţii de familie holbau ochi mari şi puneau întrebări. Unii stau de vorbă în picioare sau chirciţi pe bagaje; alţii dormeau prin colţuri; câţiva mâncau. Puntea era murdărită de coji de nucă, de mucuri de ţigară, de coji de pere, de resturi de mezeluri aduse în hârtie; trei ebenişti îmbrăcaţi în bluze stăteau în faţa cantinei; un harpist în zdrenţe se odihnea, rezemat cu coatele de instrumentul lui; din când în când se auzea zgomotul cărbunelui în cuptor, o voce ridicată, un râset; şi căpitanul mergea pe pasarelă de la un tambur la altul fără să se oprească. Frédéric, ca să ajungă la locul lui, împinse grilajul clasei I şi deranjă doi vânători cu câinii lor.

Fu ca o apariţie:

Ea era aşezată în mijlocul băncii, singură de tot; sau cel puţin el nu desluşi pe nimeni, uluit de privirea ochilor ei. Când trecu el, ea ridică fruntea; el îşi strânse umerii fără să vrea; şi după ce se aşeză ceva mai departe pe aceeaşi latură, o privi.

Avea o pălărie mare de paie, cu panglici roz care-i palpitau în vânt la spate. Bandourile negre îi conturau coada sprâncenelor lungi, coborau foarte jos şi păreau a-i strânge drăgăstos ovalul chipului. Rochia de muselină de culoare deschisă, stropită cu picouri miei, se răspândea în multe cute. Broda ceva; şi nasul drept, bărbia, toată făptura ei se profilau pe fondul aerului albastru.

Cum stătea mereu în aceeaşi atitudine, el făcu câteva ocoluri la dreapta şi la stânga ca să-şi ascundă manevra; apoi se instala foarte aproape de umbrela ei rezemată de bancă şi se prefăcu a privi o şalupă pe râu.

Nu văzuse niciodată o piele brună atât de frumoasă, o talie atât de cuceritoare, nici degete atât de fine, străbătute cum erau de lumină. Se uita uluit la coşul ei de lucru, ca la un obiect extraordinar. Care îi erau numele, locuinţa, viaţa, trecutul? Dorea să cunoască mobilele din odaia ei, toate rochiile pe care le purtase, oamenii pe care îi frecventa; şi până şi dorinţa posesiunii fizice pierea sub o nevoie mai adâncă, într-o curiozitate dureroasă care n-avea limite.

O negresă cu capul legat într-un fular veni ţinând de mână o fetiţă măricică. Copila tocmai se trezise, ochii îi înotau în lacrimi. O luă pe genunchi. „Domnişoara nu era cuminte, cu toate că în curând avea să împlinească şapte ani; maică-sa n-avea s-o mai iubească; i se iertau prea mult toanele." Şi Frédéric se bucură auzând aceste lucruri, de parcă ar fi făcut o descoperire, o achiziţie.

Presupunea că e de origine andaluză, poate creolă, adusese cu ea din insule această negresă?

Un şal lung cu dungi violete era aşezat în spatele ei, pe bordajul de aramă. De multe ori, în mijlocul mării, în serile umede, trebuia să-şi fi înfăşurat cu el mijlocul, să-şi fi acoperit picioarele, să fi dormit în el! Dar, tras de franjuri, luneca încet-încet, avea să cadă în apă; Frédéric făcu un salt şi-l prinse. Ea îi spuse:

– Vă mulţumesc, domnule.

Ochii lor se întâlniră.

– Nevastă, eşti gata? strigă domnul Arnoux ivindu-se sub acoperişul scării.

Domnişoara Marthe alergă la el şi, agăţată de gâtul lui, îl trase de mustăţi. Răsunară sunetele unei harpe, fetiţa vru să-l vadă pe muzicant; şi în curând cântăreţul la harpă, adus de negresă, intră la clasa întâi. Arnoux îl recunoscu, era un fost model; îl tutui, ceea ce îi surprinse pe cei de faţă. În sfârşit, harpistul îşi scutură pe spate pletele lungi, întinse braţele şi începu să cânte.

Cânta o romanţă orientală în care era vorba de pumnale, flori şi stele. Omul în zdrenţe o cânta cu o voce pătrunzătoare; bătăile maşinii tăiau melodia în contratimp; el ciupea corzile şi mai tare, acestea vibrau şi sunetele lor metalice păreau a scoate suspine şi ceva asemănător cu geamătul unei iubiri orgolioase şi învinse. Pe cele două maluri ale râului păduri se aplecau până pe marginea apei; trecea o adiere de aer proaspăt; doamna Arnoux se uita pierdut în depărtare. Când muzica încetă, clipi de câteva ori de parcă ar fi ieşit dintr-

un vis.

Harpistul se apropie smerit de ei. În vreme ce Arnoux căuta gologanii, Frédéric întinse pumnul strâns spre cascheta lui şi, deschizându-l cu sfială, lăsă să cadă un ludovic de aur. Nu vanitatea îl împingea să facă această pomană în faţa ei, ci un gând de binecuvântare la care o asocia şi pe ea, o pornire aproape religioasă a inimii.

Arnoux, arătându-i drumul, îl invită prietenește să coboare. Frédéric spuse că tocmai mâncase; pe când, dimpotrivă, murea de foame; şi nu mai avea nici un ban în fundul pungii.

Pe urmă se gândi că avea dreptul, ca oricare altul, să stea în acea încăpere.

Burghezii mâncau în jurul meselor rotunde, un chelner alerga de colo colo; domnul şi doamna Arnoux se aflau în fund, pe dreapta; el se aşează pe o banchetă lungă, tapisată cu catifea, după ce luă un ziar care se afla acolo.

Ei trebuiau să ia la Montereau diligenta de Châlons. Călătoria lor în Elveţia avea să dureze o lună. Doamna Arnoux îşi dojeni bărbatul pentru slăbiciunea lui faţă de copil. El îi şopti la ureche o amabilitate, fără îndoială, pentru că ea zâmbi. Pe urmă se sculă de la locul lui ca să tragă perdeaua ferestrei din dreptul cefei ei.

Tavanul scund şi foarte alb reflecta o lumină crudă. Frédéric, în faţa lor, îi desluşea umbra genelor. Ea îşi muia buzele în pahar, fărâma puţină pâine între degete; medalionul de lapis lazuli agăţat cu un lănţişor la încheietura mâinii se lovea din când în când de marginea farfuriei. Cei care erau acolo nu păreau totuşi s-o bage de seamă.

Uneori se vedea prin hublouri marginea unei bărci care luneca şi se lipea de vapor ca să ia sau să depună călători. Cei de la mese se aplecau peste deschizături şi numeau localităţile de pe mal.

Arnoux se plângea de calitatea bucatelor: protestă cu putere în faţa notei de plată şi făcu să fie redusă. Apoi îl luă pe tânăr la probă ca să bea groguri, dar Frédéric se întoarse repede sub umbrarul sub care revenise doamna Arnoux. Citea un volum subţire cu coperţi cenuşii. Uneori colţurile gurii i se ridicau şi o rază de plăcere îi ilumina fruntea. Frédéric fu gelos pe cel ce născocise acele lucruri de care ea părea absorbită. Cu cât o privea mai mult, cu atât simţea cum se cască prăpăstii între el şi ea. Se gândea că va trebui s-o părăsească definitiv acum, în curând, fără să-i fi smuls un cuvânt, fără să-i fi lăsat măcar o amintire!

La dreapta se întindea o câmpie, la stânga o păşune cobora încet ca să întâlnească o colină, se zăreau vii, nuci, o moară în verdeaţă, şi dincolo de ele cărări desenând zigzaguri pe stâncă albă ce atingea marginea cerului. Ce fericire să urci alături, cu braţul în jurul mijlocului ei, în vreme ce rochia ar mătura frunzele îngălbenite, ascultându-i glasul, sub strălucirea ochilor ei! Vaporul se putea opri, n-ar fi avut decât să coboare împreună; dar lucrul acesta foarte simplu nu era totuşi mai uşor decât a mişca soarele din loc!

Ceva mai departe descoperiră un castel cu acoperişul ascuţit, cu turnuleţe pătrate. În faţa lui se întindeau răzoare de flori; şi aleile se înfundau, ca nişte bolţi negre, sub teii înalţi. Şi-o închipui trecând pe potecile mărginite de carpeni. În clipa aceea o doamnă tânără şi un domn tânăr se iviră pe peron, între hârdaiele cu portocali. Apoi totul pieri.

Fetiţa se juca în jurul lui. Frédéric voi s-o sărute. Ea se ascunse în spatele dădăcii; maică-sa o certă că nu e drăguţă cu domnul care îi salvase şalul. Era deschiderea pe ocolite a unei căi?

"Are să-mi vorbească în sfârşit?" se întrebă el.

Timpul se scurta. Cum să obţină o invitaţie la Arnoux? Nu găsi altceva mai bun decât a-i atrage atenţia asupra culorii toamnei, adăugând:

– În curând va veni iarna, sezonul balurilor şi al dineurilor.

Dar Arnoux era ocupat cu bagajele. Se ivi coasta de la Surville, cele două poduri se apropiau, trecură pe lângă o fabrică de funii, pe urmă pe lângă un şir de case scunde; mai jos se aflau cazane de gudron, ţăndări de lemn; şi copii alergau pe nisip făcând roata. Frédéric recunoscu un om cu o jiletcă cu mâneci, îi strigă:

– Grăbeşte-te.

Ajungeau. Îl căută anevoie pe Arnoux în mulţimea de călători, acesta îi răspunse strângându-i mâna:

– La revedere, dragă domnule!

Când se află pe chei, Frédéric se întoarse. Ea stătea în picioare lângă cârmă. El îi trimise o privire în care încercase să-şi pună tot sufletul; ea rămase neclintită, de parcă el n-ar fi făcut nimic. Apoi Frédéric îi vorbi servitorului fără să ia aminte la salutul lui:

– De ce n-ai adus trăsura până aici?

Omul se scuză.

– Ce nedescurcăreţ! Dă-mi nişte bani!

Şi se duse să mănânce la un han.

Peste un sfert de ceas avu poftă să intre ca din întâmplare în curtea diligenţelor. Avea poate s-o mai vadă?

„La ce bun?" îşi spuse el.

Plecă în trăsură. Caii nu-i aparţineau amândoi maică-si. Îl împrumutase pe cel al domnului Chambrian, casierul, ca să-l înhame lângă al ei. Isidore, care plecase în ajun, se odihnise la Bray până seara şi se culcase la Montereau, aşa că animalele, odihnite, mergeau uşor în trap.

Miriştile se prelungeau cât vedeai cu ochii. Drumul era mărginit de două şiruri de copaci, maldărele de pietre se succedau; în curând Villeneuve-Saint-Georges, Ablon, Châtillon, Corbeil şi celelalte ţinuturi, toată călătoria îi reveni în memorie, atât de limpede încât acum deslușea amănunte noi, particularităţi mai intime. De sub volanul rochiei îi răsărea piciorul încălţat cu o gheată îngustă de mătase, de culoare cafenie. Umbrarul de doc forma un baldachin mare deasupra capului ei şi ciucuraşii roşii de pe marginea lui tremurau necontenit în vânt.

Semăna cu femeile din cărţile romantice. N-ar fi vrut să adauge nimic, să scadă nimic din făptura ei. Universul se lărgise dintr-o dată. Ea era punctul luminos spre care convergea totalitatea lucrurilor; şi, legănat de mişcarea trăsurii, cu pleoapele pe jumătate închise, cu privirea spre nori, se lăsa pradă unei bucurii visătoare şi nesfârşite.

La Bray nu aşteptă să se dea cailor ovăz, porni înainte pe drum, singur. Arnoux o numise „Marie!" Strigă foarte tare „Marie!" Vocea i se pierdu în văzduh.

La apus, o culoare purpurie revărsată înflăcăra cerul. Clăi mari de grâu, care se ridicau în mijlocul miriştilor, aruncau umbre uriaşe. Departe, într-o gospodărie, un câine începu să latre. Se înfioră, cuprins de o neliniște fără pricină.

Când Isidore îl ajunse din urmă, se urcă pe capră, să mâne el. Îi trecuse slăbiciunea. Era hotărât să se introducă, cu orice mijloace, la familia Arnoux şi să se împrietenească cu ei. Casa lor trebuie să fi fost amuzantă, dealtfel Arnoux îi plăcea; pe urmă, cine ştie? Atunci un val de sânge îi urcă în obraz: tâmplele i se băteau, píesni din bici, scuturã hăţurile şi mâna caii aşa de repede, încât bătrânul vizitiu repetă:

– Încet! Mai încet! O să-i îmbolnăviţi de tignafes.

Treptat Frédéric se linişti şi ascultă ce povestea servitorul. Domnul era aşteptat cu mare nerăbdare. Domnişoara Louise plânsese cerând să vină şi ea cu trăsura.

– Cine e domnişoara Louise?

– Fetiţa domnului Roque, nu ştiţi?

– Ah, uitasem, răspunse Frédéric nepăsător.

Totuşi cei doi cai erau istoviţi. Şchiopătau amândoi; şi bătea ora nouă la Saint-Laurent când ajunse în piaţa Armelor, în faţa casei maică-si. Casa asta încăpătoare, cu o grădină ce da spre câmpie, sporea consideraţia de care se bucura doamna Moreau, persoana cea mai respectată din partea locului.

Cobora dintr-o veche familie boierească, azi stinsă. Bărbatul ei, un om de rând cu care o măritaseră părinţii, murise dintr-o lovitură de sabie în timpul sarcinii ei, lăsându-i o avere compromisă. Primea de trei ori pe săptamână şi dădea din când în când o petrecere. Dar numărul de lumânări era socotit dinainte şi îşi aştepta nerăbdătoare arendele. Strâmtorarea asta ascunsă ca un viciu o făcea să fie serioasă. Totuşi îşi practica virtutea fără aere de ipocrizie, fără acreală. Cele mai mici gesturi de caritate ale ei păreau mari milostenii. I se cerea sfatul asupra alegerii servitorilor, educaţiei fetelor tinere, artei dulceţurilor, şi Monseniorul poposea la ea, în turneele lui episcopale.

Doamna Moreau nutrea o înaltă ambiţie pentru fiul ei. Nu-i plăcea să audă dezaprobări la adresa guvernului, dintr-un soi de prudenţă anticipată. Frédéric va avea la început nevoie de protecţie; apoi, datorită calităţilor lui, va deveni consilier de stat, ambasador, ministru! Succesele lui la Colegiul din Sens îndreptăţeau acest orgoliu. Luase premiul de onoare.

Când intră în salon, toţi se ridicară cu mare zgomot, îl sărutară; şi se făcu un cerc larg în jurul căminului cu fotoliile şi scaunele. Domnul Gamblin îl întrebă numaidecât care era părerea lui în privinţa doamnei Lafarge. Acest proces care pasiona toate spiritele pe-atunci[3] pricinui o discuţie violentă; doamna Moreau o curmă, spre regretul domnului Gamblin; el o socotea utilă pentru tânăr în calitatea lui de viitor jurisconsult, şi ieşi ţâfnos din salon.

Nimic nu trebuia să te surprindă la un prieten al lui moş Roque! În legătură cu moş Roque se vorbi despre domnul Dambreuse, care tocmai cumpărase domeniul Fortelle. Dar perceptorul îl trăsese pe Frédéric la o parte, ca să afle ce crede despre ultima lucrare a domnului Guizot. Toţi doreau să-i cunoască situaţia; şi doamna Benoît o făcu dibaci informându-se despre unchiul lui. Cum îi mergea acelei bune rude? Nu mai dădea nici o veste. Nu avea un strănepot în America?

Bucătăreasa anunţă că supa domnului era servită. Lumea plecă, din discreţie. Apoi, de cum fură singuri în odaie, maieă-sa rosti în şoaptă:

– Ei, spune!

Bătrânul îl primise cu multă căldură, dar nu-şi arătase intenţiile.

Doamna Moreau suspină.

„Unde e ea acum?" gândea el.

Diligenţa alerga, iar ea, învelită în şal fără îndoială, îşi rezema de postavul cupeului frumosul cap adormit.

Urcau în odăile lor, când un băiat de la *Lebăda crucii* aduse un bilet.

– Ce mai e?

– Deslauriers are nevoie de mine, spuse el.

– Ah, colegul tău! rosti doamna Moreau cu un rânjet de dispreţ. În adevăr, e o oră bine aleasă!

Frédéric şovăi. Dar prietenia fu mai puternică. Îşi luă pălăria.

– Cel puţin nu sta mult! zise maică-sa.

II

Tatăl lui Charles Deslauriers, fost căpitan de infanterie, demisionase din 1818, se întorsese ca să se însoare la Nogent şi, cu banii de zestre, îşi cumpărase o slujbă de portărel, care abia îi ajungea ca să trăiască. Acrit de îndelungi nedreptăţi, suferind de vechile lui răni şi regretându-l necontenit pe împărat, îşi vărsa asupra celor ce-l înconjurau furiile care îl înăbuşeau. Puţini copii fură bătuţi ca fiul lui. Băiatul, cu toate loviturile, nu se lăsa înfrânt. Când maică-sa încerca să se amestece între ei, era brutalizată şi ea. În sfârşit, căpitanul îl plasă în biroul lui şi îl ţinea cât era ziua de lungă aplecat peste pupitru, copiind acte: ca urmare, umărul lui drept era vădit mai dezvoltat decât celălalt.

În 1833, la invitaţia domnului preşedinte, căpitanul îşi vându biroul. Nevastă-sa muri de cancer. El se duse să trăiască la Dijon, apoi se stabili ca traficant de oameni la Troyes; obţinând o jumătate de bursă pentru Charles, îl băgă la Colegiul din Sens, unde Frédéric îl cunoscu din nou. Dar unul avea doisprezece ani, celălalt cincisprezece şi dealtfel îi despărţeau mii de deosebiri de caracter şi de origine.

Frédéric avea în scrinul lui tot soiul de provizii, lucruri alese, o trusă de toaletă de pildă. Îi plăcea să doarmă dimineaţa târziu, să se uite la rândunele, să citească piese de teatru şi, regretând răsfăţurile de acasă, îi părea aspră viaţa din colegiu.

Viaţa asta îi părea bună fiului de portărel. Învăţa atât de bine încât, după cel de-al doilea an, trecu la ciclul al treilea. Totuşi, din pricina sărăciei, a firii lui certăreţe, era înconjurat de o rea-voinţă surdă. Dar odată, când un servitor, în mijlocul curţii celor mijlocii, îl numise copil de golan, el îi sărise în beregată şi l-ar fi ucis, dacă n-ar fi intervenit trei pedagogi. Frédéric, aprins de admiraţie, îl strânsese în braţe. Din ziua aceea prietenia lor fu desăvârşită. Afecţiunea unui *şcolar mai mare* măgulea, fără îndoială, vanitatea celui mai mic, iar celălalt primi ca pe o fericire acest devotament care se oferea.

Taică-său îl lăsa în colegiu în timpul vacanţelor. O traducere din Platon deschisă din întâmplare îl entuziasmă. Se pasionă atunci pentru studiile metafizice şi făcu progrese repezi, slujit de tinereţea-i şi de orgoliul unei inteligenţe ce se dezrobeşte; citi tot ce se afla în bibliotecă, Jouffroy, Cousin, Laromiguière, Malebranche, scoţienii[4]. Trebuise să fure cheia de la bibliotecă şi să-şi facă rost de cărţi.

Distracţiile lui Frédéric erau mai puţin serioase. Desenă în strada Trois-Rois genealogia lui Iisus sculptată pe un stâlp, apoi portalul catedralei. După dramele evului mediu, se apucă de memorii: Froissart, Comines, Pierre de l'Estoile, Brantôme.

Imaginile pe care aceste lecturi i le trezeau în suflet îl urmăreau cu atâta putere, încât simţea nevoia să le reproducă. Avea ambiţia să fie într-o zi un Walter Scott al Franţei. Deslauriers se gândea la un vast sistem de filosofie, care avea să aibă cele mai largi aplicaţii.

Vorbeau despre toate astea în timpul recreaţiilor, în curte, în faţa inscripţiei moralizatoare zugrăvite sub orologiu; le şopteau în capelă sub barba sfântului Ludovic; le visau în dormitorul de unde se vedea de sus un cimitir. În zilele de plimbare se aşezau în urma celorlalţi şi vorbeau la nesfârşit.

Vorbeau despre ceea ce aveau să facă mai târziu, când vor ieşi din colegiu. Mai întâi aveau să pornească într-o lungă călătorie cu banii pe care Frédéric avea să-i scoată din averea lui, la majorat. Apoi aveau să se întoarcă la Paris, să lucreze împreună, să nu se mai despartă; şi, ca destindere după lucru, vor avea dragostea unor principese, în budoare de saten, sau orgii scânteietoare în tovărăşia unor curtezane ilustre. După elanuri de speranţă erau cuprinşi de îndoieli. După crize de veselie guralivă, cădeau în tăceri adânci.

În serile de vară, după ce merseseră vreme îndelungată pe drumurile pietroase de la marginea viilor sau pe drumul mare în plin câmp, şi când grâul vălurea sub soare, în vreme ce miresme de anghelică treceau prin aer, erau cuprinşi de un fel de sufocare şi se întindeau pe spate ameţiţi, îmbătaţi. Ceilalţi, în cămaşă, se jucau la bară sau înălţau zmee. Pedagogul îi chema. Se întorceau de-a lungul grădinilor străbătute de izvorăsc,

apoi pe bulevardele umbrite de ziduri vechi; străzile pustii răsunau sub paşii lor; poarta de fier se deschidea, urcau scara; şi erau trişti ca după mari destrăbălări. Supraveghetorul şef pretindea că se exaltau unul pe altul. Totuşi, dacă Frédéric a muncit în ultimele clase, asta s-a datorat imboldurilor prietenului lui; în vacanţa anului 1837 îl aduse la maică-sa.

Tânărul îi displăcu doamnei Moreau. Mânca nemaipomenit de mult, refuza să ia parte la slujba religioasă, ţinea discursuri republicane, în sfârşit, mama crezu că îl dusese pe fiul ei în locuri de perdiţie. Legăturile dintre ei fură supravegheate. Din pricina asta se iubiră şi mai mult; şi despărţirea fu şi mai grea când Deslauriers, în anul următor, plecă din colegiu ca să studieze dreptul la Paris.

Frédéric avea de gând să-l întâlnească acolo. Nu se văzuseră, de doi ani; după ce se îmbrăţişară, se duseră pe poduri ca să stea de vorbă mai la largul lor.

Căpitanul, care avea acum un biliard la Villenauxe, se supărase foc când fiul lui îi ceruse socoteala tutelei şi chiar îi retezase orice ajutor. Dar Deslauriers, care voia să concureze mai târziu la o catedră de profesor la Şcoala de Drept şi care n-avea bani, primise la Troyes un loc de secretar la un avocat. Lipsindu-se de multe avea să economisească patru mii de franci; şi chiar de n-ar fi încasat nimic din succesiunea maternă, ar fi putut oricum să facă ce vrea vreme de trei ani, aşteptând o situaţie. Trebuia deci să-şi părăsească vechiul plan de a trăi împreună în capitală, cel puţin în prezent.

Frédéric plecă fruntea. Primul lui vis se prăbuşea.

– Consolează-te, spuse fiul căpitanului, viaţa e lungă, suntem tineri. Am să vin după tine! Nu te mai gândi la asta!

Îi scutură mâinile şi, ca să schimbe vorba, îi puse întrebări asupra călătoriei.

Frédéric n-avu mare lucra de povestit. Dar, amintindu-şi de doamna Arnoux, supărarea îi trecu. Nu vorbi despre ea, reţinut de pudoare. În schimb vorbi mult de Arnoux, povestind despre cele ce vorbea, despre purtările, legăturile lui; şi Deslauriers îl îndemnă să cultive cunoştinţa asta.

Frédéric nu scrisese nimic în ultimul timp; opiniile lui literare se schimbaseră: preţuia mai mult decât orice pasiunea; îl entuziasmau în egală măsură Werther, Rene, Frank, Lara, Lélia[5] şi alte lucruri mai mediocre. Uneori numai muzica îi părea în stare să-i exprime tulburările interioare, atunci visa simfonii; sau îl cucerea înfăţişarea lucrurilor şi voia să picteze. Totuşi scrisese versuri; Deslauriers le găsi foarte frumoase, dar nu-i mai ceru altă poezie.

Cât despre el, nu se mai ocupa de metafizică. Îl interesau economia socială şi revoluţia franceză. Acum era un vlăjgan de douăzeci şi doi de ani, slab, cu gura mare, cu un aer hotârât. Purta în seara aceea un palton scurt, prost, de stofă lucioasă, pantofii îi erau albi de praf pentru că venise de la Villenauxe pe jos, anume ca să-l vadă pe Frédéric.

Isidore veni către ei. Doamna îl ruga pe domnul să se întoarcă şi, temându-se să nu-i fie frig, îi trimitea paltonul.

– Mai stai, spuse Deslauriers.

Şi se plimbară mai departe de la un capăt la celălalt al celor două poduri care se sprijineau pe insula, îngustă, formată de canal şi de râu.

Când se îndreptau spre Nogent aveau în faţă un grup de case uşor înclinate; la dreapta se ivea biserica, dincolo de morile de lemn ale căror stăvilare erau închise; iar la stânga, garduri de arbuşti mărgineau de-a lungul ţărmului capătul grădinilor care abia se zăreau. Dar spre Paris şoseaua liniştită şi de o luminozitate albicioasă cobora în linie dreaptă, iar păşunile se pierdeau departe, în aburii nopţii. Mirosuri de frunziş umed urcau până la ei; căderea unui şuvoi de apă, la o sută de paşi depărtare, şoptea cu zvonul acela plin, dulce, pe care îl fac valurile în întuneric.

Deslauriers se opri şi spuse:

– Ce caraghios, oamenii ăştia de treabă dorm liniştiţi! Răbdare! Se pregăteşte un nou '89! Lumea e sătulă de constituţie, de legi, de subtilităţi, de minciuni! Ah! dacă aş avea un ziar sau o tribună, cum ţi-aş mai zgudui eu toate astea! Dar ca să întreprinzi orice, e nevoie de bani! Ce blestem să fii feciorul unui cârciumar şi să-ţi pierzi tinereţea umblând după o bucată de pâine!

Îşi pică fruntea, îşi muşcă buzele şi tremura în haina lui subţire.

Frédéric îi aruncă jumătate din paltonul lui peste umeri. Se înfăşurară amândoi în el; şi mergeau alături, sub haină, ţinându-se de mijloc.

– Cum vrei să trăiesc acolo fără tine? spunea Frédéric. (Amărăciunea prietenului lui îi trezise din nou tristeţea.) Aş fi realizat ceva cu o femeie care m-ar fi iubit... De ce râzi? Dragostea e ca o hrană şi ca un mediu propice pentru geniu. Emoţiile extraordinare zămislesc opere sublime. Dar renunţ s-o caut pe cea care mi-ar trebui! Dealtfel, dacă o voi găsi vreodată, mă va respinge. Fac parte din rasa dezmoşteniţilor, şi mă voi stinge cu o comoară care era de stras sau de diamant, nu ştiu.

Umbra cuiva se lungi pe pietre şi în acelaşi timp auziră aceste cuvinte:

– Sluga dumneavoastră, domnilor!

Cel care le rostea era un omuleţ îmbrăcat cu o redingotă largă de un cafeniu-închis şi cu o caschetă ce lăsa să i se vadă sub cozoroc nasul ascuţit.

– Domnul Roque? întrebă Frédéric.

– El însuşi, rosti vocea.

Îşi justifică prezenţa spunând că tocmai îşi controlase capcanele pentru lupi din grădina lui de la malul apei.

– Şi te-ai întors pe meleagurile noastre? Foarte bine! Am aflat-o de la fetiţa mea. Eşti sănătos sper, da? Nu pleci încă...

Şi se duse, descurajat fără îndoială de primirea lui Frédéric.

În adevăr, doamna Moreau nu avea relaţii cu el; moş Roque trăia cu servitoarea lui şi era foarte puţin preţuit, cu toate că avea funcţiunea de agent electoral, de administrator al domnului Dambreuse.

– Bancherul care locuieşte în strada d'Anjou? întrebă Deslauriers. Ştii ce-ar trebui să faci, băiete?

Isidore îi întrerupse încă o dată. Avea poruncă să-l aducă neapărat acasă pe Frédéric. Doamna era neliniştită de lipsa lui.

– Bine, bine, are să vină, spuse Deslauriers, n-are să doarmă în străini.

Şi când servitorul plecă:

– Ar trebui să-l rogi pe bătrânul ăsta să te introducă la familia Dambreuse. Nimic nu e mai folositor decât să frecventezi o casă bogată. De vreme ce ai un costum negru şi mănuşi albe, profită de ele! Trebuie să intri în lumea aceea! Ai să mă duci şi pe mine mai târziu. Ia gândeşte-te, un om cu milioane! Fă aşa ca să-i placi, şi nevesti-si la fel. Devino amantul ei!

Frédéric protesta.

– Dar mi se pare că îţi spun lucruri clasice! Adu-ţi aminte de Rastignac din *Comedia umană.* Ai să reuşeşti, sunt sigur!

Frédéric avea atâta încredere în Deslauriers încât simţi că şovăie şi uitând de doamna Arnoux sau trecând asupra ei prezicerea făcută, despre cealaltă, nu se putu stăpâni să nu zâmbească.

Secretarul adăugă:

– Ultimul sfat: trece-ţi examenele! Un titlu e totdeauna bun. Şi leapădă-mi-te odată de poeţii tăi catolici sau satanici, tot atât de avansaţi în filosofie pe cât era lumea în secolul al XII-lea. Disperarea ta e neroadă. Personalităţi foarte mari au avut debuturi şi mai grele, începând cu Mirabeau. Dealtfel, despărţirea noastră nu va ţine mult. Am să-l răzbesc eu pe potlogarul de tata. E vremea să mă întorc, rămâi cu bine! Ai cinci franci ca să-mi plătesc cina?

Frédéric îi dădu zece franci, restul sumei pe care o luase dimineaţă de la Isidore.

La zece stânjeni depărtare, pe malul stâng, strălucea o lumină la lucarna unei case scunde.

Deslauriers o zări. Atunci rosti emfatic, scoţându-şi pălăria:

– Venus, regină a cerurilor, închinăciune! Dar Sărăcia e mama înţelepciunii. Oh, Doamne, am fost destul de defăimaţi pentru asta!

Această aluzie la o aventură comună îi înveseli. Râdeau tare pe străzi.

Apoi, după ce plăti la han, Deslauriers îl conduse pe Frédéric până la răspântia de la Hôtel-Dieu; şi după o lungă îmbrăţişare cei doi prieteni se despărţiră.

III

Peste două luni, Frédéric, poposit într-o dimineaţă în strada Coq-Héron, se gândi numaidecât să facă vizita cea mare.

Întâmplarea îl ajutase. Moş Roque venise să-i aducă un sul de hârtii şi-l rugase să le ducă el însuşi la domnul Dambreuse; mai întovărăşea comisionul şi cu un bilet deschis, în care îşi prezenta tânărul compatriot.

Doamna Moreau păru surprinsă de acest demers. Frédéric nu dădu pe faţă plăcerea pe care i-o pricinuia.

Domnul Dambreuse se chema pe numele lui adevărat contele d'Ambreuse, dar în 1825, părăsindu-şi pe rând nobleţea şi partidul, se apucase de industrie; cu urechea aplecată asupra tuturor birourilor, cu mâna băgată în toate întreprinderile, la pândă pentru orice ocazie bună, subtil ca un grec şi muncitor ca un auvergnat, adunase o avere despre care se spunea că e considerabilă; mai mult, era ofiţer al Legiunii de Onoare, membru al Consiliului general din Aube, deputat, pair al Franţei în curând; serviabil dealtfel, îl obosea pe ministru cu cererile lui necontenite de ajutoare, de decoraţii, de debite de tutun; în îmbufnările lui

împotriva puterii, înclina către centrul de stânga. Nevasta lui, frumoasa doamnă Dambreuse, pe care o citau jurnalele de modă, prezida întrunirile de binefacere. Linguşindu-le pe ducese, potolea ranchiunele cartierului nobil şi lăsa să se creadă că domnul Dambreuse se mai putea încă pocăi şi aduce servicii.

Tânărul era emoţionat ducându-se la ei.

„Mai bine mi-aş fi pus hainele de gală. Fără îndoială că au să mă invite la bal pentru săptămâna viitoare. Ce-mi vor spune?"

Îşi recăpătă curajul gândindu-se că domnul Dambreuse nu era decât un burghez şi sări vesel din cabrioletă pe trotuarul străzii d'Anjou.

După ce deschise una din porţile mari, străbătu curtea şi intră într-un vestibul pardosit cu marmură colorată.

O scară dreaptă, dublă, cu un covor roşu aprins cu vergele de aramă, se rezema de pereţii înalţi de stuc lucios. La capătul de jos al scărilor se afla un bananier ale cărui frunze late se înclinau pe catifeaua rampei. Două candelabre de bronz susţineau globuri de porţelan suspendate de lănţişoare; răsuflătoarele căscate ale caloriferelor exalau un aer greu; nu se auzeau decât tictacul unei pendule, aşezată la celălalt capăt al vestibulului, sub o panoplie.

Se auzi o sonerie; apăru un valet care îl introduse pe Frédéric într-o odăiţă unde se vedeau două case de bani şi două stelaje pline de dosare. În mijloc, domnul Dambreuse scria pe un birou cu capac rulant.

Citi scrisoarea lui moş Roque, deschise cu un briceag pânza în care erau închise hârtiile şi le examină.

De departe putea părea încă tânăr din pricina trupului lui subţirel. Dar părul rar şi alb, mădularele plăpânde şi mai ales paloarea extraordinară a chipului dovedeau un temperament şubrezit. O energie nemiloasă se ascundea în ochii lui verzi-albăstrui, mai reci decât ochii de sticlă. Avea pometii ieşiţi şi mâini cu articulaţii noduroase.

În sfârşit se ridică şi-i adresă tânărului câteva întrebări despre unele persoane cunoscute de amândoi, despre Nogent, despre studiile lui. Apoi îl concedie, înclinându-se. Frédéric ieşi prin alt culoar şi se găsi în fundul curţii, lângă grajduri.

Un cupeu albastru la care era înhămat un cal negru stătea în faţa peronului. Portiera se deschise, o doamnă urcă în cupeu şi trăsura începu să alerge pe nisip cu un zgomot surd.

Frédéric ajunse odată cu ea de cealaltă parte, sub poarta cea largă. Spaţiul nu era destul de mare, trebui să aştepte. Tânăra femeie, aplecată peste ferăstruică, vorbea încet cu portarul. Nu-i vedea decât spatele, acoperit cu o pelerină violetă. Vedea în schimb interiorul trăsurii căptuşit cu rips albastru, cu fireturi si franjuri de mătase. Veşmintele doamnei îl umpleau; din cutiuţa aceea capitonată ieşea un parfum de iris şi o vagă mireasmă de eleganţă feminină. Vizitiul slăbi hăţurile, calul atinse brusc stâlpul, şi totul pieri.

Frédéric se întoarse pe jos, de-a lungul bulevardului.

Îi părea rău că n-o putuse vedea bine pe doamna Dambreuse.

Ceva mai sus de strada Montmartre o aglomeraţie de trăsuri îl făcu să-şi întoarcă privirea şi citi pe cealaltă parte, în faţă, pe o placă de marmură:

JACQUES ARNOUX

Cum de nu se gândise mai devreme la ea? Vina era a lui Deslauriers. Înaintă către prăvălie şi totuşi nu intră; aşteptă ca ea să apară. Vitrinele înalte, străvezii ofereau privirilor statuete, desene, gravuri, cataloage, numere din *Arta industrială* dibaci aşezate; şi preţul abonamentului era repetat pe uşa împodobită cu iniţialele editorului. Se zăreau, rezemate de ziduri, tablouri mari al căror verniu strălucea, apoi, în fund, două dulapuri încărcate cu porţelanuri, bronzuri, curiozităţi ademenitoare; le despărţea o scăriţă închisă sus cu o draperie de mochetă; un candelabru de porţelan vechi de Saxa, un covor verde pe duşumea, o masă cu încrustaţii dădeau acestui interior mai curând înfăţişarea unui salon decât a unei prăvălii.

Frédéric se prefăcea că admiră desenele. Intră, după şovăieli nesfârşite.

Un slujbaş ridică draperia şi spuse că domnul nu va fi „la magazin" înainte de ora cinci. Dacă era însă un comision care se putea transmite...

– Nu! Am să mă întorc, spuse încet Frédéric.

Zilele următoare porni în căutarea unei locuinţe; şi se hotărî pentru o odaie la etajul doi, într-o casă mobilată pe strada Saint-Hyacinthe.

Se duse la deschiderea cursurilor ţinând sub braţ o mapă nou-nouţă. Trei sute de tineri cu capul gol umpleau un amfiteatru în care un bătrân cu o robă roşie vorbea cu glas monoton; condeiele scârţâiau pe hârtie. Găsea în sala asta mirosul prăfos al claselor, o catedră de aceeaşi formă, aceeaşi plictiseală! Se duse acolo mereu timp de cincisprezece zile. Nu ajunseseră încă la articolul 3, când el părăsi Codul civil, abandonând

manualele de drept la *Summa divisio personarum.*

Bucuriile pe care şi le făgăduise nu veneau; şi după ce epuiza un cabinet de lectură, parcurse colecţiile Luvrului şi se duse de câteva ori la spectacole, căzu într-o inactivitate fără margini.

O mie de lucruri noi se adăugau la tristeţea lui. Trebuia să-şi numere albiturile şi să-l îndure pe portar, un bădăran cu înfăţişare de infirmier, care venea de dimineaţă, mirosind a alcool şi bodogănind, să-i facă patul. Apartamentul lui, împodobit cu o pendulă de alabastru, îi displăcea. Pereţii erau subţiri; îi auzea pe studenţi, făcând punci, râzând, cântând.

Sătul de singurătatea asta, îşi căută unul din foştii colegi, numit Baptiste Martinon; şi îl găsi într-o pensiune burgheză din strada Saint-Jacques, tocind la procedură în faţa unui foc de mangal.

În faţa lui, o femeie în rochie de pânză imprimată îi cârpea ciorapii.

Martinon era ceea ce se numeşte un bărbat foarte frumos: înalt, bucălat, cu trăsături regulate şi ochi albăstrui bulbucaţi; tatăl lui, un mare agricultor, îl destinase magistraturii. Vrând să pară serios de pe acum, purta o barbă tunsă în formă de colier.

Cum necazurile lui Frédéric nu aveau o pricină raţională şi nici el nu putea invoca nici o nenorocire, Martinon nu înţelese nimic din jelaniile lui în privinţa existenţei. Se ducea în fiecare dimineaţă la Şcoala de Drept, pe urmă se plimba în grădina Luxembourg, îşi bea seara jumătatea de ceaşcă de cafea şi, cu o mie cinci sute de franci pe an şi dragostea acestei lucrătoare, se simţea pe deplin fericit.

„Ce bine de el!" exclamă în sinea lui Frédéric.

La Şcoală făcuse altă cunoştinţă, domnul de Cisy, odraslă de neam mare şi care părea o domnişoară după drăgălăşenia purtărilor lui.

Domnul de Cisy se ocupa de desen, îi plăcea goticul. Se duseră împreună de mai multe ori să admire Sainte-Chapelle şi Notre-Dame. Dar distincţia tânărului patrician acoperea una din cele mai sărăcăcioase inteligenţe. Orice îl surprindea; râdea mult de cea mai mică glumă şi dovedea o nevinovăţie atât de desăvârşită, încât Frédéric îl luă la început drept un poznaş, iar la sfârşit îl socoti un nătărău.

Nu-şi putu deci deschide sufletul în faţa nimănui; şi aştepta mereu o invitaţie la Dambreuse.

De Anul nou le trimise cărţi de vizită, dar nu primi nici una.

Se mai duse o dată la *Arta industrială.*

Se duse şi a treia oară şi îl văzu în sfârşit pe Arnoux care se certa în mijlocul a cinci sau şase persoane şi abia îi răspunse la salut; Frédéric fu jignit. Totuşi căută mai departe să ajungă până la Ea.

Mai întâi îi veni ideea să se ducă acolo des, ca să se tocmească asupra unor tablouri. Apoi se gândi să strecoare în cutia ziarului câteva articole „foarte tari", ceea ce l-ar fi pus în relaţie cu Arnoux. Ar fi fost oare mai bine să meargă drept la ţintă, să-şi declare dragostea? Atunci compuse o scrisoare de douăsprezece pagini, plină de clocot liric şi de figuri de retorică interpelative; dar o rupse şi nu făcu nimic, nu încercă nimic, împietrit de frica insuccesului.

Deasupra prăvăliei lui Arnoux se aflau la primul cat trei ferestre, luminate în fiecare seară. Îndărătul lor se mişcau umbre, mai ales una. Era a ei şi venea de foarte departe să privească aceste ferestre şi să contemple acea umbră.

O negresă pe care o întâlni într-o zi în Tuileries ţinând o fetiţă de mână îi aduse aminte de negresa doamnei Arnoux. Trebuie să fi venit şi ea acolo ca şi celelalte; de câte ori străbătea acel loc îi bătea inima în speranţa că o va întâlni. În zilele însorite îşi continua plimbarea până la capătul bulevardului Champs-Elysées.

Femei aşezate nepăsător în căleşti, cu vălurile fluturând în vânt, defilau pe lângă el în pasul sigur al cailor, cu o legănare uşoară care făcea să trosnească tapiţeriile de piele lucioasă. Trăsurile deveneau mai numeroase şi, întârziindu-şi plecarea de la Rond-Point, ocupau întreaga şosea. Coamele se aflau alături de coame, felinarele lângă felinare; şi scăriţele de oţel, strunele de argint, cataramele de aramă aruncau ici şi colo puncte luminoase între pantalonii scurţi, mănuşile albe şi blănurile ce se revărsau peste blazoanele de pe portiere. Se simţea ca pierdut într-o lume depărtată. Ochii îi rătăceau peste capetele femeieşti; şi asemănări vagi i-o aduceau în minte pe doamna Arnoux. Şi-o închipuia în mijlocul celorlalte, într-unul din acele cupeuri mici asemănătoare cu cupeul doamnei Dambreuse. Dar soarele apunea şi vântul rece ridica vârtejuri de praf. Vizitiii îşi vârau bărbiile în legăturile de la gât, roţile începeau să se învârtească mai repede, macadamul scârţâia şi toate echipajele coborau în trap grăbit pe lungul bulevard, atingându-se, îndepărtându-se unul de altul, apoi se risipeau în piaţa Concorde. În spatele grădinii Tuileries cerul căpăta culoarea ardeziei. Copacii alcătuiau două mase enorme, vineţii în partea de sus. Se aprindeau felinarele cu gaz; iar Sena, verzuie pe toată întinderea ei, se sfâşia în reflexe argintii lovindu-se de stâlpii podurilor.

Se ducea să cineze pentru preţul de patruzeci şi trei de soli într-un restaurant pe strada La Harpe.

Se uita cu dispreţ la vechea tejghea de acaju, la şerveţelele pătate, la argintăria năclăită şi la pălăriile agăţate pe pereţi. Cei care îl înconjurau erau studenţi ca şi el. Vorbeau despre profesorii, despre iubitele lor.

Puţin îi păsa lui de profesori! Avea oare o iubită?... Ca să le evite bucuriile, venea cât mai târziu cu putinţă. Resturi de mâncare acopereau toate mesele. Cei doi chelneri, obosiţi, dormeau prin colţuri, şi un miros de bucătărie, de lămpi cu ulei, de tutun, umplea sala pustie.

Apoi se întorcea încet pe străzi. Felinarele se legănau făcând să tremure lungi reflexe gălbui peste noroi. Pe marginea trotuarelor lunecau umbre cu umbrele. Pavajul era lunecos, se lăsa ceaţă, şi i se părea că întunericul umed care îl învăluia îi cobora la nesfârşit în inimă.

Fu prins de o remuşcare. Se întoarse la cursuri. Dar cum nu ştia nimic din materiile predate până atunci, fu încurcat de lucruri foarte simple.

Începu să scrie un roman intitulat: *Sylvio, fiul pescarului.* Lucrurile se petreceau la Veneţia. Eroul era el însuşi; eroina, doamna Arnoux. Se numea Antonia; şi, ca s-o aibă, ucidea câţiva gentilomi, ardea o parte din oraş şi cânta sub balconul ei, pe care fâlfâiau în adierea vântului perdelele de damasc roşu din bulevardul Montmartre. Fu descurajat de prea numeroasele reminiscenţe de care îşi dădu seama; nu merse mai departe şi trândăvia lui crescu încă pe atât.

Atunci îl rugă fierbinte pe Deslauriers să vină să împartă odaia cu el. Aveau să facă astfel încât să trăiască din cele două mii de franci pe care îi primea el. Orice era mai bun decât această existenţă de neîndurat. Deslauriers nu putea pleca încă din Troyes. Îl sfătui să se distreze şi să-l întâlnească pe Sénécal.

Sénécal era meditator la matematici, om cu o inteligenţă solidă şi cu convingeri republicane, un viitor Saint-Just, spunea secretarul. Frédéric urcase de trei ori cele cinci etaje fără să primească nici o vizită. Nu mai trecu pe la el.

Voi să se distreze. Se duse la balurile de la Operă. Acea veselie gălăgioasă îl îngheţă de la uşă. Dealtfel, îl reţinea şi teama unei jigniri băneşti, închipuindu-şi că un supeu cu un domino ar fi dus la o cheltuială însemnată, că era o mare aventură.

I se părea totuşi că ar trebui să fie iubit. Uneori se trezea cu inima plină de nădejde, se îmbrăca grijuliu ca pentru o întâlnire şi făcea drumuri nesfârşite prin Paris. La fiecare femeie care mergea înaintea lui sau care îi venea în faţă, îşi spunea: „Iat-o!" De fiecare dată era o nouă dezamăgire. Gândul la doamna Arnoux dădea puteri acestei râvne. Avea poate s-o întâlnească în drum. Închipuia, pentru a se apropia de ea, întâmplări complicate, primejdii extraordinare din care o salva.

Aşa treceau zilele, cu repetarea aceloraşi plictiseli şi a deprinderilor câştigate. Frunzărea broşuri sub arcadele Odeonului, se ducea să citească *La Revue des Deux Monde*[6] la cafenea, intra într-o sală la Collège de France şi asculta un ceas o lecţie de chineză sau de economie politică. În fiecare săptămână îi scria pe lung lui Deslauriers, cina din când în când în Montmartre, îl vedea uneori pe domnul de Cisy.

Închirie un pian şi compuse valsuri germane.

Într-o seară, la teatrul Palais-Royal, îl zări într-o lojă de avant-scenă pe Arnoux alături de o femeie. Era ea? Paravanul de tafta verde tras pe marginea lojii îi acoperea faţa. În sfârşit cortina se ridică; paravanul fu lăsat. Era o persoană înaltă, de vreo treizeci de ani, veştejită, ale cărei buze groase descopereau, când râdea, nişte dinţi minunaţi. Vorbea familiar cu Arnoux şi-l lovea cu evantaiul peste degete. Apoi o fată tânără, blondă, cu pleoapele puţin roşii de parcă ar fi plâns, se aşeză între ei. Din clipa aceea Arnoux rămase pe jumătate aplecat peste umărul ei, spunându-i necontenit cuvinte pe care ea le asculta fără să răspundă. Frédéric se căznea să descopere condiţia socială a acestor femei îmbrăcate modest cu rochii de culori întunecate, cu gulere întoarse, plate.

La sfârşitul spectacolului se repezi în culoare. Erau pline de lume. În faţa lui, Arnoux cobora scările treaptă cu treaptă, ţinându-le pe cele două femei de braţ.

Deodată fu luminat de un felinar. Avea o bucată de voal negru la pălărie. Nu cumva Ea murise? Ideea asta îl chinui atât de tare pe Frédéric, încât a doua zi dădu fuga la *Arta industrială* şi, plătind repede una dintre gravurile expuse în faţa ceasornicului, îl întrebă pe băiatul de prăvălie cum îi mai merge domnului Arnoux.

Băiatul răspunse:

– Păi, foarte bine.

Frédéric adăugă, pălind:

– Şi doamnei?

– Şi doamnei la fel!

Frédéric uită să-şi ia gravura.

Iarna se sfârşi. În primăvară fu mai puţin trist, începu să-şi pregătească examenul, şi după ce-l trecu în chip mediocru, plecă la Nogent.

Nu se duse la Troyes să-şi vadă prietenul, ca să evite mustrările maică-si. Apoi, la începutul anului universitar îşi părăsi locuinţa şi luă, pe cheiul Napoleon, două odăi pe care le mobilă. Speranţa unei invitaţii la familia Dambreuse îl părăsise. Marea lui pasiune pentru doamna Arnoux începea să se stingă.

IV

Într-o dimineaţă a lunii decembrie, ducându-se la un curs de procedură, i se păru că vede pe strada Saint-Jacques mai multă însufleţire decât de obicei. Studenţii ieşeau grăbiţi din cafenele sau se strigau de la o casă la alta prin ferestrele deschise. Negustorii, în mijlocul trotuarului, priveau cu un aer neliniştit. Obloanele se închideau. Şi, când ajunse pe strada Soufflot, văzu o mare gloată în jurul Panthéonului.

Tineri, în grupuri inegale de la cinci la doisprezece inşi, se plimbau dându-şi braţul şi intrau în vorbă cu grupuri mai mari, care stăteau locului ici şi colo; în fundul pieţii, lângă un grilaj, perorau oameni îmbrăcaţi în bluzoane, în vreme ce sergenţii mergeau de-a lungul zidurilor, cu tricornul pe o ureche, cu mâinile la spate, bocănind pe lespezi cu cizmele lor grele. Toţi aveau un aer misterios, surprins; vădit, se aştepta ceva; toţi îşi stăpâneau pe buze o întrebare.

Frédéric se afla lângă un bărbat tânăr, blond, cu un chip prietenos, care purta mustaţă şi cioc, ca un rafinat din vremea lui Ludovic al XIII-lea. Îl întrebă care era pricina dezordinei.

– Habar n-am, şi nici ei n-au! Asta e moda lor azi! Ce farsă bună!

Şi izbucni în râs.

De şase luni, petiţiile pentru Reformă care erau date la semnat la Garda Naţională, împreună cu recensământul Humann şi încă alte evenimente pricinuiau în Paris îmbulzeli inexplicabile, care se repetau atât de des încât ziarele nici măcar nu mai vorbeau despre ele.

– E ceva fără stil şi culoare, urmă vecinul lui Frédéric. Mi-e a crede, mesire, că am degenerat! În vremea cea bună a lui Loys al unsprezecelea, deci şi a lui Benjamin Constant, şcolarii erau mai răzvrătiţi. Îi găsesc paşnici ca oile, proşti ca nişte castraveciori şi potriviţi să fie băcani, pentru Dumnezeu! Asta se numeşte Tineretul şcolilor!

Îşi deschise larg braţele, ca Frédérick Lemaître în *Robert Macaire*[7].

– Tineret studios, te binecuvântez!

Apoi apostrofă un adunător de zdrenţe care răscolea în nişte valve de scoici lângă piatra de lângă prăvălia unui negustor de vinuri.

– Şi tu faci parte din Tineretul şcolilor?

Bătrânul ridică o faţă hidoasă, pe care se vedeau un nas roşu în mijlocul unei bărbi cenuşii şi doi ochi stupizi de beţiv.

– Nu, mai curând îmi pari *unul dintre acei oameni cu o mutră bună de spânzurătoare, pe care îi vezi, în diferite grupuri, semănând aurul cu amândouă mâinile...* Ah, seamănă, patriarhule, seamănă! Corupe-mă cu comorile Albionului! *Are you English?*[8] Nu refuz darurile lui Artaxeres! Hai să vorbim puţin de uniunea vamală[9].

Frédéric simţi o atingere pe umăr. Se întoarse. Era Martinon, grozav de palid.

– Poftim! spuse el suspinând din greu, încă o rebeliune!

Îi era frică să nu fie compromis, se jelea. Îl neliniştea mai ales oamenii cu bluzoane, îi bănuia că fac parte din societăţi secrete[10].

– Există societăţi secrete? spuse tânărul cu mustăţi. Asta e o glumă veche a stăpânirii ca să sperie burghezii!

Martinon îi ceru să vorbească mai încet, de teama poliţiei.

– Dumneata mai crezi încă în poliţie? De fapt, de unde ştii, domnule, că nu sunt şi eu un turnător?

Şi îl privi în asemenea chip încât Martinon, foarte emoţionat, nu pricepu la început gluma. Mulţimea îl împingea şi fuseseră siliţi toţi trei să se urce pe o scăriţă care ducea, printr-un culoar, în amfiteatrul cel nou.

În curând masa de oameni se despică de la sine; câteva capete se descoperiră; îl salutau pe ilustrul profesor Samuel Rondelot care, înfăşurat în redingotă, îşi ridica în aer ochelarii cu ramă de argint şi, răsuflând greu din pricina astmului, înainta cu paşi liniştiţi, ca să-şi ţină cursul. Acest om era una din gloriile judiciare ale secolului al XIX-lea, rivalul unora ca Zachariae, ca Ruhdorff. Noua sa demnitate de pair al Franţei nu-i schimbase cu nimic purtările. Se ştia că e sărac, şi era înconjurat de un mare respect.

În vremea asta, în fundul pieţii, unii strigară:

– Jos cu Guizot!

– Jos cu Pritchard![11]

– Jos cu vânduţii!

– Jos cu Ludovic Filip!

Mulţimea unduia şi, înghesuindu-se în poarta închisă a curţii, îl împiedica pe profesor să meargă mai departe. Se opri în faţa scării. În curând fu văzut pe ultima dintre cele trei trepte. Spuse ceva; o rumoare îi

acoperi vocea. Cu toate că adineauri era iubit, acum îl urau, pentru că reprezenta autoritatea. De câte ori încerca să se facă auzit, strigătele reîncepeau. Făcu un gest larg ca să cheme studenţii să-l urmeze. Îi răspunse o vociferare generală. Ridică din umeri cu dispreţ şi dispăru în adâncul culoarului. Martinon profitase de locul în care se găsea ca să se facă nevăzut şi el în acelaşi timp.

– Ce laş! spuse Frédéric.

– E prudent, rosti celălalt.

Gloata izbucni în aplauze. Această retragere a profesorului devenea o victorie pentru ea. De la toate ferestrele priveau curioşi. Unii cântau *Marsilieza,* alţii propuneau să se ducă la Béranger[12].

– La Laffitte[13]!

– La Chateaubriand!

– La Voltaire, urlă tânărul cu mustăţi.

Sergenţii încercau să circule, spunând cât puteau de blând:

– Plecaţi, domnilor, plecaţi, retrăgeţi-vă!

Cineva strigă:

– Jos cu ucigaşii!

Era o injurie obişnuită de la tulburările din luna septembrie. Toţi o repetau. Huiduiau, îi fluierau pe poliţişti. Aceştia începeau să pălească; unul dintre ei nu mai putu rezista şi zărind un tinerel care se apropia prea mult de el şi-i râdea în nas, îl îmbrânci atât de zdravăn încât îl trânti pe spate la o depărtare de cinci paşi, în faţa prăvăliei negustorului de vinuri. Toţi se dădură la o parte; dar aproape numaidecât se rostogoli şi el trântit la pământ de un fel de Hercule a cărui chică ca un ghem de câlţi ieşea de sub o şapcă de pânză cerată.

Oprit de câteva minute în colţul străzii Saint-Jacques, lepădase o cutie mare pe care o ducea, ca să se repeadă la sergent şi, ţinându-l răsturnat sub el, îi strivea faţa cu lovituri de pumn. Ceilalţi sergenţi dădură fuga. Cumplitul băiat era atât de puternic încât fu nevoie de cel puţin patru ca să-l stăpânească. Doi îl scuturau de guler, alţi doi îl trăgeau de braţe, al cincilea îi dădea ghionturi cu genunchiul în şale, şi toţi îl făceau hoţ, ucigaş aţâţător la răscoală. El, cu pieptul dezgolit şi hainele sfâşiate, striga că e nevinovat, dar că nu putuse vedea cu sânge rece cum e bătut un copil.

– Mă numesc Dussardier! sunt angajat la fraţii Valinçart, dantele şi noutăţi, în strada Cléry. Unde mi-e cutia? Vreau cutia! Şi repetă: Dussardier!... strada Cléry. Cutia mea!

Se potoli totuşi şi, cu un aer stoic, se lăsă dus la postul din strada Descartes. Un şuvoi de lume îl urma. Frédéric şi tânărul cu mustăţi mergeau chiar în spatele lui, plini de admiraţie pentru vânzător şi revoltaţi împotriva violenţei Puterii.

Pe măsură ce înaintau, mulţimea se rărea.

Sergenţii se întorceau din când în când cu un aer înspăimântător; iar scandalagiii nemaiavând nimic de făcut, curioşii nimic de văzut, toţi plecau treptat. Trecătorii cu care se încrucişau se uitau la Dussardier şi rosteau tare fel de fel de comentarii jignitoare. O bătrână, pe pragul casei, strigă chiar că furase o pâine; nedreptatea asta mări enervarea celor doi prieteni. În sfârşit ajunseră la corpul de gardă. Nu mai rămăseseră decât vreo douăzeci de persoane. Vederea soldaţilor fu destul ca să-i risipească.

Frédéric şi tovarăşul lui îl cerură cu îndrăzneală pe cel ce fusese închis. Santinela îi ameninţă că dacă mai stăruiau, avea să-i închidă şi pe ei. Cerură să-l vadă pe şeful de post, spunându-şi numele şi calitatea lor de studenţi la Drept, afirmând că prizonierul era colegul lor.

Fură băgaţi într-o odăiţă goală, în care patru bănci erau aşezate de-a lungul pereţilor de ghips afumaţi. În fund se deschise un ghişeu. În el se ivi chipul mare al lui Dussardier care, cu părul vâlvoi, cu ochişorii lui sinceri şi nasul pătrat la vârf, semăna vag cu un câine bun.

– Nu ne mai recunoşti? întrebă Hussonnet.

Aşa îl chema pe tânărul cu mustăţi.

– Dar... îngână Dussardier.

– Nu mai face pe prostul, continuă celălalt; se ştie că eşti, ca şi noi, student la Drept.

Cu toate că-i făcură de mai multe ori cu ochiul, Dussardier nu înţelese nimic. Păru că se reculege, apoi spuse deodată:

– S-a găsit cutia mea?

Frédéric ridică, descurajat, ochii. Hussonnet spuse:

– Ah, mapa în care îţi pui notiţele de la curs? Da, da, fii fără grijă!

Îşi repetară pantomima. Dussardier înţelese în sfârşit că doreau să-l ajute; şi tăcu, de teamă să nu-i compromită. Dealtfel, îi era un fel de ruşine văzându-se ridicat la rangul social de student şi asemenea acestor tineri care aveau mâinile atât de albe.

– Vrei să trimiţi vreo vorbă cuiva? întrebă Frédéric.

– Vă mulţumesc, nimănui!

– Dar familia ta?

Plecă fruntea fără să răspundă; bietul băiat era copil din flori. Cei doi prieteni erau miraţi de tăcerea lui.

– Ai ce fuma? întrebă Frédéric.

Băiatul se pipăi, apoi scoase din buzunar sfărâmăturile unei pipe – o pipă frumoasă de spumă de mare, cu ciubucul de lemn negru, cu un capac de argint şi un capăt de chihlimbar.

De trei ani se străduia să facă din ea o capodoperă. Avusese grijă să o ţină necontenit într-o teacă de piele de căprioară, să fumeze din ea cât mai încet cu putinţă, să n-o aşeze niciodată pe marmură şi s-o atârne în fiecare seară la căpătâiul patului. Acum scutura bucăţile în mâna ale cărei unghii sângerau; şi, cu bărbia în piept, cu ochii ficşi, uluit, se uita la ruinele bucuriei lui cu o privire de o nesfârşită tristeţe.

– Dacă i-am da ţigări, ce zici? şopti Hussonnet, făcând gestul de a le scoate.

Frédéric şi pusese pe marginea ghişeului un portţigaret plin.

– Ia-le! Rămas bun şi curaj!

Dussardier se aruncă asupra celor două mâini care i se întindeau. Le strângea cu frenezie, glasul îi era întretăiat de hohote.

– Cum?... Mie!... mie!...

Cei doi tineri se feriră de recunoştinţa lui, ieşiră şi se duseră să mănânce la cafeneaua Tabourey, în faţa grădinii Luxembourg.

Tăindu-şi friptura, Hussonnet îi spuse tovarăşului lui de masă că lucra la unele jurnale de modă şi făcea reclame pentru *Arta industrială.*

– La Jacques Arnoux, spuse Frédéric.

– Îl cunoşti?

– Da! Nu!... Adică l-am văzut, l-am întâlnit.

Îl întrebă nepăsător pe Hussonnet dacă o vedea uneori pe nevasta lui Arnoux.

– Din când în când, răspunse boemul.

Frédéric nu îndrăzni să întrebe mai mult; omul acesta ocupa acum un loc nemăsurat în viaţa lui; plăti nota fără ca celălalt să protesteze.

Simpatia era reciprocă; îşi dădură unul altuia adresa şi Hussonnet îl invită prieteneşte să-l întovărăşească până în strada Fleurus.

Se aflau în mijlocul grădinii când funcţionarul lui Arnoux, ţinându-şi răsuflarea, îşi schimonosi chipul într-o strâmbătură groaznică şi începu să cânte cocoşeşte. Atunci toţi cocoşii care se aflau în împrejurimi îi răspunseră cu cucuriguri prelungite.

– E un semnal, rosti Hussonnet.

Se opriră lângă teatrul Bobino, în faţa unei case la care se ajungea printr-o alee. La ferăstruica unei mansarde, între flori de călţunaşi şi măzăriche, se arătă o femeie tânără, cu capul gol, în corset, sprijinindu-şi amândouă braţele pe marginea jghiabului streaşinei,

– Bună ziua, îngeraşule, bună ziua, puişor! zise Hussonnet, trimiţându-i bezele.

Deschise portiţa cu o lovitură de picior şi se făcu nevăzut.

Frédéric îl aşteptă toată săptămâna. Nu îndrăznea să se ducă la el, ca să nu pară nerăbdător că vrea să fie invitat la masă la rândul lui; dar îl căută în tot cartierul latin. Îl întâlni într-o seară şi îl duse în odaia lui de pe cheiul Napoleon.

Conversaţia fu lungă; îşi deschiseră sufletele. Hussoimet tindea către gloria şi câştigurile din teatru. Colabora la vodeviluri respinse, „avea o grămadă de planuri", era meşter în cuplete. Îi cântă câteva. Apoi, văzând pe poliţă un volum de Hugo şi altul de Lamartine, începu să facă observaţii sarcastice asupra şcolii romantice. Acei poeţi nu aveau nici bun-simţ, nici corectitudine, mai ales nu erau francezi! Se lăuda că îşi cunoaşte limba şi purica cele mai frumoase fraze cu acea severitate haină, acel gust academic care caracterizează persoanele zvăpăiate când se ocupă de arta serioasă.

Frédéric fu jignit în preferinţele lui. Avea poftă să întrerupă discuţia. De ce să nu arunce numaidecât cuvântul de care depindea fericirea lui? Îl întrebă pe literat dacă nu-l putea duce la Arnoux.

Era lucru uşor, se înţeleseră pentru a doua zi.

Hussonnet nu veni la întâlnire şi nu veni la încă trei. Apăru într-o sâmbătă, la ora patru. Dar, profitând că mergeau cu trăsura, se opri mai întâi la Teatrul Francez ca să obţină o lojă; ceru să coboare la un croitor, la croitoreasă; lăsa bilete la portărese. În sfârşit ajunseră în bulevardul Montmartre. Frédéric străbătu prăvălia, urcă scara. Arnoux îl recunoscu în oglinda aşezată în faţa biroului lui; şi, scriind mai departe, îi întinse mâna peste umăr.

Cinci sau şase persoane, în picioare, umpleau încăperea strâmtă, luminată de o singură fereastră ce dădea spre curte; o canapea tapisată cu damasc de lână cafenie ocupa în fund interiorul unui alcov, între două draperii de stofă la fel. Pe căminul acoperit cu hârţoage se afla o Venus de bronz; de o parte şi de alta a ei, două candelabre cu lumânări roz. La dreapta, lângă o cartotecă, un bărbat aşezat pe un fotoliu, cu pălăria pe cap, citea ziarul; pereţii dispăreau sub stampe şi tablouri, gravuri preţioase sau schiţe de maeştri contemporani, împodobite cu dedicaţii care mărturiseau cea mai sinceră afecţiune pentru Jacques Arnoux.

– Merge bine? spuse el întorcându-se spre Frédéric.

Şi, fără să aştepte răspunsul, îl întrebă încet pe Hussonnet:

– Cum îl cheamă pe prietenul dumitale? Apoi tare:

– Luaţi un trabuc din cutia de pe cartotecă.

Arta industrială, aşezată în punctul central al Parisului, era un loc comod de întâlnire, un teren neutru pe care rivalităţile se ciocneau una de alta cu familiaritate. În ziua aceea se aflau acolo Anténor Braive, portretistul regilor; Jules Burrieu, care începea să popularizeze prin desenele lui războiul din Algeria; caricaturistul Sombaz, sculptorul Vourdat, alţii încă, şi nici unul nu corespundea prejudecăţilor studentului. Purtările lor erau simple, cuvintele lor neîngrădite. Misticul Lovarias spuse o poveste obscenă; iar inventatorul peisajului oriental, faimosul Dittmer, purta o cămaşă de tricou sub vestă şi luă omnibuzul ca să se întoarcă acasă.

La început fu vorba de o anume Apollonie, un fost model, pe care Burrieu pretindea că o recunoscuse pe bulevard, într-o trăsură cu patru cai şi doi vizitii. Hussonnet explică această metamorfoză prin seria de bărbaţi care o întreţinuseră.

– Cum mai cunoaşte afurisitul ăsta „fetele" din Paris! spuse Arnoux.

– După dumneavoastră, dacă mai rămâne, sire, răspunse boemul cu un salut milităresc, ca să imite grenadirul care îi oferă plosca lui Napoleon.

Apoi discutară despre câteva tablouri cărora le slujise de model capul Apolloniei. Confraţii absenţi fură criticaţi. Erau uimiţi de preţul operelor lor; şi toţi se plângeau că nu câştigă destul, când intră un bărbat de statură mijlocie, cu haina închisă la un singur nasture, cu ochi vioi, cu un aer puţin smintit.

– Ce adunătură de burghezi sunteţi! spuse el. Ce însemnătate are asta, pentru Dumnezeu! Cei vechi făceau capodopere fără să le pese de milion. Correggio, Murillo...

– Adaugă-l şi pe Pellerin, zise Sombaz.

Dar fără să ia aminte la înţepătură, vorbi mai departe cu atâta aprindere, încât Arnoux fu nevoit să-i repete de două ori:

– Nevastă-mea are nevoie de dumneata joi. Nu uita!

Acest cuvânt i-o aduse aminte lui Frédéric pe doamna Arnoux.

Se ajungea la ea, fără îndoială, prin cabinetul de lângă divan. Arnoux îl deschisese ca să-şi ia o batistă; Frédéric zărise în fundul lui un lavabo. Dar un fel de mormăit ieşi din colţul căminului; era personajul care îşi citea ziarul în fotoliu. Avea o înălţime de cinci picioare şi nouă degete, pleoapele puţin căzute, părul cărunt, aerul impunător, şi se numea Regimbart.

– Ce e, cetăţene? întrebă Arnoux.

– Încă o mişelie a guvernului!

Era vorba de destituirea unui învăţător; Pellerin îşi continuă paralela între Michelangelo şi Shakespeare. Dittmer plecă. Arnoux îl ajunse din urmă ca să-i pună în mână două bancnote. Atunci Hussonnet, socotind clipa favorabilă, întrebă:

– N-ai putea să-mi dai un avans, dragul meu patron?

Dar Arnoux se aşezase la loc şi-l certa pe un bătrân cu o înfăţişare dezgustătoare, cu ochelari albaştri.

– Ah, îmi placi, moş Isac! Iată trei opere discreditate, pierdute! Toată lumea îşi bate joc de mine! Acum sunt cunoscute! Ce vrei să fac cu ele? Va trebui să le trimit în California!... La dracu! Taci din gură!

Specialitatea acelui moşneag era de a pune în marginea de jos a tablourilor lui semnăturile maeştrilor de altădată. Arnoux nu voia să-l plătească, îl pofti cu brutalitate să plece. Apoi, schimbându-şi purtările, salută un domn decorat, afectat, cu favoriţi şi cravată albă.

Îi vorbi îndelung, mieros, cu cotul sprijinit de cremona ferestrei. În sfârşit izbucni:

– Eh, nu mă încurcă faptul că am misiţi, domnule conte!

Cum boierul se resemnase, Arnoux îi vărsă douăzeci şi cinci de ludovici şi, când acela fu afară:

– Plicticoşi sunt boierii ăştia mari!

– Toţi nişte ticăloşi! îngână Regimbart.

Pe măsură ce trecea timpul, ocupaţiile lui Arnoux creşteau; clasa articole, deschidea scrisori, alinia socoteli în zgomotul ciocanului din prăvălie, ieşea să supravegheze împachetările şi se apuca iar de lucru; şi în

vreme ce alerga cu condeiul pe hârtie, răspundea la glume. În seara aceea trebuia să cineze la avocatul lui şi a doua zi pleca în Belgia.

Ceilalţi vorbeau despre evenimentele zilei: portretul lui Chérubini, hemiciclul Artelor-Frumoase, Expoziţia apropiată. Pellerin tuna şi fulgera împotriva Institutului. Bârfelile, discuţiile se încrucişau. Apartamentul, cu tavanul scund, era atât de plin încât nu te mai puteai mişca; iar lumina lumânărilor roz trecea prin fumul ţigărilor precum razele de soare prin ceaţă.

Uşa de lângă divan se deschise şi o femeie înaltă, subţire, intră, cu mişcări bruşte care făceau să sune toate brelocurile ceasului ei pe rochia de tafta neagră.

Era femeia pe care o văzuse vara trecută la Palais-Royal. Unii, spunându-i pe nume, îi strânseră mâna. Hussonnet smulsese în sfârşit cincizeci de franci; pendula bătu ora şapte; toţi plecară.

Arnoux îi spuse lui Pellerin să rămână şi o conduse pe domnişoara Vatnaz în cabinet.

Frédéric nu le desluşea cuvintele; şopteau. Totuşi vocea femeiască se auzi mai tare.

– Aştept mereu, de şase luni de când s-a încheiat afacerea.

Urmă o tăcere lungă. Domnişoara Vatnaz se ivi iar. Arnoux îi făgăduise din nou ceva.

– Oh! Oh! Vom vedea mai târziu!

– Adio, omule fericit! spuse ea plecând.

Arnoux se întoarse repede în cabinet, îşi întinse o pomadă pe mustăţi, îşi ridică bretelele ca să-şi întindă cureaua de sub ghete; şi, spălându-se pe mâini, spuse:

– Mi-ar trebui două picturi deasupra uşilor, a două sute cincizeci bucata, gen Boucher, ne-am înţeles?

– Fie, zise artistul înroşindu-se.

– Aşa! Şi nu uita de nevastă-mea!

Frédéric îl întovărăşi pe Pellerin până în susul cartierului Poissonière şi-i ceru îngăduinţa de a se duce uneori să-l vadă, favoare care-i fu acordată cu graţie.

Pellerin citea toate operele de estetică spre a descoperi adevărata teorie a frumosului, convins că atunci când o va găsi va face capodopere. Se înconjura cu toate auxiliarele imaginabile, desene, ghipsuri, gravuri; şi căuta, se măcina, acuza timpul, propriii lui nervi, atelierul lui, ieşea în stradă ca să găsească inspiraţia, tresărea crezând că a găsit-o, apoi îşi părăsea opera şi visa la alta care trebuia să fie mai frumoasă. Şi aşa, chinuit de râvna gloriei şi pierzându-şi zilele în discuţii, crezând într-o mie de nerozii, în sisteme, în critici, în importanţa unui regulament sau a unei reforme în materie de artă, nu produsese încă până la cincizeci de ani decât schiţe. Orgoliul acela de nezdruncinat îl împiedica să se descurajeze, dar era veşnic enervat şi cuprins de acea exaltare în acelaşi timp artificială şi naturală care îi caracterizează pe adevăraţii actori.

Când intrai la el remarcai două tablouri mari în care primele tonuri aşezate ici şi colo puneau pe pânza albă pete de cafeniu, de roşu şi de albastru. O reţea de linii trase cu creta se întindea deasupra lor, ca ochiurile de douăzeci de ori cârpite ale unui fileu. Era cu neputinţă să înţelegi ceva din ele. Pellerin explică subiectul acestor două compoziţii indicând cu degetul mare părţile lipsă. Una trebuia să reprezinte *Nebunia lui Nabucodonosor* şi cealaltă *Incendierea Romei* de către Neron. Frédéric le admiră.

Admiră nuduri de femei despletite, peisaje pline de trunchiuri de copaci răsucite de furtună şi mai ales capricii în peniţă, reminiscenţe din Callot, Rembrandt sau Goya, ale căror modele nu le cunoştea. Pellerin nu mai preţuia aceste lucrări din tinereţe; acum era pentru stilul grandios. Vorbi dogmatic, elocvent, despre Fidias şi Winekelmann[14]. Lucrurile din jurul lui îi întăreau puterea cuvintelor: se vedea un cap de mort pe un scaun de rugăciune, iatagane, o sutană de călugăr; Frédéric o îmbrăcă.

Când venea devreme, îl surprindea în patul lui de campanie, acoperit cu o bucată de tapiţerie, pentru că Pellerin se culca târziu din pricină că se ducea stăruitor la teatru. Era slujit de o bătrână în zdrenţe, mânca într-un birt prost şi trăia fără ibovnică. Cunoştinţele lui adunate la întâmplare îl făceau să spună paradoxuri hazlii. Ura împotriva banalităţii şi a burghezului se revărsa în sarcasme de un lirism admirabil şi avea pentru maeştri o veneraţie care îl înălţa aproape până la ei.

Dar de ce nu vorbea niciodată de doamna Arnoux? Cât despre bărbatul ei, uneori îl numea băiat bun, alteori un şarlatan. Frédéric îi aştepta mărturisirile.

Într-o zi frunzărind cartoanele găsi în portretul unei ţigănci ceva din domnişoara Vatnaz şi, cum persoana asta îl interesa, voi să ştie mai multe despre ea.

Pellerin credea că fusese la început învăţătoare în provincie; acum dădea lecţii şi încerca să scrie în unele fiţuici.

Frédéric credea că putea fi iubita lui Arnoux, după cum se purta cu el.

– Aş! Da de unde! Are altele!

Atunci tânărul, întorcând capul din pricina mârşăviei gândului lui, adăugă îndrăzneţ:

– Şi nevastă-sa îi răspunde la fel, fără îndoială!

– Deloc! e cinstită!

Frédéric avu remuşcări şi fu şi mai stăruitor la revistă.

Literele mari care alcătuiau numele lui Arnoux pe placa de marmură, deasupra prăvăliei, îi păreau deosebite şi pline de semnificaţie, ca o scriere sfântă. Trotuarul larg, povârnit, îi uşura mersul, uşa se rotea aproape singură; şi clanţa netedă la atingere avea căldura şi parcă inteligenţa unei mâini în mâna lui. Pe nesimţite deveni tot atât de punctual ca Regimbart.

În fiecare zi Regimbart se aşeza la colţul sobei, în fotoliul lui, punea mâna pe *National,* nu-l mai părăsea, şi îşi exprima gândurile prin exclamaţii sau numai ridicând din umeri. Din când în când îşi ştergea fruntea cu batista făcută sul ca un cârnat, pe care o purta la piept, între doi nasturi ai redingotei verzi. Avea pantaloni cu dungă, ghete, o cravată lungă; şi pălăria lui cu boruri răsfrânte te făcea să-l cunoşti de departe în mulţime.

La ora opt de dimineaţă cobora de pe înălţimile colinei Montmartre ca să bea vin alb în strada Notre-Dame-des-Victoires. Prânzul, urmat de mai multe partide de biliard, îl ţinea aici până la ora trei. Atunci se îndrepta spre pasajul Panoramas, ca să bea absint. După şedinţa la Arnoux, intra în localul Bordelais, ca să ia un vermut. Apoi, în loc să se ducă acasă, la nevastă-sa, prefera adesea să cineze singur într-o cafenea mică din piaţa Gaillon, unde voia să i se servească „mâncare ca acasă, lucruri naturale"! În sfârşit, se strămuta la alt biliard şi stătea până la miezul nopţii, până la ora unu, până în clipa în care, după ce gazul fusese stins şi obloanele închise, stăpânul localului, istovit, îl ruga să plece.

Pe cetăţeanul Regimbart nu-l atrăgea în acele locuri patima pentru băuturi, ci vechea deprindere de a vorbi politică; cu vârsta îşi pierduse verva, nu mai avea decât o morocăneală tăcută. Ai fi spus, când îi vedeai seriozitatea feţei, că rostogolea lumea în capul lui. Nu ieşea nimic din el; şi nimeni, nici chiar prietenii, nu-i cunoşteau vreo ocupaţie, cu toate că spunea că are un birou de afaceri.

Arnoux părea să-l stimeze nemărginit. Într-o zi îi spuse lui Frédéric:

– Ăsta ştie multe, he-hei! E un om puternic.

Altădată Regimbart întinse pe masa lui nişte hârtii privitoare la minele de caolin din Bretania; Arnoux se bizuia pe experienţa lui.

Frédéric deveni mai ceremonios faţă de Regimbart, până la a-i oferi un absint din când în când; şi, deşi îl socotea un prost, rămânea adesea în tovărăşia lui câte o oră întreagă, numai pentru că era prietenul lui Jacques Arnoux.

După ce-i sprijinise la debutul lor pe maeştrii contemporani, negustorul de tablouri, om al progresului, încercase, păstrându-şi aparenţele artistice, să-şi întindă profiturile băneşti. Căuta emanciparea artelor, sublimul la preţ ieftin. Toate industriile de lux parizian suferiră de influenţa lui, care fu bună în lucrurile mici şi funestă in cele mari. Cu patima lui de a măguli opinia publică, îi întoarse de pe calea lor pe artiştii dibaci, îi corupse pe cei puternici, îi istovi pe cei slabi şi-i făcu iluştri pe mediocri; dispunea de ei prin relaţiile şi prin revista lui. Pictorii începători aveau ambiţia de a-şi vedea operele în vitrina lui şi tapiţerii luau de la el modele de mobilă. Frédéric îl socotea milionar, diletant şi om de acţiune, toate în acelaşi timp. Cu toate acestea îl uimeau multe lucruri, pentru că domnul Arnoux era şiret ca neguţător.

Primea din fundul Germaniei sau din Italia o pânză cumpărată la Paris cu o mie cinci sute de franci şi, arătând o factură care o ridica la patrii mii, o revindea cu trei mii cinci sute, din amabilitate. Una dintre manevrele lui obişnuite cu pictorii era să ceară ca şperţ o copie în mic a tablourilor lor, sub pretextul de a-i publica gravura; totdeauna vindea copia şi gravura nu apărea niciodată. Celor care se plângeau că sunt exploataţi le răspundea bătându-i pe burtă. Altminteri băiat bun, făcea risipă de trabuce, tutuia necunoscuţii, se entuziasma pentru o operă sau pentru un om şi atunci, încăpăţânându-se, nu se zgârcea la nimic, făcea şi mai multe drumuri, scria şi mai multe scrisori, făcea şi mai multă reclamă. Se credea foarte cinstit şi, în nevoia lui de expansivitate, îşi povestea naiv indelicateţile.

Odată, ca să-şi jignească un confrate care inaugura un alt ziar de pictură printr-un mare ospăţ, îl rugă pe Frédéric să scrie sub ochii lui, cu câtva timp înainte de ora întâlnirii, nişte bilete prin care mesenii erau decomandaţi.

– Asta nu atinge onoarea, pricepi?

Şi tânărul nu cuteză să-i refuze acest serviciu.

A doua zi, intrând cu Hussonnet în biroul lui, Frédéric văzu dispărând prin uşă (cea care se deschidea spre scară) poala unei rochii.

–Iertare! spuse Hussonnet. Dacă aş fi crezut că sunt femei...

– Oh, asta e a mea, rosti Arnoux. Urca să-mi facă o mică vizită în trecere.

– Cum? întrebă Frédéric.

– Da! Se duce acasă.

Farmecul lucrurilor înconjurătoare pieri dintr-o dată. Ceea ce simţea răspândit nelimpede acolo se topise sau mai curind nu existase niciodată. Simţea o uimire nemărginită şi ceva ca durerea unei trădări.

Arnoux zâmbea, răscolind într-un sertar. Îşi bătea joc de el? Funcţionarul puse pe masă un teanc de hârtii jilave.

– Ah! afişele! strigă negustorul. În seara asta nu voi cina devreme!

Regimbart îşi luă pălăria.

– Cum, mă părăseşti?

– E ora şapte, zise Regimbart.

Frédéric îl urmă.

La colţul străzii Montmartre se întoarse; privi ferestrele de la primul etaj; şi râse în sinea lui de milă pentru el însuşi aducându-şi aminte cu câtă dragoste le contemplase atât de des! Oare unde locuia ea? Cum s-o întâlnească acum? Singurătatea se redeschidea în jurul dorinţei lui mai intensă decât oricând!

– Vii să-l iei? spuse Regimbart.

– Ce să iau?

– Absintul.

Şi, cedând obsesiilor lui, Frédéric se lăsă dus la localul Bordelais. Pe când tovarăşul lui, proptit în cot, se uita la sticlă, el îşi arunca privirile în stânga şi-n dreapta. Dar văzu profilul lui Pellerin pe trotuar; bătu puternic în geam şi pictorul nu apucase încă să se aşeze, când Regimbart îl şi întrebă de ce nu mai era văzut la *Arta industrială.*

– Să crăp dacă mă mai întorc vreodată acolo! E o bestie, un burghez, un ticălos, un caraghios!

Ocările astea alinau furia lui Frédéric. Se simţea totuşi rănit de ele, pentru că i se părea că o ating puţin şi pe doamna Arnoux.

– Ce ţi-a făcut? zise Regimbart.

Pellerin bătu cu piciorul în podea şi răsuflă puternic în loc să răspundă.

Se îndeletnicea cu lucrări clandestine, cu portrete în două creioane sau pastişe după marii maeştri pentru amatorii mai puţin pricepuţi. Şi cum aceste lucrări îl umileau, prefera în general să tacă. Dar „porcăria lui Arnoux" îl scotea prea mult din fire. Se uşura.

Îi adusese două tablouri ca urmare a unei comenzi la care Frédéric fusese martor. Şi atunci negustorul îşi îngăduise să-l critice! Dezaprobase compoziţia, culoarea şi desenul, mai ales desenul, pe scurt nu le voise cu nici un preţ. Dar, silit de scandenţa unei poliţe, Pellerin le cedase evreului Isaac; şi, peste cincisprezece zile, însuşi Arnoux le vindea unui spaniol pe două mii de franci.

– Nici un ban mai puţin! Ce ticăloşie! Şi a mai făcut şi altele, la dracu! Una din zilele astea îl vom vedea la Curtea cu juri.

– Cam exagerezi! rosti cu glas sfios Frédéric.

– Aşa! Bine! Exagerez! strigă artistul dând cu putere un pumn în masă.

Violenţa asta îl ajută pe tânăr şi-şi redobândi curajul. Fără îndoială ar fi putut să se poarte mai drăguţ; dar dacă Arnoux găsea acele două pânze...

– Proaste! Hai, dă-i drumul! Le cunoşti? E meseria dumitale? Ei, să ştii, băiete, că eu nu admit amatorii!

– Eh, nu sunt treburile mele! rosti Frédéric.

– Ce interes ai să-l aperi? întrebă rece Pellerin.

Tânărul bâigui:

– Dar... pentru că sunt prietenul lui.

– Sărută-l din partea mea! Bună seara!

Şi pictorul ieşi furios, fără o vorbă, bineînţeles, despre consumaţia lui.

Frédéric, apărându-l pe Arnoux, se convinsese pe el însuşi, înfierbântat de elocvenţa lui, fu cuprins de dragoste pentru acel om inteligent şi bun, pe care prietenii îl calomniau şi care acum lucra singur, părăsit. Nu se putu împotrivi nevoii ciudate de a-l revedea numaidecât. Peste zece minute împingea uşa prăvăliei.

Arnoux întocmea, împreună cu funcţionarul, nişte afişe uriaşe pentru o expoziţie de tablouri.

– Ia te uită! Ce te aduce înapoi?

Întrebarea asta foarte simplă îl stânjeni pe Frédéric; şi, neştiind cum să răspundă, se interesă dacă nu i se găsise din întâmplare carnetul, un carneţel de piele albastră.

– Cel în care îţi pui scrisorile de la femei? spuse Arnoux.

Frédéric, înroşindu-se ca o fecioară, se apără de o asemenea presupunere.

– Atunci poeziile? întrebă negustorul.

Muta din loc probele întinse, le discuta formatul, culoarea, bordura; iar Frédéric se simţea din ce în ce

mai enervat de aerul acela meditativ şi mai ales de mâinile lui care se plimbau pe afişe – nişte mâini mari, puţin moi, cu unghii plate. În sfârşit Arnoux se ridică; şi zicând „gata!" îi trecu mâna pe sub bărbie, familiar. Această intimitate îi displăcu lui Frédéric, se dădu înapoi; apoi trecu pragul biroului pentru ultima oară în viaţa lui, credea el. Până şi doamna Arnoux era parcă diminuată prin vulgaritatea bărbatului ei.

În aceeaşi săptămână pruni o scrisoare prin care Deslauriers îl vestea că va sosi la Paris joia viitoare. Atunci se aruncă aprig asupra acestei afecţiuni mai solide şi mai înalte. Un asemenea om valora cât toate femeile. N-avea să mai aibă nevoie de Regimbart, de Pellerin, de Hussonnet, de nimeni! Ca să-şi găzduiască mai bine prietenul cumpără un pat de fier, un al doilea fotoliu şi încă pe atâtea aşternuturi. Joi de dimineaţă, pe când se îmbrăca să se ducă să-l întâmpine pe Deslauriers, se auzi soneria la uşă. Intră Arnoux.

– Numai un cuvânt! Ieri mi s-au trimis de la Geneva nişte păstrăvi frumoşi, te aşteptăm negreşit la ora şapte fix... Stăm în strada Choiseul, numărul 24 bis. Să nu uiţi!

Frédéric trebui să se aşeze, îi tremurau genunchii. Îşi repeta mereu „În sfârşit! În sfârşit!" Apoi le scrise croitorului, pălărierului, cizmarului; şi trimise cele trei bilete cu trei comisionari diferiţi. Cheia se învârti în broască şi portarul se ivi cu un geamantan pe umăr.

Frédéric când îl văzu pe Deslauriers începu să tremure ca o femeie adulteră sub privirile soţului.

– Ce te-a apucat? întrebă Deslauriers, trebuie doar să fi primit o scrisoare de la mine!

Frédéric nu avu putere să mintă.

Deschise braţele şi se aruncă la pieptul lui.

Apoi secretarul îşi spuse povestea. Taică-său nu voise să-i dea socoteala tutelei, închipuindu-şi că aceste socoteli se prescriau după zece ani. Dar Deslauriers, tare în procedură, îi smulsese în sfârşit toată moştenirea de la maică-sa, şapte mii de franci în cap, pe care îi avea acolo, la el, într-un portofel vechi.

– E o rezervă, în caz de nenorocire. Trebuie să mă gândesc să-i plasez şi să mă instalez şi eu, de mâine dimineaţă. Azi, vacanţă completă şi sunt în întregime al tău, băiete!

– Oh, nu te sfii! spuse Frédéric. Dacă ai în seara asta ceva însemnat...

– Fugi de-aici! Aş fi un adevărat ticălos...

Acest epitet aruncat la întâmplare îl lovi pe Frédéric din plin în inimă, ca o aluzie jignitoare.

Portarul pusese pe masă, lângă foc, cotlete, piftie, o langustă, un desert şi două sticle de vin de Bordeaux. O primire atât de bună îl mişcă pe Deslauriers.

– Te porţi cu mine de parc-aş fi un rege, zău aşa!

Vorbiră despre trecutul, despre viitorul lor; şi, din vreme în vreme, îşi prindeau mâinile peste masă privindu-se o clipă cu duioşie. Dar un comisionar aduse o pălărie nouă. Deslauriers remarcă în gura mare cât era de strălucitoare.

Apoi veni chiar croitorul să aducă haina care fusese călcată.

– S-ar zice că te însori, spuse Deslauriers.

Peste un ceas, un al treilea individ se ivi şi scoase dintr-o pungă mare, neagră, o pereche de ghete de lac minunate. În vreme ce Frédéric le încerca, cizmarul se uita ironic la încălţămintea provincialului.

– Domnul n-are nevoie de nimic?

– Mulţumesc, răspunse secretarul, trăgându-şi sub scaun pantofii vechi cu şireturi.

Umilirea asta îl stânjeni pe Frédéric. Îşi amână mărturisirea. În sfârşit, strigă, ca lovit de o idee:

–Ei drăcie, uitam!

– Ce anume?

– În seara asta cinez în oraş.

– La familia Dambreuse? De ce nu-mi vorbeşti în scrisori niciodată despre ei?

– Nu la familia Dambreuse, ci la familia Arnoux.

– Trebuia să mă previi! spuse Deslauriers. Aş fi venit cu o zi mai târziu.

– Cu neputinţă! răspunse Frédéric. N-am fost invitat decât azi-dimineaţă, adineauri.

Şi, ca să-şi răscumpere greşeala şi să-şi distreze prietenul, îi desfăcu sforile încurcate ale geamantanului, îi aranjă în scrin toate lucrurile, vru să-i dea propriul lui pat, iar el să se culce în odăiţa pentru lemne. Apoi, de la ora patru, începu pregătirile de îmbrăcare.

– Ai destul timp! spuse celălalt.

În sfârşit se îmbrăcă şi plecă.

„Ăştia-s bogătaşii!" gândi Deslauriers.

Şi se duse să cineze în strada Saint-Jacques, într-un birt mic pe care îl ştia.

Frédéric se opri de câteva ori pe scară, atât îi bătea inima de tare. Una dintre mănuşi, prea strâmtă, îi plesni; şi, în vreme ce ascundea plesnitura sub manşeta cămăşii, Arnoux, care urca în urma lui, îl luă de braţ şi-l băgă în casă.

Anticamera, decorată în stil chinezesc, avea în plafon o lanternă pictată şi mobile de bambus în colţuri. Străbătând salonul, Frédéric se împiedică de o blană de tigru. Nu se aprinseseră candelabrele, dar două lămpi ardeau în budoarul din fund.

Domnişoara Marthe veni să spună că mama ei se îmbracă. Arnoux o ridică până la înălţimea gurii lui ca s-o sărute; apoi, vrând să aleagă el însuşi anumite sticle de vin în pivniţă, îl lăsă pe Frédéric cu copilul.

Crescuse mult în timpul scurs de la călătoria la Montereau. Părul castaniu îi cobora în lungi inele creţe peste braţele goale. Rochia, mai bufantă decât juponul unei dansatoare, lăsa să i se vadă pulpele trandafirii, şi toată făptura ei drăgălaşă mirosea proaspăt ca un buchet. Primi complimentele domnului cu aere de cochetă, se uită ţintă la el cu ochii ei adânci, apoi, prelingându-se printre mobile, pieri ca o pisică.

El nu mai era tulburat. Globurile lămpilor, acoperite cu o dantelă de hârtie, trimiteau o lumină lăptoasă care îndulcea culoarea pereţilor tapetaţi cu şaten liliachiu. Prin lamele grătarului din faţa focului, asemănătoare cu un evantai mare, se zăreau cărbunii din cămin; lângă pendulă se afla o casetă cu închizători de argint. Ici şi colo stăteau uitate lucruri intime: o păpuşă pe o canapea, un fişiu pe spătarul unui scaun, o împletitură de lână din care atârnau două andrele de fildeş cu vârful în jos. Era un loc liniştit, onest şi familiar în acelaşi timp.

Arnoux se întoarse; şi, prin cealaltă draperie, se ivi şi doamna Arnoux. Era înfăşurată în umbră, aşa că îi văzu întâi capul. Avea o rochie de catifea neagră şi, în păr, o lungă pungă algeriană de fileu de mătase roşie care i se răsucea în jurul pieptenelui şi îi cădea pe umărul stâng.

Arnoux îl prezentă pe Frédéric.

– O! îl recunosc foarte bine pe domnul, spuse ea.

Apoi comesenii sosiră toţi, aproape în acelaşi timp: Dittmer, Lovarias, Burrieu, compozitorul Rosenwald, poetul Théophile Lorris, doi critici de artă colegi cu Hussonnet, un fabricant de hârtie şi, în sfârşit, ilustrul Pierre-Paul Meinsius, ultimul reprezentant al picturii mari, care îşi purta voinicește, odată cu gloria, cei optzeci de ani şi un pântece mare.

Când trecură în sufragerie, doamna Arnoux îl luă de braţ. Un scaun rămăsese gol pentru Pelìerin. Arnoux îl iubea, cu toate că îl exploata. Dealtfel, se temea de gura lui cumplită – aşa că pentru a-l înduioşa îi publicase în *Arta industrială* portretul, întovărăşit de elogii hiperbolice; şi Pellerin, mai sensibil la glorie decât la bani, apăru către ora opt, cu sufletul la gură. Frédéric îşi închipui că se împăcaseră demult.

Îi plăcea tot, societatea, mâncărurile. Sala, asemănătoare cu un vorbitor medieval, era tapetată cu piele presată; o etajeră olandeză se înălţa în faţa unui rastel cu ciubuce; iar paharele de Boemia aşezate în jurul mesei, colorate felurit, păreau, în mijlocul florilor şi fructelor, nişte lampioane într-o grădină.

Avu de ales între zece feluri de muştar. Mâncă gaspachio, cari, ghimbis, mierle din Corsica, iofca romană; bău vinuri extraordinare, lip-fraoli şi tokay. Arnoux în adevăr avea ambiţia să primească bine. Făcea curte, pentru a-şi procura acele delicatese, tuturor conducătorilor de diligenţe şi era prieten cu bucătarii caselor mari, care îi comunicau reţete de sosuri.

Dar pe Frédéric îl distra mai ales discuţia. Gustul lui pentru călătorii fu măgulit de Dittmer, care vorbi despre Orient; îşi potoli curiozitatea pentru lucrurile din teatru ascultându-l pe Rosenwald vorbind despre operă; şi existenţa cumplită a boemei îi păru hazlie văzută prin veselia lui Hussonnet, care povesti în chip pitoresc cum îşi petrecuse o iarnă întreagă neavând altceva de mâncare decât brânză de Olanda. Apoi, o discuţie între Lovarias şi Burrieu asupra şcolii florentine îi relevă capodopere, îi deschise orizonturi, şi îi fu greu să-şi stăpânească entuziasmul când Pellerin strigă:

– Lăsaţi-mă în pace cu realitatea voastră hâdă! Ce înseamnă realitatea? Unii văd totul în negru, alţii în albastru, mulţimea vede tâmpit. Nimic nu e mai puţin natural decât Michelangelo, şi nimic nu e mai puternic! Grija pentru adevărul exterior dovedeşte josnicia contemporană; şi dacă se va continua aşa, arta va deveni nu ştiu ce drăcovenie, inferioară religiei ca poezie şi politicii ca interes. Nu veţi ajunge la ţelul ei – da, la ţelul ei – care este acela de a ne pricinui o exaltare impersonală, prin opere mărunte, cu toate şmecheriile voastre de execuţie. Iată, de pildă, tablourile lui Bassolier: drăguţe, cochete, curăţele şi nu prea grele! Aşa ceva se poate băga în buzunar, se poate lua în călătorie. Notarii cumpără aşa ceva cu douăzeci de mii de franci şi în ele sunt idei de doi bani. Dar fără idee nu există nimic mare! Fără măreţie nu există frumuseţe! Olimpul e un munte! Cel mai falnic monument vor fi întotdeauna Piramidele. Exuberanţa valorează mai mult decât gustul, pustiul mai mult decât un trotuar şi un sălbatic mai mult decât un coafor!

Frédéric, ascultând aceste lucruri, se uita la doamna Arnoux. Ele cădeau în spiritul său ca nişte metale în cuptor, se adăugau la pasiunea lui şi se prefăceau în dragoste.

Era aşezat cu trei scaune mai departe de ea, pe aceeaşi latură. Din când în când ea se apleca puţin întorcând capul, ca să-i spună câteva cuvinte fetiţei; şi cum atunci zâmbea, i se făcea o gropiţă în obraz, ceea ce dădea chipului ei un aer de bunătate şi mai delicată.

Când se serviră lichiorurile, dispăru. Conversaţia deveni foarte liberă; domnul Arnoux străluci şi Frédéric fu uimit de cinismul acestor bărbaţi. Totuşi preocuparea lor pentru femei stabilea între ei şi el un soi de egalitate, ceea ce-l creştea în propria lui stimă.

Când se întoarseră în salon luă, ca să aibă ceva de făcut, un album care se afla pe masă. Marii artişti ai epocii îl ilustraseră cu desene, scriseseră în el proză, versuri sau numai se iscăliseră; printre numele celebre se aflau şi mulţi necunoscuţi şi gândurile originale nu apăreau decât sub o droaie de prostii. Toate conţineau un omagiu mai mult sau mai puţin direct adus doamnei Arnoux. Lui Frédéric i-ar fi fost frică să scrie un rând alături de ele.

Ea se duse să aducă din budoar caseta cu închizători de argint pe care el o văzuse pe cămin. Era un dar de la bărbatul ei, o operă din Renaştere. Prietenii lui Arnoux îi făcură complimente, nevastă-sa îi mulţumea; el se înduioşă, şi o sărută în faţa lumii.

Apoi toţi stătură de vorbă ici şi colo, în grupuri; moş Meinsius stătea lângă doamna Arnoux, într-un fotoliu mare, lângă foc; ea se apleca spre urechea lui, capetele li se atingeau; – şi Frédéric ar fi acceptat să fie surd, infirm şi urât în schimbul unui nume ilustru şi al părului alb, ca să aibă în sfârşit ceva care să-l înscăuneze într-o asemenea intimitate. Se perpelea, furios împotriva tinereţii lui.

Dar ea veni în colţul salonului în care stătea el, îl întrebă de cunoştea pe vreunul dintre oaspeţi, dacă îi plăcea pictura, de cât timp studia la Paris. Fiecare cuvânt care ieşea din gura ei îi părea lui Frédéric a fi un lucru nou, aparţinându-i exclusiv ei. Îi privea cu atenţie şuviţele părului care îi mângâiau cu capetele lor umărul gol; şi nu-şi deslipea ochii de pe ele, îşi cufunda sufletul în albeaţa acelei cărni femeieşti; totuşi nu îndrăzni să ridice pleoapele ca s-o vadă mai sus, faţă în faţă.

Rosenwald îl întrerupse rugând-o pe doamna Arnoux să cânte ceva. El începu o melodie la pian, ea aştepta; buzele i se întredeschiseră şi un sunet lung, pur, filat, urcă în aer.

Frédéric nu pricepu nimic din cuvintele italiene.

Începea cu un ritm grav, ca un cântec bisericesc, apoi, animându-se în crescendo, îşi multiplica pâlpâirile sonore şi se liniştea deodată, şi melodia revenea drăgăstos, cu o oscilaţie largă şi leneşă.

Ea stătea în picioare, lângă claviatură, cu braţele în jos, cu privirea pierdută. Uneori, ca să citească notele, clipea din pleoape înaintând fruntea o clipă. Vocea-i de contraltă căpăta în registrele de jos o intonaţie lugubră care te îngheţa, şi atunci capul său frumos cu sprâncene dese se înclina pe un umăr; pieptul i se umfla, braţele se depărtau şi gâtul din care ieşeau rulade se răsturna molatec, ca sub nişte sărutări aeriene; scoase trei note ascuţite, coborî glasul, scoase una şi mai înaltă şi, după o pauză, încheie cu o notă de orgă.

Rosenwald nu se ridică de la pian. Cânta mai departe pentru el însuşi. Din vreme în vreme unul dintre convivi se făcea nevăzut. La ora unsprezece când plecau şi ultimii, Arnoux ieşi cu Pellerin, sub pretextul de a-l conduce. Făcea parte dintre oamenii care spun că sunt bolnavi dacă nu *fac un tur* după cină.

Doamna Arnoux venise până în anticameră. Dittmer şi Hussonnet îşi luau rămas bun de la ea, aşa că le întinse mâna; i-o întinse şi lui Frédéric, şi el se simţi pătruns în toţi atomii pielii.

Îşi părăsi prietenii; avea nevoie să rămână singur. Inima i se revărsa. De ce-i întinsese mâna? Era un gest necugetat sau o încurajare? „Haide, haide! Sunt nebun!" Dealtfel ce însemnătate avea, de vreme ce putea acum s-o vadă în tihnă, să trăiască în atmosfera ei.

Străzile erau pustii. Uneori trecea câte o căruţă grea, zguduind pietrele. Casele se înşirau una după alta cu faţadele lor cenuşii, cu ferestrele închise; şi el se gândea cu dispreţ la toate acele făpturi omeneşti culcate îndărătul zidurilor, care existau fără s-o vadă şi dintre care nici una nu bănuia că există! Nu mai era conştient de ceea ce-l înconjura, de spaţiu, de nimic: şi mergea necontenit înainte, bătând solul cu călcâiul, lovind cu bastonul obloanele prăvăliilor, pierdut, pornit. Fu înfăşurat de un aer umed; îşi dădu seama că era pe marginea cheiurilor.

Felinarele străluceau în două şiraguri drepte, la nesfârşit, şi flăcările lor lungi şi roşii pâlpâiau în adâncimea apei. Apa era de culoarea ardeziei, în vreme ce cerul, mai deschis, părea susţinut de marile mase de umbre care se ridicau de fiecare parte a fluviului. Edificii pe care nu le vedeai alcătuiau obscurităţi şi mai dense. Peste acoperişuri plutea o ceaţă luminoasă; toate zgomotele se contopeau într-un singur murmur; sufla un vânt uşor.

Se opri în mijloc pe Pont-Neuf şi, cu capul gol, cu haina deschisă la piept, aspira aerul. Simţea cum urcă din adâncul fiinţei lui ceva inepuizabil, un val de dragoste care îl enerva ca mişcarea valurilor de sub ochii lui. Orologiul unei biserici bătu ora unu, încet, asemeni unui glas care l-ar fi chemat.

Atunci fu cuprins de unul dintre acei fiori ai sufletului în care ţi se pare că eşti strămutat într-o lume superioară. Dobândise o facultate extraordinară, pe care nu şi-o cunoştea. Se întrebă cu seriozitate dacă vrea să fie un mare pictor sau un mare poet; – şi se hotărî pentru pictură, pentru că exigenţele acestei meserii l-ar apropia de doamna Arnoux. Îşi găsise deci vocaţia! Acum ţinta existenţei lui era limpede şi viitorul cert.

După ce închise uşa la el acasă, auzi pe cineva care sforăia în cabinetul întunecos, lângă odaie. Era celălalt. Nu se mai gândea la el.

Propriul lui chip i se ivi în oglindă. Se găsi frumos; şi stătu o clipă să se privească.

V

A doua zi, înainte de prinz, îşi cumpărase o cutie de culori, pensule, un şevalet. Pellerin acceptă să-i dea lecţii şi Frédéric îl aduse acasă ca să vadă dacă nu-i mai lipsea nimic din uneltele de pictură.

Deslauriers se întorsese. Un bărbat tânăr ocupa al doilea fotoliu. Secretarul spuse, arătându-l:

– El e! Uite-l! Sénécal!

Băiatul îi displăcu lui Frédéric. Fruntea îi era pusă în valoare de părul tuns în formă de perie. Ceva aspru şi rece străbătea prin ochii lui cenuşii; iar lunga-i redingotă neagră, tot costumul, îi dădeau o înfăţişare de pedagog şi de cleric.

La început se vorbi despre chestiunile zilei, între altele despre *Siabat-ul* lui Rossini[15]; Sénécal, când fu întrebat, declară că nu se ducea niciodată la teatru. Pellerin deschise cutia de culori.

– Toate astea sunt pentru tine? întrebă secretarul.

– Fără îndoială!

– Ia te uită! Ce idee!

Şi se aplecă peste masa pe care meditatorul de matematici frunzărea un volum de Louis Blanc. Îl adusese chiar el şi citea pasaje cu voce scăzută, în vreme ce Pellerin şi Frédéric examinau împreună paleta, cuţitul, borcănelele; apoi ajunseră să stea de vorbă despre cina de la Arnoux.

– Negustorul de tablouri? întrebă Sénécal. Drăguţ domn, n-am ce zice!

– De ce ? întrebă Pellerin.

Sénécal răspunse:

– Un om care câştigă bani cu mârşăvii politice.

Şi începu să vorbească despre o litografie celebră, care reprezenta familia regală prinsă de preocupări educative: Ludovic-Filip ţinând un cod, regina o carte de rugăciuni, principesele brodind, ducele de Nemours încingându-se cu o sabie; domnul de Joinville arătând o hartă fraţilor lui mai tineri; în fund, se zărea un pat cu două compartimente. Imaginea aceasta, intitulată *O familie bună,* îi încântase pe burghezi, dar îi amărâse pe patrioţi. Pellerin, jignit de parcă el ar fi fost autorul, răspunse că toate părerile aveau aceeaşi valoare; Sénécal protestă. Arta trebuia să tindă numai la moralizarea maselor! Nu trebuiau reproduse decât subiecte care duceau la acţiuni virtuoase; celelalte erau dăunătoare.

– Dar asta depinde de execuţie! strigă Pellerin. Pot face capodopere!.

– Atunci cu atât mai rău pentru dumneata! Nu ai dreptul...

– Cum?

– Nu! Domnule, nu ai dreptul să-mi stârneşti interesul pentru lucruri pe care le dezaprob. Ce nevoie avem de fleacuri laborioase din care nu se poate trage nici un folos, de acele Venus, de pildă, cu toate peisajele dumneavoastră? Nu văd în ele nici un învăţământ pentru popor! Arătaţi-ne mai curând nefericirile lui! Entuziasmaţi-ne pentru jertfele lui! Ei, Doamne, subiectele nu lipsesc: ferma, atelierul...

Pellerin se bâlbâia de furie şi, crezând că a găsit un argument:

– îl accepţi pe Molière?

– Fie, zise Sénécal. Îl admir ca precursor al Revoluţiei franceze.

– Ah! Revoluţia! Ce mai artă! Nicicând n-a fost o epocă mai jalnică!

– Nicicând n-a fost una mai mare, domnule!

Pellerin îşi încrucişa braţele şi-l privi în faţă:

– Mi se pare că eşti un guard naţional straşnic!

Adversarul lui, deprins cu discuţiile, răspunse:

– Nu fac parte din *ea.* O detest cât şi dumneata. Dar, cu asemenea principii, se corup mulţimile. Sunt pe placul guvernului, dealtfel. N-ar fi atât de puternic fără complicitatea unei droaie de farsori.

Pictorul luă apărarea negustorului, pentru că părerile lui Sénécal îl scoteau din fire. Îndrăzni chiar să susţină că Jacques Arnoux era o adevărată inimă de aur, devotat prietenilor, îndrăgostit de nevastă-sa.

– Ah! Ah! Dacă i s-ar da o sumă bună, n-ar refuza s-o ofere ca model.

Frédéric se îngălbeni.

– Ţi-a făcut deci mult rău, domnule?

– Mie? Nu. L-am văzut odată la cafenea cu un prieten. Asta-i tot.

Sénécal spunea adevărul. Dar îl enervau zilnic reclamele *Artei industriale.* Arnoux era pentru el

reprezentantul unei lumi pe care o socotea fatală democraţiei. Republican sever, bănuia de corupţie orice eleganţă, de care dealtfel se lipsea bucuros, şi era de o cinste neînduplecată.

Conversaţia se reluă cu greu. Pictorul îşi aduse curând aminte de o întâlnire, meditatorul de elevii lui; după ce plecară trecu o lungă pauză, apoi Deslauriers puse diferite întrebări despre Arnoux.

– Ai să mă prezinţi şi pe mine mai tìrziu, nu-i aşa, băiete?

– Bineînţeles, zise Frédéric.

Apoi se sfătuiră cu privire la gospodăria lor. Deslauriers obţinuse fără greutate un loc dc-al doilea secretar la un avocat, se înscrisese la Şcoala de Drept, îşi cumpărase cărţile indispensabile, – şi viaţa la care visaseră atât începu.

Fu fermecătoare, datorită frumuseţii tinereţii lor. Pentru că Deslauriers nu vorbise despre nici o înţelegere bănească, nu vorbi nici Frédéric Făcea faţă tuturor cheltuielilor, făcea ordine în dulap, se ocupa de menaj; dar dacă trebuia să i se facă o mustrare portarului, secretarul se însărcina cu treaba asta, continunâdu-şi, ca la colegiu, rolul de protector şi prieten mai în vârstă.

Despărţiţi toată ziua, se întâlneau seara. Fiecare îşi lua locul la coltul sobei şi se punea pe treabă. Nu întârziau s-o întrerupă. Efuziuni nesfârşite, veselii fără pricină, certuri uneori, în legătură cu lampa care fila sau cu o carte rătăcită, furii de o clipă pe care le potoleau râsetele.

Uşa cămăruţei pentru lemne rămânea deschisă, trăncăneau de departe, din paturile lor.

Dimineaţa se plimbau în cămaşă pe terasă; soarele se ridica, ceţuri uşoare treceau peste fluviu, în piaţa de flori de alături se auzea un chelălăit; – şi fumul pipelor lor se învârtejea în aerul curat, care le răcorea ochii încă umflaţi; simţeau, respirându-l, o vastă speranţă desfăşurându-se.

Duminica, atunci când nu ploua, ieşeau împreună; şi braţ la braţ se plimbau pe străzi. Aproape totdeauna le veneau aceleaşi reflecţii în acelaşi timp sau vorbeau fără să vadă nimic in jurul lor Deslauriers năzuia la bogăţie ca mijloc de putere asupra oamenilor Ar fi vrut să trezească interesul lumii, să facă multă zarvă, să aibă trei secretari sub ordinele lui şi să dea un mare dineu politic o data pe s&nt&mâna. Frédéric îşi mobila un palat în stil maur, ca să trăiască tolănit pe divane de caşmir, în murmurul unui havuz, servit de paji negri; – şi aceste lucruri visate deveneau până la urmă atât de precise, încât îl mâhneau adânc de parcă le-ar fi pierdut.

– La ce bun să vorbim despre toate astea, spunea el, de vreme ce nu le vom avea niciodată!

– Cine ştie! continua Deslauriers.

Cu toate părerile lui democratice, îi ceru făgăduinţa să-l introducă la familia Dambreuse. Celălalt se împotrivea, povestindu-i încercările lui.

– Eh! Mai du te o dată! Au să te invite.

Primiră, către mijlocul lunii martie, între alte note de plată, destul de mari, pe aceea a birtaşului care le aducea cina. Frédéric nu avu destui bani si împrumută cinci sute de franci de la Deslauriers; peste cincisprezece zile repetă aceeaşi cerere şi secretarul îl certă pentru cheltuielile pe care le făcea la Arnoux.

În adevăr, nu-şi punea nici o stavilă. O vedere din Veneţia, o vedere din Neapole şi alta din Constantinopol ocupau mijlocul celor trei pereţi, pe ici şi colo se aflau subiecte ecvestre de Aifrcii de Dreux, un grup de Pradier[16] pe cămin, numere din *Arta industrială* pe pian şi mapa de carton pe jos, prin colţuri, ticseau atât de tare locuinţa încât era greu să pui o carte, să-ţi mişti coatele. Frédéric pretindea că are nevoie de toate astea pentru pictură.

Lucra la Pellerin. Dar adesea Pellerin era plecat – având obiceiul de a asista la toate înmormântarile şi evenimentele despre care aveau să pomenească ziarele; – şi Frédéric îşi petrecea ore întregi singur în atelier. Liniştea acelei mari încăperi în care nu se auzea decât mersul mărunt al şoarecilor, lumina care cădea din plafon, până şi sforăitul sobei, îl cufundau la început într-un fel de tihnă intelectuală. Apoi ochii lui părăsind lucrul, se îndreptau spre juliturile pereţilor, printre bibelourile de pe etajeră, de-a lungul torsurilor pe care praful aşezat părea fâşii de catifea; şi, ca un călător rătăcit în mijlocul unei păduri şi pe care toate dramurile îi aduc înapoi în acelaşi loc, necontenit, regăsea în adâncul fiecărei idei amintirea doamnei Arnoux.

Îşi fixa zilele în care avea să se ducă la ea; ajuns la etajul doi, în fata uşii ei, pregeta să sune! Se apropiau paşi; uşa se deschidea şi, la aceste cuvinte: „Doamna a ieşit", simţea o uşurare şi ca o povară mai puţin pe inimă.

Şi totuşi o întâlni. Prima dată mai erau trei doamne cu ea; în altă după-masă se ivi profesorul de ortografie al domnişoarei Marthe. Dealtfel, bărbaţii pe care îi primea doamna Arnoux nu-i făceau vizite. Nu se mai duse, din discreţie.

Dar, ca să fie invitat la dineurile de joi, se ducea regulat în fiecare miercuri la *Arta industrială;* şi rămânea în urma tuturor, mai târziu decât Regimbart, până în ultimul minut, prefăcându-se a privi o gravură, a cerceta un ziar. În sfârşit Arnoux zicea:

– Eşti liber mâine seară?

El primea înainte ca fraza să fie sfârşită. Arnoux părea că începe să ţină la el. Îl învăţă arta de a recunoaşte vinurile, de a aprinde panciul, de a face salam de becaţe; Frédéric îi urma cuminte sfaturile – iubind tot ceea ce depindea de doamna Arnoux, mobilele, servitorii, casa, strada ei.

Nu vorbea deloc în timpul acestor dineuri; o contempla. Avea pe tâmpla dreaptă o mică aluniţă; bandourile îi erau mai negre decât restul părului şi totdeauna parcă puţin umede pe margini; le netezea din când în când, numai cu două degete. Cunoştea forma fiecărei unghii de-a ei, se desfăta ascultându-i foşnetul rochiei de mătase când trecea pe lângă uşi şi-i adulmeca în ascuns mirosul batistei; pieptenele, mănuşile, inelele ei erau pentru el lucruri deosebite, importante ca nişte opere de artă, aproape însufleţite ca nişte fiinţe; toate îi răpeau inima şi îi creşteau patima.

Nu avusese puterea să i-o ascundă lui Deslauriers. Când se întorcea de la doamna Arnoux îl trezea ca din greşeală, ca să poată vorbi despre ea.

Deslauriers, care dormea în odăiţa pentru lemne, lângă cişmea, căsca prelung. Frédéric se aşeza la picioarele patului. Întâi vorbea despre cină, apoi povestea o mie de amănunte fără însemnătate, în care vedea dovezi de dispreţ sau de afecţiune. O dată, de pildă, îi refuzase braţul ca să i-l dea lui Dittmer, şi Frédéric era disperat.

– Ah! Ce prostie!

Sau îi spusese „prietene".

– În cazul ăsta, dă-i-nainte cu curaj!

– Dar nu îndrăznesc, spunea Frédéric.

– Atunci nu te mai gândi la asta! Noapte bună.

Deslauriers se întorcea cu faţa spre perete şi adormea. Nu înţelegea nimic din dragostea asta pe care o privea ca pe o ultimă slăbicinuea a dolescenţei; şi, intimitatea lor nemaiajungându-i, fără îndoială, se gândi să întrunească prietenii lor comuni o dată pe săptămână.

Veneau sâmbăta, către ora nouă. Cele trei perdele cu dungi multicolore erau trase cu grijă; lampa şi patru luminări ardeau; vasul cu tutun, plin de pipe, se lăfăia în mijlocul mesei între sticle de bere, ceainic, o sticlă de rom şi prăjiturele. Se discuta despre nemurirea sufletului, se făceau comparaţii între profesori.

Într-o seară, Hussonnet aduse un vlăjgan tânăr, îmbrăcat cu o redingotă prea scurtă la mâneci, cu o înfăţişare stânjenită. Era băiatul a cărui liberare o ceruseră de la poliţie cu un an în urmă.

Neputându-i da înapoi stăpânului cutia cu dantele pierdută în încăierare, acela îl acuzase de furt, îl ameninţase cu tribunalele; acum era comis într-o întreprindere de transporturi. Hussonnet îl întâlnise de dimineaţă la colţul unei străzi; şi îl aducea cu el, pentru Dussardier, din recunoştinţă, voia să-l vadă pe „celălalt".

Îi întinse lui Frédéric portţigaretul încă plin, pe care îl păstrase cu sfinţenie în speranţa de a i-l da înapoi. Tinerii îl invitară să mai vină. El nu se dădu în lături.

Toţi erau de acord. Mai întâi, ura lor pentru stăpânire era asemenea unei dogme indiscutabile. Numai Martinon încerca să-l apere pe Ludovic-Filip. Îl covârşeau cu banalităţile care circulau în ziare – îmbastilierea Parisului[17], legile din septembrie[18], Pritchard[19], lordul Guizot[20] – atât de tare încât Martinon tăcea, de teamă să nu jignească pe cineva. În şapte ani de colegiu nu meritase nici o mustrare scrisă şi, la Şcoala de Drept, ştia să placă profesorilor. Purta de obicei o redingotă groasă de culoarea masticului şi clacuri de cauciuc, dar apăru într-o seară îmbrăcat ca un ginere: haină de catifea cu guler şal, cravată albă, lanţ de aur.

Uimirea fu şi mai mare când se află că venea de la domnul Dambreuse. În adevăr, bancherul Dambreuse cumpărase de la Martinon-tatăl o bucată mare de pădure; bătrânul i-l prezentase pe fiul său. Îi invitase pe amândoi la cină.

– Erau multe trufe? întrebă Deslauriers; şi-ai luat-o de mijloc pe nevasta lui, între două uşi, *sicut decet?*

Atunci începură să vorbească despre femei. Pellerin nu admitea că există femei frumoase (el prefera tigrii); dealtfel, femela omului era o creatură inferioară în ierarhia esteticii.

– Ceea ce vă cucereşte, dealtfel, e tocmai ceea ce o degradează ca idee; vreau să spun sânii, părul...

– Totuşi, se împotrivi Frédéric, un păr lung, negru, ochi mari, negri...

– Oh, fumat! strigă Hussonnet. Prea multe andaluze pe peluze! Chestii antice? Sluga dumneavoastră! Ei, dă-o-ncolo, fără glumă! O cocoţică are mai mult haz decât Venus din Milo! Hai să fim gali, ce naiba! Şi stil Régence, dacă putem!

Şi curgeţi, vinuri bune; zâmbiţi femei frumoase!

Trebuie să treci de la brune la blonde! Asta e şi părerea dumitale, bătrâne Dussardier?

Dussardier nu răspunse. Toţi stăruiră să-i afle gusturile.

– Uite, zise el înroşindu-se, eu aş vrea să iubesc una şi aceeaşi întotdeauna!

Cuvintele acestea fură rostite în asemenea chip, îneât un moment se făcu tăcere, unii fiind surprinşi de atâta nevinovăţie, alţii descoperind, poate, dorinţa arzătoare şi tainică a sufletului lor.

Sénécal îşi puse pe un pervaz cana de bere şi declară dogmatic că prostituţia fiind o tiranie şi căsătoria o imoralitate, era mai bine să te abţii. Deslauriers lua femeile drept o distracţie, nimic mai mult. Domnul de Cisy avea tot soiul de temeri în privinţa lor.

Crescut sub ochii unei bunici cucernice, tovărăşia acestor tineri îi părea atrăgătoare ca un loc de perdiţie şi instructivă ca o Sorbonă. Nu i se precupeţeau lecţiile; iar el se arăta plin de zel până la a voi să fumeze, cu toate că de fiecare dată, regulat, i se făcea greaţă. Frédéric era foarte atent cu el. Îi admira nuanţa cravatelor, blana paltonului şi mai ales ghetele, subţiri ca nişte mănuşi şi impertinent de netede şi delicate; trăsura îl aştepta jos, în stradă.

Într-o seară, după ce plecase şi ningea, Sénécal începu să-l deplângă pe vizitiu. Apoi ridică clasul împotriva mănuşilor galbene, a Jockey-Clubului. Preţuia mai mult un muncitor decât pe aceşti domni!

–Eu cel puţin muncesc! Sunt sărac!

– Se şi vede! spuse în sfârşit Frédéric pierzându-şi răbdarea.

Meditatorul îi păstră pică pentru aceste cuvinte.

Dar, cum Regimbart spusese că-l cunoştea puţin pe Sénécal, Frédéric, vrând să fie politicos cu prietenul lui Arnoux, îl rugă să vină la reuniunile de sâmbătă, şi întâlnirca le fu plăcută celor doi patrioţi.

Totuşi se deosebeau.

Sénécal – care avea ţeasta ţuguiată – nu lua în consideraţie decât sistemele. Regimbart, dimpotrivă, nu vedea în fapte decât fapte. Ceea ce-l neliniştea cel mai mult era frontiera Rinului. Pretindea că se pricepe la artilerie şi se îmbrăca la croitorul Şcolii politehnice.

Prima zi în care i se oferiră prăjituri ridică dispreţuitor din umeri, spunând că asta se potrivea femeilor; nici dăţile următoare nu păru mai drăguţ. În clipa în care ideile ajungeau la o anume nobleţe, şoptea: „Ah! Fără utopii, fără visuri!" În materie de artă (cu toate că frecvente atelierele sau dădea uneori, din amabilitate, lecţii de scrimă), părerile lui nu erau transcendente. Compara stilul domnului Marrast[21], cu cel al lui Voltaire, şi pe domnişoara Vatnaz cu doamna de Staël, din pricina unei ode în cinstea Poloniei, „în care pusese inimă". În sfârşit, Regimbart plictisea pe toată lumea şi mai ales pe Deslauriers, pentru că cetăţeanul era un intim al lui Arnoux. Or, secretarul năzuia să frecventeze acea casă, în speranţa de-a face acolo cunoştinţe folositoare. „Când oare ai să mă duci acolo?'" spunea el. Arnoux era copleşit de treburi sau pleca în călătorie; apoi nici nu mai merita, dineurile aveau să se sfârşească.

Dacă ar fi trebuit să-şi pună viaţa în primejdie pentru prietenul lui, Frédéric ar fi făcut-o. Dar cum ţinea să se arate într-o lumină cât mai bună cu putinţă, cum îşi supraveghea limbajul, purtările şi costumul până la a veni în biroul *Artei industriale* totdeauna cu mănuşile cele mai perfecte, tot aşa se temea ca Deslauriers, cu haina lui veche, neagră, cu înfăţişarea de procuror şi discursurile lui impertinente, să nu-i displacă doamnei Arnoux, ceea ce îl putea compromite, cobori pe el însuşi în ochii ei. Îi accepta pe ceilalţi, dar tocmai acesta l-ar fi stânjenit de o mie de ori mai mult. Secretarul vedea că nu vrea să-şi ţină făgăduiala şi tăcerea lui Frédéric îi părea o ocară şi mai gravă.

Ar fi vrut să-l conducă el în mod absolut, să-l vadă dezvoltându-se după idealul tinereţii lor; şi trândăvia lui îl scotea din fire, ca o nesupunere şi ca o trădare. Dealtfel, Frédéric, obsedat de gândul la doamna Arnoux, vorbea adesea despre bărbatul ei; şi Deslauriers începu să-l *piseze* şi el, neîndurător, repetând acest nume de o sută de ori pe zi, la sfârşitul fiecărei fraze, ca pe un tic tâmpit. Când cineva bătea la uşă, răspundea: „Intră, Arnoux!" La restaurant cerea brânză de Brie ca şi Arnoux; şi, noaptea, prefăcându-se că visează urlând, îşi trezea prietenul urlând: „Arnoux!! Arnoux!'" În sfârşit, într-o zi, Frédéric, scos din fire, îi spuse cu o voce jalnică:

– Dar mai lasă-mă în pace cu Arnoux!

– Niciodată! răspunse secretarul.

El veşnic! El peste tot! Palid sau înfocat,
Tot chipul lui Arnoux...

– Taci odată! strigă Frédéric ridiemd pumnul. Apoi continuă încetişor:

– E un subiect care mi-e penibil, ştii bine.

– Oh! Iartă-mă, drăguţule, răspunse Deslauriers înclinându-se foarte adânc, de acum înainte vom

respecta nervii domnişoarei! Încă o dată... iertare! Mii de iertăciuni!

Aşa se încheie gluma.

Dar, peste trei săptămâni, îi spuse într-o seară:

– Eh, am văzut-o adineauri pe doamna Arnoux!

– Unde?

– La Tribunal, cu Balandard, avocatul; o femeie brună, nu-i aşa, de statură mijlocie?

Frédéric făcu semn că da. Aştepta ca Deslauriers să vorbească. La cel mai mic cuvânt de admiraţie, şi-ar fi descărcat inima din belşug, gata să-l iubească; celălalt tăcea mereu; în sfârşit, nemaiputându-se stăpâni, îl întrebă cu un aer nepăsător ce gândea despre ea.

Deslauriers găsea că „nu e rău, dar n-are totuşi nimic extraordinar".

– Ah! ţi se pare! rosti Frédéric.

Veni luna august, epoca celui de-al doilea examen al lui. După părerea curentă, ajungeau cincisprezece zile ca să pregătească materiile. Frédéric, neîndoindu-se de puterile lui, înghiţi deodată primele patru cărţi ale Codului de procedură, primele trei cărţi ale Codului penal, câteva bucăţi din Instrucţia criminală şi o parte din Codul civil, cu adnotaţiile domnului Poncelot. În ajun, Deslauriers îl puse la o recapitulare care dură până dimineaţa; şi, ca să tragă folos şi din ultimul sfert de ceas, îşi continuă întrebările şi pe stradă, în mers.

Cum se dădeau mai multe examene în acelaşi timp, era multă lume în curte, între alţii Hussonnet şi Cisy; prietenii veneau neapărat la aceste probe, când era vorba de colegi. Frédéric îşi puse roba neagră tradiţională: apoi intră, urmat de mulţime, cu încă alţi trei studenţi, într-o încăpere mare, luminată de ferestre fără perdele şi împodobită cu banchete de-a lungul pereţilor. În mijloc câteva scaune de piele înconjurau o masă acoperită cu un postav verde. Masa îi despărţea pe candidaţi de domnii Examinatori în robe roşii, toţi cu cocarde de hermină pe umăr, cu tocr cu galoane de aur pe cap.

Frédéric era penultimul în serie, poziţie proastă. La prima întrebare asupra deosebirii dintre o convenţie şi un contract, dădu definiţiile invers; şi profesorul, om cumsecade, îi spuse: „Nu te tulbura, domnule, vino-ţi în fire!" apoi, după ce puse două întrebări uşoare urmate de răspunsuri obscure, trecu în sfârşit la al patrulea. Frédéric fu demoralizat de acest început slab. Deslauriers, în faţă, în public, îi făcea semn că totul nu era încă pierdut; şi la a doua întrebare asupra dreptului criminal fu acceptabil. Dar după a treia, în legătură cu testamentul mistic, cum examinatorul stătea tot timpul nepăsător, spaima lui crescu; căci Hussonnet împreunase mâinile ca pentru a aplauda, în vreme ce Deslauriers ridica mereu din umeri. În sfârşit veni momentul să răspundă la Procedură! Era vorba de a treia opoziţie. Profesorul, şocat că auzise teorii contrare alor lui, îl întrebă pe un ton brutal;

– Şi dumneata, domnule, eşti de această părere? Cum împaci principiul din articolul 1351 al Codului civil cu acest recurs în supraveghere?

Pe Frédéric îl durea foarte tare capul pentru că nu dormise toată noaptea. O rază de soare care intra prin spaţiul dintre jaluzele îl lovea în obraz. În picioare, în spatele scaunului, se legăna trăgându-se de mustaţă.

– Aştept răspunsul dumitale! reluă omul cu toca de aur.

Şi pentru că gestul lui Frédéric îl enerva, fără îndoială, îl apostrofă:

– N-ai să-l găseşti în barba dumitale!

Ironia asta stârni râset în auditoriu; profesorul, măgulit, se îmbună. Îi mai puse încă două întrebări asupra amânării şi a cazurilor obişnuite, apoi dădu din cap în semn de aprobare; examenul se sfârşise. Frédéric se întoarse în vestibul.

În vreme ce aprodul îl despuia de robă ca să i-o dea numaidecât altuia, prietenii îl înconjurară, zăpăcindu-l de tot cu părerile lor contradictorii asupra rezultatului examenului. Acest rezultat fu anunţat în curând cu o voce sonoră, la intrarea sălii: „Al treilea... e amânat!"

– Pus de-o parte! spuse Hussonnet, haidem!

În faţa odăiţei portarului se întâlniră cu Martinon, roşu, emoţionat, cu ochii plini de zâmbet şi aureola triumfului pe frunte. Îşi trecuse fără piedici ultimul examen. Îi mai rămânea teza. Peste cincisprezece zile avea să fie licenţiat. Familia lui cunoştea un ministru, în faţă i se deschidea „o carieră frumoasă".

– Ăsta te-a luat, totuşi, spuse Deslauriers.

Nimic nu e mai umilitor decât a vedea proştii izbutind în încercările în care tu nu reuşeşti. Frédéric, jignit, răspunse că puţin îi pasă. Pretenţiile lui ţinteau mai sus; şi, cum Hussonnet părea că vrea să plece, îl luă la o parte ca să-i spună:

– Bineînţeles, nici un cuvânt din toate astea la ei!

Taina era uşor de păstrat, de vreme ce Arnoux pleca a doua zi în călătorie în Germania.

Seara, întorcându-se acasă, secretarul îşi găsi prietenul ciudat de schimbat: făcea piruete, fluiera; şi

cum el se miră de dispoziţia asta, Frédéric îi declară că nu se duce la maică-sa; îşi va folosi vacanţa muncind.

Îl cuprinsese bucuria la ştirea plecării lui Arnoux. Se putea duce acolo la largul lui, fără teama de a-i fi întrerupte vizitele. Siguranţa absolută avea să-i dea curaj. În sfârşit, n-avea să mai fie departe, să mai fie despărţit de Ea! Ceva mai puternic decât un lanţ de fier îl lega de Paris, o voce interioară îi striga să rămână.

Erau şi piedici. Le trecu, scriindu-i maică-sí: îşi mărturisea mai întâi căderea, pricinuită de schimbări în program – o întâmplare, o nedreptate; –dealtfel toţi marii avocaţi (le cita numele) căzuseră la examene. Dar avea de gând să se prezinte din nou în noiembrie. Deci, neavând vreme de pierdut, nu se va duce acasă în anul acela; şi cerea, în afară de banii pe un trimestru, două sute cincizeci de franci nentru lecţii particulare la Drept, care erau foarte utile; – toate astea împodobite cu regrete, condoleanţe, răsfăţuri şi jurăminte de dragoste filială.

Doamna Moreau, care îl aştepta a doua zi, fu necăjită îndoit. Ascunse păţania fiului ei şi răspunse „să vină totuşi". Frédéric nu se înduplecă. Se certară. Dar la sfârşitul săptamânii primi banii trimestrului, cu o sumă sortită lecţiilor particulare şi care fu folosită pentru a plăti o pereche de pantaloni gri-deschis, o pălărie de fetru alb şi un bastonaş cu măciulie de aur.

Când fu în stăpânirea tuturor acestor lucruri, se întrebă: „Am avut oare o idee de frizer?"

Şi fu cuprinsă de o mare şovăială.

Ca să ştie dacă se va duce la doamna Arnoux, aruncă cu banul de trei ori în aer. De fiecare dată prevestirea fu norocoasă. Deci i-o poruncea fatalitatea. Se duse cu trăsura în strada Choiseul.

Urcă repede scara, traso de şnurul clopoţelului; nu se auzi sunând; se simţea gata să leşine.

Apoi scutură cu o zguduitură furioasă ciucurele mare de mătase. Se auzi un clopoţel, se potoli treptat şi nu se mai auzi nimic. Lui Frédéric i se făcu frică!

Îşi lipi urechea de uşă; nu se auzea nici o suflare! Îşi potrivi ochiul la gaura broaştei; nu se zăreau în anticamera, decât două vârfuri de trestii pe perete, între florile tapetului. În sfârşit tocmai pleca, dar se răzgândi. De data asta bătu o dată, uşor. Uşa se deschise; şi pe prag se ivi Arnoux însuşi, cu părul vâlvoi, cu faţa stacojie si cu o mutră posomorâtă.

– Ia te uită! Cine naiba te aduce? Intră!

Îl băgă în casă, dar nu în budoar sau în odaia lui, ci în sufragerie, unde se vedea pe masă o sticlă de şampanie şi două pahare; apoi, cu un ton brusc:

– Ai să-mi ceri ceva, dragă prietene?

– Nu! Nu! nimic! îngăimă tânărul, căutând un pretext pentru vizita lui.

În sfârşit spuse că venise să afle veşti despre el, pentru că îl crezuse plecat în Germania, după cum aflase de la Hussonnet.

– Deloc! rosti Arnoux. Ce zăpăcit e şi băiatul ăla, toate le înţelege pe dos!

Frédéric, ca să-şi ascundă tulburarea, mergea în sus şi-n jos prin odaie. Lovindu-se de piciorul unui scaun, răsturnă o umbrelă pusă pe el; mânerul de fildeş se sparse.

– Doamne! strigă el, ce rău îmi paie că am rupt umbrela doamnei Arnoux!

La aceste cuvinte negustorul ridică fruntea şi zâmbi ciudat. Frédéric, prinzând ocazia care i se oferea de a vorbi despre ea, adaugă sfios:

– N-aş putea s-o văd?

Era plecată la familia ei, lângă mama bolnavă. Nu îndrăzni să întrebe cât va dura aceasta absenţă. Întreba numai care era locul natal al doamnei Arnoux.

– Chartres! Te miri?

– Eu? Nu! Ce ce? Deloc!

Apoi nu mai găsiră nimic de spus. Arnoux, care îşi răsucise o ţigară, se învârtea gâfâind în jurul mesei. Frédéric, în picioare lângă sobă, contempla pereţii, etajera, parchetul: şi imagini fermecătoare i se perindau în amintire, mai curând în faţa ochilor. În sfârşit plecă.

O bucată de ziar făcută ghemotoc zăcea pe jos în anticameră; Arnoux o luă; şi, înălţându-se în vârful picioarelor, o înfundă în sonerie ca să-şi continue, spuse el, siesta întreruptă. Apoi, strângându-i mâna:

– Spune-i, te rog, portarului că nu sunt acasă.

Şi închise uşa cu putere în spatele lui.

Frédéric coborî treaptă cu treaptă scara. Neizbânda acestei prime încercări îl descuraja în privinţa celorlalte. Atunci începură trei luni de plictiseală. Cum nu avea nimic de făcut, lipsa de ocupaţie îi sporea tristeţea.

Îşi petrecea ore întregi privind, de sus, de la balcon, râul care curgea între cheiurile cenuşii, înnegrite din loc în loc de urmele canalelor de scurgere, cu câte un ponton pentru spălătorese ancorat lângă mai, unde se jucau uneori copiii în mâl, spălând câte un pudel. Ochii lui părăseau la stânga podul de piatră de la Notre-

Dame şi trei poduri suspendate şi se îndreptau totdeauna spre cheiul Ornies, asupra unui pâlc de copaci bătrâni, asemănători cu teii din portul Montereau. Turnul Saint-Jacqucs, Primăria, Saint-Gervais, Saint-Louis, Saint-Paul se ridicau în faţă, între acoperişurile contopite – şi geniul de pe coloana din Iulie strălucea la apus ca o mare stea de aur, în vreme ce la cealaltă extremitate domul din Tuileries îşi rotunjea pe cer masa grea, albastră. În partea aceea, dincolo de toate astea, trebuie să fi fost casa doamnei Arnoux.

Se întorcea în odaie; apoi, culcat pe divan, se pierdea într-o meditaţie dezordonată: planuri de lucru, proiecte de conduită, elanuri către viitor. În sfârşit, ca să se lepede de el însuşi, ieşea.

Străbătea la întâmplare Cartierul Latin, atât de zgomotos de obicei, dar pustiu în acea epocă pentru că studenţii plecaseră la familiile lor. Marile ziduri ale colegiilor, alungite parcă de linişte, aveau o înfăţişare şi mai morocănoasă; se auzeau tot felul de zgomote paşnice, bătăi de aripi în colivii, sforăitul unui strung, ciocanul unui cârpaci; şi negustorii de haine, în mijlocul străzii, întrebau din ochi fiecare fereastră, zadarnic. În fundul cafenelelor singuratice, doamna de la tejghea căsca între două clondire pline; ziarele rămâneau aşezate în ordine pe masa cabinetelor de lectură; în atelierele călcătoreselor rufele se înfiorau sub adieri de vânt călduţ. Din când în când se oprea în faţa etalajului unui anticar; un omnibuz care trecea atingând trotuarul îl făcea să se întoarcă; şi, ajuns în faţa Luxembourgului, nu se ducea mai departe.

Uneori, speranţa unei distracţii îl atrăgea către bulevarde. După străduţe întunecate care exalau o prospeţime umedă, ajungea pe marile pieţe pustii, orbitoare de lumină, în care monumentele desenau pe marginea caldarâmului dantele de umbră neagră. Dar trăsurile, prăvăliile începeau iar să se perinde şi mulţimea îl asurzea – mai ales duminica – atunci când de la Bastilia până la Madeleine un imens fluviu ondula pe asfat, în mijlociul prafului,, într-un zgomot neîntrerupt; se simţea îngreţoşat de josnicia chipurilor, de nerozia cuvintelor, de mulţumirea tâmpă care ieşea la iveală pe frunţile înăduşite! Totuşi, conştiinţa că valora mai mult decât toţi aceşti oameni micşora oboseala de a-i privi.

Se ducea în fiecare zi la *Arta indusírudă;* şi, pentru a şti când se va întoarce doamna Arnoux, se informa îndelung despre mama ei. Răspunsul lui Arnoux nu se schimba; era „din ce în ce mai bine", nevastă-sa cu fetiţa se vor întoarce săptămâna viitoare. Cu cât întârzia a se întoarce, cu atât Frédéric vădea mai multă nelinişte, – în asemenea măsură încât Arnoux, înduioşat de afecţiunea sa, îl luă de cinci sau şase ori să cineze la restaurant.

În aceste lungi întâlniri în doi, Frédéric recunoscu în sinea sa că negustorul de pictură nu era foarte spiritual. Arnoux putea să bage de seamă această răceală; şi pe urmă era şi un prilej de a-i răsplăti puţin amabilităţile.

Vrând să facă lucrurile foarte bine, îşi vându unui negustor de vechituri toate hainele noi pentru optzeci de franci; şi mărind suma cu încă o sută pe care îi mai avea, veni la Arnoux să-l ia la cină. Regimbart era acolo. Se duseră toţi la Cei-Trei-Fraţi-Provenţali.

Cetăţeanul începu prin a-şi scoate redingota şi, sigur de respectul celorlalţi doi, dictă meniul. Cu toate că se duse în bucătărie să vorbească el însuşi cu şeful, coborî în pivniţă, căreia îi cunoştea toate ungherele, şi chemă stăpânul localului, căruia îi „trase o săpuneală", nu fu mulţumit nici de mâncăruri, nici de vinuri, nici de serviciu! La fiecare fel nou, la fiecare sticlă deschisă, de la prima îmbucătură, de la prima gură de băutură, lăsa să-i cadă furculiţa sau îşi împingea deoparte paharul; apoi, sprijinindu-se cu toată lungimea braţului pe faţa de masă, se văita că nu se mai putea cina la Paris. În sfârşit, nemaiştiind ce să născocească pentru gura lui, Regimbart îşi comandă fasole cu untdelemn „pur şi simplu" care, deşi era izbutită numai pe jumătate, îl potoli puţin. Apoi avu cu chelnerul un dialog asupra foştilor chelneri de la Provenţali: „Ce se întâmplase cu Antoine? Dar cu unul numit Eugene? Dar Théodore, ăla mic, care servea totdeauna jos? Erau aici, pe vremuri, o mâncare mult mai aleasă şi nişte vinuri de Bourgogne cum n-o să mai întâlnim!"

Pe urmă fu vorba de valoarea terenurilor de la periferie, o speculaţie sigură a lui Arnoux. Aşteptând-o, îşi pierdea dobânzile. De vreme ce nu voia să vândă cu nici un preţ, Regimbart avea să-i găsească pe cineva; şi cei doi domni făcură socoteli, cu un creion, până la sfârşitul desertului.

Se duseră să ia cafeaua, în pasajul Saumon, într-o cafenea la demisol. Frédéric asistă, în picioare, la nesfârşite partide de biliard, adăpate cu nenumărate halbe; – şi rămase acolo până la miezul nopţii fără să ştie de ce, din laşitate, din prostie, în speranţa nelămurită a unui eveniment oarecare, favorabil dragostei lui.

Când oare avea s-o revadă? Frédéric era disperat. Dar într-o seară, către sfârşitul lui noiembrie, Arnoux îi spuse:

– Ştii, nevastă-mea s-a întors ieri!

A doua zi, la ora cinei, intra la ea.

Începu prin a o felicita în legătură cu mama ei, a cărei boală fusese atât de gravă.

– Da de unde! Cine ţi-a spus?

– Arnoux!

Ea scoase un „ah" uşor, apoi adăugă că la început avusese temeri serioase, acum risipite.

Stătea lângă foc în berjera tapisată. El se afla pe canapea cu pălăria între genunchi; şi conversaţia fu penibilă, pentru că doamna Arnoux se întrerupea în fiecare minut; el nu găsea nici un cuvânt de care să se agaţe ca să vorbească despre sentimentele lui. Dar, cum se plângea că studiază chichiţele de procedură, ea replică, aplecându-şi faţa, absorbită deodată de gânduri: „Da... pricep... .afacerile!"

Era însetat să cunoască aceste gânduri şi nici nu se gândea la altceva. Amurgul aduna umbre în jurul lor.

Ea se ridică, avea de făcut un drum, apoi se arătă iar cu o pălărie de catifea cu bride şi o pelerină bordată cu petit-gris. El îndrăzni să se ofere s-o întovărăşească.

Afară se întunecase; vremea era rece şi o ceaţă grea, ce estompa faţada caselor, duhnea în aer. Frédéric o adulmeca lacom; pentru că simţea prin vătuiala hainei forma braţului ei; iar mâna prinsă într-o mănuşă galbenă cu doi nasturi, mânuţa ei pe care ar fi vrut s-o acopere cu sărutări, se sprijinea pe mâneca lui. Se clătinau puţin din pricina pavajului lunecos şi lui i se părea că erau amândoi ca legănaţi de vânt, în mijlocul unui nor.

Strălucirea luminilor pe bulevard îl aduse la realitate. Prilejul era bun, timpul scurt. Îşi dădu răgaz până la strada Richelieu, ca să-şi declare dragostea. Dar aproape numaidecât, în faţa unei prăvălii de porţelanuri, ea se opri deodată, spunându-i:

– Am ajuns, îţi mulţumesc! Pe joi, nu-i aşa? Ca de obicei!

Dineurile reîncepură; şi cu cât se ducea mai des la doamna Arnoux, cu atât era mai melancolic.

Contemplarea acestei femei îl enerva, ca întrebuinţarea unui parfum prea puternic. Senzaţia asta coborî în adâncurile temperamentului său şi deveni aproape un fel general de a simţi, un mod nou de a exista.

Prostituatele pe care le întâlnea la lumina felinarelor, cântăreţele care scoteau triluri, călăreţele pe caii lor în galop, burghezele de pe stradă, femeile uşoare de la ferestre, toate femeile i-o aduceau aminte pe ea, prin asemănări sau prin contraste violente. Se uita, de-a lungul prăvăliilor, la caşmiruri, la dantele şi la cerceii lungi de nestemate, închipuindu-şi-le drapate în jurul şoldurilor ei, cusute pe corsajul ei, scânteind în păru-i negru. Pe tarabele negustorilor se deschideau flori ca să le aleagă ea în trecere; în vitrinele cizmarilor papucii de satin cu bordură de puf de lebădă păreau că-i aşteaptă piciorul; toate străzile duceau spre casa ei; trăsurile nu staţionau în pieţe decât ca să te ducă mai repede la ea; Parisul se referea la făptura ei şi marele oraş zumzăia cu toate vocile lui, ca o imensă orchestră, în jurul ei.

Când se ducea în Jardin des Plantes, vederea unui palmier îl purta către ţări îndepărtate. Călătoreau împreună pe spinarea dromaderilor, sub baldachinul mic al elefanţilor, în cabina unui iaht, printre arhipelagurile albastre, sau alături, pe doi catâri cu clopoţei, care se poticneau de coloane frânte, prin iarbă. Uneori se oprea la Luvru, în faţa unui tablou vechi; şi cum dragostea lui o îmbrăţişa până în secole dispărute, o substituia personajelor din picturi. Se ruga în genunchi îndărătul unui geamlâc prins în plumb, purtând în cap o pălărie în formă de con. Domniţă de Castilia sau de Flandra, stătea aşezată, purtând guler plisat şi scrobit şi un corsaj cu balene şi cute bufante. Apoi cobora o mare scară de porfir, în mijlocul senatorilor, sub un baldachin de pene de struţ, într-o rochie de brocart. Alteori o visa în pantaloni de mătase galbenă, pe pernele unui harem; – şi tot ce era frumos, strălucirea stelelor, anumite arii de muzică, ţinuta unei fraze, un contur îl aduceau brusc, pe nesimţite, la gândul lui.

Cât despre a încerca s-o facă iubita lui, era sigur că orice tentativă ar fi fost zadarnică.

Într-o seară, Dittmer, care sosea, o sărută pe frunte; Lovarias făcu acelaşi lucru, spunând:

– Îngăduiţi, nu-i aşa? e privilegiul prietenilor!

Frédéric îngăimă:

– Mi se pare că suntem toţi prieteni!

– Dar nu toţi vechi! rosti ea.

Asta însemna a-l respinge dinainte, indirect.

Ce avea de făcut? Să-i spună că o iubeşte? Avea să-l respingă, fără îndoială; sau, înfuriindu-se, să-l dea afară din casă! Or el prefera toate durerile, îngrozitoarei năpaste de a nu o mai vedea.

Invidia talentul pianiştilor, cicatricile soldaţilor. Îşi dorea o boală primejdioasă, sporind să-i trezească interesul în acest fel.

Îl mira un lucru, că nu era gelos pe Arnoux; iar pe ea nu şi-o putea închipui decât îmbrăcată, – atât de firească i se părea pudoarea ei, învăluindu-i sexul într-o umbră misterioasă.

Se gândea totuşi la fericirea de a trăi alături de ea, de a o tutui, de a-i trece îndelung mâna peste bandouri sau a sta jos, în genunchi, cu braţele în jurul mijlocului ei, sorbindu-i din ochi sufletul! Pentru asta ar fi trebuit să răstoarne soarta; şi incapabil de acţiune, îl blestema pe Dumnezeu şi, acuzându-se de laşitate, se învârtoa înlăuntrul dorinţei sale ca un prizonier în celulă. O spaimă necontenită îl sufoca. Stătea ceasuri

întregi neclintit sau izbucnea în lacrimi; şi, într-o zi, când n-avusesc putere de a se stăpâni, Deslauriers îi spuse:

– Ei, drace! Ce ai?

Frédéric suferea de nervi. Deslauriers nu crezu. În faţa unei asemenea dureri, simţise cum i se redeşteaptă duioşia şi îl îmbărbătă. Un om ca el să se lase covârşit, ce prostie! Hai, mai merge la tinereţe, dar mai târziu înseamnă să-ţi pierzi timpul.

– Mi-l strici pe Frédéric al mea! Eu îl cer pe cel de altădată. Băiete, tot pe ăla îl vreau! Îmi plăcea! Haide, fumează o pipă, prostule! Scutură-te puţin, mă faci să disperez!

– Adevărat, spuse Frédéric, sunt nebun!

Secretarul continui:

– An, bătrâne trubadur, ştiu eu ce te doare. Inimioara? Mărturiseşte! Hei, pierzi una, găseşti patru în loc! Le uiţi pe femeile virtuoase, făcând dragoste cu celelalte. Vrei să te fac eu să cunoşti femei? N-ai decât să vii la Alhambra... (Era un local public deschis de curând sus, pe Champs-Elysées, şi care se ruină chiar în stagiunea următoare printr-un lux cu totul prematur). Se pare că acolo te distrezi. Hai şi noi! Ai să-ţi iei şi prietenii dacă vrei, ţi-l accept chiar şi pe Regimbart!

Frédéric nu-l invită pe Cetăţean. Deslauriers se lipsi de Sénécal. Îl luară numai pe Hussonnet, pe Cisy şi pn Dussardier; şi aceeaşi trăsură îi lăsă pe toţi cinci la poarta Alhambrei.

Două galerii în stil maur se întindeau paralel la dreapta şi la stânga. În faţă, tot fundul era ocupat de zidul unei case şi a patra latură (cea a restaurantului), închipuia o mănăstire gotică cu vitralii colorate. Un soi de acoperiş chinezesc ocrotea estrada pe care cântau muzicanţii; solul era acoperit împrejur cu asfalt şi nişte lanterne veneţiene agăţate pe stâlpi formau, de departe, peste cei care dansau cadrilul, o cunună de lumini multicolore. Un piedestal ici şi colo susţinea cîte un lighenaş de piatră, din care se ridica un firicel de apă. În frunziş se zăreau statui de ghips, Hebe sau Cupidoni, încleiate de vopsea în ulei; şi numeroasele alei, presărate cu un nisip foarte galben, greblat cu grijă, făceau ca grădina să pară mult mai vastă decât era.

Studenţii îşi plimbau iubitele; vânzători de articole la modă mergeau ţanţoşi, cu câte un baston în mână; colegieni fumau; celibatari bătrâni îşi mângâiau cu pieptenele barba vopsită; se aflau acolo englezi, ruşi, oameni din America de Sud, trei orientali cu turbane. Cocote elegante, grizete şi târfe veniseră acolo în speranţa de a găsi un protector, un iubit, un ban de aur, sau numai pentru plăcerea dansului; rochiile lor cu tunici verzi ca apa, albastre, roz sau violete, treceau, se agitau între abanoşi şi lilieci. Aproape toţi bărbaţii purtau stofe în carouri, unii pantaloni albi, cu toate că seara era răcoroasă. Se aprindeau lămpile cu gaz.

Hussonnet cunoştea multe femei prin relaţiile lui cu ziarele şi cu teatrele mici; le trimitea bezele din vârful degetelor şi din când în când îşi părăsea prietenii ca să se ducă să vorbească cu ele.

Deslauriers fu gelos pe aerele lui. Se legă, cinic, de o blondă voinică, îmbrăcată în nanchin. După ce îl privi cu o mutră morocănoasă, ea spuse: „Nu! N-am încredere, băiete!" şi îi întoarse spatele.

Încercă iar pe lângă o brună grasă, care fără îndoială că era nebună, pentru că ţâşni de la primul cuvânt, ameninţându-l că dacă continuă, cheamă sergenţii. Deslauriers se căzni să râdă; apoi, descoperind o femeiuşcă aşezată la o parte, sub un felinar, îi propuse un contradans.

Muzicanţii, cocoţaţi pe estradă, scârţâiau şi suflau năvalnic, cu atitudini de maimuţă. Dirijorul, în picioare, bătea automat măsura. Lumea era înghesuită, se distra; bridele desfăcute ale pălăriilor atingeau cravatele, cizmele se afundau sub jupoane; toate astea săltau în cadenţă; Deslauriers o strângea la piept pe femeiuşcă şi, cucerit de delirul cancanului, se zbuciuma în mijlocul cadrilurilor ca o paiaţă mare. Cisy şi Dussardier se plimbau mai departe; tânărul aristocrat se uita prin lornion la fete dar nu îndrăznea să le vorbească, în ciuda îndemnurilor comisului, închipuindu-şi că femeile acestea aveau totdeauna „un bărbat ascuns în dulap cu un pistol, care iese ca să te silească să iscăleşti nişte poliţe".

Se întoarseră lângă Frédéric. Deslauriers nu mai dansa; şi toţi se întrebau cum să-şi încheie seara, când Hussonnet strigă:

– Ia te uită! marchiza d'Amaëgui!

Era o femeie palidă, cu nasul în vânt, cu mitene până la cot şi cu bucle negre care îi atârnau de-a lungul obrajilor ca două urechi de câine. Hussonnet îi spuse:

– Ce-ar fi să organizăm o mică petrecere la tine, o recepţie orientală? Încearcă să chemi câteva prietene de-ale tale pentru aceşti cavaleri francezi. Eh, ce te încurcă? Îţi aştepţi hidalgo-ul?

Andaluza plecă fruntea; cunoscând obiceiurile puţin elegante ale prietenului ei, se temea că are să se aleagă cu plata răcoritoarelor, în sfârşit, la cuvântul bani pe care îl rosti, Cisy propuse cinci napoleoni, tot ce avea în pungă; treaba fu hotărâtă. Dar Frédéric nu mai era acolo.

I se păruse că recunoaşte vocea lui Arnoux, zărise o pălărie de femeie şi se băgase repede în boschetul de alături.

Domnişoara Vatnaz se afla singură cu Arnoux:

– Iertaţi-mă! Vă deranjez?

– Deloc, răspunse negustorul.

Frédéric înţelese din ultimele cuvinte ale conversaţiei lor că Arnoux alergase la Alhambra ca să vorbească cu domnişoara Vatnaz despre o afacere urgentă; şi fără îndoială că nu se potolise pe deplin, pentru că îi spuse cu un aer neliniştit:

– Eşti sigură?

– Foarte sigură! Eşti iubit! Ah, ce om!

Se strâmbă la el înaintându-şi buzele groase, aproape sângerii de roşii ce erau. Dar avea ochi admirabili, de culoarea aramei, cu puncte de aur în pupile, plini de duh, de dragoste şi de sensualitate. Luminau ca nişte lămpi pielea puţin gălbuie a feţei ei slabe. Arnoux păru că se bucură de bruftuielile ei. Se aplecă spre ea, spunându-i:

– Eşti drăguţă, sărută-mă!

Ea îl apucă de amândouă urechile şi îl sărută pe frunte.

În clipa aceea dansurile se opriră; şi în locul dirijorului apăru un tânăr frumos, prea gras şi de o albeaţă de ceară. Avea părul lung şi negru aşezat ca acela al lui Isus, o haină de catifea albastră cu mari ramuri de palmier de aur, un aer înfumurat ca de păun şi prostesc ca de curcan; şi după ce salută publicul, începu un cântec. Era vorba despre un ţăran care îşi povesteşte călătoria în capitală; artistul vorbea în graiul Normandiei de jos, făcea pe beatul; refrenul:

Ah! m-am râs, m-am râs, m-am râs
În parşivul de Paris!

trezea tropăituri de entuziasm. Delmas, „cântăreţ expresiv", era prea abil ca să-l lase să se răcească. I se dădu o ghitară şi gemu o romanţă intitulată *Fratele albanezei.*

Cuvintele îi aduseră aminte lui Frédéric de cele pe care le cânta omul în zdrenţe dintre tamburarile vaporului. Fără să vrea, ochii nu i se mai dezlipeau de poala fustei întinsă în faţa lui. După fiecare cuplet era o pauză lungă – şi adierea vuitului în copaci semăna cu freamătul valurilor.

Domnişoara Vatnaz, dând la o parte cu o mână ramurile de lemn-câinesc care îi mascau estrada, se uita ţintă la cântăreţ, cu nările umflate, cu genele strânse, ca pierdută într-o bucurie gravă.

– Foarte bine! zise Arnoux. Înţeleg de ce te afli în seara asta la Alhambra! Îţi place Delmas, draga mea.

Ea nu voi să mărturisească nimic.

– Ah! câtă pudoare!

Şi, arătându-i-l pe Frédéric:

– Din pricina lui? Ai greşi. Nu există băiat mai discret.

Ceilalţi, care îşi căutau prietenul, intrară în bolta de verdeaţă. Husssonnet îi prezentă. Arnoux împărţi trabuce şi tratâ pe toată lumea cu băuturi răcoritoare.

Domnişoara Vatnaz se înroşise când îl văzuse pe Dussardier.

Se ridică peste puţin timp şi, întinzându-i mâna:

– Nu-ţi mai aduci aminte de mine, domnule Auguste?

– De unde o cunoşti? întrebă Frédéric

– Am lucrat în acelaşi Ioc, spuse el.

Cisy îl trăgea de mânecă, ieşiră; abia plecă, şi domnişoara Vatnaz începu să-i laude caracterul. Adăugă chiar că avea *geniul inimii.*

Apoi se vorbi despre Delmas, care ar îi putut, ca mim, să aibă succes în teatru; şi urmă o discuţie în care fură amestecaţi Shakespeare, Cenzura, Stilul, Poporul, reţetele de la Porte-Saint-Martin, Alexandre Dumas, Victor Hugo şi Dumersan[22]. Arnoux cunoscuse mai multe actriţe celebre; tinerii se aplecau ca să-l asculte. Dar cuvintele erau acoperite de muzică; şi, cum se sfârşea cadrilul sau polca, toţi se repezeau la mese, chemau chelnerii, râdeau; sticlele de bere şi de limonada gazoasă pocneau destupate în frunzişuri, femeile cotcodăceau ca nişte găini; uneori doi domni voiau să se bată; fu arestat un hoţ.

Dansatorii năvăliră în alei. Gâfâind, zâmbind, cu feţele încinse, defilau într-un vârtej care ridica rochiile şi poalele hainelor; tromboanele răgeau şi mai tare; ritmul se accelera. În spatele mănăstirii medievale se auzeau trosnituri, izbucniră petarde; sori începură să, se învârtească; strălucirea focurilor de artificii, de culoarea smaraldului, lumină o clipă toată grădina, şi, odată cu ultima rachetă, mulţimea scoase un mare suspin.

Apoi se scurse încet. Un nor de praf de puşcă plutea în aer. Frédéric şi Deslauriers înaintau pas cu pas în mijlocul mulţimii, cârul fură opriţi de un spectacol: Martinon primea rest de la garderoba de umbrele; şi întovărăşea o femeie de vreo cincizeci de ani, urâtă, admirabil îmbrăcată şi de un rang social îndoielnic.

– Voinicul ăsta, spuse Deslauriers, e mai puţin simplu decât presupunem. Dar unde e Cisy?

Dussardier le arătă cafeneaua, în care îl văzură pe descendentul cavalerilor în faţa unui bol de punci, în compania unei pălării roz.

Hussonnet, care lipsea de cinci minute, se ivi în clipa aceea.

O fată tânără se rezema de braţul lui, spunându-i în gura mare „pisoiaşul"' meu.

– Nu! zicea el. Nu! Nu în public! Spune-mi mai bine „viconte". Asta dă un gen cavaleresc, cel din epoca lui Ludovic al XIII-lea şi a cizmelor moi, care îmi plac! Da, dragii mei, una de altădată! Nu-i aşa că e drăguţă? – O luă de bărbie. – Salută-i pe aceşti domni! Toţi sunt fii de pairi ai Franţei. Suntt prieten cu ei ca să mă numească ambasador.

– Ce nebun eşti! suspină domnişoara Vatnaz.

Îl rugă pe Dussardier s-o conducă acasă.

Arnoux îi privi depărtându-se, apoi, întorcându-se spre Frédéric:

– Ţi-ar plăcea Vatnaz? Dealtfel, nu eşti sincer în asemenea chestiuni. Cred că-ţi ascunzi iubirile.

Frédéric, care se îngălbeni, jură că nu ascunde nimic.

– Pentru că nu ţi se cunoaşte nici o iubită, continuă Arnoux.

Frédéric avu poftă că citeze la întâmplare un nume. Dar asta îi putea fi povestit *ei*. Răspunse că, în adevăr, n-are iubită. Negustorul îl mustră.

– În seara asta era un prilej bun! De ce n-ai făcut ca ceilalţi, care pleacă toţi cu câte o femeie?

– Dar dumneata? spuse Frédéric, sâcâit de o asemenea stăruinţă.

– Ah cu mine e altceva! Eu mă întorc lângă a mea!

Chemă o cabrioletă şi se făcu nevăzut.

Cei doi prieteni se întoarseră pe jos. Sufla un vânt din răsărit. Nu vorbea nici unul, nici celălalt. Deslauriers regreta că nu *strălucise* în faţa directorului unui ziar, iar Frédéric se cufundă în tristeţe. În sfârşit, spuse că localul îi păruse stupid.

– A cui e vina? Daci nu ne-ai fi părăsit pentru Arnoux al tău!

– Eh! orice-ar fi putut face ar fi fost absolut zadarnic.

Dar secretarul avea teorii. Ca să obţii anumite lucruri era destul să le doreşti foarte tare.

– Totuşi chiar tu, adineauri....

– Mare pagubă, zise Deslauriers retezând scurt aluzia. Doar n-am să-mi încurc viaţa cu femeile!

Şi vorbi cu patimă împotriva fandoselii, a prostiei lor; pe scurt, îi displăceau.

– Nu te mai preface! rosti Frédéric.

Deslauriers tăcu. Apoi, dintr-o dată:

– Vrei să pui prinsoare pe o sută de franci că o *dau gata* pe prima care trece?

– Bun, primesc!

Prima care trecu era o cerşetoare groaznică. Erau disperaţi de întâmplare când, în mijlocul străzii Rivoli, văzură o fată înaltă care ducea în mină o cutiuţă.

Deslauriers o acostă sub arcade. Ea o luă brusc spre grădina Tuileries şi o apucă în curând prin piaţa Carrouselului; se uita în dreapta şi-n stânga. Alergă după o trăsură; Deslauriers o ajunse din urmă. Mergea lângă ea, vorbindu-i cu gesturi expresive. În sfârşit ea îi primi braţul şi înaintară de-a lungul cheiurilor. Apoi, în dreptul palatului Châtelet, se plimbară pe trotuar timp de douăzeci de minute cel puţin, ca doi marinari care îşi făceau cartul. Dar, deodată, traversară podul Change, piaţa de flori, cheiul Napoleon. Frédéric îi urmă. Deslauriers îi dădu a înţelege că i-ar stingheri şi că n-avea decât să-i urmeze exemplul.

– Cât mai ai?

– Două monede de cinci franci!

– Ajunge! Bună seara!

Frédéric fu cuprins de uimirea pe care o simţi când vezi izbutind o farsă. „Îşi bate joc de mine, se gândi el. Dacă aş merge mai departe?" Deslauriers ar crede că era invidios pe el, pentru dragostea asta. „Ca şi cum n-aş avea şi eu una, şi de o sută de ori mai rară, mai nobilă, mai puternică!" Îl împingea un fel de furie. Ajunse în faţa porţii doamnei Arnoux.

Nici una din ferestrele exterioare nu erau ale locuinţei ei. Totuşi stătea cu ochii lipiţi de faţadă, de parcă ar fi crezut că prin contemplarea asta putea despica zidurile. Acum, fără îndoială, se odihnea, liniştită ca o floare adormită, cu frumosul ei păr negru printre dantelele pernei, cu buzele întredeschise, cu capul pe un braţ.

I se năzări şi capul lui Arnoux. Se îndepărtă, ca să fugă de imaginea asta.

Îi veni în minte sfatul lui Deslauriers; îi fu groază de el. Şi atunci rătăci pe străzi.

Când întâlnea un pieton, încerca să-i desluşească chipul. Din vreme în vreme o rază de lumină îi trecea printre picioare, descria pe pavaj un imens sfert de cerc; şi din umbră răsărea un om, cu coşul în spate şi cu felinarul în mână. În unele locuri vântul zguduia burlanul de tinichea al unui horn; se ridicau sunete îndepărtate care sa amestecau cu zumzetul din capul lui, şi i se părea că aude, în văzduh, refrenul nedesluşit al contradansului. Legănarea mersului îi întreţinea beţia asta; se afla pe podul Concorde.

Atunci îşi aduse aminte de acea seară din iarna trecută când, ieşind de la ea pentru prima oară, trebuise să se oprească, atât de tare îi bătea inima sub îmbrăţişarea speranţelor. Acum, toate erau moarte!

Nori întunecaţi alergau peste faţa lunii. O contemplă, visând Ia măreţia spaţiilor, la mizeria vieţii, la nimicnicia a tot. Se iviră zorile; îi clănţăneau dinţii; şi, pe jumătate adormit, jilav de ceaţă şi plin de lacrimi, se întrebă de ce n-ar sfârşi cu toate. N-avea decât o mişcare de făcut! Greutatea frunţii îl trăgea înainte, îşi vedea cadavrul plutind pe apă; Frédéric se aplecă. Parapetul era puţin cam lat, numai de oboseală nu încercă să-l sară.

Fu cuprins de spaimă. Se întoarse pe bulevarde şi se prăbuşi pe o bancă. Îl treziră nişte poliţişti, convinşi că „trăsese un chef".

O luă iar la drum. Dar cum îi era foarte foame şi toate restaurantele erau închise, se duse să mănânce într-o cârciumă din Hale. După asta, socotind că era încă prea devreme, hoinări în jurul Primăriei, până la opt şi un sfert.

Deslauriers îşi concediase de mult fetişcana; şi acum scria la masă, în mijlocul odăii. Către ora patru veni domnul de Cisy.

Datorită lui Dussardier intrase în vorbă în seara din ajun cu o femeie; şi chiar o condusese cu trăsura, împreună cu bărbatul ei, până pe pragul casei lor, de unde îi dăduse o întâlnire. De acolo venea. Nimeni nu cunoştea acel nume!

– Şi ce-i cu asta? întrebă Frédéric.

Atunci gentilomul bătu câmpii; vorbi despre domnişoara Vatnaz, despre andaluză şi despre toate celelalte. În sfârşit, îşi expuse cu multe perifraze scopul vizitei; încredinţându-se discreţiei prietenului lui, venea să-l ajute într-un demers, după care avea să se privească definitiv ca un bărbat; şi Frédéric nu-l refuză. Îi povesti istoria lui Deslauriers, fără să spună adevărul în ceea ce-l privea pe el personal.

Secretarul găsi că „îi merge acum foarte bine". Acest respect pentru sfaturile lui îi mărea buna dispoziţie.

Prin ea o cucerise din prima zi pe domnişoara Clémence Daviou, brodează de uniforme militare, cea mai blândă fiinţă cu putinţă, zveltă ca o trestie, cu ochi mari albaştri, totdeauna uluiţi. Secretarul abuza de nevinovăţia ei, până la a o face să creadă că era decorat; îşi împodobea redingota, cu o panglică roşie când se întâlnea cu ea, dar se lipsea de panglică în public, ca să nu-şi umilească şeful, spunea el. Dealtfel, o ţinea la distanţă, se lăsa mângâiat ca un paşă şi o numea în glumă „fiică din popor". Ea îi aducea de fiecare dată bucheţele de violete. Frédéric n-ar fi vrut o asemenea dragoste.

Totuşi, când ieşeau la braţ ca să se ducă într-o cămăruţă la Pinson sau la Barillot, simţea o tristeţe ciudată. Frédéric nu ştia cât îl făcuse să sufere pe Deslauriers în fiecare joi, de un an încoace, când îşi curăţa unghiile, înainte de a se duce să cineze în strada Choisoul!

Într-o seară, când îi privise plecând din balcon, îl văzu de departe pe Hussonnet pe podul Arcole. Boemul începu să-l cheme prin semne şi Frédéric coborî cele cinci etaje.

– Uite despre ce o vorba: sâmbăta viitoare, în 24, e ziua doamnei Arnoux.

– Cum aşa, doar o cheamă Marie?

– Şi Angèle, n-are a face! Se va sărbători în casa lor de la ţară, la Saint-Cloud; eu sunt însărcinat să te anunţ. Ai să găseşti un vehicul la ora trei, la revistă. Ne-am înţeles! Iartă-mă că te-am deranjat. Dar am atâtea drumuri de făcut!

Frédéric nici nu se urnise încă din loc, când portarul îi dădu o scrisoare.

„Domnul şi doamna Dambreuse îl roagă pe domnul F. Moreau să le facă onoarea de a veni să cineze la ei sâmbătă 24 curent."

„Prea târziu", se gândi el.

Totuşi îi arătă scrisoarea lui Deslauriers, care strigă:

– Ah! în sfârşit! Dar îmi pari nemulţumit. De ce?

Frédéric, şovăind puţin, îi spuse că are altă invitaţie pentru aceeaşi zi.

– Fă-mi plăcerea şi trimite la plimbare strada Choiseul. Nu face prostii! Am să răspund pentru tine, dacă ţi-e greu.

Şi secretarul scrise o scrisoare de acceptare, la persoana a treia.

Cum nu văzuse niciodată lumea decât prin febra dorinţelor lui lacome, şi-o închipuia ca pe o creaţie artificială, care funcţiona în virtutea unor legi matematice. Un dineu în oraş, întâlnirea cu un om cu o situaţie bună, zâmbetul unei femei frumoase puteau, printr-o serie de acţiuni care decurgeau unele din altele, să aibă rezultate uriaşe. Anumite saloane pariziene erau ca acele maşini ce primesc materia în stare brută şi o dau afară cu o valoare însutită. Credea în curtezanele care sfătuiesc diplomaţii, în căsătoriile bogate obţinute prin intrigi, în geniul ocnaşilor, în docilitatea norocului sub mâna celor puternici. În sfârşit, vizitele la familia Dambrouse îi păreau atât de utile şi vorbi atât de bine despre asta, încât Frédéric nu mai ştia la ce să se hotărască.

Trebuia totuşi, de vreme ce era ziua doamnei Arnoux, să-i facă un cadou; se gândi, firește, la o umbrelă, ca să-şi răscumpere stângăcia. Descoperi o umbrelă de mătase de culoarea pieptului de porumbel, cu un mic mâncr de fildeş cizelat, care venea din China. Dar costa o sută şaptezeci şi cinci de franci şi el n-avea nici ban, trăia chiar pe credit până în trimestrul viitor. Totuşi o voia, ţinea la asta şi, cu toate că îi repugna, îi ceru lui Deslauriers.

Deslauriers îi răspunse că n-are bani.

– Am nevoie, spuse Frédéric, mare nevoie!

Celălalt repetă aceeaşi scuză, aşa că Frédéric îşi ieşi din fire:

– Ai putea şi tu, uneori...

– Ce anume?

– Nimic!

Secretarul înţelesese. Scoase din rezerva lui sumo de care era vorba şi, după ce i-o dădu ban cu ban, zise:

– Nu-ţi cer chitanţa, de vreme co trăiesc pe spinarea ta.

Frédéric îi sări de gât cu mii de proteste drăgăstoase. Deslauriers rămase rece. Apoi, a doua zi, zărind umbrela pe pian:

– Ah! pentru asta era!

– Poate că am s-o trimit, spuse cu laşitate Frédéric. Întâmplarea îl ajută, pentru că seara primi o scrisoare tivită cu negru, în care doamna Dambreuse îi anunţa pierderea unui unchii şi se scuza că amână pe mai târziu plăcerea de a face cunoştinţă cu el.

Sosi de la ora două la biroul revistei. În loc să aştepte ca să-l ducă cu trăsura lui, Arnoux plecase din ajun, nemaiputându-se împotrivi dorinţei de aer curat.

În fiecare an, de cum dădeau primele frunze, o lua la picior de dimineaţă, făcea drumuri lungi peste câmpii, bea lapte în gospodării de ţară, se zbenguia cu ţărăncile, se informa în privinţa recoltelor, aducea răsaduri de salată în batistă. În sfirşit, împlinindu-şi un vis vechi, îşi cumpărase o casă la ţară.

În timp ce Frédéric vorbea cu vânzătorul, veni şi domnişoara Vatnaz şi fu dezamăgită nevăzându-l pe Arnoux. Avea să mai rămână acolo poate două zile. Vânzătorul o sfătui „să se ducă acolo'"; ea nu se putea duce acolo: să scrie o scrisoare, dar ei îi era frică să, nu se piardă scrisoarea. Frédéric se oferi s-o ducă el. Ea scrise biletul la iuţeală şi îl rugă stăruitor să-l dea fără martori.

Peste patruzeci de minute debarca la Saint-Cloud.

Casa, la o depărtare de o sută de paşi de pod, se afla la jumătatea unei coline. Zidurile grădinii erau ascunse de două şiruri de tei şi o peluză mare cobora până la malul râului. Poarta dintre zăbrele fiind deschisă, Frédéric intră.

Arnoux, întins pe iarbă, se juca cu nişte pisoi de curând fătaţi. Distracţia asta părea că-l absoarbe de tot. Scrisoarea domnişoarei Vatnaz îl scoase din lâncezeală.

– Drace! Drace! Ce plictiseală! Are dreptate: trebuie să plec.

Apoi, după ce băgă scrisoarea în buzunar, îşi arătă cu plăcere domeniul. Arătă tot, grajdul, şura, bucătăria. Salonul era la dreapta, şi partea dinspre Paris dădea într-o verandă cu zăbrele, umbrită de o clematită. Dar, deasupra capetelor lor, izbucniră nişte triluri; doamna Arnoux, crezându-se singură, se amuza cântând. Făcea game, triluri, arpegii. Scotea note lungi care păreau suspendate; altele cădeau grăbite, ca picăturile unei cascade; şi vocea ei, trecând prin jaluzele, tăia marea linişte şi urca spre cerul albastru.

Încetă deodată, când veniră doi vecini, domnul şi doamna Oudry.

Apoi se ivi ea însăşi sus, pe peron; când cobora treptele, Frédéric îi zări piciorul. Purta nişte pantofi mici, decoltaţi, de piele castaniu-aurie cu trei barete transversale, ce desenau pe ciorapul ei un grilaj de aur.

Invitaţii sosiră. În afară de domnul Lefaucheux, avocat, erau comesenii de fiecare joi. Fiecare adusese câte un dar. Dittmer o eşarfă siriană, Rosenwald un album de romanţe, Burrieu o acuarelă, Sombaz propria lui caricatură şi Pellerin un desen în cărbune reprezentând un dans macabru, o fantezie hidoasă, executată me-

diocru. Hussonnet nu adusese nici un dar.

Frédéric aşteptă să-şi ofere darul după ceilalţi.

Ea îi mulţumi mult. Atunci el spuse:

– Dar... e aproape o datorie! Am fost atât de necăjit!

– Pentru ce? întrebă ea. Nu pricep!

– La masă! rosti Arnoux, apucându-l de braţ. Apoi îi şopti la, ureche: Nu eşti deloc isteţ!

Nimic nu era mai plăcut decât sufrageria, zugrăvită într-o culoare verde ca apa. La unul dintre capete, o nimfă de piatră îşi muia degetul mare de la picior într-un bazin în formă de scoică. Prin ferestrele deschise se vedea toată grădina cu peluza ei lungă, străjuită de un bătrân pin scoţian, pe trei sferturi desfrunzit; tufişuri de flori o bombau inegal; şi, dincolo de fluviu, se desfăşurau într-un mare semicerc Bois de Boulogne, Neuilly, Sèvres, Meudon. În faţa grilajului, o barcă cu pânze pornea în larg.

Se vorbi la început despre priveliştea pe care o aveau, apoi despre peisaj în general; discuţiile începeau când Arnoux îi porunci servitorului să înhame la trăsură către ora nouă şi jumătate. Îl chema înapoi o scrisoare de la casierul lui.

– Vrei să mă întorc cu tine? spuse doamna Arnoux.

– Dar bineînţeles! şi, cu un salut frumos: Ştiţi bine, doamnă, că nu se poate trăi fără dumneavoastră!

Toţi îi făcură complimente că avea un bărbat atât de bun.

– Ah! din pricină că nu sunt singură! spuse ea încetişor, arătându-şi fetiţa.

Apoi se vorbi în continuare despre pictură şi se pomeni despre un Ruysdaël pe care Arnoux spera să ia sume considerabile. Pellerin îl întrebă dacă era adevărat că faimosul Saül Mathias de la Londra venise, luna trecută, să-i ofere douăzeci şi trei de mii de franci.

– Nimic mai adevărat! Şi, întorcându-se spre Frédéric:

E chiar domnul pe care îl plimbam mai deunăzi la Alhambra, cu toate că n-aveam nici un chef, pentru că englezii n-au nici un haz!

Frédéric bănuia o poveste cu femei în scrisoarea domnişoarei Vatnaz şi admirase uşurinţa cu care conu Arnoux găsise un mijloc onest de a o tuli; dar noua lui minciună, absolut inutilă, îl făcu să holbeze ochii.

Negustorul adăugă, cu un aer firesc;

– Cum se numeşte tânărul acela voinic, prietenul dumitale?

– Deslauriers, spuse repede Frédéric.

Şi, ca să repare vina pe care simţea că o are faţă de el, îl lăudă ca pe o inteligenţă superioară.

– Ah! adevărat? Dar nu pare un băiat atât de cumsecade ca celălalt, funcţionarul de la transporturi.

Frédéric îl blestemă pe Dussardier. Ea avea să-şi închipuie că are relaţii cu oameni de rând.

Pe urmă fu vorba despre înfrumuseţările capitalei, despre cartierele noi, şi moş Oudry îl cită, printre marii speculatori, pe domnul Dambreuse.

Frédéric, prinzând ocazia de a se pune în valoare, spuse că îl cunoştea. Dar Pellerin se lansă într-o satiră violentă împotriva băcanilor; nu vedea nici o deosebire între cei ce vindeau lumânări sau bani. După asta, Rosenwald şi Burrieu trăncăniră despre porţelanuri; Arnoux vorbea despre grădinărit cu doamna Oudry; Sombaz, mucalit de modă veche, se distra luându-l peste picior pe soţul ei: îl numea Odry, ca pe actor, declară că trebuie să fi coborât din Oudry, pictorul de câini, pentru că bosa animalelor era vizibilă pe fruntea lui. Voi chiar să-i pipăie ţeasta, celălalt se feri din pricină că purta perucă: şi desertul se sfârşi în hohote de râs.

După ce luară cafeaua sub tei, fumând, şi făcură câteva tururi în grădină, se duseră să se plimbe de-a lungul râului.

Se opriră toţi în faţa unui pescar care curăţa nişte ţipari într-o dugheană de peşte. Domnişoara Marthe vru să-i vadă. El îşi deşertă cutia pe iarbă; şi fetiţa se aruncă în genunchi ca să-i prindă, râdea de plăcere, striga de frică. Toţi se pierdură. Arnoux îi plăti.

Apoi avu ideea să facă o plimbare cu barca.

O parte a zării începea să pălească, în vreme ce dinspre cealaltă o mare pată portocalie se întindea pe cer şi era din ce în ce mai purpurie pe crestele colinelor, care deveneau cu desăvârşire negre. Doamna Arnoux stătea pe o piatră mare, cu această lumină de incendiu în spatele ei. Celelalte persoane rătăceau de ici colo; Hussonnet, jos, pe mal, arunca pietricele pe suprafaţa apei.

Arnoux se întoarse urmat de o şalupă veche, în care îşi îngrămădi toţi oaspeţii, cu toate mustrările cele mai înţelepte. Şalupa se cufunda; trebuiră să debarce.

Lumânările se şi aprinseră în salonul tapiţat cu pânză persană, cu aplice pe pereţi. Mătuşa Oudry adormea liniştit într-un fotoliu şi ceilalţi îi ascultau pe domnul Lefaucheux disertând despre gloria baronului. Doamna Arnoux stătea singură lângă fereastră. Frédéric îi vorbi.

Discutară despre ceea ce se spunea. Ea îi admira pe oratori; el prefera gloria scriitorilor. Dar trebuie să

simţi o plăcere mai mare, spunea ea, când mişti mulţimile în chip direct, tu însuţi, când vezi cum faci să treacă în sufletele lor sentimentele din sufletul tău. Aceste triumfuri nu-l ademeneau pe Frédéric, care n-avea deloc ambiţie.

– Oh! De ce? zise ea. Trebuie să ai puţină!

Erau unul lângă celălalt, în picioare, în cadrul ferestrei. În faţa lor noaptea se întindea ca un imens văl întunecat, stropit cu argint. Pentru prima oară nu vorbeau despre lucruri neînsemnate. Ajunse chiar să-i cunoască antipatiile şi gusturile: anumite parfumuri îi făceau rău, o interesau cărţile de istorie, credea în vise.

El începu să vorbească despre aventuri sentimentale. Ea deplânse nenorocirile purcese din pasiune, dar era revoltată împotriva josniciilor ipocrite; şi această loialitate se înrudea atât de tare cu frumuseţea regulată a chipului ei, încât părea că depinde de el.

Uneori zâmbeaa, oprindu-şi ochii pe el un minut. Atunci îi simţea privirile pătrunzându-i sufletul, ca acele mari raze de soare ce coboară până în fundul apei. Iubea fără gânduri ascunse, fără speranţa unui răspuns, în chin absolut: şi prins de ardoarea asta mută, ca ele nişte elanuri de recunoştinţă, ar fi vrut să-i acopere fruntea cu o ploaie de sărutări. În acelaşi timp un suflu interior îi purta parcă dincolo de el însuşi; era o dorinţă de a se jertfi, o nevoie de devotament imediat şi cu atât mai puternic cu cât nu putea satisface.

Nu plecă odată cu ceilalţi. Nici Hussonnet. Trebuiau să se întoarcă în trăsură: şi vehicolul aştepta în faţa peronului, când Arnoux coborî în grădină să culeagă trandafiri. Apoi, când buchetul fu legat cu aţă, cum tulpinele nu erau egale în lungime, se scotoci în buzunarul plin de hârtii, scoase una la întâmplare, le înveli. Îşi consolidă opera cu un ac tare, şi i-l oferi nevestei cu oarecare emoţie.

– Uite, dragă, iartă-mă că te uitasem!

Dar ca scoase un mic strigăt; acul, pus prosteşte, o rănise. Se urcă din nou în odaia ei. O aşteptară un sfert de ceas. În sfârşit se ivi iar, o luă pe Marthe, se urcă repede în trăsură.

– Si buchetul tău? întrebă Arnoux.

– Nu! Nu! merită!

Frédéric alergă să-l aducă. Ea îi strigă:

– Nu-! vreau!

Dar el îl aduse în curând, spunând că îl pusese la loc în hârtie, pentru că găsise florile pe jos. Ea îl vârî în buzunarul de piele de lângă capră şi plecară.

Frédéric, aşezat, lângă ea, băgă de seamă că tremură groaznic. Apoi, când trecură podul, pentru că Arnoux o cotea la stânga, strigă:

– Nu! Greşeşti! Pe acolo, la dreapta!

Părea enervată; orice o stingherea. În sfârşit, când Marthe închise ochii, scoase buchetul şi-l aruncă prin portieră, apoi îl apucă. de braţ pe Frédéric, făcându-i semn cu cealaltă mână să nu vorbească niciodată despre asta.

Pe urmă îşi lipi batista de buze şi nu se mai clinti.

Ceilalţi doi, pe capră, vorbeau despre tipografii, despre abonaţi. Arnoux, care conducea neatent, se rătăci la mijlocul drumului prin Bois de Boulogne. Atunci se înfundă în drumuleţe mici. Calul mergea la pas; ramurile copacilor se frecau de capotă. Frédéric nu vedea din doamna Arnoux decât ochii în umbră; Marthe se lungise pe genunchii ei şi el îi susţinea capul.

– Te oboseşte, îi spuse mama.

El răspunse:

–Nu! Oh, nu!

Se ridicau vârtejuri încete de praf; străbăteau Auteuil-ul, toate casele erau ferecate; un felinar, ici şi colo, lumina colţul unui zid, apoi călătorii reintrau în întuneric; odată văzu că plângea.

Era o remuşcare? O dorinţă? Ce era? Amărăciunea asta pe care n-o cunoştea îl interesa ca un lucru personal; acum exista între ei o legătură, un fel de complicitate; şi îi spuse cu un glas cât putea de mângâietor:

– Suferiţi?

– Da, puţin, răspunse ea.

Trăsura mergea, şi caprifoiul şi iasomia, care treceau peste împrejmuirile grădinilor, trimiteau în noapte răbufniri de miresme molcşitoare. Cutele nenumărate ale rochiei îi acopereau picioarele. Se simţea comunicând cu toată făptura ei prin trupul acela de copil întins între ei. So aplecă spre fetiţă şi, dându-i la o parte frumosul par negru, o sărută uşurel pe frunte.

– Eşti bun, spuse doamna Arnoux.

– De ce?

– Pentru că iubeşti copiii.

– Nu pe toţi!...

Nu mai adăugă nimic, dar întinse mâna stângă în partea ei şi o lăsă larg deschisă. Închipuindn-şi că, poate, ea avea să facă la fel, şi că i-o va întâlni. Apoi îi fu ruşine şi şi-o trase înapoi.

Ajunseră în curând pe pavaj. Trăsura mergea mai repede, becurile de gaz deveneau mai dese, era Parisul. Hussonnet sări de pe capră când ajunseră la Garde-Meuble. Frédéric aşteptă să ajungă în curte ca să coboare; apoi se aşeză la pândă în colţul străzii Choiseul şi-l zări pe Arnoux care o apucase încet către bulevarde.

Începând de a doua zi, se puse pe lucru din toate puterile.

Se vedea la o curte cu juri, într-o seară de iarnă, la sfârşitul pledoariilor, când juraţii sunt palizi şi mulţimea cu sufletul la gură face să trosnească pereţii despărţitori ai tribunalului, vorbind de patru ceasuri, rezumând toate probele, descoperind altele noi şi simţind la fiecare frază, la fiecare cuvânt, la fiecare gest cum se ridică cuţitul ghilotinei, suspendat în spatele lui; apoi, la tribuna Camerei, orator care poartă pe buze salvarea unui popor întreg, înecându-şi adversarii sub prosopopeele lui, zdrobindu-i cu un răspuns, cu trăsnete şi intonaţii muzicale în glas, ironic, patetic furios, sublim. Ea va fi acolo, undeva, în mijlocul celorlalţi, ascunzându-şi sub văl lacrimile de entuziasm; pe urmă aveau să se întâlnească: şi descurajările, calomniile şi ocările n-aveau să-l mai atingă, dacă ea va spune: ,,Ah! ce frumos a fost!", trecându-şi mâinile uşoare peste frunte.

Imaginile astea fulgerau ca nişte faruri la orizontul vieţii lui. Inteligenţa, aţâţată, deveni mai sprintenă şi mai puternică. Se închise în casă până în luna august şi-şi trecu ultimul examen.

Deslauriers, care îşi dăduse atâta osteneală să-l facă să repete încă o dată cel de-al doilea examen la sfârşitul lui decembrie şi cel de-al treilea în februarie, era mirat de sârgul lui.

Atunci se întoarseră vechile speranţe. În zece ani, Frédéric trebuia să fie deputat; în cincisprezece, ministru; de ce nu? Cu moştenirea pe care avea s-o primească în curând, putea, la început, să fondeze un ziar; asta ar fi fost începutul; mai pe urmă, se va vedea. Cât despre el, năzuia mereu la o catedră la Şcoala de Drept; şi îşi susţinu teza de doctorat în chip atât de remarcabil încât profesorii îi făcură complimente.

Frédéric şi-o trecu şi el peste trei zile. Înainte de a pleca în vacanţă avu ideea unui picnic, ca să încheie întâlnirile de sâmbăta.

La petrecere fu vesel. Doamna Arnoux se afla acum lângă mama ei, la Chartres. Avea s-o revadă în curând şi va sfârşi prin a fi iubitul ei.

Deslauriers, admis în aceeaşi zi în cercul avocaţilor de la Orsay, ţinuse un discurs foarte aplaudat. Cu toate că era sobru, se chercheli şi îi spuse la desert lui Dussardier:

– Tu eşti cinstit! Când voi fi bogat, te voi face administratorul meu.

Toţi erau fericiţi; Cizy n-avea să-şi sfârşească Dreptul; Martinon avea să-şi continue stagiul în provincie, unde avea să fie numit substitut; Pellerin se pregătea pentru un mare tablou închipuind *Duhul Revoluţiei;* Hussonnet, care avea să-i citească săptămâna viitoare directorului de la *Délassements* planul unei piese, nu se îndoia de succes:

– Pentru că ştiu să fac schelăria unei piese! Cât despre pasiuni, am trecut prin destule, ca să mă pricep la ele; iar vorbele de duh sunt meseria mea!

Făcu un salt, căzu în mâini şi merse aşa câtva timp în jurul mesei, cu picioarele în aer.

Şotia asta nu-i descreţi fruntea lui Sénécal. Fusese dat afară din pensionul lui pentru că bătuse un fecior de aristocrat. Din pricină că mizeria în care se zbătea crescuse, învinovăţea ordinea socială, îi blestema pe bogătaşi; şi îşi descarcă inima la sânul lui Regimbart, care era din ce în ce mai decepţionat, mai trist, mai dezgustat. Cetăţeanul se întorcea acum către chestiunile bugetare şi acuza Camarila că pierde milioane în Algeria.

Cum nu putea dormi dacă nu poposea la cafeneaua Alexandre, dispăru de la ora unsprezece. Ceilalţi plecară mai târziu; şi Frédéric află, când îşi luă rămas bun de la Hussonnet, că doamna Arnoux trebuie să se fi întors în ajun.

Se duse deci la Mesagerii ca să-şi schimbe locul pentru a doua zi şi, către orele şase seara, se prezentă la ea. Portarul îi spuse că întoarcerea era amânată cu o săptămâna. Frédéric cină singur, apoi hoinări pe bulevarde.

Nori trandafirii, în formă de eşarfe, se alungau dincolo de acoperişuri; umbrarele prăvăliilor începeau să fie ridicate. Dumbăraiele de stropit aruncau din plin apă peste praf şi o răcoare neaşteptată se înălţa odată cu emanaţiile din cafenele, prin ale căror uşi deschise se vedeau, printre argintării şi aurării, buchete de flori ce se reflectau în oglinzile înalte. Mulţimea mergea încet. În mijlocul trotuarelor stăteau de vorbă grupuri de oameni şi treceau femei, cu ochii plini de moleşeală şi cu acel ten de camelie pe care îl dă pielii femeieşti oboseala zădufurilor. Ceva enorm se desfăşura, învăluia casele. Niciodată Parisul nu-i păruse mai frumos. Nu vedea în viitor decât un şir nesfîrşit de ani, toţi plini de dragoste.

Se opri în faţa teatrului Porte-Saint-Martin şi se uită la afiş; cum nu avea ce face, cumpără un bilet.

Se juca o feerie veche. Erau puţini spectatori; şi, în ferestruicile de la galerie, lumina zilei se decupa în mici carouri albastre, în vreme ce lămpile cu ulei ale rampei formau o singură linie galbenă. Scena reprezenta un târg de sclavi la Pekin, cu clopoţei, tam-tamuri, sultane, pălării ascuţite şi calambururi. Apoi, după ce se lăsă cortina, rătăci singuratic prin foaier şi admiră pe bulevard un landou mare, verde, la care erau înhămaţi doi cai albi, ţinuţi de un vizitiu cu pantaloni scurţi.

Se întorcea la locul lui, când, la balcon, în prima lojă din avant-scenă, intrară o doamnă şi un domn. Soţul avea un chip palid, mărginit de un firicel de barbă, căruntă, rozeta de ofiţer al Legiuni de Onoare şi acel aer îngheţat care se atribuie diplomaţilor.

Nevasta, cu cel puţin douăzeci de ani mai tânără, nici mare, nici mică, nici urâtă, nici frumoasă, îşi purta părul blond încreţit în spirale după moda englezească, avea o rochie cu corsajul plat şi un mare evantai de dantelă neagră. Pentru ca nişte oameni de asemenea rang să fi venit la spectacol în acest sezon, trebuie să presupui sau o întâmplare, sau plictiseala de a-şi petrece seara în doi. Doamna îşi muşca evantaiul şi domnul căsca. Frédíric nu-şi putea aduce aminte unde văzuse acest chip.

În antractul următor îi întâlni pe amândoi când traversa un culoar; salută şi atunci domnul Dambreuse îl recunoscu, îi vorbi şi se scuză numaidecât pentru neglijenţa lui de neiertat. Era o aluzie la numeroasele cărţi de vizită, trimise după sfatul secretarului. Totuşi confunda epocile, socotind că Frédéric era în al doilea an de drept. Apoi îl pizmui că pleacă la ţară. Ar fi avut şi el nevoie să se odihnească, dar afacerile îl reţineau la Paris.

Doamna Dambreuse, sprijinită de braţul lui, îşi înclina uşor capul; şi graţia spirituală a chipului ei contrasta cu expresia morocănoasă de mai înainte.

– Se găsesc totuşi şi distracţii frumoase! spuse ea după ultimele cuvinte ale bărbatului. Ce nerod r spectacolul ăsta, nu-i aşa, domnule? Şi toţi trei rămaseră în picioare, vorbind despre teatru şi piese noi.

Frédéric, obişnuit cu strâmbăturile burghezelor din provincie, nu văzuse la nici o femeie o asemenea dezinvoltură în purtări, o asemenea simplitate, care e un rafinament şi în care naivii văd expresia unei simpatii bruşte.

Îl aşteptau la ei de cum se va întoarce; domnul Dambreuse îl însărcina să-l salute din partea lui pe moş Roque.

Frédéric îi povesti această întâmplare lui Deslauriers, când se întoarse acasă.

– Grozav! spuse secretarul, şi nu te lăsa dus de nas de maică-ta! Întoarce-te numaidecât!

A doua zi după venirea lui, după-masă, doamna Moreau îşi duse fiul în grădină.

Îi spuse că era fericită văzându-l cu o situaţie, pentru că nu erau atât de bogaţi pe cât se credea; pământul aducea puţin; arendaşii plăteau prost; fusese chiar silită să-şi vândă trăsura. În sfârşit, îi înfăţişă starea lor.

În primele momente de încurcătură ale văduviei ei, un om viclean, domnul Roque, îi împrumutase repetat bani, prelungind termenele împotriva voinţei ei. Venise să ceară înapoi toate împrumuturile deodată; ea îi acceptase condiţiile, cedându-i pe un preţ de nimic ferma de la Presles. Peste zece ani, capitalul ei pierea în falimentul unui bancher, la Melun. De groaza ipotecilor şi ca să păstreze aparenţele necesare pentru viitorul fiului ei, cum moş Roque se prezentase din nou, ea îl mai ascultase o dată. Dar acum nu mai avea datorii. Pe scurt, le rămânea o rentă de cam zece mii de franci, din care tot avutul lui era un venit de două mii trei sute!

– Nu e eu putinţă! strigă Frédéric.

Ea dădu din cap în semn că era foarte cu putinţă. Dar unchiul avea să-i lase ceva? Nu era deloc sigur!

Dădură ocol grădinii fără să-şi vorbească. Apoi ea îl trase la piept şi rosti cu o voce înăbuşită de lacrimi:

– Ah! bietul meu băiat! A trebuit să mă despart de multe visuri!

El se aşeză pe bancă, la umbra marelui salcâm.

Sfatul ei era să intre secretar la maestrul Prouharam, avocat, care avea să-i cedeze biroul lui; dacă îl făcea rentabil, putea să-l revândă şi să găsească o partidă bună.

Frédéric n-o mai auzea. Se uita maşinal pe deasupra gardului, în faţa lui, în cealaltă grădină.

Se afla acolo, singură, o fată cam de vreo doisprezece ani, cu părul roşu. Îşi făcuse cercei din bace de scoruş; corsajul de pânză cenuşie îi lăsa descoperiţi umerii uşor auriţi de soare; pete de dulceaţă îi pătau fustiţa albă! Întreaga ei făptură, în acelaşi timp nervoasă şi plăpândă, avea un fel de graţie de animal sălbatic. Prezenţa unui necunoscut o mira, fără îndoială, pentru că se oprise dintr-o dată, cu stropitoarea în mină, străpungându-l cu ochii ei de un verde-albastru limpede.

– E fiica domnului Roque, spuse doamna Moreau. S-a însurat cu servitoarea lui şi şi-a legitimat copilul.

VI

Ruinat, jefuit, pierdut!

Rămăsese pe bancă, năucit parcă de o comoţie. Blestema soarta, ar fi vrut să bată pe cineva; şi, ca să-i sporească disperarea, simţea că apasă pe el un fel de jignire; o dezonoare; pentru că Frédéric înehipuindu-şi că averea lui din partea tatălui avea să urce într-o zi la o rentă de cincisprezece mii de livre, o spusese indirect familiei Arnoux. Va trece deci drept un lăudăros, un caraghios, o puşlama de rând, care se strecurase la ei în speranţa unui folos oarecare! Şi cum s-o mai vadă acum pe ea, pe doamna Arnoux?

Dealtfel, acest lucru era cu totul imposibil, neavând decât o rentă de trei mii de franci! Nu putea locui mereu la etajul patru, să aibă drept slujitor portarul şi să facă vizite cu nişte biete mănuşi negre, albăstrite la vârf, cu o pălărie unsuroasă, cu aceeaşi redingotă timp de un an! Nu, nu, niciodată! Totuşi existenţa era de neîndurat fără ea. Mulţi trăiau bine fără să aibă avere, între alţii şi Deslauriers; şi i se păru că e laş dând atâta importanţă, unor lucruri mediocre. Poate că sărăcia avea să-i însutească facultăţile. Se exaltă, gândindu-se la oamenii mari care lucrau în mansarde. Un suflet ca al doamnei Arnoux trebuie să se emoţioneze în faţa unui asemenea spectacol şi să se înduioşeze; ca acele cutremure de pământ care dau la iveală comori, până la urmă nenorocirea asta era o fericire, îi revela bogăţiile tainice ale firii lui. Dar nu exista decât un singur loc pe lume ca să le pui în valoare: Parisul! pentru că în mintea lui, arta, ştiinţa şi dragostea (aceste trei feţe ale lui Dumnezeu, cum ar fi spus Pellerin), depindeau exclusiv de capitală.

Îi declară seara maică-si că avea să se întoarcă acolo. Doamna Moreau fu surprinsă şi indignată. Era o nebunie, o absurditate.

Mai bine i-ar urma sfaturile, adică ar rămâne lângă ea, într-un birou de avocat. Frédéric ridică din umeri. „Haida-de!" găsindu-se jignit de propunerea asta.

Atunci buna doamnă întrebuinţă altă metodă. Începu să-i vorbească, cu o voce dulce şi cu mici suspine, despre singurătatea, despre bătrâneţea ei, despre jertfele pe care le făcuse. O părăsea acum, când era mai nenorocită. Apoi, făcând aluzie la sfârşitul apropiat:

– Puţină răbdare, Doamne! În curând vei fi liber!

Jelaniile astea se repetară de douăzeci de ori pe zi, timp de trei luni; şi, în acelaşi timp, răsfăţurile căminului îl corupeau; se bucura că are un pat mai moale, prosoape fără rupturi; în asemenea măsură încât, obosit, enervat, învins în sfârşit de grozava putere a tihnei, Frédéric se lăsă dus la maestrul Prouharam.

Nu dovedi acolo nici ştiinţă, nici aptitudine. Fusese socotit până atunci un tânăr cu posibilităţi mari, care trebuia să fie gloria departamentului. Fu o dezamăgire publică.

La început îşi spusese: „Trebuie s-o anunţ pe doamna Arnoux" şi, timp de o săptămână se gândise la scrisori ditirambice şi la bilete scurte, în stil lapidar şi sublim. Îl ţinea în loc teama de a-şi mărturisi situaţia. Apoi se gândi că era mai bine să-i scrie bărbatului ei. Arnoux cunoştea viaţa şi va şti să-l înţeleagă. În sfârşit, după o şovăială de cincisprezece zile, îşi spuse: „Eh, nu trebuie să-i mai văd; să mă uite! Cel puţin nu voi fi decăzut în amintirea ei! Mă va crede mort şi mă va regreta... poate".

Pentru că hotărârile excesive îl costau puţin, îşi jurase să nu se mai întoarcă niciodată la Paris, şi chiar să nu se mai informeze despre doamna Arnoux.

Totuşi îi părea rău până şi după mirosul de gaz şi zgomotul omnibuzelor. Visa la toate cuvintele pe care i le spusese ea, la timbrul vocii, la lumina ochilor ei – şi, socotindu-se drept un om mort, nu mai făcea absolut nimic.

Se scula foarte târziu şi se uita pe fereastră la atelajele căruţaşilor care treceau. Mai ales primele şase luni fură îngrozitoare.

Totuşi în unele zile îl apucă o furie împotriva lui însuşi. Atunci ieşea. Se ducea pe pajiştile acoperite pe jumătate, cât ţinea iarna, de revărsările Senei. Erau împărţite prin şiraguri de plopi. Ici şi colo se ridica un pod mic. Hoinărea până seara, răscolind cu paşii lui frunzele galbene, aspirând ceaţa, sărind peste şanţuri; pe măsură ce arterele îi băteau mai puternic, era cuprins de-*o* dorinţă de acţiune năvalnică; voia să se facă vânător în America, să slujească un paşă în Orient, să se îmbarce ca marinar; şi îşi revărsa melancolia în scrisori lungi către Deslauriers.

Acela se zbătea ca să răzbească. Purtarea laşă a prietenului şi veşnicele lui jelanii îi păreau stupide. În curând corespondenţa lor deveni aproape nulă. Frédéric îi dăduse toate mobilele lui Deslauriers, care păstra locuinţa. Maică-sa îi vorbea de ele din când în când; în sfârşit, într-o zi îşi mărturisi darul şi ea tocmai îl certa, când el primi o scrisoare.

– Ce este? întrebă ea. Tremuri?

– N-am nimic, răspunse Frédéric.

Deslauriers îl vestea că îl primise la el pe Sénécal; şi că de cincisprezece zile vieţuiau laolaltă. Deci Sénécal se lăfăia acum în mijlocul lucrurilor care proveneau de la Arnoux! Putea să le vândă, să facă observaţii despre ele, glume. Frédéric se simţi rănit până în fundul sufletului. Se urcă în odaia lui. Ar fi vrut să moară.

Maică-sa îl chemă. Voia să se sfătuiască cu el în privinţa unei plantări în grădină.

Această grădină, în stilul unui parc englezesc, era tăiată la mijloc de un gard de ostreţe şi jumătate îi aparţinea lui moş Roque, care mai avea alta pentru zarzavaturi, pe malul râului. Cei doi vecini, certaţi, se fereau să iasă în ea la aceleaşi ore. Dar, de când se întorsese Frédéric, bătrânul se plimba mai des şi nu-şi cruţa amabilităţile faţă de fiul doamnei Moreau. Îl plângea că locuieşte într-un târguşor. Într-o zi îi povesti că domnul Dambreuse întrebase ce mai face. Altă dată vorbi mai îndelung despre obiceiul din Champagne, unde pântecele înnobila.

– În vremurile acelea ai fi fost un senior, pentru că mama dumitale se numea de Fouvens. Şi orice s-ar spune, un nume e ceva! Şi la urma urmei, adăugă el privindu-l cu un aer şiret, asta depinde de ministrul de justiţie!

Pretenţia asta de aristocraţie contrasta ciudat cu făptura lui. Fiind mic, redingota lui mare, cafenie, îi exagera lungimea bustului. Când îşi scotea cascheta, se vedea un chip aproape feminin, cu un nas foarte ascuţit; părul lui galben semăna cu o perucă; saluta lumea foarte adânc, lipindu-se de ziduri.

Până la cincizeci de ani se mulţumise cu serviciile Catherinei, o lorenă de aceeaşi vârstă cu el, foarte ciupită de vărsat. Dar, către 1834, adusese de la Paris o blondă frumoasă, cu o mutră de oaie şi o „ţinută de regină". Fu văzută în curând dându-şi ifose cu nişte cercei mari, şi totul se explică prin naşterea unei fete, declarată sub numele Elisabeth-Olympe-Louise Roque.

Catherine, în gelozia ei, se aştepta să nu poată suferi copila. Dimpotrivă, o iubi. O copleşi cu îngrijiri, atenţii şi mângâieri, ca să-i înlocuiască mama şi să o facă odioasă, lucru uşor pentru că doamna Éléonore o neglija complet pe fetiţă, preferind să trăncănească cu furnizorii. A doua zi după căsătoria ei chiar, se duse să facă o vizită la subprefectură, nu mai tutui servitoarele şi crezu că trebuie, ca să aibă maniere frumoase, să fie severă cu copilul ei. Stătea de faţă la lecţii; profesorul, un bătrân funcţionar de la primărie, nu se pricepea. Eleva se răscula, primea palme, şi se ducea să plângă pe genunchii Catherinei, care îi dădea totdeauna dreptate. Atunci cele două femei ce certau; domnul Roque le silea să tacă. Se însurase din dragoste pentru fiica lui şi nu voia să fie chinuită.

Fetiţa purta adesea o rochie albă zdrenţuită şi nişte pantaloni garnisiţi cu dantele; şi la marile sărbători ieşea îmbrăcată ca o prinţesă, ca să umilească puţin burghezii care îşi opreau ţâncii să aibă de-a face cu ea, din pricina naşterii ei ilegitime.

Se juca singură în grădină, se dădea în leagăn, alerga după fluturi, apoi se apropia deodată să se uite la gândacii verzi care cădeau pe trandafiri. Aceste obiceiuri, fără îndoială, dădeau chipului ei o expresie de îndrăzneală şi în acelaşi timp de visare. Dealtfel, avea înălţimea Marthei, aşa că Frédéric îi spuse, când o văzu a doua oară:

– Vrei să mă laşi să te sărut, domnişoară?

Mica persoană ridică fruntea şi răspunse:

– Vreau!

Dar gardul de pari îi despărţea pe unul de celălalt.

– Trebuie să te sui pe el, spuse Frédéric.

– Nu, ridică-mă!

El se aplecă peste gard, o luă în braţe şi o sărută pe amândoi obrajii. Apoi o aşeză la loc, în acelaşi chip, care se repetă dăţile următoare.

Fără mai multă reţinere decât un copil de patru ani, fetiţa se repezea, de cum îşi vedea prietenul, în întâmpinarea lui sau, ascunzându-se după un copac, lătra ca un câine, ca să-l sperie.

Într-o zi în care doamna Moreau ieşise, el o duse sus, în odaia lui. Ea deschise toate flacoanele cu miresme şi-şi pomăda din belşug parul. Apoi, fără cea mai mică stinghereală, se culcă pe pat şi rămase acolo, lungită şi trează.

– Îmi închipui că sunt nevasta ta, spuse.

A doua zi o văzu plângând. Mărturisi că „îşi plângea păcatele" şi, cum el voia să le afle, ea îi răspunse plecând ochii:

– Nu mă întreba mai mult!

Se apropia prima împărtăşanie. Dimineaţa fusese dusă la spovedanie.

Sfânta împărtăşanie n-o făcu deloc mai cuminte. Uneori o apucau adevărate furii, iar familia recurgea la domnul Frédéric ca s-o calmeze.

Adesea o lua cu el la plimbare. Pe când el visa mergând, ea culegea maci la marginea holdelor de grâu, şi, când îl vedea mai trist decât de obicei, încerca să-l mângâie cu vorbe drăguţe. Inima lui lipsită de dragoste se aruncă asupra acestei prietenii de copil; îi desena omuleţi, îi spunea poveşti şi începu să-i citească.

Începu cu *Analele romantice*[23], o culegere de versuri şi de proză, celebră pe atunci. Apoi, uitând câţi ani avea, atât era de fermecat de inteligenţa ei, îi citi pe rând *Atala, Cinq-Mars, Frunze de toamnă.* Dar într-o noapte (chiar în aceeaşi seară ascultase *Macbeth* în simpla traducere a lui Letourneur), se trezi strigând: „Pata! Pata!" Îi clănţăneau dinţii, tremura şi, aţintindu-şi ochii înspăimântaţi asupra mâinii drepte, o freca zicând: „Mereu o pată!" În sfârşit veni doctorul care prescrise evitarea emoţiilor.

Burghezii nu văzură în asta decât un pronostic defavorabil cu privire la moravurile ei. Se spunea că „Moreau cel tânăr" voia s-o facă mai târziu actriţă.

În curând fu vorba de alt eveniment, şi anume de sosirea unchiului Barthélemy. Doamna Moreau îi dădu dormitorul ei şi împinse respectul până la a servi mâncare de dulce în zilele de post.

Bătrânul fu binevoitor fără exces. Făcea necontenite comparaţii între Le Havre şi Negent, unde i se părea că aerul e greu, pâinea rea, străzile prost pavate, hrana aşa şi aşa, iar locuitorii nişte leneşi. „Ce slab e comerţul la voi!" Condamnă extravaganţele răposatului său frate, în vreme ce el adunase o rentă de douăzeci şi şapte de mii de livre! În sfârşit, plecă la capătul săptămânii şi, pe treapta trăsurii, lăsă să-i scape aceste cuvinte puţin liniştitoare:

– Sunt bucuros că vă ştiu într-o situaţie bună.

– Nu vei avea nimic, spuse doamna Moreau întorcându-se în odaie.

Bătrânul nu venise decât datorită stăruinţelor ei, şi, timp de opt zile, ea solicitase, poate prea pe faţă, o mărturisire din partea lui. Avea remuşcări că acţionase şi stătea în fotoliu, cu capul plecat, cu buzele strânse. Frédéric, în faţa ei, o observa; şi tăceau amândoi aşa cum făcuseră cu cinci ani in urmă, la întoarcerea lui de la Montereau. Când îi veni în minte, această coincidenţă îi aminti de doamna Arnoux.

În clipa aceea nişte plesnituri de bici răsunară sub fereastră, în vreme ce un glas îl striga.

Era moş Roque, singur în camionul lui de transport. Se ducea să-şi petreacă toată ziua la Fortelle, la domnul Dambreuse, şi îi propuse cu căldură lui Frédéric să-l ducă acolo şi pe el.

– N-ai nevoie de invitaţie dacă eşti cu mine, n-avea teamă!

Frédéric avu chef să primească. Dar cum avea să explice şederea definitivă la Nogent? Nu avea un costum de vară convenabil; în sfârşit, ce avea să spună maică-sa? Refuză.

De atunci, vecinul se arătă mai puţin prietenos. Louise creştea; doamna Éléonore căzu grav bolnavă; şi legătura se desfăcu, spre marea plăcere a doamnei Moreau, care se temea pentru viitorul fiului ei de relaţiile cu asemenea oameni.

Visa să-i răscumpere grefa de la tribunal; Frédóric nu respingea prea mult această idee. Acum o întovărăşea la liturghie, juca seara cu ea o partidă de imperială, se obişnuia cu provincia, se înfunda în ea; şi până şi dragostea lui căpătase un fel de blândeţe funebră, un farmec adormitor. Revărsându-şi mereu durerea în scrisori, amestecând-o cu lecturile, plimbând-o pe câmpii şi răspândind-o pretutindeni, aproape că o secase, aşa că doamna Arnoux era pentru el ca o moartă al cărei mormânt se mira că nu-l cunoaşte, atât de liniştită şi resemnată devenise această afecţiune.

Într-o zi, în 12 decembrie 1845, către ora nouă dimineaţa, bucătăreasa îi aduse o scrisoare sus, în odaia lui. Nu cunoştea scrisul în litere mari, de pe adresă; şi Frédéric, dormitând, nu se grăbi s-o deschidă. În sfârşit citi:

„Judecătoria de pace din Le Havre, arondismentul al III-lea

Domnule,

Domnul Moreau, unchiul dumneavoastră, murind *ab intestat..."*

Moştenirea!

Sări din pat cu picioarele goale, în cămaşă, de parcă ar fi izbucnit un incendiu în spatele peretelui, îşi trecu mâna peste faţă, îndoindu-se de ochii lui, crezând că încă visa şi, ca să se convingă de realitate, deschise larg fereastra.

Ninsese; acoperişurile erau albe; şi chiar recunoscu în curte un ciubăr de spălat rufe de care se împiedicase în seara din ajun.

Reciti scrisoarea de trei ori la rând; nimic nu era mai adevărat! Întreaga avere a unchiului! O rentă de douăzeci şi şapte de mii de livre! – şi o bucurie dezlănţuită îl zgudui la gândul că avea s-o revadă pe doamna

Arnoux. Se văzu, cu limpezimea unei halucinaţii, lângă ea, aducându-i un dar într-o hârtie de mătase, în vreme ce la poartă staţiona cabrioleta lui, nu, mai curând un cupeu! Un cupeu negru, cu un servitor în livrea cafenie; îşi auzea calul tropăind şi zăngănindu-şi struna cu un zgomot care se contopea cu freamătul sărutărilor lor. Asta avea să se repete în fiecare zi, mereu. Avea s-o primească la el, în casa lui; sufrageria va fi tapiţată cu piele roşie, budoarul cu mătase galbenă, şi divane pretutindeni! Şi ce etajere! Ce vase chinezeşti! Ce covoare! Imaginile acestea veneau atât de năvalnic, încât simţea că i se învârteşte capul. Atunci îşi aduse aminte de maică-sa; şi coborî, ţinând mereu scrisoarea în mână.

Doamna Moreau încercă să-şi stăpânească emoţia si avu un moment de leşin. Frédéric o luă în braţe şi o sărută pe frunte.

– Măicuţă, acum poţi să-ţi răscumperi trăsura; râzi, nu mai plânge, fii fericită!

Peste zece minute vestea ajunse până în mahalale. Toţi prietenii veniră în fugă, doamna Benoist, domnul Gamblin, domnul Chambion. Frédéric se făcu nevăzut o clipă, ca să-i scrie lui Deslauriers. Veniră şi alte vizite. După-amiaza trecu în felicitări. Cumătra Roque fu uitată, şi totuşi era „pe ducă".

Seara, când fură amândoi singuri, doamna Moreau îi spuse fiului ei că îl sfătuieşte să se stabilească la Troyes ca avocat. Fiind mai cunoscut în ţinutul lui decât în altul, putea să găsească mai uşor o partidă avantajoasă.

– Ah! E prea de tot! strigă Frédéric.

Abia apucase să-şi aibă fericirea în mâini, că şi voiau să i-o smulgă, îşi declară hotărârea neclintită de a locui la Paris.

– Ce să faci acolo?

– Nimic!

Doamna Moreau, surprinsă de purtările lui, îl întrebă ce voia să ajungă.

– Ministru! răspunse Frédéric.

Şi afirmă că nu glumea deloc, că năzuia să se lanseze în diplomaţie, că într-acolo îl împingeau studiile şi instinctele lui. Avea să intre mai întâi în Consiliul de Stat, cu protecţia domnului Dambreuse.

– Deci îl cunoşti?

– Da, prin domnul Roque!

– Asta e ciudat, spuse doamna Moreau.

Deşteptase în inima ei vechile visuri ambiţioase. Se lăsă pradă lor în sinea ei şi nu mai vorbi despre altele.

Dacă s-ar fi supus nerăbdării lui, Frédéric ar fi plecat în clipa aceea. În ziua următoare toate locurile din diligenţă erau ocupate; se frământă până a doua zi, la şapte seara.

Se aşezaseră să cineze, când răsunară la biserică trei lungi bătăi de clopot; şi servitoarea, intrând, îi vesti că doamna Éléonore murise.

De fapt, moartea aceasta nu era o nenorocire pentru nimeni, nici chiar pentru copilul ei. Fetei n-avea să-i fie decât mai lesne, mai târziu.

Cele două case erau lipite una de alta, aşa că se auzea un mare du-te-vino, un zvon de vorbe; şi gândul acelui cadavru între ei arunca ceva funebru asupra despărţirii lor. Doamna Moreau îşi şterse ochii de două-trei ori. Frédéric avea inima strânsă.

După ce sfârşi masa, Catherine îl opri între două uşi. Domnişoara voia neapărat să-l vadă. Îl aştepta în grădină. Ieşi, sări peste gard şi, lovindu-se puţin de copaci, se îndreptă spre casa domnului Roque. La o fereastră la al doilea cat străluceau luminări; apoi o ambră se ivi în întuneric şi o voce şopti:

– Eu sunt.

I se păru mai mare decât de obicei, fără îndoială din pricina rochiei negre. Neştiind cum să înceapă vorba, se mulţumi s-o ia de mâini, suspinând:

– Ah! biata mea Louise!

Ea nu răspunse. Îl privi adânc timp îndelungat. Frédéric se temea să nu piardă diligenţa; i se părea că aude un uruit în depărtare şi, ca să sfârşească odată:

– Catherine mi-a spus că aveai ceva...

– Da, e adevărat! Voiam să vă spun...

Acest *vă* îl uimi. Şi, cum ea tăcea încă:

– Da, ce e ?

– Nu mai ştiu. Am uitat! E adevărat că plecaţi?

– Da, chiar acum.

Ea repetă:

– Ah! chiar acum?... de tot?... Nu ne vom mai vedea?

O înecau suspinele.
– Adio! Adio! Hai, sărută-mă!
Şi îl strânse în braţe cu violenţă.

PARTEA A DOUA

I

Când se află po locul lui în cupeu, în fund, şi când diligenţa se urni, trasă de cei cinci cai porniţi deodată, simţi că îl copleşeşte un soi de beţie. Îşi rândui dinainte viaţa, ca un arhitect care face planul unui palat. O umplu de gingăşii şi splendori; se urca până la cer; se iveau în ea un belşug de lucruri; şi contemplarea asta era atât de adâncă, încât obiectele exterioare dispăruseră.

La poala coastei Sourdun îşi dădu seama de locul unde se aflau. Nu făcuseră decât cel mult cinci kilometri. Fu indignat. Coborî ferăstruica, să vadă drumul. Îl întrebă de mai multe ori pe conductor în cât timp, exact, vor ajunge. Dar se linişti şi stătu în colţul lui, cu ochii deschişi.

Felinarul agăţat de capra vizitiului lumina crupele cailor dintre hulube. Dincolo de asta nu mai zărea decât coamele celorlalţi cai, care ondulau ca nişte valuri albe; respiraţiile lor formau o ceaţă de fiecare parte a atelajului; lănţişoarele de fier zornăiau, geamurile tremurau în ramele lor; şi trăsura grea aluneca pe pavaj în ritm egal. Ici şi colo se zărea zidul unei şuri sau un han singur. Uneori, trecând prin sate, cuptorul unui brutar arunca lumini de incendiu, şi silueta monstruoasă a cailor alerga pe cealaltă casă de peste drum. La releuri, după ce caii fuseseră deshămaţi, timp de un minut se făcea o tăcere adâncă. Cineva tropăia sus, pe capotă, în vreme ce, în picioare pe pragul unei case, o femeie ocrotea o lumânare cu mina. Apoi conductorul sărea pe treaptă, diligenţa pleca iar.

La Mormans se auzi bătând ora unu şi un sfert.

„Va să zică va fi azi, se gândi el, chiar azi, acum, în curând!"

Dar, încet încet, speranţele şi amintirile lui, Nogent, strada Choiseul, doamna Arnoux, maică-sa, totul se contopi.

Îl trezi un zgomot surd de scânduri, traversau podul Charenton, erau în Paris. Atunci cei doi tovarăşi ai lui, scoţându-şi unul cascheta, celălalt fularul, îşi puseră pălăriile şi stătură de vorbă. Primul, un om gras şi roşu, cu o redingotă de catifea, era un negustor; al doilea, venea în capitală ca să consulte un medic; Frédéric temându-se că îl incomodase în timpul nopţii, îşi ceru deodată iertare, atât îi era de înduioşată inima de fericire.

Peronul gării fiind inundat, fără îndoială, continuară drumul drept înainte, şi câmpia reîncepu. Departe, fumegau coşuri înalte de uzine. Apoi o cotiră în Ivry. Suiră o stradă; şi deodată zări domul Panthéonului.

Câmpia, răscolită, părea un şir de ruine vagi. Incinta fortificaţiilor desena o umflătură orizontală; şi trotuarele de pământ care mărgineau drumul, copăceii fără ramuri erau ocrotiţi de scândurele pline de cuie. Stabilimente de produse chimice alternau cu depozite de lemne. Porţi înalte, aşa cum au gospodăriile de la ţară, lăsau să se vadă, între canaturile lor întredeschise, interiorul unor curţi păcătoase, pline de murdării, cu băltoace de apă murdară în mijloc. Cârciumi lungi, de culoarea sângelui de vită, aveau desenate la primul cat între ferestre două tacuri de biliard puse cruciş în mijlocul unei cununi de flori pictate; ici şi colo, câte un bordei de lut, pe jumătate clădit, era abandonat. Apoi cele două rânduri de case nu se mai întrerupseră; şi, pe goliciunea faţadelor lor, se desprindea, din loc în loc, un uriaş trabuc de tinichea, ca să indice un debit de tutun. Firmele moaşelor reprezentau o matroană cu o scufie, legănând un prunc într-o plăpumioară garnisită cu dantele. Colţurile zidurilor erau acoperite cu afişe care, pe trei sferturi sfâşiate, tremurau în vânt ca nişte zdrenţe. Treceau muncitori în cămăşi, faetoane de berari, furgoane de spălătorese, căruţe de măcelari; cădea o ploaie subţire, era frig, cerul era palid, dar doi ochi care însemnau pentru el soarele străluceau dincolo de ceaţă.

Se opriră îndelung la barieră, pentru că precupeţii cu păsări şi ouă, căruţaşii şi o turmă de oi se îmbulziseră acolo. Santinela, cu gluga trasă, umbla încolo şi încoace în faţa gheretei, ca să se încălzească. Funcţionarul de la accize se urcă pe imperială şi izbucni o melodie cântată la trompeta cu piston. Coborâră bulevardul în trap mare, cu orcicurile fâlfâind, cu şleaurile în vânt, şfichiul biciului lung plesnea aerul umed. Vizitiul îşi arunca strigătul sonor: „Feriţi! Feriţi! Hei!" şi măturătorii se dădeau la o parte, pietonii săreau înapoi, noroiul stropea ferăstruicile; se încrucişau pe drum cu dumbăraie, cu cabriolete, cu omnibusuri. În sfârşit, se desfăşură şi grilajul Grădinii Plantelor.

Sena, gălbuie, ajungea până aproape de planşeul podurilor. Răspândea răcoare. Frédéric o aspiră din toate puterile, savurând acel aer bun al Parisului, care pare a conţine efluvii de iubire şi emanaţii intelectuale; se înduioşa când văzu prima trăsură. Îi plăceau până şi pragurile acoperite cu paie ale negustorilor de vin, până şi lustragiii cu cutiile lor, până şi băieţii de băcănie care îşi scuturau tigăile de prăjit cafea. Femei mergeau cu paşi mărunţi sub umbrele; se apleca să le vadă faţa, o întâmplare ar fi putut-o face să iasă pe

doamna Arnoux.

Prăvăliile treceau una după alta, mulţimea creştea, zgomotul devenea mai puternic. După cheiul Saint-Bernard, cheiul Tournelle şi cheiul Montebello, o apucară pe cheiul Napoleon; vru să-i vadă ferestrele, erau departe. Apoi trecură iar Sena pe Pont-Neuf, ajunseră până la Luvru; şi, trecând prin străzile Saint-Honoré, Croix-des-Petits-Champs şi Bouloi, sosiră în strada Coq-Héron şi intrară în curtea hotelului.

Ca plăcerea să-i dureze mai mult, Frédéric se îmbrăcă cât putu mai încet şi chiar se duse pe jos în bulevardul Montmartre; zâmbea la gândul de a revedea, peste o clipă, numele iubit pe placa de marmură; ridică ochii. Nu mai era nici vitrină, nici tablouri, nimic!

Alergă în strada Choiseul. Domnul şi doamna Arnoux nu locuiau acolo şi o vecină păzea cămăruia portarului; Frédéric îl aşteptă; în sfârşit se ivi şi el, nu mai era acelaşi. Nu le ştia adresa.

Frédéric intră într-o cafenea şi, mâncându-şi micul dejun, cercetă Almanahul Comerţului. Se aflau în el trei sute de Arnoux, dar nici un Jacques Arnoux! Unde locuia oare? Pellerin trebuia s-o ştie.

Se duse în capătul de sus al cartierului Poissonière, la atelierul lui. Cum uşa nu avea nici sonerie, nici ciocan, lovi tare cu pumnul şi chemă, strigă. Nu-i răspunse decât vidul.

Se gândi apoi la Hussonnet. Dar unde să găseşti un asemenea om? Odată îl întovărăşise până la poarta iubitei lui, în strada Fleurus. Când ajunse în strada Fleurus, Frédéric îşi dădu seama că nu ştia numele domnişoarei.

Recurse la Prefectura de poliţie. Rătăci de pe o scară pe alta, diutr-un birou în altul. Cel de informaţii se închidea. I se spuse să treacă a doua zi.

Apoi intră la toţi negustorii de tablouri pe care îi putu descoperi, ca să afle dacă nu-l cunoşteau pe Arnoux. Domnul Arnoux nu mai făcea această negustorie.

În sfârşit, descurajat, istovit, bolnav, se întoarse la hotel şi se culcă. În clipa în care se lungea în aşternut, o idee îl făcu să sară în sus de bucurie.

„Regimbart! ce dobitoc sunt că nu m-am gândit la el!"

A doua zi, la ora şapte, sosi în strada Notre-Dame-des-Victoires, în faţa unei cârciumi, în care Regimbart obişnuia să-şi bea vinul alb. Nu era încă deschisă; se plimbă în împrejurimi şi, după jumătate de ceas, veni din nou. Regimbart tocmai plecase. Frédéric se repezi în stradă. I se păru că îi zăreşte de departe pălăria; printre ei trecură un dric şi nişte trăsuri îndoliate. După ce se scurse îmbulzeala, viziunea pierise.

Din fericire îşi aduse aminte că Cetăţeanul prânzea în fiecare zi, la unsprezece fix, la un mic birt din piaţa Gaillon. Trebuia să aibă răbdare; şi, după o hoinăreală nesfârşită de la Bursă la Madeleine şi de la Madeleine la Gymnase, Frédéric, la unsprezece fix, intră în birtul din piaţa Gaillon, sigur că-l va găsi pe Regimbart.

– Nu cunoaştem! spuse birtaşul cu un ton arogant.

Frédéric stăruia; acela repetă:

– Nu-l mai cunosc, domnule! cu o măreaţă ridicătură de sprâncene şi cu nişte legănări din cap care vădeau o taină.

Dar, la ultima lor întâlnire, Cetăţeanul vorbise despre cafeneaua Alexandre. Frédéric înghiţi o brioşă şi, sărind într-o cabrioletă, se informă la birjar dacă nu se afla undeva, pe colina Sainte-Geneviève, o anume cafenea Alexandre. Birjarul îl dese în strada Franc-Bourgeois-Saint-Michel, într-un local cu acel nume, şi la întrebarea: „Vă rog, domnul Regimbart?", patronul îi răspunse cu un zâmbet mai mult decât graţios:

– Nu l-am văzut încă, domnule! în vreme ce-i arunca nevesti-si, care şedea la tejghea, o privire complice.

Şi numaidecât, întorcându-se către ceasornic:

– Dar îl vom avea aici, sper, peste zece minute, cel mult un sfert de ceas. Celestin, repede lista! Ce doreşte domnul să ia?

Cu toate că n-avea nevoie să ia nimic, Frédéric înghiţi un pahar de rom, apoi unul de vişinată, apoi un pahar de lichior, apoi diferite groguri, şi reci, şi calde. Citi în întregime *Le Siècle* din ziua aceea, îl reciti, cercetă caricatura din *Charivari* până în cele mai mărunte asperităţi ale hârtiei. La sfârşit, ştia anunţurile pe dinafară. Din vreme în vreme răsunau nişte ghete pe trotuar, el era! şi silueta cuiva se profila pe geamuri; dar trecea totdeauna mai departe!

Ca să-i treacă plictiseala, Frédéric îşi schimba locul; se aşeză în fund, apoi la dreapta, pe urmă la stânga; şi stătea în mijlocul banchetei, cu amândouă braţele întinse. Dar o pisică, călcând uşor pe catifeaua spetezei, îl sperie ţâşnind deodată, ca să lingă petele de sirop de pe tavă. Iar copilul casei, un ţânc nesuferit, de patru ani, se juca cu o hârâitoare pe treptele tejghelei. Maică-sa, palidă, cu dinţi stricaţi, zâmbea cu un aer prostesc. Ce făcea oare Regimbart? Frédéric îl aştepta, pierdut într-o disperare fără margini.

Ploaia suna ca grindina pe capota cabrioletei. Prin despărţitura perdelelor de muselină zărea în stradă

bietul cal, mai neclintit decât un cal de lemn. Apa din rigolă, care crescuse foarte mult, curgea printre două spiţe ale roţilor, iar birjarul moţăia ocrotindu-se sub cuvertură; dar, temându-se ca burghezul lui să n-o tulească, întredeschidea din când în când uşa şi apa curgea gârlă de pe el; şi dacă privirea ar putea toci lucrurile, Frédéric ar fi dizolvat ceasul, tot aţintindu-şi ochii asupra lui. Şi totuşi, mergea. Jupân Alexandre se plimba în lung şi-n lat repetând: „Are să vină, lasă, are să vină" şi, ca să-l distreze, îi ţinea discursuri, vorbea despre politică. Împinse politeţea atât de departe, încât îi propuse o partidă de domino.

În sfârşit, la ora patru şi jumătate, Frédéric, care era acolo de la douăsprezece, se ridică dintr-un salt, declarând că n-avea să mai aştepte.

– Nici eu nu înţeleg nimic, spuse patronul cu un aer nevinovat, domnul Ledoux lipseşte pentru prima oară!

– Cum, domnul Ledoux?

– Desigur, domnule!

– Am spus Regimbart! strigă Frédéric, scos din fire.

– Ah! Iertaţi-mă! Greşiţi! Nu-i aşa, doamnă Alexandre, că domnul a spus: Domnul Ledoux?

Şi întrebându-l şi pe chelner:

– Nu l-ai auzit şi dumneata, ca mine?

Chelnerul se mulţumi să zâmbească, fără îndoială ca să se răzbune pe stăpânul lui.

Frédéric se întoarse cu cabrioleta spre bulevarde, revoltat de cât timp pierduse, furios împotriva Cetăţeanului, implorându-i prezenţa ca pe a unui zeu şi hotărât să-l scoată din fundul celor mai depărtate beciuri. Trăsura îl enerva, îi dădu drumul, i se încâlceau ideile; apoi toate numele de cafenele pe care le auzise rostite de dobitocul acela îi ţâşniră deodată în memorie, ca miile de fragmente ale unui foc de artificii: cafeneaua Gascard, cafeneaua Grimbert, cafeneaua Halbout, cafeneaua Bordelaiză, Havaneză, Havreză, Boeuf à la Mode, braseria germană la Maica Morel; şi se duse în toate pe rând. Dar dintr-una Regimbart tocmai ieşise; în alta poate că avea să vină; în a treia nu-l mai văzuseră de şase luni, în altă parte comandase ieri o pulpă de berbec pentru sâmbătă. În sfârşit, când deschise uşa la Vautier, limonagiul, Frédéric se ciocni cu chelnerul.

– Îl cunoşti pe domnul Regimbart?

– Cum, domnule, dacă îl cunosc? Eu am onoarea să-l servesc. E sus; îşi sfârşeşte cina.

Stăpânul localului îl întâmpină, cu şervetul sub braţ:

– îl căutaţi pe domnul Regimbart? Adineauri era aici.

Frédéric trase o înjurătură, dar limonagiul îi spuse că avea să-l găsească negreşit la Bouttevilain.

– Vă dau cuvântul meu de onoare! A plecat niţel mai devreme decât de obicei, pentru că are o întâlnire de afaceri cu nişte domni. Dar îl veţi găsi, v-o spun încă o dată, la Bouttevilain, în strada Saint-Martin 92, intrarea a doua, în stânga, în fundul curţii, la demisol, uşa din dreapta!

În sfârşit îl văzu, prin fumul pipelor, singur, în odaia din spatele cafenelei, lângă biliard, cu o halbă în faţă, cu bărbia plecată, într-o atitudine gânditoare.

– Ah! de când te caut!

Regimbart, fără să se entuziasmeze, îi întinse numai două degete şi, ca şi cum l-ar fi văzut în ajun, rosti mai multe fraze fără însemnătate despre deschiderea sesiunii.

Frédéric îl întrerupse, spunându-i cu un aer cât putu de firesc:

– Ce mai face Arnoux?

Răspunsul veni târziu, Regimbart se gargarisea cu lichidul lui:

– Bine!

– Unde locuieşte acum?

– Păi... În strada Paradis-Poissonnière, răspunse Cetăţeanul uimit.

– La ce număr?

– Treizeci şi şapte, ce naiba, eşti caraghios!

Frédéric se ridică:

– Cum, pleci?

– Da, da, am de făcut un drum, o treabă de care uitasem! Rămâi cu bine!

Frédéric se duse de la cafenea la Arnoux, ca purtat de un vânt călduţ şi cu uşurinţa extraordinară pe care o simţi în vis.

Se află în curând la etajul doi, în faţa unei uşi a cărei sonerie răsuna; se ivi o femeie de serviciu; se deschise şi o a doua uşă; doamna Arnoux era aşezată lângă foc; Arnoux făcu un salt şi îl îmbrăţişă. Ea avea pe genunchi un băieţel cam de vreo trei ani; fata ei, mare acum cât ea, stătea în picioare de cealaltă parte a căminului.

– Dă-mi voie să ţi-l prezint pe acest domn, spuse Arnoux, luându-şi fiul de subsuori.

Se amuză câteva minute aruncându-l foarte sus în aer, ca să-l prindă apoi în braţele întinse.

– Ai să-l omori! Oh, Doamne! isprăveşte odată! strigă doamna Arnoux.

Dar Arnoux continua, jurându-se că nu era nici o primejdie, si chiar îngâna peltic mângâieri în dialectul marsiliez, limba lui natală. "Ah, puişor voinic, vrăbiuţa mea!" Apoi îl întrebă pe Frédéric de ce nu le scrisese atâta timp, ce putuse face acolo, ce-l aducea înapoi.

– Eu, acum, dragă prietene, sunt negustor de faianţă. Dar să vorbim despre dumneata!

Frédéric invocă drept pretext un proces lung, sănătatea maică-si; insistă mult asupra acestei chestiuni, ca să se facă interesant. Pe scurt, se stabilea la Paris, de data asta definitiv; şi nu spuse nimic despre moştenire – de teamă să nu dăuneze trecutului.

Perdelele, ca şi mobilele, erau de damasc din lână cafenie; două perne stăteau alături peste sulul de căpătâi; un vas de apă se încălzea pe cărbuni; şi abajurul lămpii aşezate pe marginea scrinului întuneca apartamentul. Doamna Arnoux avea o rochie de casă de merinos albastru-închis. Cu privirea întoarsă către cenuşă şi o mână pe umărul băieţelului îi desfăcea cu cealaltă şiretul brasierei; ţâncul, în cămaşă, plângea scărpinându-se în cap, ca domnul Alexandre-îiul.

Frédéric se aşteptase să fie zguduit de bucurie; dar sentimentele slăbesc când le schimbi locul şi, nemaigăsind-o pe doamna Arnoux în mediul în care o cunoscuse, îi părea că pierduse ceva, că purta în ea, nelămurit, un fel de degradare, că, în sfârşit, nu mai era aceeaşi. Liniştea inimii lui îl uluia. Se informă despre prietenii de odinioară, despre Pellerin între alţii.

– Nu-i văd des, spuse Arnoux.

Şi ea adăugă:

– Nu mai primim, ca altădată.

Voiau să-l avertizeze că nu-i vor face nici o invitaţie? Dar Arnoux continuă cu dovezile de prietenie, îl mustră că nu venise să cineze cu ei pe neaşteptate; şi-i lămuri de ce îşi schimbase meseria.

– Ce vrei să fac într-o epocă de decadenţă ca a noastră? Pictura mare nu mai e la modă! Dealtfel, poţi să faci artă din orice! Ştii că eu iubesc Frumosul! Va trebui în una din zilele astea să te duc la fabrica mea.

Şi vru să-i arate numaidecât câteva din produsele lui în depozitul de la demisol.

Podeaua era plină de talere mari, de castroane, de farfurii şi de lighene. Pe pereţi erau atârnate carouri mari pentru pardosirea odăilor de baie şi a cabinetelor de toaletă, cu subiecte mitologice în stilul Renaşterii, în vreme ce în mijloc o etajeră dublă, înaltă până la tavan, era încărcată cu vase pentru gheaţă, ghivece de flori, candelabre, jardiniere mici şi statuete maii, colorate divers, închipuind un negru sau o păstoriţă pompadur. Demonstraţiile lui Arnoux îl plictiseau pe Frédéric, căruia îi era frig şi foame.

Dădu fuga la Cafeneaua Engleză, supă admirabil şi îşi spuse în timp ce mânca:

– Aveam şi de ce să sufăr atât acolo! Abia dacă m-a recunoscut! *Ce* burgheză!

Şi, cuprins de o bruscă năvală de sănătate, luă hotărâri egoiste. Îşi simţea inima tare ca masa pe care-şi proptea coatele. Deci putea acum să se arunce fără frică în mijlocul oamenilor. Îi veni în minte familia Dambreuse; avea să-i utilizeze; apoi îşi aminti de Deslauriers. „Eh, ce să-i faci, asta e!" Totuşi îi trimise printr-un comisionar un bilet în care îi dădea o întâlnire a doua zi, la Palais-Royal, ca să ia masa împreună.

Norocul nu era atât de blând cu Deslauriers.

Se prezentase la concursul pentru postul de profesor, cu o teză asupra *dreptului de moştenire,* în care susţinea că trebuie să fie restrâns cât mai mult; şi, cum adversarul lui îl aţâţa să spună prostii, spusese multe, fără ca examinatorii să clipească. Apoi întâmplarea voise să tragă la sorţi ca subiect de lecţie *Prescripţia.* Atunci Deslauriers se pornise pe nişte teorii jalnice; vechile contestaţii trebuiau să fie introduse ca şi cele noi; de ce proprietarul ar fi lipsit de bunul lui dacă nu poate produce titlurile decât după trecerea a treizeci şi unu de ani? Asta însemna să dai o siguranţă de om cinstit moştenitorului unui hoţ îmbogăţit. Toate nedreptăţile erau consacrate prin extensia acestui drept, care era tiranie, abuz de putere! Strigase chiar:

– Să-l abolim; şi francii nu-i vor mai asupri pe gali, englezii pe irlandezi, iancheii pe pieile roşii, turcii pe arabi, albii pe negri, Polonia...

Preşedintele îl întrerupsese:

– Bine! Bine, domnule! n-avem ce face cu părerile dumitale politice, te vei prezenta din nou mai târziu!

Deslauriers nu voise să se mai prezinte din nou. Dar acel nefericit articol XX din Cartea a III-a a Codului Civil devenise pentru el un obstacol cât un munte. Elabora o mare lucrare despre *Prescripţie, considerată ca bază a dreptului civil şi a dreptului natural al poporului,* era pierdut în Dunod, Rogérius, Balbus, Merlin, Vazeillr, Savigny, Troplong, şi alte lecturi importante. Ca să se dedice lor în voie, îşi părăsise postul de secretar-şef. Trăia dând lecţii, fabricând teze; şi, la şedinţele cercului avocaţilor[24] speria în asemenea

măsură prin violenţa lui partidul conservator, pe toţi tinerii doctrinari care purcedeau de la domnul Guizot, încât avea într-o anumită lume un fel de celebritate, oarecum amestecată cu neîncredere faţă de persoana lui.

Veni la întâlnire cu un palton mare, căptuşit cu flanelă roşie, ca acela al lui Sénécal odinioară.

Respectul pentru oameni, pentru cei care treceau, îi împiedică să se strângă îndelung în braţe, aşa că se duseră până la Véfour, la braţ, râzând de bucurie, cu lacrimi în adâncul ochilor.

Apoi, cum fură singuri, Deslauriers strigă:

– Ah! pe naiba, acum o s-o ducem bine!

Lui Frédéric nu-i plăcu acest fel de a se asocia numaidecât la averea lui. Prietenul dovedea prea multă bucurie pentru ei amândoi şi nu destulă pentru el, pentru Frédéric.

Pe urmă Deslauriers îşi povesti înfrângerea şi treptat lucrările, existenţa, vorbind despre el însuşi cu stoicism şi de ceilalţi cu acreală. Totul îi displăcea. Nu exista un om bine situat care să nu fie un dobitoc sau o canalie. Se înfurie pe chelner pentru un pahar prost spălat şi la mustrarea neînsemnată a lui Frédéric izbucni:

– Parcă am să mă sinchisesc eu de asemenea tipi care câştigă până la şase sau opt mii de franci pe an, care sunt alegători şi poate eligibili! Ah, nu, nu!

Apoi, cu un aer glumeţ:

– Dar uit că vorbesc cu un capitalist, cu un Mondor[25], pentru că acum eşti un Mondor!

Şi, revenind la moşteniri, exprimă această idee: că succesiunile colaterale (lucru nedrept în sine, deşi de aceasta se bucura) vor fi abrogate foarte curând, la următoarea revoluţie.

– Crezi? întrebă Frédéric.

– Fii sigur, răspunse el. Asta nu poate dura! Omenirea suferă prea mult! Când văd oameni ea Sénécal în mizerie...

„Iar Sénécal!" se gândi Frédéric.

– Altfel, ce mai e nou? Eşti încă îndrăgostit de doamna Arnoux? Ţi-a trecut?

Frédéric, neştiind ce să răspundă, închise ochii plecând capul.

În legătură cu Arnoux, Deslauriers îi spuse că revista lui îi aparţinea acum lui Hussonnet, care o transformase. Se numea *„Arta,* institut literar, societate pe acţiuni de o sută de franci bucata; capital social: patruzeci de mii de franci", cu posibilitatea pentru fiecare acţionar de a-şi publica în el o reproducere, pentru că: „societatea are ca scop a publica operele diletanţilor, a cruţa talentul, poate geniul, de crizele dureroase care copleşesc etc", vezi şi tu cam despre ce fel de gogoşi e vorba! Se putea totuşi face ceva, se putea îmbunătăţi calitatea foii cu pricina apoi, deodată, păstrând aceiaşi redactori şi făgăduind urmarea foiletonului, se putea servi abonaţilor un ziar politic; sumele avansate n-aveau să fie enorme.

– Ce zici despre asta, hei? Vrei să te amesteci?

Frédéric nu respinse propunerea. Dar trebuia să aştepte rânduirea afacerilor lui.

– Dar dacă ai nevoie de ceva...

– Mulţumesc, dragă! spuse Deslauriers.

Apoi fumară *puros,* sprijiniţi în cot de rampa de catifea de la marginea ferestrei. Soarele strălucea, aerul era blajin, stoluri de păsări în zbor năvăleau în grădină: şi statuile de bronz şi de marmură, spălate de ploaie, sclipeau; dădace cu şorţuri stăteau de vorbă, aşezate pe scaune; şi se auzeau râsetele copiilor şi şoapta necontenită a jerbei havuzului.

Frédéric se simţise tulburat de amărăciunea lui Deslauriers; dar, sub influenţa vinului care îi circula în vine, pe jumătate adormit, îngreunat, şi primind lumina din plin în faţă, nu mai simţea decât o imensă tihnă voluptuos prostească, asemeni unei plante saturate de căldură şi umezeală. Deslauriers, cu pleoapele întredeschise, privea în depărtare, vag. Pieptul i se umfla, începu să spună:

– Ah! era mai frumos când Camille Desmoulins[26], în picioare pe o masă, colo, îndemna poporul către Bastilia! Se trăia pe vremea aceea, te puteai afirma, îţi puteai dovedi puterea! Avocaţi simpli comandau generalilor, derbedeii băteau regii, pe când azi...

Tăcu, apoi deodată:

– Eh! viitorul e mare!

Şi, bătând cu degetul toba pe geamuri, reeită aceste versuri de Barthélemy[27]:

8e va ivi din nou cumplita Adunare.
De patruzeci de ani o simţi: o apăsare!
Colos ce fără teamă merge cu pas voinic

– Nu mai ştiu restul! Dar e târziu, nu plecăm?

Continuă pe stradă să-şi expună teoriile.

Frédéric, fără să-l asculte, se uita în vitrinele negustorilor la stofele şi mobilele potrivite pentru instalarea lui; şi poate că gândindu-se la doamna Arnoux se opri la vitrina unei prăvălii cu lucruri de ocazie, în faţa a trei farfurii de faianţă. Erau împodobite cu arabescuri galbene cu reflexe metalice şi valorau cinci sute de franci de argint bucata. Ceru să fie puse de-o parte.

– Eu, în locul tău, mi-aş cumpăra argintărie, spuse Deslauriers, dând în vileag, prin dragostea asta de bogăţie, omul de origine joasă.

De cum fu singur, Frédéric se duse la celebrul Pomadère, unde îşi comandă trei perechi de pantaloni, două costume, o haină îmblănită şi cinci jiletci; apoi la un cizmar, la un lenjer şi la un pălărier, poruncindu-le tuturor să se grăbească cât mai mult cu putinţă.

Peste trei zile, seara, când se întoarse de la Le Havre, îşi găsi acasă garderoba completă; şi, grăbit să se folosească de ea, se hotărî să facă pe loc o vizită la familia Dambreuse. Dar era prea devreme, abia ora opt.

„Dacă m-aş duce la ceilalţi?" se gândi el.

Arnoux, singur în faţa oglinzii, se bărbierea. Îi propuse să-l ducă într-un loc unde avea să se distreze şi, la numele domnului Dambreuse, zise:

– Ah! se nimereşte bine! Ai să vezi acolo prieteni de-ai lui; hai, vino! Are să fie nostim!

Frédéric dădea înapoi, doamna Arnoux îi recunoscu vocea şi-i spuse bună ziua din odaia vecină, pentru că fiica ei era bolnavă şi ea însăşi nu se simţea bine; răsuna clinchetul unei linguri lovite de un pahar şi tot acel freamăt de lucruri mişcate uşurel din loc care se aude în odaia unui bolnav. Apoi Arnoux dispăru ca să-şi ia rămas bun de la nevastă-sa. Îngrămădea motive:

– Ştii bine că e lucru serios! Trebuie să mă duc, am nevoie, sunt aşteptat.

– Du-te, du-te, dragă. Distrează-te!

Arnoux chemă o trăsură.

– Palais-Royal! Galeria Montpensier, 7.

Şi, lăsându-se să cadă pe perne:

– Ah! ce istovit sunt, dragul meu! Am să crap. Dealtfel, dumitale pot să ţi-o spun.

Se aplecă spre urechea lui, misterios:

– Caut roşul de aramă al chinezilor.

Şi explică ce erau smalţul şi arderea la foc mic.

Când ajunseră la Chevet, i se dădu un coş mare pe care îl trimise la trăsură. Apoi alese pentru „biata lui nevastă" struguri, ananaşi, diferite curiozităţi culinare, şi ceru să-i fie duse a doua zi, devreme.

Pe urmă se îndreptară către o prăvălie cu costume; era vorba de un bal. Arnoux luă nişte pantaloni de catifea albastră, o haină la fel, o perucă roşie; Frédéric un domino; coborâră în strada Laval, în faţa unei case luminată la al doilea cat de lanterne colorate.

De la capătul de jos al scării se auzea zgomotul viorilor.

– Unde naiba mă duci? spuse Frédéric.

– E o fată bună! Nu te teme!

Le deschise uşa un groom şi intrară în anticameră, în care paltoane, mantale şi şaluri erau aruncate vraf pe scaune. O femeie tânără, în costum de dragon Ludovic al XV-lea, îl traversa în clipa aceea. Era domnişoara Rose-Annette Brou, stăpâna casei.

– Eh, cum e? întrebă Arnoux.

– S-a făcut! răspunse ea.

– Ah! mulţumesc, îngeraşule!

Şi vru s-o sărute.

– Ia aminte, dobitocule! Ai să-mi strici machiajul!

Arnoux îl prezentă pe Frédéric.

– Bate palma ici, domnule, şi fii binevenit!

Dădu la o parte o draperia din spatele ei şi începu să strige cu emfază:

– Jupân Arnoux, ajutor de bucătar, şi un prinţ prieten cu el.

Frédéric fu mai întâi uluit de lumini. Nu văzu decât mătăsuri, catifele, umeri goi, o mare de culori care se legăna în sunetul unei orchestre ascunse de verdeaţă, între pereţi tapetaţi cu mătase galbenă, cu portrete în pastel ici şi colo şi candelabre de cristal stil Ludovic al XVI-lea. Lămpi înalte, ale căror globuri fără lustru semănau cu nişte bulgări de zăpadă, dominau coşuri cu flori puse pe console, în colţuri; şi, în faţa lui, după o odaie mai mică, se zărea, în a treia, un pat cu coloane spiralate, cu o oglindă veneţiană la căpătâi.

Dansul se opri, şi la vederea lui Arnoux, care înainta cu coşul pe cap, se stârniră aplauze şi o hărmălaie de bucurie; în mijlocul coşului merindele se înălţau grămadă. „Ia aminte la candelabrul" Frédéric ridică ochii: era candelabrul de porţelan de Saxa care împodobea prăvălia *Arta industrială;* amintirea zilelor de odinioară îi

trecu prin minte; dar un infanterist în ţinuta obişnuită, cu acel aer nătâng pe care îl dă tradiţia recruţilor, se înţepeni în faţa lui, desfăcând amindouă braţele ca să-şi sublinieze mirarea; şi el îl recunoscu pe vechiul lui prieten Hussonnet, în ciuda mustăţii negre foarte ascuţită, care îl desfigura. Într-o păsărească pe jumătate alsaciană, pe jumătate neagră, boemul îl covârşea cu felicitări, numindu-l colonel. Frédéric, descumpănit de toate acele persoane, nu ştia ce să răspundă. Un arcuş lovi un pupitru şi dansatorii îşi reluară locurile.

Erau cam vreo şaizeci, cele mai multe femei fiind îmbrăcate în ţărănci sau în marchize, iar bărbaţii, aproape toţi copţi, în costume de căruţaşi, de docheri sau de marinari.

Frédéric, aşezându-se lângă perete, se uită la cadrilul din faţa lui.

Un crai bătrân, îmbrăcat ca un doge veneţian, într-un halat de mătase roşie, dansa cu domnişoara Rosanette, care purta o haină verde, pantaloni de tricou şi cizme moi cu pinteni de aur.

Perechea din faţă era alcătuită dintr-un arnăut încărcat cu iatagane şi o elveţiană cu ochi albaştri, albă ca laptele, durdulie ca o prepeliţă, cu o cămaşă şi un corsaj roşu. Ca să-şi pună în valoare pletele care-i ajungeau până la încheietura genunchiului, o blondă voinică, figurantă la Operă, se costumase în sălbatică; peste maioul cafeniu nu-şi pusese decât o bucată de piele pe şolduri, brăţări de sticlă şi o diademă de tinichea, din care se ridica un fel de jerbă înaltă din pene de păun. În faţa ei, un tip împopoţonat cu o haină neagră caraghios de largă, *à la Pritchard*[28] bătea măsura cu cotul pe tabacheră. Un ciobănaş gen Watteau, albastru şi argintiu ca lumina lunii, îşi ciocnea bâta de toiagul unei Bacante încununată cu struguri, cu o piele de leopard pe şoldul stâng şi coturni cu panglici de aur. De cealaltă parte, o poloneză cu o vestă scurtă de catifea de un roşu-deschis îşi legăna fusta de voal peste ciorapii cenuşiu-pal, prinşi în ghetuţe roz, tivite cu blană albă. Îi zâmbea unui bărbat de patruzeci de ani, pântecos, deghizat în copil de cor, care ţopăia foarte tare, ridicându-şi cu o mână stiharul alb şi ţinându-şi cu cealaltă calota roşie. Dar regina, steaua era domnişoara Loulou, celebră dansatoare la baluri publice. Pentru că acum era bogată, purta o coleretă mare de dantelă peste vesta de catifea neagră; şi pantalonii ei largi de un roşu-aprins, colanţi pe şolduri, legaţi în talie cu o eşarfă de caşmir, aveau prinse de-a lungul cusăturii camelii mici, albe, naturale. Faţa ei palidă, puţin buhăită, cu nas cârn, părea şi mai obraznică din pricina perucii zbârlite pe care era aşezată o pălărie bărbătească de fetru cenuşiu, tuflită cu o lovitură de pumn pe urechea dreaptă; şi în săriturile pe care le făcea, pantofii ei decoltaţi cu catarame de diamant atingeau aproape nasul vecinului, un baron voinic, stil evul mediu, înţepenit într-o armură de fier. Mai era acolo şi un înger cu o sabie de aur în mână, cu două aripi de lebădă în spate, care, într-un neîncetat du-te-vino îşi pierdea în fiecare minut cavalerul, un Ludovic al XlV-lea, nu înţelegea nimic din figuri şi încurca contradansul.

Frédéric avea, uitându-se la persoanele astea, un sentiment de părăsire, de tulburare. Se gândea încă la doamna Arnoux şi-i părea că participă la ceva duşmănos care se ţesea împotriva ei.

Când cadrilul se isprăvi, doamna Rosanette îi vorbi. Gâfâia puţin şi gulerul scrobit, lustruit ca o oglindă, i se mişca uşurel sub bărbie.

– Dumneata, domnule, nu dansezi? spuse ea.

Frédéric îşi ceru iertare, nu ştia să danseze.

– Ia te uită! dar cu mine? e sigur?

Şi, rezemată într-un singur şold, cu celălalt genunchi mai înapoi, mângâindu-şi cu mâna dreaptă mânerul de fildeş al săbiei, se uită la el un minut, cu un aer pe jumătate rugător, pe jumătate batjocoritor, în sfârşit spuse „bună seara", făcu o piruetă şi pieri.

Frédéric, nemulţumit de el însuşi şi neştiind ce să facă, începu să rătăcească prin bal.

Intră în budoarul tapetat cu mătase de un albastru-deschis, cu mănunchiuri de flori de câmp, în vreme ce pe plafon, într-un cerc de lemn aurit, nişte Amoraşi ieşeau dintr-un cer de azur, zbenguindu-se pe nori în formă de plăpumi de puf. Eleganţa asta, care azi ar fi mizerie pentru semenele Rosanettei, îl ului: admiră tot: zorelele artificiale care împodobeau contururile oglinzii, perdelele căminului, divanul turcesc şi, într-o firidă a peretelui, un soi de cort tapetat cu mătase roz, ocrotit sus de muselină albă. Dormitorul era înzestrat cu mobile negre cu incrustaţii de aramă şi, pe o estradă acoperită de o cuvertură de fulgi de lebădă, se ridica un pat mare cu baldachin şi cu pene de struţ. În lumina pe care o răspândea o urnă de Boemia atârnată de trei lănţişoare, se zăreau ace de cap cu pietre, înfipte în perniţe, inele aruncate pe tăviţe, medalioane încercuite de aur şi casete de argint. Printr-o uşă întredeschisă se vedea o seră caldă, care ocupa toată lăţimea unei terase şi la al cărei capăt se afla o volieră.

Era, în adevăr, un loc alcătuit pentru a plăcea. Într-o bruscă revoltă a tinereţii, îşi jură să se bucure de ea, prinse curaj; apoi, întors la intrarea salonului în care acum era şi mai multă lume (totul se zbuciuma într-un soi de pulverizare luminoasă), rămase în picioare contemplând cadrilurile, clipind din ochi ca să vadă mai bine şi adulmecând molatecile mirosuri de femeie care circulau ca o uriaşă sărutare dăruită tuturor.

Dar lângă el, de cealaltă parte a uşii, se afla Pellerin; Pelìerin în haine de gală, cu braţul stâng pe piept

şi ţinând în mâna dreaptă, împreună cu pălăria, o mănuşă albă, ruptă.

– Ia te uită, nu te-a mai văzut omul de mult! Unde naiba ai fost? Plecat în călătorie, în Italia? Banală Italia nu, ce zici? Nu atât de nemaipomenită pe cât se spune? E totuna! Adu-mi schiţele într-una din zilele astea.

Şi, fără să aştepte răspunsul, artistul începu să vorbească despre el însuşi.

Făcuse multe progrese, recunoscând definitiv prostia Liniei. Nu trebuie să te preocupi atâta de Frumos şi de Unitate într-o operă, cât de caracterul şi diversitatea lucrurilor.

– Pentru că totul există în natură, deci totul e legitim, totul e plastic. Trebuie numai să prinzi nota, asta e. Am descoperit taina! Şi dându-i un cot, repetă de câteva ori: – Am descoperit taina auzi! Uită-te la femeiuşcă aia cu pieptănătură de sfinx, care dansează cu un vizitiu rus, totul e curat, sec, hotărât, inegal ca planuri şi în tonuri crude: indigo sub ochi, o pată de cinabru pe obraz, brun-închis pe tâmple; pif-paf! Şi arunca cu degetul mare un fel de lovituri de pensulă în aer. Pe când grasa aceea de colo, urmă el arătând o negustorească de peşte într-o rochie de culoarea cireşei, cu o cruce de aur la gât şi un fişiu de linon înnodat la spate – numai rotunzimi. Nările se lăţesc ca aripile bonetei ei, colţurile gurii se ridică, bărbia se lasă, totul e gras, topit, copios, liniştit şi plin de soare, un adevărat Rubens! Totuşi sunt desăvârşite! Atunci unde e tipul? Se înfierbânta. – Ce e o femeie frumoasă? Ce e frumosul? Ah, frumosul, ai să-mi spui dumneata...

Frédéric îl întrerupse ca să ştie cine era un Pierrot cu profil de ţap, care îi binecuvânta pe toţi dansatorii în mijlocul unei figuri.

– Un nimic! un văduv, părintele a trei băieţi. Îi lasă fără nădragi, îşi petrece viaţa la club şi trăieşte cu servitoarea.

– Şi cel în costum de judecător, care vorbeşte în cadrul ferestrei cu o marchiză de Pompadour?

– Marchiza e doamna Vandael, fosta actriţă de la Gymnase, amanta Dogelui, contele de Palazot. Sunt de douăzeci de ani împreună; nu se ştie de ce. Ce ochi frumoşi avea odinioară femeia asta! Cât despre cetăţeanul de lângă ea, e numit căpitanul d'Herbigny, un bătrân din vechea gardă; care n-are altă avere decât crucea de onoare şi pensia, serveşte de unchi fetelor uşoare la solemnităţi, aranjează dueluri şi cinează în oraş.

– O canalie? întrebă Frédéric.

– Nu! Un om cumsecade!

– Ah!

Artistul îi numi şi pe alţii încă şi, văzând un domn care purta ca medicii lui Molière un mare halat de serj negru, dar deschis de sus până jos, ca să-şi arate toate brelocurile:

– Ăsta e doctorul Des Rogis. Turbat de furie că nu e celebru, a scris o carte de pornografie medicală, linguşeşte bucuros lumea bună, e discret, doamnele astea îl adoră. El şi nevastă-sa (castelana aceea slabă în rochie cenuşie) se cară împreună în toate locurile publice şi în altele. Cu toate că sunt strâmtoraţi, au o *zi de primire*, ceaiuri artistice, la care se spun versuri. Atenţie!

În adevăr, doctorul intră în vorbă cu ei. În curând formară un grup de trei discutând în uşa salonului, la care se adăugă Hussonnet, apoi amantul Femeii Sălbatice, un tânăr poet care afişa, sub o manteluţă scurtă gen Francisc I, cea mai prăpădită anatomie şi, în sfârşit, un băiat de duh, deghizat în vameş turc. Dar haina lui cu galoane galbene călătorise atâta în spatele dentiştilor ambulanţi, pantalonii lui largi, cu cute, erau de un roşu atât de decolorat, turbanul, răsucit ca un tipar pregătit în sos tartar, avea o înfăţişare atât de prăpădită, întregul lui costum atât de jalnic şi de izbutit, încât femeile nu-şi ascundeau dezgustul. Doctorul îl consolă lăudând-o pe Muncitoarea în Port, iubita lui. Acest turc era fiul unui bancher.

Între două cadriluri, Rosanette se îndreptă spre cămin, unde şedea într-un fotoliu un bătrânel grăsuţ, îmbrăcat cu o haină cafenie cu nasturi de aur. Cu toate că obrajii veştezi îi cădeau peste cravata albă şi cu nod înalt, părul încă blond şi creţ de la natură, ca părul unui caniş, îi dădea un aer nebunatic.

Ea îl asculta, aplecată către faţa lui. Apoi îi potrivi un pahar de sirop; şi nimic nu era mai drăguţ decât mâinile ei sub mânecile de dantelă, care ieşeau din manşetele brodate ale hainei verzi. Bătrânul le sărută după ce bău.

– Dar ăsta e domnul Oudry, vecinul lui Arnoux.

– A pierdut-o! zise râzând Pellerin.

– Cum?

Un surugiu de la Longjumeau o luă pe Rosanette de talie: începea un vals. Atunci toate femeile aşezate pe banchete în jurul salonului se ridicară pe rând, repede; şi fustele, eşarfele, coafurile lor începură să se învârtească.

Se învârteau atât de aproape de el încât Frédéric le deslușea picăturile de sudoare de pe frunte. Şi mişcarea asta giratorie, din ce în ce mai iute şi regulată, vertiginoasă, comunica gândirii lui un fel de beţie, făcea să răsară din ea alte imagini, în vreme ce toate femeile treceau cu aceeaşi strălucire şi fiecare cu o altă

aţâţare, după genul ei de frumuseţe. Poloneza, care se abandona în chip languros, îi inspira dorinţa de a o ţine pe inima lui, zburând amândoi într-o sanie, pe o câmpie acoperită de zăpadă. Zări de voluptate liniştită, pe marginea unui lac, într-o cabană, se desfăşurau sub paşii elveţienei, care valsa cu mijlocul drept şi pleoapele lăsate. Apoi, deodată, Bacanta îşi lăsă pe spate capul brun şi-l făcu să se gândească la mângâieri mistuitoare, în păduri de oleandri, pe un timp de furtună, în larma nedesluşită a tamburinelor. Negustoreasa de peşte, căreia ritmul prea repede îi tăia răsuflarea, râdea din când în când, şi ar fi vrut, bând cu ea la Porcherons, să-i mototolească în mâini fişiul, ca pe vremurile bune de altă dată. Dar Muncitoarea din Port, ale cărei picioare uşoare abia atingeau parchetul, părea a ascunde în supleţea mădularelor şi în seriozitatea chipului ei toate rafinamentele iubirii moderne, care are precizia unei ştiinţe şi mobilitatea unei păsări. Rosanette se învârtea, cu pumnul în şold; peruca cu coadă, săltându-i pe guler, răspândea pudră de iris în jurul ei; şi, la fiecare întoarcere, vârful pintenilor de aur dădeau să-l agaţe pe Frédéric.

La ultimul acord al valsului apăru domnişoara Vatnaz. Avea pe cap o basma algeriană, mulţi piaştri pe frunte, antimoniu pe marginea pleoapelor, un soi de palton de caşmir negru care îi cădea peste un jupon de culoare deschisă, cu fire de argint, şi ţinea în mână o dairea.

În urma ei venea un băiat înalt, în costumul clasic al lui Dante şi care era (acum nu se mai ascundea) fostul cântăreţ de la „Alhambra": numindu-se Auguste Delamare, îşi spusese la început Anténor Dellamarre, apoi Delmas, apoi Belmar şi în sfârşit Delmar, modificându-şi şi perfecţionându-şi numele după gloria care sporea; deoarece părăsise cârciuma pentru teatru şi tocmai debutase cu răsunet la „Ambigu", în *Gaspardo Pescarul.*

Hussonnet, când îl văzu, se posomorî. De când i se refuzase piesa, nu putea suferi actorii. Nu se poate închipui vanitatea acestor domni, mai ales a acestuia!. „Ia te uită ce afectat!"

Delmar se rezemase de cămin, după ce o salutase uşor pe Rosanette. Stătea neclintit, cu o mână pe inimă, cu piciorul stâng înainte, cu ochii la cer, cu cununa de lauri auriţi peste glugă, trudindu-se să aibă multă poezie în ochi, ca să fascineze doamnele. Se făcea, de departe, un cerc larg în jurul lui.

Dar Vatnaz, după ce o sărută îndelung pe Rosanette, veni la Hussonnet să-l roage să revadă, din punct de vedere al stilului, o lucrare pe care voia s-o publice: *Ghirlanda celor tineri,* culegere de literatură şi de morală. Omul de litere îi făgădui ajutorul. Apoi îl întrebă dacă nu poate să-l pună puţin în valoare într-unul din ziarele la care avea acces pe prietenul ei şi chiar să-i încredinţeze un rol mai târziu. Hussonnet uită să ia un pahar de punci.

Arnoux îl fabricase; şi, urmat de groomul contelui care ducea o tavă goală, îl oferea cu satisfacţie invitaţilor.

Când trecu prin faţa domnului Oudry, Rosanette îl opri.

– Eh, ce-i cu afacerea aceea?

El se înroşi puţin şi pe urmă se adresă moşneagului:

– Prietena noastră mi-a spus că veţi avea bunăvoinţa...

– Cum să nu, vecine! Sunt la dispoziţia dumitale.

Şi se rosti numele domnului Dambreuse. Frédéric îi auzea nedesluşit, pentru că vorbeau cu glas scăzut; se îndreptă spre cealaltă parte a căminului, unde stăteau de vorbă Rosanette şi Delmar.

Cabotinul avea o înfăţişare vulgară, făcută ca decorurile de teatru, ca să fie privită de la distanţă, mâini grosolane, picioare mari, falca de jos grea; îi defăima pe cei mai iluştri actori, vorbea de sus despre poeţi, spunea: „Glasul meu, fizicul meu, mijloacele mele", semănându-şi vorbirea cu cuvinte greu de înţeles pentru el însuşi şi care îi plăceau, ca: „morbideţe, analog si omogenitate'".

Rosanette îl asculta dând uşor din cap în semn de aprobare. Se vedea cum i se răspândeşte admiraţia sub fardul de pe obraji şi ceva umed trecea ca, un văl peste ochii ei limpezi, de o culoare greu de definit. Cum o putea fermeca un asemenea om? Frédéric se aţâţa în adâncul lui să-l dispreţuiască şi mai tare, ca să alunge, poate, un soi de invidie pe care i-o trezea.

Domnişoara Vatnaz stătea acum cu Arnoux; şi, în timp ce râdea foarte tare, arunca din când în când o privire spre prietena ei, pe care domnul Oudry n-o pierdea din ochi.

Apoi Arnoux şi Vatnaz pieriră. Moşneagul vru să-i vorbească în şoaptă Rosanettei.

– Da, bine, ne-am înţeles. Lasă-mă în pace, zise ea.

Şi îl rugă pe Frédéric să se ducă în bucătărie să vadă dacă Arnoux nu era acolo.

Un batalion de pahare pe jumătate pline acoperea duşumeaua; crătiţele, tigăile de peşte, tingirile sfârâiau. Arnoux poruncea servitoarelor tutuindu-le, bătea maioneza, gusta sosurile, glumea cu slujnica.

– Bine, spuse el, anunţ-o! Pun să se servească.

Nu se mai dansa, femeile se aşezaseră, bărbaţii se plimbau. În mijlocul salonului una dintre perdelele întinse peste o fereastră se umfla de vânt; sfinxul, cu toate că toată lumea îi atrăgea atenţia, îşi ţinea în curent

braţele asudate. Oare unde era Rosanotte? Frédéric o căută mai departe, până în budoar şi în dormitor. Unii, ca să fie singuri sau câte doi, se refugiaseră acolo. Umbra şi şoaptele se amestecau. De sub batiste se auzeau râsete mici şi la marginea corsajelor se întrezăreau freamăte de evantaie, încete şi dulci ca nişte bătăi de aripi de păsări rănite.

Când intră în seră îl văzu pe Delmar culcat pe burtă pe canapeaua de pânză sub frunzele mari ale unui caladium, aproape de havuz; Rosanette, aşezată lângă el, stătea cu mâna în părul lui; se priveau. În aceeaşi clipă Arnoux intră prin partea cealaltă, pe lângă volieră. Delmar se ridică dintr-un salt, apoi ieşi cu paşi liniştiţi fără să se întoarcă; ba chiar se opri lângă uşă ca să culeagă o floare de ibiscus cu care îşi împodobi butoniera. Rosanette plecă fruntea. Frédéric, care o vedea din profil, îşi dădu seama că plânge.

– Ia te uită? Ce ai? spuse Arnoux.

Ea ridică din umeri fără să răspundă.

– Din pricina lui? întrebă el.

Ea îi cuprinse gâtul cu braţele, şi sărutându-l pe frunte rosti rar:

– Ştii bine că am să te iubesc totdeauna, voinicul meu. Să nu ne mai gândim la asta! Hai să supăm!

Un candelabru de aramă cu patruzeci de lumânări lumina sala ai cărei pereţi dispăreau sub faianţe vechi, agăţate pe ei; lumina asta crudă care cădea vertical făcea să fie şi mai alb, printre aperitive şi fructe, un calcan uriaş care ocupa mijlocul feţei de masă, mărginit de farfurii pline de supă de raci. Femeile se aşezară una lângă alta într-un foşnet de mătăsuri, strângându-şi fustele, mânecile şi eşarfele. Bărbaţii, în picioare, se instalau prin colţuri. Pellerin şi domnul Oudry fură aşezaţi lângă Rosanette, Arnoux stătea în faţa lor. Palazot şi prietena lui plecaseră.

– Ducă-se sănătoşi! zise ea. Să începem!

Şi Copilul de Cor, om glumeţ, făcându-şi o cruce mare, începu să rostească o *Benedicite.*

Doamnele fură scandalizate, mai ales Negustoreasa de peşte, mamă a unei fete din care voia să facă o femeie cinstită. Nici lui Arnoux „nu-i plăcea asta", găsind că religia trebuie respectată.

Un orologiu german, înzestrat cu „păsărică", bătu ora două, ceea ce stârni o mulţime de glume asupra cucului. Se iscară tot felul de istorii; calambururi, anecdote, lăudăroşenii, rămăşaguri, minciuni date drept adevăruri, afirmaţii de nedovedit, un vălmăşag de cuvinte care apoi se risipi în conversaţii particulare. Vinurile circulau, felurile se urmau unul după altul, doctorul tăia carnea. Comesenii îşi aruncau de la depărtare o portocală, un dop; îşi părăseau locul ca să vorbească între ei. Rosanette se întorcea adesea spre Delmar, care stătea nemişcat în spatele ei. Pellerin sporovăia, domnul Oudry zâmbea. Dominşoara Vatnaz mâncă aproape singură un maldăr de raci şi carapacele răsunau sub dinţii ei lungi. Îngerul, aşezată pe taburetul de pian (singurul loc pe care îi îngăduiseră aripile să şadă), mesteca placid şi fără contenire.

– Ce poftă de mâneare! repeta Copilul de Cor uluit, ce poftă!

Sfinxul bea rachiu, striga cât o ţinea pra, se zbuciuma ca un drac. Deodată obrajii i se umflară şi, nemaiputându-se împotrivi sângelui care o înăbuşă, îşi duse şervetul la buze, apoi îl aruncă sub masă.

Frédéric o văzu.

– Nu-i nimic.

Şi la stăruinţele lui de a pleca şi a se îngriji, răspunse rar:

– Eh! la ce bun? Ori asta, ori altceva e totuna! Viaţa e apăsătoare.

El se înfioră, cuprins de o tristeţe îngheţată, de parcă ar fi întrezărit lumi întregi de mizerie şi disperare, o sobiţă cu cărbuni lângă un pat de campanie şi cadavrele de la Morgă cu şorţuri de piele, cu robinetul de apă rece care le curge în păr.

În vremea asta Hussonnet, ghemuit la picioarele Femeii Sălbatice, zbiera cu o voce răguşită, ca să-l imite pe actorul Grassot.

– Nu fi crudă, oh! Celuta! Această mică sărbătoare de familie e fermecătoare! Iubitele mele, îmbătaţi-mă cu voluptăţi! Să zburdăm! Să zburdăm!

Şi începu să sărute femeile pe umăr. Ele tresăreau, înţepate de mustăţile lui; apoi născoci altceva, să-şi spargă o farfurie în cap, lovind-o uşor. Alţii îl imitară; bucăţile de faianţă zburau ca ardeziile când bate un vânt puternic, si Muncitoarea din Port strigă:

– Daţi-i înainte! Nu costă nimic! Burghezul care le fabrică ni le dă degeaba!

Toţi ochii se îndreptară spre Arnoux. El rosti:

– Ah, pardon, pe factură! ţinând să se ştie că nu e sau nu mai e amantul Rosanettei.

Dar două voci furioase se ridicară:

– Dobitocule!

– Puşlama!

– La dispoziţia dumitale!

– La a dumitale!

Se certau Cavalerul medieval şi Surugiul rus; unul spusese că armura te scuteşte de a fi viteaz şi celălalt luase aceste cuvinte drept o ocară. Voiau să se bată, toată lumea încerca să-i despartă şi Căpitanul, în mijlocul zgomotului, căuta să se facă auzit.

– Domnilor, ascultaţi-mă! Un cuvânt! Am experienţă, domnilor!

Rosanette izbuti să facă linişte, lovind cu cuţitul într-un pahar; şi, adresându-se Cavalerului care îşi păstra casca pe cap, apoi surugiului care purta o căciulă de blană cu păr lung, porunci:

– Întâi scoate-ţi cratiţa! mă enervează! Şi dumneata, de colo, capul de lup. Aveţi de gând să mă ascultaţi, ce naiba! Uitaţi-vă la epoleţii mei! Sunt mareşala voastră!

Ei se supuseră şi toţi aplaudară strigând:

– Trăiască Mareşala! Trăiască Mareşala!

Atunci ea luă de pe sobă o sticlă de şampanie şi o turnă de sus în cupele care i se întindeau. Cum masa era prea lată, convivii, mai ales femeile, trecură pe partea ei, se ridicară în vârful picioarelor şi se urcară pe barele scaunelor, ceea ce alcătui timp de un minut un grup piramidal de coafuri, de umeri, goi, de braţe întinse, de trupuri aplecate. Şi peste toate acestea străluceau lungi ţâşnituri de vin, pentru că Pierrot şi Arnoux, la cele două capete ale sălii, destupaseră fiecare o sticlă şi stropeau feţele. Păsărelele din voliera căreia i se lăsase uşa deschisă invadară sala, zburând în jurul candelabrului, lovindu-se de geamuri, de mobile. Unele, aşezate pe capete, păreau nişte flori mari în mijlocul pieptănăturilor.

Muzicanţii plecaseră. Pianul fu tras din anticameră în salon. Vatnaz se aşeză în faţa lui şi, acompaniată de Copilul de Cor care bătea în dairea, începu să cânte cu furie un contradans, lovind în clape ca un cal care tropăie şi legănându-se din mijloc, ca să marcheze mai bine măsura. Mareşala îl trase în dans pe Frédéric, Hussonnet făcea roata, Muncitoarea din Port se dezmembra ca un clovn, Pierrot avea mişcări de urangutan, Sălbatica, cu braţele deschise, imita oscilaţia unei şalupe. În sfârşit, toţi se opriră, pentru că nu mai puteau. Se deschise o fereastră.

Prin ea intra lumina zilei odată cu răcoarea dimineţii. Se auzi o exclamaţie de uimire, apoi se făcu tăcere. Flăcările galbene se clătinau, făcând să plesnească suporturile; parchetul era presărat cu panglici, cu flori şi cu mărgele; consolele erau năclăite de pete de punci şi de sirop; tapetele erau murdărite, costumele mototolite, prăfuite; cozile spânzurau pe umeri; şi machiajul, curgând odată cu sudoarea, descoperea feţe palide, cu pleoape roşii care clipeau.

Mareşala, proaspătă de parcă ar fi ieşit din baie, avea obrajii trandafirii, ochii strălucitori. Îşi aruncă departe peruca; şi pletele îi căzură în jurul trupului, îmbelşugate, nemailăsând să se vadă din costumul ei decât pantalonii, ceea ce produse un efect şi comic şi drăguţ.

Sfinxul, căruia îi clănţăneau dinţii de febră, avu nevoie de un şal.

Rosanette dădu fuga în odaia ei să-l caute şi, cum cealaltă se luase după ea, îi închise repede uşa în nas.

Turcul observă cu glas tare că domnul Oudry nu fusese văzut plecând. Nimeni nu luă în seamă răutatea asta, atât erau de obosiţi.

Apoi se încotoşmănară în glugi şi paltoane, în aşteptarea trăsurilor. Bătea ora şapte. Îngerul era încă în sală, aşezată în faţa unui terci de unt şi sardele; iar Negustoreasa de peşte, lângă ea, fuma ţigări în vreme ce-i dădea sfaturi asupra vieţii.

În sfârşit venind şi trăsurile, musafirii plecară. Hussonnet, angajat într-o corespondenţă pentru provincie, trebuia să citească înainte de prânz cincizeci şi trei de ziare. Sălbatica avea o repetiţie la teatru, Pellerin aştepta un model, Copilul de Cor avea trei întâlniri. Dar îngerul, năpădită de primele simptome ale unei indigestii, nu se putea ridica. Baronul medieval o duse până la trăsură.

– Ia aminte la aripile ei! strigă Muncitoarea din Port, pe fereastră.

Erau pe palier, când domnişoara Vatnaz îi spuse Rosanettei:

– La revedere, dragă! Serata ta a fost foarte reuşită.

Apoi, aplecându-se la urechea ci:

– Păstrează-l!

– Până vor veni timpuri mai bune, răspunse Mareşala întorcându-i încet spatele.

Arnoux şi Frédéric se întoarseră împreună, aşa cum veniseră. Negustorul de faianţă avea un aer atât de întunecat, încât Frédéric crezu că se simte rău.

– Eu? Deloc!

Îşi muşca mustaţa, încrunta din sprâncene şi Frédéric întrebă, dacă nu era supărat din pricina afacerilor.

– Defel! Apoi, deodată:

– îl cunoşti, nu-i aşa, pe moş Oudry? şi, cu o expresie de pizmă: E bogat, pramatia bătrână!

Apoi Arnoux vorbi despre o ardere de faianţă importantă care trebuia sfârşită în ziua aceea la fabrica lui. Voia s-o vadă. Trenul pleca peste un ceas. „Trebuie totuşi să mă duc, să-mi sărut nevasta."

„Ah! nevasta lui!" se gândi Frédéric.

Apoi se culcă, îl durea cumplit capul la ceafă; şi bău o cană de apă ca să-şi stingă setea.

Îl apucase altă sete, aceea de femei, de lux şi de tot ceea ce presupune existenţa parizianã. Se simţea puţin ameţit ca un om care coboară de pe o corabie şi în halucinaţia primului somn vedea trecând iar şi iar umerii Negustoresei de peşte, şoldurile Muncitoarei din Port, pulpele Polonezei, părul Sălbaticii. Apoi se iviră doi ochi mari, negri, care nu erau la bal; şi, uşori ca nişte fluturi, arzători ca nişte torţe, se duceau, veneau, vibrau, urcau până la cornişe, coborau până la gura lui. Frédéric se înverşuna să recunoască acei ochi dar nu izbutea. Visul îl şi cuprinsese; i se părea că era înhămat împreună cu Arnoux la oiştea unei trăsuri şi că Mareşala, călare pe el, îi spărgea pântecele cu pintenii ei de aur.

II

Frédéric găsi, la colţul străzii Rumfort, o casă mică, boierească, şi îşi cumpără în acelaşi timp un cupeu, un cal, mobile şi două jardiniere de la Arnoux, ca să le pună de o parte şi de alta lângă uşa salonului. În spatele acestui apartament se aflau o odaie şi o cămăruţă, îi veni în minte să-l găzduiască acolo pe Deslauriers. Dar cum avea s-o primească pe *ea,* iubita lui viitoare? Prezenţa unui prieten avea să-l stânjenească. Dărâmă peretele despărţitor ca să lărgească salonul şi din odăiţă făcu un fumoar.

Îşi cumpără poeţii care îi plăceau, cărţi de călătorie, atlasuri, dicţionare, pentru că avea nenumărate planuri de lucru; îi grăbea pe muncitori, alerga prin prăvălii şi, în nerăbdarea lui de a se bucura, lua tot fără să se tocmească.

După notele furnizorilor, Frédéric îşi dădu seama că în curând trebuia să achite patruzeci de mii de franci, în care nu erau cuprinse drepturile de succesiune, care aveau să treacă de treizeci şi şapte de mii; pentru că averea lui era alcătuită din bunuri teritoriale, îi scrise notarului din Le Havre să vândă o parte, ca să se elibereze de datorii şi să aibă ceva bani la dispoziţie. Apoi, vrând să cunoască în sfârşit acel lucru vag, strălucitor şi greu de definit care se numeşte *lumea bună,* îi întrebă printr-un bilet pe soţii Dambreuse dacă îl puteau primi. Doamna îi răspunse că sperau ca vizita lui să aibă loc a doua zi.

Era zi de primire. În curte staţionau trăsuri. Doi valeţi se repeziră sub marchiză şi un al treilea, aşezat în capul scării, porni înaintea lui.

Traversă o anticameră, o a doua încăpere, apoi un salon mare cu ferestre înalte, pe al cărui cămin monumental se afla o pendulă în formă de sferă şi două vase de porţelan monstruoase, pe care stăteau zbârlite, ca două tufişe de aur, două mănunchiuri de discuri de sfeşnice. Pe pereţi erau atârnate tablouri în maniera lui l'Espagnolet. Draperii grele de tapiţerie cădeau majestuos; şi fotoliile, consolele, mesele, întregul mobilier era în stil Empire, avea ceva impunător şi diplomatic. Frédéric, fără să vrea, zâmbea de plăcere.

În sfârşit ajunse într-o încăpere ovala, lambrisată cu lemn de trandafir, înţesată cu mobile drăgălaşe şi luminată de o singură fereastră care dădea spre grădină. Doamna Dambreuse stătea lângă foc, vreo douăsprezece persoane făcând cerc în jurul ei. Cu un cuvânt amabil îi făcu semn să se aşeze, dar fără să pară surprinsă că nu-l mai văzuse de mult.

Când intrase el, lăudau elocvenţa abatelui Coeur. Apoi se deplânse imoralitatea servitorilor, în legătură cu un furt săvârşit de un fecior; cancanurile se desfăşurau. Bătrâna doamnă de Sommery era răcită, domnişoara de Turvisot se mărita, familia Montcharron n-avea să se întoarcă înainte de sfârşitul lui ianuarie, nici familia Bretancourt, acum era moda să stai până târziu la ţară; şi sărăcia cuvintelor era parcă sporită de luxul lucrurilor înconjurătoare; dar ceea ce se spunea era mai puţin stupid decât felul în care se vorbea, fără ţel, fără şir şi fără animaţie. Şi totuşi se aflau acolo oameni cu experienţa vieţii, un fost ministru, preotul unei mari parohii, doi sau trei mari funcţionari din conducere; se mărgineau la cele mai plate locuri comune. Unii semănau a văduve obosite, alţii aveau mutre de geambaşi; şi moşnegi îşi întovărăşeau nevestele, cărora le-ar fi putut fi bunici.

Doamna Dambreuse îi primea pe toţi cu graţie. Cum se vorbea de un bolnav, încrunta dureros din sprâncene şi când era vorba de baluri sau de serate lua un aer vesel. Avea să fie silită în curând să se lipsească de ele, pentru că avea să scoată din pension o nepoată a bărbatului ei, o orfană. Îi exaltară devotamentul; asta însemna că se poartă ca o adevărată mamă de familie.

Frédéric o cerceta cu privirea. Pielea mată a obrazului ei părea întinsă şi de o prospeţime fără strălucire, ca aceea a unui fruct conservat. Dar părul, încreţit în spirale după moda englezească, era mai fin decât mătasea, ochii de un albastra-strălucitor, toate gesturile delicate. Aşezată în fundul unei cozeuze,

mângâia ciucurii roşii ai unui paravan japonez ca să-şi pună în evidenţă mâinile, fără îndoială, nişte mâini lungi, înguste, puţin, cam slabe, cu degete întoarse la capăt. Purta o rochie de moar cenuşie, cu corsajul fără decolteu, ca o puritană.

Frédéric o întrebă dacă nu va veni în anul acesta la Fortelle. Doamna Dambreuse nu ştia. Dealtfel, el o înţelegea: Nogent fără îndoială avea s-o plictisească. Oaspeţii veneau mereu. Pe covoare rochiile foşneau necontenit; doamnele, aşezate pe marginea scaunelor, scoteau câteva râsete scurte, rosteau două sau trei cuvinte, şi peste cinci minute plecau cu fetele lor. În curând conversaţia nu mai putu fi urmărită şi Frédéric tocmai voia să plece, când doamna Dambreuse îi spuse:

– În fiecare miercuri, nu-i aşa, domnule Moreau? răscumpărând, prin această singură frază, toată nepăsarea pe care i-o arătase.

Era mulţumit. Totuşi, în stradă sorbi o mare înghiţitură de aer; şi, din nevoia unui mediu mai puţin artificial, Frédéric îşi aduse aminte că-i datora o vizită Mareşalei.

Uşa anticamerei era deschisă. Doi căţeluşi havanezi îl întâmpinară în goană. O voce strigă:

– Delphine! Delphine! Dumneata eşti, Félix?

Stătea locului fără să înainteze; căţeluşii lătrau necontenit, în sfârşit Rosanette se ivi, învelită într-un fel de capot de muselină albă garnisit cu dantele, cu picioarele goale în papuci.

– Ah! iartă-mă, domnule! Credeam că e coaforul. O clipă! mă întorc!

Rămase singur în sufragerie.

Obloanele erau închise. Frédéric o străbătea cu privirea aducân-du-şi aminte de tărăboiul din noaptea aceea, când văzu în mijlocul mesei o pălărie bărbătească, un fetru vechi, mototolit, soios, scârbos. A cui era pălăria aceea? Arătându-şi fără ruşine căptuşeala descusută, părea a spune: „Puţin îmi pasă! Sunt stăpânul!"

Mareşala veni. Luă pălăria, deschise sera, o aruncă, închise uşa la loc (în acelaşi timp se deschideau şi se închideau alte uşi) şi făcându-l pe Frédéric să treacă prin bucătărie, îl duse în cabinetul ei de toaletă.

Se vedea numaidecât că era cel mai vizitat loc din casă şi ceva ca adevăratul ei centru moral. O pânză persană cu frunzişuri mari tapeta pereţii, fotoliile şi un enorm divan elastic; pe o masă de marmură albă stăteau la distanţă două ligheane mari de faianţă albastră; deasupra lor, etajere din plăci de cristal, pline de sticluţe, de perii, de piepteni, de batoane de cosmeticuri, de cutii de pudră; focul se oglindea într-o oglindă înaltă, mobilă; dintr-o cadă atârna un cearşaf, mirosea a pastă de migdale şi a smirnă.

– Iartă dezordinea! Astă seară cinez în oraş.

Şi cum se învârtea pe călcâie, fu gata să strivească unul din căţei. Frédéric spuse că erau fermecători. Ea îi ridică pe amândoi şi le înălţă botul negru până la el.

– Hai, faceţi frumos, sărutaţi-l pe domnul.

Un bărbat îmbrăcat într-o redingotă murdară, cu guler de blană, intră brusc.

– Felix, băiete, vei avea chestia aia duminica viitoare, negreşit. Omul începu s-o coafeze. Îi aducea la cunoştinţă noutăţi despre prietenele ei: doamna de Rochegune, doamna de Saint-Florentin, doamna Lombard, toate nobile ca în casa Dambreuse. Apoi vorbi despre teatru; în seara aceea se dădea la „Ambigu" o reprezentaţie extraordinară.

– Te duci?

– Zău că nu! Rămân acasă.

Se arătă şi Delphine. O certă că ieşise fără îngăduinţa ei. Cealaltă se jură că „venea de la piaţă".

– Atunci adu-mi caietul. Îmi dai voie, nu-i aşa?

Şi citind caietul cu jumătate de glas, Rosanette făcea observaţii la fiecare lucru cumpărat. Adunarea era greşită.

– Dă-mi înapoi douăzeci de centime!

Delphine îi dădu şi, după ce o trimise de-acolo:

– Ah! Dumnezeule, mare, ce nenorocire cu asemenea oameni?

Frédéric fu izbit de protestele astea. Îi aduceau aminte prea mult de celelalte şi stabilea un fel de egalitate supărătoare între cele două case.

Delphine se întoarse şi se apropie de Mareşală, ca să-i şoptească ceva la ureche.

– Ah! nu! Nu vreau!

Delphine veni din nou.

– Doamnă, stăruie.

– Ah, ce plictiseală! Dă-o afară!

În aceeaşi clipă o doamnă bătrână, îmbrăcată în negru, deschise uşa. Frédéric nu auzi nimic, nu văzu nimic. Rosanette se repezise în întâmpinarea ei, în cealaltă odaie.

Când se arătă iar, avea pometii roşii şi se aşeză într-un fotoliu, fără să vorbească. O lacrimă îi pică pe

obraz. Apoi se întoarse către tânăr şi-l întrebă încet:

– Care e numele mic al dumitale?

– Frédéric

– Ah, Federico! Nu te supără, dacă am să-ţi spun aşa?

Şi îl privi într-un chip mângâietor, aproape drăgăstos. Deodată scoase un strigăt de bucurie la vederea domnişoarei Vatnaz.

Femeia artistă n-avea vreme de pierdut, pentru că trebuia la ora şase fix să-şi prezideze masa la pensiune. Gâfâia, nu mai putea, întâi scoase din coş un lanţ de ceas cu o hârtie, apoi diferite obiecte, cumpărături.

– Să ştii că în strada Joubert există mănuşi de piele cu treizeci şi şase de parale, splendide! Vopsitorul tău mai cere opt zile. Pentru dantelă, am spus că o să mai trecem pe acolo. Bugneaux a. primit aconto. Asta e tot, nu-i aşa? Îmi datorezi o sută optzeci şi cinci de franci.

Rosanette se duse să ia dintr-un sertar zece napoleoni. Nici una n-avea mărunţiş, Frédéric le oferi el.

– Am să ţi-i dau înapoi, spuse Vatnaz, băgând cincisprezece franci în geanta ei. Dar eşti un urâcios. Nu te mai iubesc, nu m-ai luat la dans nici o singură dată, în ziua aceea! Ah, dragă, am descoperit pe cheiul Voltaire, într-o prăvălie, un cadru cu colibri împăiaţi, care sunt o încântare. În locul tău, mi i-aş oferi. Stai! Cum ţi se pare?

Şi arătă un cupon vechi de mătase roz pe care îl cumpărase la Temple, ca să-i facă lui Delmar o vestă scurtă cu mâneci, gen evul mediu.

– A venit azi, nu-i aşa?

– Nu!

– E ciudat!

Şi peste o clipă:

– Unde te duci în seara asta?

– La Alphonsine, spuse Rosanette; era a treia versiune a felului în care avea să-şi petreacă seara.

Domnişoara Vatnaz continuă:

– Şi cu bătrânul de la Montagne ce mai e nou?

Clipind din ochi, Mareşala îi porunci să tacă. Îl conduse pe Frédéric până în anticameră, ca să afle dacă avea să-l vadă în curând pe Arnoux.

– Roagă-l să vină, dar nu în faţa nevesti-si, bineînţeles.

În capul scărilor o umbrelă era rezemată de perete, aproape de o pereche de galoşi.

– Galoşii Vatnaz-ei, spuse Rosanette. Ce mai picior, ce zici? E voinică, mica mea prietenă!

Şi, pe un ton melodramatic, accentuând penultima literă a cuvântului:

– În ea să n-ai încredere!

Frédéric, prinzând curaj din acest soi de mărturisire, vru s-o sărute pe gât. Ea spuse rece:

– Oh, n-ai decât! Asta nu costă nimic!

Era uşor plecând de acolo, nu încăpea îndoială că Mareşala avea să devină în curând amanta lui. Pofta asta trezi o alta; şi, cu toată pica pe care i-o purta, avu dorinţa de a o vedea pe doamna Arnoux.

Dealtfel trebuia să se ducă pentru comisionul Rosanettei.

„Dar acum, se gândi el (bătea ora şase), Arnoux e fără îndoiala acasă".

Îşi amână vizita pentru a doua zi.

Ea stătea în aceeaşi atitudine ca prima dată şi cosea o cămaşă de copil. Băieţelul, la picioarele ei, se juca cu o menajerie de lemn. Marthe, ceva mai departe, scria.

Începu prin a-i face complimente pentru copiii ei. Răspunse fără nici o exagerare dictată de prostia maternă.

Odaia avea o înfăţişate liniştită. Un soare frumos strălucea prin ferestre, unghiurile mobilelor străluceau, şi cum doamna Arnoux era aşezată lângă pian, o rază mare îi cădea pe zulufii de pe ceafă, îi pătrundea cu un fluid de aur pielea chihlimbarie. Atunci el spuse:

– Uite o persoană tânără care s-a făcut foarte mare de acum trei ani. Îţi aduci aminte, domnişoară, când ai dormit pe genunchii mei, în trăsură? Marthe nu-şi aducea aminte. – Într-o seară, când ne întorceam de la Saint-Cloud?

Doamna Arnoux avea o privire ciudat de tristă. Voia oare să-l oprească să facă aluzie la amintirea lor comună?

Frumoşii ei ochi negri, al căror alb strălucea, se mişcau uşurel sub pleoapele puţin grele, şi în adâncul pupilelor lor se afla o bunătate nemărginită. Fu cuprins din nou de o dragoste mai puternică decât oricând, imensă. Contemplarea asta îl oropea. Se scutură totuşi de ea. Cum să se pună în valoare? prin ce mijloace? Şi,

după ce căută bine, Frédéric nu găsi nimic mai bun decât banii. Începu să vorbească despre timp, care era mai puţin rece decât la Le Havre.

– Ai fost acolo?

– Da, pentru o afacere... de familie... o moştenire.

– Ah, îmi pare foarte bine, spuse ca, cu o expresie de plăcere atât de adevărată, încât el fu înduioşat ca de un mare serviciu.

Apoi îl întrebă ce voia să facă, de vreme ce un bărbat trebuia să lucreze ceva. Îşi aduse aminte de minciuna lui şi spuse că spera să ajungă la Consiliul de Stat, datorită donimlui Dambreuse, deputatul.

– Îl cunoaşteţi, poate?

– Numai după nume.

Apoi, cu voce înceată:

– *El* te-a dus la bal în seara aceea, nu-i aşa?

Frédéric tăcea.

– Asta voiam să ştiu, mulţumesc.

Apoi îi puse câteva întrebări discrete asupra familiei şi a provinciei sale. Era frumos din partea lui că stătuse atâta timp acolo, fără să-i uite.

– Dar... aş fi putut? rosti el. V-aţi îndoit?

Doamna Arnoux se ridică.

– Cred că ne porţi o puternică afeiţiune. Adio... la revedere!

Şi îi întinse mâna într-un chip sincer şi bărbătesc. Nu era oare un angajament, o făgăduinţă? Frédéric se simţea fericit că trăieşte; se stăpânea să nu cânte, avea nevoie să-şi reverse inima, să facă generozităţi şi pomeni. Se uită în jurul lui dacă nu era cineva care trebuia ajutat. Nu trecea nici un nenorocit, şi devotamentul lui se spulberă pentru că nu era omul care să caute mai departe prilejurile.

Apoi îşi aminti de prietenii lui. Primul la care se gândi fu Hussonnet, al doilea Pellerin. Poziţia măruntă a lui Dussardier cerea, firește, menajamente; cât despre Cisy, se bucura să-i arate puţin averea lui. Le scrise dar la toţi patru să vină să facă inaugurarea casei în duminica următoare, la ora unspæzece fix, şi îl însărcină pe Deslauriers să-l aducă pe Sénécal.

Meditatorul fusese concediat din al treilea pension pentru că se împotrivise împărţirii premiilor, obicei care îi părea funest pentru egalitate. Era acum la un constructor de maşini şi nu mai locuia de şase luni cu Deslauriers.

Despărţirea lor nu fusese supărătoare. Sénécal primea în ultimul timp bărbaţi îmbrăcaţi în salopete, toţi patrioţi, toţi muncitori, toţi oameni cumsecade, dar a căror tovărăşie îi părea plictisitoare avocatului. Dealtfel, anumite idei ale prietenului lui, excelente ca arme de luptă, îi displăceau. Tăcea din ambiţie, ţinând să-i cruţe ca să-l conducă, pentru că aştepta cu nerăbdare o mare răsturnare în care se bizuia să-şi facă drum, să-şi aibă locul.

Convingerile lui Sénécal erau mai dezinteresate. În fiecare seară, după ce îşi sfârşea treaba, se ducea în mansarda lui şi căuta în cărţi justificarea visurilor proprii. Adnotase *Contractul Social*. Se îndopa cu *Revista independentă.* Îi cunoştea pe Mably, Morelly, Fourier, Saint-Simon, Comte, Cabet, Louis Blanc, artileria grea a scriitorilor socialişti, cei care cer pentru omenire nivelul cazărmilor, cei care ar vrea s-o distreze într-un bordel şi s-o încovoaie peste o tejghea; din amestecul a toate astea îşi făurise un ideal de democraţie virtuoasă, cu dublul aspect al unei ferme şi al unei filaturi, un fel de Lacedemonie americană în care individul n-ar exista decât pentru a sluji societatea, mai omnipotentă, absolută, perfectă şi divină decât Marii Lama şi Nabucodonosorii. N-avea nici o îndoială asupra izbânzii apropiate a acestei concepţii; şi se încrâncena împotriva a tot ce socotea că-i e potrivnic, cu raţionamente de geometru şi o bună-credinţă de inchizitor. Titlurile de nobleţe, decoraţiile, fastul, mai ales livrelele şi chiar reputaţiile prea răsunătoare îl scandalizau, pentru că studiile ca şi suferinţele lui îi aţâţau în fiecare zi ura esenţială faţă de orice distincţie sau superioritate oarecare.

– Ce-i datorez acestui domn, ca să fiu politicos cu el? Dacă vrea să-mi vorbească, n-are decât să vină el!

Deslauriers îl aduse cu el.

Îşi găsiră prietenul în dormitor. Nu lipsea nimic acolo, nici storurile, nici perdelele duble, nici oglinda veneţiană; Frédéric, îmbrăcat într-o haină de catifea, stătea răsturnat într-un fotoliu şi fuma ţigări de tutun turcesc.

Sénécal se posomorî, ca un bigot adus la o petrecere. Deslauriers îmbrăţişă totul dintr-o singură privire; apoi, făcând o plecăciune adâncă:

– Monseniore! respectele mele!

Dussardier îi sări de gât.

– Va să zică acum eşti bogat? Ah! cu atât mai bine, fir-ar să fie, cu atât mai bine!

Cisy se ivi cu o bucată de crep la pălărie. De când murise bunica lui, se bucura de o avere însemnată şi ţinea mai puţin să se distreze cât să se distingă de ceilalţi, să nu fie ca toată lumea, în sfârşit să fie „original". Aşa spunea el.

Se făcuse ora douăsprezece şi toţi căscau: Frédéric aştepta pe cineva. La numele de Arnoux, Pellerin se strâmbă. Îl socotea un renegat de când părăsise artele.

– Dacă ne-am lipsi de el? Ce credeţi?

Toţi aprobară.

Un servitor cu jambiere lungi deschise uşa şi se văzu sufrageria, cu plinta ei înaltă de stejar împodobită cu aur şi cele două bufete încărcate de veselă. Sticlele de vin se încălzeau pe sobă: lamele cuţitelor noi străluceau lângă stridii, nuanţa lăptoasă a cristalurilor avea o blândeţe ademenitoare şi masa era încărcată de vânaturi, fructe, lucruri extraordinare. Aceste atenţii nu-l impresionară pe Sénécal.

Începu prin a cere pâine de casă (cea mai tare cu putinţă) şi, cu prilejul acesta, vorbi despre omorurile din Buzançais şi despre criza de alimente.

Nimic din toate astea nu s-ar fi întâmplat dacă agricultura ar fi mai bine ocrotită, dacă totul n-ar fi pradă concurenţei, a anarhiei, a jalnicei maxime „meargă de la sine!" Iată cum se constituia feudalitatea banului, mai rea decât cealaltă! Dar să se ia aminte! Poporul, până la urmă, se va sătura, şi s-ar putea să-i silească pe deţinătorii capitalului să-i plătească suferinţele fie prin surghiunuri sângeroase, fie prin jefuirea caselor lor.

Frédéric întrevăzu, într-o secundă, un val de oameni cu braţele goale invadând salonul cel mare al doamnei Dambreuse, spărgând oglinzile cu lovituri de suliţă.

Sénécal continuă: muncitorul, datorită insuficienţei salariilor, era mai nenorocit decât robul, negrul sau un paria, mai ales dacă avea copii.

– Trebuie să scape de ei prin asfixiere, aşa cum îi sfătuieşte nu mai ştiu ce doctor englez, purces din Malthus?

Şi, întorcându-se către Cisy:

– Vom fi oare reduşi la sfaturile ticălosului de Malthus?

Cisy, care nu ştia nimic despre ticăloşia şi nici chiar de existenţa lui Malthus, răspunse că mulţi oameni în mizerie erau totuşi ajutaţi iar clasele de sus...

– Ah! clasele de sus, zise, rânjind, socialistul. Mai întâi că nu există clase de sus; nu eşti sus decât prin inima ta! Nu vrem pomeni, auziţi! Ci egalitate, justa împărţire a produselor.

Ceea ce cerea el era ca muncitorul să poată deveni capitalist aşa cum devine soldatul colonel. Reprezentanţii breslelor, cel puţin, limitând numărul ucenicilor, împiedicau îmbulzeala muncitorilor, şi sentimentul fraternităţii era întreţinut de serbări, de stindarde.

Hussonnet, ca poet, regreta stindardele; şi Pellerin, care căpătase această predilecţie la cafeneaua Dagneaux, ascultându-i vorbind pe falansterieni, declară că Fourier era un om mare.

– Haida-de! spuse Deslauriers. Un dobitoc bătrân, care vede în răsturnarea imperiilor efectele răzbunării divine! E ca domnul Saint-Simon şi biserica lui, cu ura sa împotriva revoluţiei franceze: o grămadă de secături care ar vrea să triumfe catolicismul!

Domnul de Cisy, ca să se lămurească, fără îndoială, sau ca să-i facă să aibă o părere bună despre el, începu să spună încetişor:

– Aceşti doi savanţi nu sunt oare de părerea lui Voltaire?

– Pe ăsta ţi-l las dumitale, zise Sénécal.

– Cum? eu credeam...

– Ah, nu! nu iubea poporul!

Apoi conversaţia coborî la evenimentele contemporane: căsătoriile spaniole, delapidările lui Rochefort, noul consiliu de la Saint-Denis, care va aduce o dublare a impozitelor. După Sénécal, oamenii plăteau totuşi destul!

– Şi pentru ce, Doamne? ca să se construiască palate pentru maimuţele de la Muzeu, ca să defileze pe pieţile noastre state-majore strălucitoare sau pentru a susţine, printre valeţii Castelului, o etichetă gotică!

– Am citit în *Moda,* spuse Cisy, că de Sfântul Ferdinand, la balul de la Tuileries, toată lumea era deghizată în filfizoni.

– E jalnic! rosti socialistul, ridicând din umeri cu dezgust.

– Şi muzeul Versailles! strigă Pellerin. Ce să mai vorbim! Tâmpiţii ăia au scurtat un Delacroix şi au lungit un Gros! La Luvru au restaurat atât de bine, au răzuit şi meşterit pânzele, încât în zece ani poate nu va

mai rămâne nici una. Cât despre greşelile din catalog, un german a scris o carte întreagă despre ele. Vă dau cuvântul meu că străinii îşi bat joc de noi!

– Da, suntem batjocura Europei, spuse Sénécal.

– Pentru că arta e înfeudată Coroanei.

– Atâta vreme cât nu veţi avea sufragiu universal...

– Daţi-mi voie! spuse artistul, refuzat de douăzeci de ani la toate saloanele şi furios pe Putere. Ah, să ne lase în pace. Eu nu cer nimic! Dar Camerele ar trebui să statueze interesele artei. Ar trebui înfiinţată o catedră de estetică, al cărei profesor, un om în acelaşi timp practician şi filosof, să izbutească, sper, să grupeze mulţimea. Ai face bine, Hussonnet, să strecori un cuvânt în privinţa asta în ziarul dumitale.

– Parcă ziarele sunt libere? Sau noi? spuse Deslauriers cu furie. Când te gândeşti că pot exista până la douăzeci şi opt de formalităţi ca să se dea drumul unui vaporaş pe un râu, îmi vine pofta să mă duc să trăiesc la antropofagi! Cârmuirea ne mănâncă de vii. Totul e al ei, filosofia, dreptul, artele, văzduhul; şi Franţa horcăie sub cizma jandarmului şi sutana popilor!

Viitorul Mirabeau îşi vărsa fierea din plin. În sfârşit îşi luă paharul, se ridică, şi, cu mâna în şold, cu ochii aprinşi, strigă:

– Beau pentru distrugerea completă a ordinei actuale, adică a tot ceea ce se numeşte Privilegiu, Monopol, Direcţie, Ierarhie, Autoritate, Stat! Şi ridicând mai mult glasul: şi pe care aş vrea să le zdrobesc aşa! Aruncă pe masă frumosul pahar cu picior, care se sparse în mii de ţăndări.

Toţi aplaudară, mai ales Dussardier.

Imaginea nedreptăţilor făcea să-i tresalte inima. Se neliniştea pentru Barbès[29]; făcea parte dintre aceia care se aruncă sub trăsură ca să ajute un cal căzut. Cultura lui se mărginea la două lucrări, una intitulată *Crimele Regilor,* cealaltă *Misterele Vaticanului.* Îl ascultase pe avocat cu gura căscată, cu încântare. În sfârşit nu se mai putu stăpâni:

– Eu îi reproşez lui Ludovic-Filip că îi părăseşte pe polonezi!

– O clipă, spuse Hussonnet. Mai întâi că Polonia nu există. E o născocire a lui Lafayette. Polonezii, e o regulă generală, sunt toţi în cartierul Saint-Marceau, cei adevăraţi s-au înecat odată cu Poniatowski.

Pe scurt, „nu se mai lăsa tras pe sfoară", „isprăvesc cu toate-astea". Era ceva ca gogoriţa cu şarpele de mare, revocarea edictului diu Nantes şi ca „gluma aia răsuflată din noaptea Sfântului Bartolomeu".

Sénécal, fără a-i apăra pe polonezi, se opri asupra ultimelor cuvinte ale literatului. Papii fuseseră calomniaţi, ei apărau în definitiv poporul. Numea Liga „aurora democraţiei, o mare mişcare egalitară împotriva individualismului protestanţilor".

Frédéric era puţin surprins de aceste idei. Pe Cisy probabil îl plictiseau, pentru că aduse conversaţia la tablourile vivante de la Gynmase, care atrăgeau atunci multă lume.

Sénécal se necăji. Asemenea spectacole corupeau fiicele proletariatului, după asta le vedeai desfăşurând un lux necuviincios. Aşa că îi aproba pe studenţii bavarezi care o insultaseră pe Lola Montès[30]. După pilda lui Rousseau, făcea mai mult caz de nevasta unui cărbunar decât de amanta unui rege.

– Strugurii sunt prea acri! răspunse cu măreţie Hussonnet. Şi luă apărarea acelor doamne, în favoarea Rosanettei. Apoi, cum tocmai vorbea de balul dat de ea şi de costumul lui Arnoux, Pellerin zise:

– Se spune că se clatină.

Negustorul de tablouri avusese un proces pentru terenurile lui din Belleville şi acum făcea parte dintr-o companie de caolin din Bretania de jos. Cu alte puşlamale ca el.

Dussardier ştia ceva mai mult; pentru că patronul lui, domnul Moussinot, ducându-se să ia informaţii despre Arnoux de la bancherul Oscar Lefebvre, acela îi răspunsese că nu era socotit solid, cunoscând câteva dintre prelungirile lui de poliţe.

Desertul se sfârşise; trecură în salonul tapetat, cum era cel al Mareşalei, cu damasc galben şi în stil Ludovic al XVI-lea.

Pellerin îl dezaprobă pe Frédéric că nu alesese mai curând stilul neogrec; Sénécal frecă chibrituri de tapiserii: Deslauriers nu făcu nici o observaţie. Făcu numai în bibliotecă, pe care o numi o Bibliotecă de fetiţă. Se găseau acolo cea mai mare parte din scritorii contemporani. Fu cu neputinţă să se vorbească despre lucrările acestora, pentru că Hussonnet povestea numaidecât anecdote despre persoana lor, le critica chipurile, moravurile, costumele, lăudând spiritele de al cincisprezecelea rang, bârfindu-i pe cei de rangul întâi şi deplângând, bineînţeles, decadenţa modernă. Cutare cântec ţărănesc cuprindea, numai el singur, mai multă poezie decât toată lirica secolului al XIX-lea; Balzac era exagerat, Byron răsuflat, Hugo nu se pricepea de loc la teatru etc.

– De ce, îl întrebă Sénécal, n-ai volumele poeţilor noştri muncitori?

Şi domnul de Cisy, care se ocupa de literatură, se miră că nu vede pe masa lui Frédéric „câteva din

acele fiziologii noi, fiziologia fumătorului, a pescarului cu undiţa, a funcţionarului de la barieră".

Ajunseră să-l enerveze atât de tare, încât îi veni pofta să-i ia de umeri şi să-i arunce afară. „Dar m-am prostit." Şi, luându-l deoparte pe Dussardier, îl întrebă dacă nu-l putea servi cu ceva.

Băiatul cel cumsecade fu înduioşat. Avea locul lui de casier, şi nu-i mai trebuia nimic.

Apoi Frédéric îl luă pe, Deslauriers în odaia lui şi, scoţând dintr-un birou două mii de franci:

– Uite, dragă, bagă-i în buzunar! E restul din vechile mele datorii.

– Dar... ziarul? zise avocatul. I-am vorbit lui Hussonnet, ştii bine.

Şi cum Frédéric răspunse că se simţea „puţin strâmtorat acum", celălalt zâmbi cu răutate.

După lichioruri, se bău bere; după bere, groguri; fumară iar pipe. În sfârşit, la cinci după-masă, plecară toţi; şi mergeau unii lângă alţii, fără să vorbească, când Dussardier începu să spună că Frédéric îi primise foarte bine. Toţi fură de aceeşi părere.

Hussonnet declară că dejunul fusese cam greu. Sénécal critică frivolitatea interiorului. Cisy gândea la fel: era cu desăvârşire lipsit de „originalitate".

– Mie mi se pare, spuse Pellerin, că ar fi putut să-mi comande un tablou.

Deslauriers tăcea, ţinând bancnotele în buzunarul pantalonilor.

Frédéric rămăsese singur. Se gândea la prietenii lui şi simţea între ei şi el un fel de şanţ mare plin de umbre care îi despărţea. Le întinsese totuşi mâna şi ei nu răspunseseră la sinceritatea inimii lui.

Îşi aduse aminte de cuvintele lui Pellerin şi ale lui Dussardier despre Arnoux. Era oare o născocire, o calomnie, fără îndoială? Dar pentru ce? Şi o văzu pe doamna Arnoux ruinată, plângând, vânzându-şi mobilele. Gândul ăsta îl chinui toată noaptea. A doua zi se duse la ea.

Nepricepându-sc cum să-i comunice ceea ce ştia, o întrebă aşa, la întâmplare, dacă Arnoux mai avea terenurile de la Belleville.

– Da, le are.

– Cred că e acum băgat într-o afacere în legătură cu caolinul din Bretania, nu?

– Adevărat.

– Şi fabrica merge foarte bine, nu-i aşa?

– Da... aşa presupun.

Şi pentru că el şovăia:

– Ce e cu dumneata? Mă sperii!

El îi povesti istoria cu prelungirea de poliţe. Ea plecă fruntea şi spuse:

– Bănuiam eu!

În adevăr, Arnoux, ca să facă o speculaţie bună, refuzase să vândă terenurile, împrumutase mult punându-le drept garanţie şi, negăsind cumpărători, crezuse că îşi va scoate paguba prin înfiinţarea manufacturii. Cheltuielile depăşiseră devizul. Ea nu ştia mai mult; Arnoux ocolea orice întrebare şi spunea mereu că „lucrurile merg foarte bine".

Frédéric încercă s-o liniştească. Poate că erau încurcături de moment. Dealtfel, dacă avea să afle ceva, avea să-i spună:

– Oh, da, nu-i aşa? zise ea împreunându-şi mâinile cu un aer de rugăminte fermecător.

Putea deci să-i fie de folos. Iată-l intrând în existenţa ei, în inima ei!

Se ivi şi Arnoux.

– Ah! ce drăguţ că ai venit să mă iei la cină!

Frédéric rămase mut.

Arnoux vorbi despre lucruri indiferente, apoi îşi vesti nevasta că se va întoarce acasă foarte târziu, pentru că avea o întâlnire cu domnul Oudry.

– La el?

– Bineînţeles că la el.

Mărturisi când coborau scara că, Mareşala fiind liberă, se duceau să facă împreună un chef la Moulin-Rouge; şi, cum avea totdeauna nevoie de cineva faţă de care să-şi reverse inima, îl făcu pe Frédéric să-l conducă până la uşa ei.

În loc să intre, se plimbă pe trotuar, uitându-se la ferestrele de la etajul al doilea. Deodată, perdelele se dădură la o parte.

– Ah! bravo! Moş Oudry nu mai e acolo. Bună seara!

Va să zică moş Oudry o întreţinea? Frédéric nu mai ştia ce să creadă.

Din ziua aceea, Arnoux fu şi mai prietenos decât înainte; îl invita la cină la amanta lui şi în curând Frédéric vizită în acelaşi timp amândouă casele.

Cea a Rosanettei îl amuza. Veneau seara la ea, după ce ieşeau de la club sau de la spectacol; beau o

ceaşcă de ceai, jucau o partidă de loto; duminica jucau şarade; Rosanette, mai neastâmpărată decât altele, se deosebea prin născocirile ei nostime, ca a alerga în patru labe sau a se împopoţona cu o scufie de bumbac. Ca să privească trecătorii de la fereastră, îşi punea o pălărie de piele tare; fuma ciubuc, cânta cântece tiroleze. După-masă, de plictiseală, decupa flori dintr-o bucată de pânză persană, le lipea chiar ea pe ferestre, mânjea căţeluşii cu fard, ardea pastile parfumate sau îşi ghicea în cărţi. Nefiind în stare să se împotrivească unei dorinţe, se prăpădea după un bibelou pe care îl văzuse, nu mai dormea, dădea fuga să-l cumpere, îl schimba cu altul, şi strica stofele, pierdea bijuteriile, risipea banii, şi-ar fi vândut cămaşa de pe ea pentru o lojă în avanscenă. Adesea îl întreba pe Frédéric înţelesul unui cuvânt pe care îl citise, dar nu-i asculta răspunsul pentru că sărea repede la altă idee, înmulţindu-şi întrebările. După spasme de veselie, o apucau furii copilăreşti; sau visa aşezată pe jos, în faţa focului, cu capul plecat şi genunchii cuprinşi în braţe, mai neclintită decât o şopârlă amorţită. Fără să ia aminte, se îmbrăca în faţa lui, îşi trăgea încet ciorapii de mătase, apoi se spăla pe obraz cu multă apă, răsturnându-se din mijloc ca o naiadă care se înfioară; şi râsul dinţilor ei albi, scânteile din ochii ei, frumuseţea, veselia ei îl uluiau pe Frédéric şi-i biciuiau nervii.

Aproape totdeauna o găsea pe doamna Arnoux învăţându-l să citească pe băieţelul ei sau în spatele scaunului Marthei, care făcea game la pian; când lucra la un lucru de croitorie, era pentru el o mare fericire să-i ridice foarfecele. Toate mişcările ei aveau o măreţi liniştită; mâinile mici păreau făcute pentru a împărţi milostenii, pentru a şterge lacrimi, şi vocea, puţin înăbuşită, avea intonaţii mângâietoare şi părea uşoară ca un vânticel.

Nu era entuziasmată de literatură, dar spiritul ei fermeca prin cuvinte simple şi pătrunzătoare. Îi plăceau călătoriile, foşnetul vântului în păduri, şi-i plăcea să se plimbe prin ploaie cu capul gol. Frédéric asculta lucrurile astea cu încântare, crezând că ea începe să i se încredinţeze.

Frecventarea acestor două femei era în viaţa lui precum două muzici: una nebunatică, pătimaşă, distractivă, cealaltă gravă şi aproape cucernică; şi, vibrând amândouă în acelaşi timp, creşteau mereu, şi încet încet se amestecau – pentru că dacă doamna Arnoux îl atingea numai cu degetul, imaginea celeilalte se ivea numaidecât în faţa dorinţei lui, de vreme ce în partea aceea avea o şansă mai puţin îndepărtată şi, în tovărăşia Rosanettei, când se întâmpla să se înduioşeze, îşi aducea aminte pe loc de marea lui dragoste.

Confuzia asta era pricinuită de asemănarea celor două locuinţe. Unul dintre dulapurile care se vedeau odinioară în bulevardul Montmartre împodobea acum sufrageria Rosanettei, celălalt, salonul doamnei Arnoux. În amândouă casele serviciile de masă erau la fel şi se găsea până şi aceeaşi tichie de catifea trântită pe un fotoliu; apoi o mulţime de mici daruri, paravane, cutii, evantaie se duceau şi veneau de la amantă la nevastă, pentru că Arnoux, fără cea mai mică jenă, lua adesea de la una ceea ce-i dăduse, ca să-i ofere celei-lalte.

Mareşala râdea cu Frédéric de obiceiurile lui urâte. Într-o duminică, după-masă, îl duse îndărătul uşii şi-i arătă în paltonul lui Arnoux o pungă cu prăjituri pe care le şterpelise de pe masă, ca să-şi ospăteze, fără îndoială, mica familie. Domnul Arnoux se deda la pozne care se învecinau cu josnicia. Pentru el, era o datorie să înşele accizele; nu se ducea niciodată la spectacole plătindu-şi locul, voia întotdeauna să stea în locul întâi cu bilete de rangul doi, şi povestea ca pe o farsă grozavă că avea obiceiul, la băi, să pună în cutia băieşului un nasture de pantalon drept o monedă de un franc, ceea ce n-o împiedica pe Mareşală să-l iubească.

Într-o zi, totuşi, vorbind despre el, spuse:

– Ah! mă plictiseşte! M-am săturat! Am să-mi găsesc altul!

Frédéric credea că „altul" era gata găsit şi că se chema domnul Oudry.

– Eh, spuse Rosanette, ce are a face asta?

Apoi cu lacrimi în glas:

– Şi doar nu-i cer multe lucruri, dar nu vrea, javra! Nu vrea? Cât despre făgăduielile lui, oh, e altceva.

Îi făgăduise chiar un sfert din beneficiile faimoasei mine de caolin; nu se arăta nici un beneficiu, nici măcar caşmirul cu care o amăgea de şase luni.

Frédéric se gândi numaidecât să i-l dăruiască el. Arnoux putea lua asta drept o lecţie si se putea supăra.

Şi totuşi era bun, chiar şi nevasta lui o spunea. Dar atât de ţicnit! În loc să aducă în fiecare zi lume la cină acasă la el, acum îşi poftea cunoştinţele la restaurant. Cumpăra lucruri cu totul inutile, ca lanţuri de aur, pendule, obiecte de gospodărie. Doamna Arnoux îi arată, lui Frédéric, pe culoar, o enormă provizie de buiote, sobiţe de mangal şi samovare. În sfârşit, într-o zi îşi mărturisi îngrijorarea: Arnoux o pusese să semneze o cambie la ordinele domnului Dambreuse.

Totuşi, Frédéric îşi păstra proiectele literare dintr-un fel de datorie de onoare faţă de el însuşi. Vru să scrie o istorie a esteticii, rezultat al convorbirilor lui cu Pellerin, apoi să dramatizeze diferite epoci ale Revoluţiei franceze şi să compună o mare comedie, prin influenţa indirectă a lui Deslauriers şi a lui

Hussonnet. Pe când lucra, chipul uneia sau al celeilalte treceau adesea prin faţa lui; lupta împotriva voinţei de a o vedea, nu întârzia să cedeze; era şi mai trist când se întorcea de la doamna Arnoux.

Într-o dimineaţă, pe când îşi rumega melancolia la colţul sobei, veni Deslauriers. Discursurile incendiare ale lui Sénécal îl neliniştiseră pe patronul lui şi încă o dată rămăsese fără resurse.

– Ce vrei să fac eu? zise Frédéric.

– Nimic! N-ai bani, ştiu. Dar nu te-ar stânjeni de fel să-i găseşti o slujbă, fie prin domnul Dambreuse, fie prin Arnoux.

Acesta trebuie să aibă nevoie de ingineri în întreprinderea lui. Frédéric avu o idee: Sénécal i-ar fi putut anunţa absenţele soţului, i-ar fi putut duce scrisorile, l-ar fi putut ajuta în miile de ocazii care s-ar fi ivit. Bărbaţii îşi fac totdeauna asemenea servicii unii altora. Dealtfel, va găsi un mijloc de a-l întrebuinţa fără ştirba lui. Întâmplarea îi oferea un ajutor, era de bun augur, trebuia să pună mâna pe el. Şi, prefăcându-se nepăsător, răspunse că lucrul era poate realizabil şi că avea să se ocupe de treaba asta.

Se ocupă de ea numaidecât. Arnoux îşi dădea multă osteneală cu fabrica lui. Căuta roşul de aramă al chinezilor; dar culorile lui se volatilizau la coacere. Ca să evite crăpăturile faianţelor, amesteca var în argilă; dar cele mai multe piese se spărgeau, smalţul picturilor pe materia crudă fierbea, plăcile mari se ondulau; şi atribuind toate aceste greşeli de calcul prostului utilaj al fabricii, voia să facă alte concasoare, alte uscătorii[31]. Frédéric îşi aduse aminte câteva din aceste lucruri; şi intră în vorbă anunţându-l că descoperise un om foarte priceput, în stare să găsească faimosul său roşu. Arnoux sări în sus, apoi, după ce-l ascultă, declară că n-avea nevoie de nimeni.

Frédéric lăudă cunoştinţele nemaipomenite ale lui Sénécal, care era în acelaşi timp inginer, chimist şi contabil, fiind un matematician de prima mână.

Fabricantul de faianţă consimţi să-l vadă.

Se certară amândoi pentru salariu. Frédéric se interpuse şi izbuti, la capătul săptămânii, să-i facă să încheie o înţelegere.

Dar uzina fiind situată la Creil, Sénécal nu-i putea fi de nici un ajutor. Gândul ăsta îi tăie curajul ca o nenorocire.

Se gândi că cu cât Arnoux va fi mai detaşat de nevasta lui, cu atât va avea el mai multe şanse pe lângă ea. Atunci se apucă să facă apologia Rosanettei, fără încetare; îi spuse toate vinile pe care le avea faţă de ea, îi povesti ameninţările ei vagi din zilele trecute şi îi vorbi şi de caşmir, fără să-i ascundă că ea îl acuza de zgârcenie.

Arnoux, jignit de acest cuvânt (şi dealtfel încercat şi de nelinişti), îi aduse caşmirul Rosanettei, dar o certă că se plânsese lui Frédéric; ea îi spuse că îi adusese aminte de o sută de ori de făgăduiala făcută, iar el susţinu că nu-şi mai amintise, având prea multe treburi.

A doua zi, Frédéric se duse la ea. Cu toate că era ora două, Mareşala era culcată încă; şi, la căpătâiul ei, Delmar, instalat în faţa unei măsuţe, sfârşea o felie de pateu de ficat de gâscă. Ea strigă de departe: „îl am, îl am", apoi, luându-l de urechi îl sărută pe frunte, îi mulţumi mult, îl tutui, voi chiar să-l facă să se aşeze pe patul ei. Frumoşii ei ochi drăgăstoşi scânteiau, gura umedă îi zâmbea, braţele rotunde ieşeau din cămaşa fără mâneci; şi, din când în când, Frédéric simţea, prin pânza subţire, rotunjimile tari ale trupului ei. Delmar, în vremea asta, îşi rostogolea ochii.

– Dar bine dragă, dragă prietenă!

Dăţile următoare se petrecu acelaşi lucru. De cum intra Frédéric, ea se urca în picioare pe pernă pentru ca el s-o sărute mai bine, îl numea puişor, drăgălaş, îi punea o floare la butonieră, îi aranja cravata; amabilităţile astea se înteţeau totdeauna când era şi Delmar acolo.

Erau îmbieri? Aşa crezu Frédéric. Cât despre a-şi înşela prietenul, dacă ar fi fost Arnoux în locul lui, nu s-ar fi sfiit de loc! Avea dreptul să nu fie virtuos cu amanta lui, de vreme ce fusese întotdeauna cu nevasta; pentru că îşi închipuia că fusese sau mai curând ar fi vrut să o creadă, pentru a-şi justifica laşitatea nemaipomenită. Dealtfel se socotea stupid şi se hotărî să se poarte fără ocol cu Mareşala.

Deci, într-o după-masă, când ea se apleca în faţa scrinului, se apropie de ea şi avu un gest de o elocvenţă atât de clară, încât ea se ridică îmbujorată. El încercă încă o dată; atunci ea izbucni în lacrimi, spunând că era foarte nefericită şi că ăsta nu era un motiv să fie dispreţuită.

El îşi repetă tentativele. Ea luă alt gen, râse totdeauna. Frédéric crezu că e abil răspunzând pe acelaşi ton şi exagerându-l. Dar se arăta prea vesel ca să-l creadă sincer; iar camaraderia lor era o piedică pentru manifestarea oricărei emoţii serioase. În sfârşit, într-o zi îi spuse că nu primea resturile rămase de la alta.

– Care alta?

– Eh, da! Du-te la doamna Arnoux!

Pentru că Frédéric vorbea adesea despre ea; Arnoux, la rându-i avea aceeaşi manie; Rosanette îşi

pierdea răbdarea auzind cum era lăudată totdeauna femeia aceea; reproşul ei era un fel de răzbunare.

Frédéric îi purtă pică pentru asta.

Dealtfel, începu să-l enerveze foarte tare. Uneori, făcând pe experimentata, vorbea rău despre dragoste cu un râs sceptic care îţi dădea poftă s-o pălmuieşti. Peste un sfert de ceas, era singurul lucru care exista pe lume şi, încrucişându-şi braţele pe piept ca pentru a strânge pe cineva, îngâna: „Ah, da! e bine! e atât de bine!", cu pleoapele întredeschise şi pe jumătate pierdută de beţie. Era cu neputinţă s-o cunoşti, să ştii de pildă dacă îl iubea pe Arnoux, pentru că îşi bătea joc de el şi părea şi geloasă. Făcea acelaşi lucru şi cu Vatnaz, pe care o numea o ticăloasă, şi alteori cea mai bună prietenă a ei. Avea, în sfârşit, în toată fiinţa ei, până şi în răsucitura cocului, ceva inexprimabil care semăna cu o provocare; şi el o dorea, mai ales pentru plăcerea de a o învinge şi a o domina.

Cum să facă? pentru că adesea îl dădea afară fără nici o ceremonie, ivindu-se o clipă între două uşi ca să-i şoptească: „Sunt ocupată. Pe diseară", sau o găsea în mijlocul a douăsprezece persoane; şi, când erau singuri, ai fi jurat că pusese o prinsoare, atâtea refuzuri urmau unul după altul. O invita la cină, îl refuza. O dată primi dar nu veni.

Lui Frédéric îi răsări în minte o idee machiavelică.

Cunoscând prin Dussardier reproşurile lui Pellerin la adresa lui, îi veni în minte să-i comande portretul Mareşalei, un portret în mărime naturală, care cerea multe şedinţe; n-avea să lipsească de la nici una; inexactitatea obişnuită a artistului avea să înlesnească întâlnirile în doi. O pofti deci pe Rosanette să se lase pictată, ca să-i ofere chipul dragului ei Arnoux. Ea primi, pentru că se vedea în mijlocul Salonului cel Mare, la locul de cinste, cu o mulţime adunată în jurul ei, iar ziarele vor vorbi despre asta, ceea ce o „va lansa" deodată.

Cât despre Pellerin, el prinse propunerea cu lăcomie. Acest portret trebuia să-l ridice la rangul de om mare, să fie o capodoperă.

Trecea în revistă în memoria lui toate portretele de maeştri pe care le cunoştea şi se hotărî la sfârşit pentru un Tiţian, care va fi îmbogăţit cu ornamente gen Veronese. Îşi va executa deci portretul fără umbre artificiale, într-o lumină francă ce va cădea pe carne într-un singur ton, făcând să strălucească accesoriile.

„Dacă i-aş pune, se gândi el, o rochie de mătase roz, cu un burnuz oriental? Ah, nu, burnuzul e de prost gust! Sau dacă mai curând aş îmbrăca-o în catifea albastră, pe un fond cenuşiu, foarte colorat? I-aş putea pune şi o colcretă de dantelă albă, cu un evantai negru şi cu o perdea stacojie în spate?"

Şi căutând aşa, îşi lărgea în fiecare zi concepţia şi se minuna de ea.

Inima îi bătu când Rosanette, întovărăşită de Frédéric, veni la el pentru prima şedinţă. O aşeză în picioare, pe un fel de estradă, în mijlocul apartamentului; şi, plângându-se de lumină şi regretându-şi fostul atelier, o puse mai întâi să se rezeme de un piedestal, apoi să se aşeze într-un fotoliu, şi când depărtându-se de ea, când apropiindu-se ca să-i corecteze cu un bobârnac cutele rochiei, o privea cu pleoapele întredeschise şi îl consulta pe Frédéric cu câte un cuvânt.

– Ei, bine, nu! Mă întorc la ideea mea. Te pictez în chip de veneţiană!

Va avea o rochie de un roşu-aprins eu o centură de aur lucrat, şi mâneca ei largă, căptuşită cu hermină, va lăsa să i se vadă braţul gol, atingând balustrada unei scări ce va sui în spatele ei. La stânga, o coloană înaltă va urca până la marginea pânzei unde va întâlni elemente de arhitectură alcătuind un arc. Sub el se vor vedea, nelămurit, pâlcuri de portocali aproape negri, pe un cer albastru, dungat de nori albi. Pe balustrada împodobită cu un covor, vor fi, pe un talger de argint, un buchet de flori, un şirag de chihlimbar, un pumnal şi un sipeţel de fildeş vechi plin să dea pe dinafară de ţechini de aur; unii dintre ei chiar, căzuţi ici şi colo pe jos, vor forma un şir de stropituri strălucitoare, în aşa chip încât să ducă până la vârful piciorului ei, care va fi aşezat pe penultima treaptă, schiţând o mişcare naturală în plină lumină.

Se duse să caute o ladă pentru tablouri, pe care o puse pe estradă ca să închipuie treapta; apoi aşeză ca accesorii, pe un taburet în chip de balustradă, bluzonul lui de pânză groasă, un scut, o cutie de sardele, un mănunchi de pene, un cuţit, şi, după ce aruncă în faţa Rosanettei o duzină de gologani, o puse să pozeze.

– Închipuiţi-vă că toate lucrurile astea sunt bogăţii, daruri minunate. Capul puţin la dreapta! Perfect! Şi nu vă mişcaţi! Atitudinea asta majestuoasă se potriveşte bine cu genul dumneavoastră de frumuseţe.

Ea purta o rochie ecosez şi un manşon mare, şi se stăpânea să nu râdă.

– Cât despre pieptănătură, o vom împleti cu nişte şiraguri răsucite de perle: astea sunt totdeauna de efect în părul roşu.

Mareşala protestă, spunând că n-avea părul roşu.

– Lasă, lasă! Roşul pictorilor nu e cel al burghezilor!

Începu să schiţeze primele linii; şi era atât de preocupat de marii artişti ai Renaşterii, încât vorbea despre ei. Vreme de un ceas visă cu voce tare la acele existenţe magnifice, pline de geniu, de glorie şi de fast,

cu intrări triumfale în oraş şi serbări la lumina torţelor, între femei pe jumătate goale, frumoase ca nişte zeiţe.

– Eraţi făcută pentru a trăi în acel timp. O creatură de calibrul dumneavoastră ar fi meritat un monsenior!

Rosanettei îi păreau foarte drăguţe complimentele lui. Se fixă ziua şedinţei următoare; Frédéric se însărcină să aducă accesoriile.

Pentru că o ameţise puţin căldura sobei, se întoarseră pe jos prin strada Du Bac şi ajunseră pe podul Royal.

Era o vreme frumoasă, aspră şi strălucitoare. Soarele apunea; câteva ferestre de case în Cité străluceau de departe ca nişte plăci de aur, în timp ce, în spate, la dreapta, turnurile bisericii Notre-Dame se profilau în negru pe cerul albastru, scăldat dulce la orizont într-o ceaţă cenuşie. Bătu vântul; şi, cum Rosanette declară că-i era foame, intrară în Patiseria Engleză.

Femei tinere, cu copiii lor, mâncau în picioare lângă bufetul de marmură, pe care se înghesuiau farfurii cu prăjiturele sub clopote de sticlă. Rosanette înghiţi două tarte cu cremă. Zahărul pudră îi făcea mustăţi la colţurile gurii. Din când în când îşi scotea batista din manşon ca să-l şteargă; şi faţa ei părea, sub pălăria de mătase verde, un trandafir deschis între frunze.

Porniră din nou; în strada de la Paix se opri în faţa prăvăliei unui giuvaergiu, să se uite la o brăţară; Frédéric vru să i-o dăruiască.

– Nu, spuse ea, păstrează-ţi banii.

El fu jignit de cuvintele acestea.

– Ce are puişorul? Suntem trişti?

Şi, cum conversaţia fu reluată, el ajunse, ca de obicei, la jurăminte de dragoste.

– Ştii bine că e cu neputinţă!

– De ce?

– Ah, pentru că...

Mergeau alături, ea sprijinită de braţul lui, şi volanele rochiei îl loveau peste picioare. Atunci îşi aduse aminte de o seară de iarnă în care, pe acelaşi trotuar, doamna Arnoux mergea aşa lângă el; şi această amintire îl absorbi în asemenea măsură încât n-o mai vedea pe Rosanette şi nu se mai gândea la ea.

Ea se uita la întâmplare înaintea ei, tândălind în mers, ca un copil leneş. Era ceasul la care lumea se întorcea de la plimbare, şi echipajele treceau gonind pe pavajul uscat. Măgulirile lui Pellcrin revenindu-i fără îndoială în minte, scoase un suspin.

– Ah! există şi femei fericite! Sigur că sunt făcută pentru un om bogat.

El răspunse, pe un ton brutal:

– Ai totuşi unul! Pentru că domnul Oudry trecea drept de trei ori milionar.

Ea nu dorea altceva decât să scape de el.

– Cine te împiedică?

Şi răbufni în glume amare despre burghezul acela bătrân, cu perucă, arătându-i că o asemenea legătură o dezonora şi că ar trebui s-o rupă!

– Da, răspunse Mareşala, ca vorbindu-şi ei înseşi. Asta am să şi fac până la urmă, fără îndoială!

Frédéric fu fermecat de acest dezinteres. Ea mergea mai încet, o crezu obosită. Rosanette se încăpăţână să nu vrea o trăsură şi îl concedie în faţa porţii ei, trimiţându-i o sărutare cu vârful degetelor.

„Ah, ce păcat! şi când te gândeşti că nişte tâmpiţi mă găsesc bogat!"

Când ajunse acasă, era mohorât.

Hussonnet şi Deslauriers îl aşteptau.

Boemul, aşezat la masa lui, desena capete de turci, iar avocatul, cu cizmele murdare, dormita pe divan.

– Ah! în sfârşit! strigă el. Dar ce aer sălbatic ai! Poţi să mă asculţi?

Voga lui de preparator scădea, pentru că îşi în dopa elevii cu teorii defavorabile examenelor. Pledase de două sau trei ori, pierduse, şi fiecare dezamăgire nouă îl arunca şi mai puternic către vechiul lui vis: un ziar în care ar putea să se desfăşoare, să se răzbune, să-şi scuipe veninul şi ideile. Dealtfel, pe urmă aveau să urmeze averea şi reputaţia. Cu speranţa asta îl dusese de nas pe boem, pe Hussonnet, care avea o fiţuică.

Acum o tipărea pe hârtie roz; născocea zvonuri, compunea rebusuri, încerca să angajeze polemici şi chiar (în pofida localului) voia să dea concerte! Abonamentul pe un an „dădea dreptul la un fotoliu de orchestră într-unul din principalele teatre din Paris; şi, mai mult, administraţia se însărcina să furnizeze domniilor lor domnilor străini toate informaţiile dorite, artistice şi altele". Dar tipograful îl ameninţa, datora trei rate de chirie proprietarului, se iveau tot felul de încurcături; şi Hussonnet ar fi lăsat să piară *Arta,* dacă n-ar fi fost imboldurile avocatului, care îi ridica zilnic moralul, îl luase cu el, ca să dea mai multa greutate demersului.

– Venim pentru ziar, spuse el.

– Ia te uită, te mai gândeşti încă la el, răspunse Frédéric cu un ton distrat.

– Fără îndoială că mă gândesc!

Şi îşi înfăţişă din nou planul. Făcând dări de seamă asupra Bursei, avea să intre în legătura cu financiari şi să obţină aşa cei o sută de mii de franci indispensabili pentru cauţiune. Dar, pentru ca fiţuica să poată fi schimbată în ziar politic, trebuia să aibă mai întâi o mare clientelă, şi, pentru asta, să se hotărască la câteva cheltuieli pentru hârtie, tipografie, birou, pe scurt, avea nevoie de o sumă de cincisprezece mii de franci.

– Nu am fonduri, spuse Frédéric.

– Şi noi ce facem atunci? zise Deslauriers, încrucişându-şi braţele.

Frédéric, jignit de acest gest, răspunse:

– E vina mea?

– Ah, foarte bine! Dumnealor au lemne în sobă, trufe pe masă, un pat bun, o bibliotecă, o trăsură, tot huzurul! Dar e vina lor că altul dârdâie de frig sub acoperiş, cinează cu doi franci, munceşte ca un ocnaş şi se bălăceşte în mizerie? E vina lor?

Şi repetă: „E vina lor?" cu o ironie ciceroniană, care mirosea a tribunal. Frédéric voia să vorbească.

– Dealtfel, înţeleg, au nevoi... aristocratice; pentru că, fără îndoială... vreo femeie...

– Ei, şi dacă ar fi aşa? Nu sunt liber?...

– Oh, foarte liber!

Şi după o clipă de tăcere:

– E foarte comod să făgăduieşti!

– Dar nu-mi neg promisiunile! spuse Frédéric.

Avocatul continua:

– În colegiu ne facem jurăminte, vom constitui o falangă, vom imita pe *Cei Treisprezece* ai lui Balzac! Şi pe urmă, când ne întâlnim: Salutare, amice, du-te la plimbare! Pentru că acela care l-ar putea servi pe celălalt ţine cu grijă totul pentru el singur.

– Cum?!

– Da, nici măcar nu ne-ai prezentat familiei Dambreuse!

Frédéric îl privi; cu redingota lui sărăcăcioasă, cu ochelarii care îşi pierduseră luciul şi cu faţa lui palidă, avocatul îi păru atât de asemănător cu un pedagog, încât nu se putu împiedica să nu zâmbească dispreţuitor. Deslauriers îl văzu şi se înroşi.

Îşi şi luase pălăria ca să plece. Hussonnet, plin de nelinişte, încerca să-l potolească prin priviri rugătoare şi, cum Frédéric îi întorsese spatele:

– Haide, băiete! Fii Mecena al meu! Ocroteşte artele!

Frédéric, prins de un val brusc de resemnare, luă o foaie de hârtie şi, scriind pe ea câteva rânduri, i-o întinse. Chipul boemului se lumină. Apoi, dându-i foaia lui Deslauriers:

– Cere-ţi iertare, seniore!

Prietenul lor îşi ruga notarul să-i trimită cât mai repede cincisprezece mii de franci.

– Ah, te recunosc în asta! spuse Deslauriers.

– Pe cinstea mea! adăugă boemul, eşti un om de treabă, vei fi aşezat în galeria celor utili!

Avocatul reluă:

– Nu vei pierde nimic, speculaţia e excelentă.

– Zău! strigă Hussonnet, mi-aş pune capul pe eşafod.

Şi înşiră atâtea prostii, şi făgădui atâtea minuni (în care poate şi credea), încât Frédéric nu mai ştia dacă vrea să-şi bată joc de alţii sau de el însuşi.

În seara aceea primi o scrisoare de la maică-sa.

Se mira că nu-l vede încă ministru, luându-l puţin şi peste picior. Apoi îi vorbea despre sănătatea ei şi îi spunea că domnul Roque venea acum la ea. „De când e văduv, mi s-a părut că-l pot primi fără nici un inconvenient. Louise e foarte schimbată în bine." Şi în post-scriptum: „Nu-mi spui nimic despre frumoasa ta cunoştinţă, domnul Dambreuse. În locul tău, m-aş folosi de el".

De ce nu? Ambiţiile intelectuale îl părăsiseră şi averea lui (îşi dădea seama) nu era suficientă; căci, dacă îşi plătea datoriile şi le dădea celorlalţi suma convenită, venitul avea să-i fie micşorat cu cel puţin patru mii de franci! Dealtfel, simţea nevoia să iasă din această existenţă, să se agaţe de ceva. Aşa că a doua zi, cinând la doamna Arnoux, spuse că maică-sa îl sâcâia să îmbrăţişeze o profesiune.

– Dar credeam, rosti ea, că domnii Dambreuse trebuia să te-ajute să intri în Consiliul de Stat. Asta ţi s-ar potrivi foarte bine.

Ea o voia deci. Se supuse.

Bancherul, ca şi prima dată, era aşezat la biroul lui şi îl rugă cu un gest să aştepte câteva minute pentru că un domn care stătea cu spatele spre uşă îl întreţinea despre lucruri grave, era vorba de huilă şi de o fuziune care trebuia operată între diverse companii.

Portretele generalului Foy[32] şi al lui Ludovic-Filip atârnau de fiecare parte a oglinzii: cartoteci urcau de-a lungul lambriuriior până la tavan, şi mai erau acolo şase scaune de paie, pentru că domnul Dambreuse n-avea nevoie pentru afacerile lui de un apartament mai frumos; încăperea semăna cu acele bucătării întunecoase în care se pregătesc mari ospeţe. Frédéric observă mai ales două case de bani monstruoase, aşezate la colţuri. Se întreba câte milioane puteau cuprinde. Bancherul deschise una şi placa de fier se învârti, nelăsând să se vadă înăuntru decât câteva caiete albastre.

În sfârşit, individul trecu prin faţa lui Frédéric. Era moş Oudry. Amândoi se salutară înroşindu-se, ceea ce păru să-l mire pe domnul Dambreuse. Dealtfel, se arătă foarte amabil. Nimic nu era mai uşor decât să-l recomande pe tânărul lui prieten ministrului de justiţie. Vor fi foarte fericiţi să-l aibă; şi îşi încheie politeţile invitându-l la o serată pe care o dădea peste câteva zile.

Frédéric se urca în cupeu ca să se ducă la această serată, când primi un bilet de la Mareşală. Citi, la lumina felinarelor:

„Dragă, ţi-am urmat sfaturile. Mi-am alungat *osagul*[33]. Începând de mâine seară, sunt liberă! Spune dacă nu sunt curajoasă".

Nimic mai mult. Dar asta însemna că îl poftea în locul vacant. Scoase o exclamaţie, băgă biletul în buzunar şi plecă.

Doi soldaţi din garda municipală călare staţionau în stradă. Un şir de lampioane ardeau pe cele două porţi mari; şi în curte, servitorii strigau, îndemnând trăsurile să înainteze până la marginea peronului, sub marchiză. Apoi, deodată, în vestibul, zgomotuì conteni.

Arbori mari umpleau casa scării. Globurile de porţelan vărsau o lumină care unduia pe pereţi ca apele unui şaten alb. Frédéric urcă sprinten. Un uşier îi strigă numele. Domnul Dambreuse îi întinse mâna; aproape numaidecât se ivi doamna Dambreuse.

Avea o rochie mov împodobită cu dantele, buclele pieptănăturii ei erau şi mai multe decât de obicei, nu purta nici o bijuterie.

Se plânse de vizitele lui rare, găsi mijlocul de a spune ceva. Invitaţii soseau; în chip de salut îşi răsuceau trupul într-o parte, se înclinau adânc, sau aplecau numai capul; apoi trecea o pereche conjugală, o familie, şi toţi se răspândeau în salonul încă de pe acum plin.

În mijlocul salonului, sub candelabre, un taburet rotund, capitonat, enorm, susţinea o jardinieră ale cărei flori, înclinându-se ca nişte mănunchiuri de pene, se ridicau peste capetele femeilor aşezate în cerc, de jur împrejur, în vreme ce altele ocupau fotolii care formau două linii drepte, întrerupte simetric de marile perdele de catifea roşie-deschis ale ferestrelor şi de înaltele bolţi ale uşilor cu buiandruguri aurite.

Mulţimea bărbaţilor care stăteau în picioare pe parchet, cu pălăria în mână, păreau de departe o singură pată neagră, în care panglicuţele de la butoniere puneau ici şi colo puncte roşii şi pe care albeaţa monotonă a cravatelor o făcea şi mai întunecată. Toţi păreau că se plictisesc, în afară de câţiva tineri cu barbă; câţiva filfizoni, cu un aer morocănos, se legănau pe călcâie. Capetele cărunte, perucile, erau numeroase; din loc în loc strălucea un craniu pleşuv; şi chipurile, sau congestionate, sau foarte palide, lăsau să se vadă în veştejeala lor urma unor imense oboseli – căci oamenii care se aflau acolo aparţineau politicii sau afacerilor. Domnul Dambreute invitase şi mai mulţi savanţi, magistraţi, doi sau trei medici iluştri, şi respingea cu o ţinută smerită elogiile aduse seratei şi aluziile la bogăţia lui.

O grămadă de valeţi cu galoane mari circulau pretutindeni. Sfeşnice mari, ca nişte mănunchiuri de foc, se desfăceau pe tapete; se repetau în oglinzi; şi, în fundul sufrageriei, tapiţată cu un spalier de iasomie, bufetul părea un altar de catedrală sau o expoziţie de giuvaergiu, atâtea platouri, clopote, tărâmuri şi linguri de argint şi de argint aurit se aflau acolo, în mijlocul cristalelor care îşi încrucişau luminile irizate peste cărnuri. Celelalte trei saloane erau înţesate cu opere de artă: peisaje de maeştri pe pereţi, fildeşuri şi porţelanuri pe marginea meselor, obiecte chinezeşti pe console; paravane de lac se întindeau în faţa ferestrelor, tufe de camelii urcau din cămine; şi o muzică uşoară vibra departe, ca un zumzet de albine.

Cadrilurile nu erau numeroase şi dansatorii, după felul leneş în care îşi târau pantofii, păreau că se achită de o datorie. Frédéric auzea fraze ca astea:

– Aţi fost la ultima serbare de binefacere de la palatul Lambert, domnişoară?

– Nu, domnule!

– În curând va fi o căldură!

– Ah, e adevărat, înăbuşitoare!

– De cine e polca asta?

– Nu ştiu, doamnă!

În spatele lui, trei crai bătrâni aşezaţi lângă o fereastră, şopteau observaţii obscene. Alţii vorbeau despre căile ferate, despre schimbul liber; un sportiv povestea o istorie de vânătoare; un legitimist discuta cu un orleanist.

Rătăcind din grup în grup, ajunse în salonul jucătorilor unde, într-un cerc de oameni gravi, îl văzu pe Martinon, care era acum „angajat" la Parchetul Capitalei.

Faţa lui mare de culoarea cerii îi scotea în evidenţă barba, care era o minune, atât de egal tăiate erau firele ei negre; şi, păstrând o cale de mijloc între eleganţa cuvenită vârstei lui şi demnitatea cerută de profesia pe care o avea, îşi vira degetul mare la subsuoară după obiceiul fanţilor, apoi îşi băga braţul în haină, cum făceau doctrinarii. Cu toate că avea ghetele foarte lustruite, îşi răsese părul pe tâmple, ca să aibă o frunte de gânditor.

După câteva cuvinte rostite cu răceală, se întoarse către grupul cu care discuta în şoaptă. Un proprietar spunea:

– E o clasă de oameni care visează răsturnarea societăţii!

– Cer organizarea muncii! reluă altul. Se poate concepe aşa ceva?

– Ce vreţi! zise un al treilea, când îl vezi pe domnul de Genoude[34] fraternizând cu *Secolul!*

– Şi conservatorii, chiar ei, se intitulează progresişti! Ca să ne aducă, ce? Republica! De parcă ar fi cu putinţă în Franţa!

Toţi declarară că Republica era imposibilă în Franţa.

– Ce are a face, remarcă cu glas tare un domn, lumea se ocupă prea mult de Revoluţie; se publică despre ea o mulţime de istorii, de cărţi!...

– Fără să pui la socoteală, spuse Martinon, că există, poate, subiecte de studiu mai serioase!

Un partizan al guvernului se legă de scandalurile din teatru:

– Aşa, de pildă, drama asta nouă, *Regina Margot,* depăşeşte în adevăr orice limită. Ce nevoie era să ni se vorbească despre familia Valois? Toate astea arată regalitatea într-o lumină defavorabilă! E ca Presa dumneavoastră! Orice s-ar spune, legile din Septembrie sunt mult prea blânde! Eu aş vrea Curţi marţiale pentru a pune căluş ziariştilor! La cea mai mică obrăznicie să fie târâţi în faţa unui consiliu de război! Atunci să vezi!

– Oh! luaţi aminte, domnule, luaţi aminte! spuse un profesor, nu atacaţi preţioasele noastre cuceriri din 1830! Să ne respectăm libertăţile. Mai curând ar trebui descentralizat, repartizat excedentul din oraşe la ţară.

– Dar sunt cangrenate! strigă un catolic. Întăriţi Religia!

Martinon se grăbi să spună:

– În adevăr, e o frână!

Tot răul stătea în pofta oamenilor din ziua de azi de a se ridica deasupra clasei lor, de a trăi în lux.

– Totuşi, obiecta un industriaş, luxul favorizează comerţul. Aşa că îl aprob pe ducele de Nemours care pretinde moda pantalonilor scurţi la seratele lui.

– Domnul Thiers a venit în pantaloni lungi. Ştiţi ce cuvinte a spus?

– Da, fermecătoare! Dar începe să fie demagog, şi discursul lui în problema incompatibilităţilor a avut o influenţă asupra atentatului din 12 mai[35].

– Aş!

– Eh! eh!

Cercul fu nevoit să se întredeschidă ca să facă loc unui servitor ce ducea o tavă şi care încerca să intre în salonul jucătorilor.

Sub abajurul verde al lumânărilor, şiruri de cărţi şi de monede de aur acopereau masa. Frédéric se opri în faţa uneia dintre ele, pierdu cei cincisprezece napoleoni pe care îi avea în buzunar, făcu o piruetă şi se află în pragul budoarului în care se găsea în acel moment doamna Dambreuse.

Era plin de femei, aşezate una lângă alta pe scaune fără spătar. Fustele lungi, înfoiate în jurul lor, păreau nişte valuri din care le răsărea talia şi sânii se ofereau privirii în răscroiala corsajelor. Aproape toate ţineau în mână un buchet de violete. Tonul mat al mănuşilor lor punea în evidenţă albeaţa omenească a braţelor; franjuri, ţesături le atârnau pe umeri şi credeai uneori, după unele înfiorări, că rochia avea să cadă. Dar decenţa chipurilor tempera provocarea costumelor; multe aveau chiar o placiditate aproape animalică, şi adunarea asta de femei pe jumătate goale te făcea să te gândeşti la interiorul unui harem; în mintea tânărului se ivi o comparaţie şi mai grosolană. În adevăr, se găseau acolo tot soiul de frumuseţi: englezoaice cu profiluri de gravuri romantice, o italiancă ai cărei ochi negri fulgerau ca Vezuviul, trei surori îmbrăcate în albastru, trei normande proaspete ca merii în aprilie, o roşcovană voinică cu o garnitură de ametiste; şi sclipirile albe ale

diamantelor care tremurau în egretele din pieptănături, petele luminoase ale nestematelor întinse pe piepturi, strălucirea dulce a perlelor întovărăşeau feţele, se amestecau cu strălucirea inelelor de aur, cu dantelele, cu pudra, cu penele, cu roşul aprins al gurilor mici, cu sideful dinţilor. Tavanul rotunjit ca o cupolă dădea budoarului forma unui coş; şi un curent de aer parfumat circula sub fâlfâitul evantaielor.

Frédéric, postat în spatele lor cu lornionul la ochi, nu socotea că toţi umerii erau fără cusur; se gândea la Mareşală, ceea ce îi refula tentaţiile sau îl consola.

Se uita totuşi la doamna Dambreuse şi o găsea fennecătoare, cu toate că avea gura cam mare şi nările prea căscate. Dar graţia ei era deosebită. Buclele părului aveau un fel de moliciune pătimaşă şi fruntea de culoarea agatei părea a cuprinde multe lucruri şi dovedea voinţă.

O aşezase alături pe nepoata bărbatului ei, o persoană tânără, destul de urâtă. Din când în când se scula ca să le primească pe cele-care intrau; şi murmurul vocilor femeieşti creştea, părea un cârâit de păsări.

Era vorba despre ambasadorii tunisieni şi despre costumele lor. O doamnă asistase la ultima recepţie a Academiei; alta vorbi despre *Don Juan* de Molière, reprezentat de curând la Teatrul Francez. Dar, arătându-şi nepoata cu o privire, doamna Dambreuse duse un deget la buze şi un zâmbet care îi scăpă dezminţi această austeritate.

Deodată, în faţă, sub cealaltă uşă, se ivi Martinon. Ea se ridică. El îi oferi braţul. Frédéric, ca să-l vadă continuându-şi galanteriile, traversă printre mesele de joc şi îi reîntâlni în salonul cel mare; doamna Dambreuse îşi părăsi numaidecât cavalerul şi stătu de vorbă familiar cu el.

Înţelegea de ce nu joacă, de ce nu dansează.

– În tinereţe eşti trist!

Apoi, îmbrăţişând cu o singură privire balul:

– Dealtfel, toate astea sunt plictisitoare! Cel puţin pentru unele firi!

Şi se oprea în faţa şirurilor de fotolii, împărţind ici si colo cuvinte amabile, în vreme ce bătrânii care aveau lornioane cu două. hulube veneau să-i facă curte. Îl prezentă câtorva pe Frédéric. Domnul Dambreuse îi atinse uşor cotul şi îl duse afară pe terasă.

Îl văzuse pe ministru. Lucrul nu era uşor. Înainte de a fi prezentat la Consiliul de Stat, trebuia să treacă un examen; Frédéric, cuprins de o încredere inexplicabilă, răspunse că ştia materiile.

Financiarul nu era surprins, după toate elogiile pe care i le adusese domnul Roque.

La auzul acestui nume, Frédéric o revăzu pe mica Louise, casa lui, odaia lui; şi îşi aduse aminte de nopţi asemenea acesteia, în care stătea la fereastră ascultând cum treceau căruţaşii. Amintirea tristeţilor lui îi duse gândul la doamna Arnoux; şi tăcea, mergând mai departe pe terasă. Ferestrele ridicau în mijlocul întunericului plăci lungi, roşii; zgomotul balului slăbea; trăsurile începeau să plece.

– Pentru ce, reluă domnul Dambreuse, ţii la Consiliul de Stat?

Şi afirmă, pe un ton de liberal, că funcţiile publice nu duceau la nimic, ştia el ceva despre asta; afacerile valorau mai mult. Frédéric obiectă că era greu să le înveţe.

– Eh, nu-i nimic, te-aş deprinde cu ele în puţină vreme.

Voia să-l asocieze la întreprinderile lui?

Tânărul zări, ca într-o străfulgerare, o avere uriaşă care avea să vină.

– Să intrăm în casă, spuse bancherul. Supezi cu noi, nu-i aşa?

Era ora trei, invitaţii plecau. În sufragerie o masă pusă îi aştepta pe obişnuiţii casei.

Domnul Dambreuse îl văzu pe Martinon şi, apropiindu-se da nevasta lui, o întrebă încet:

– Dumneata l-ai invitat?

Ea răspunse uscat:

– Da!

Nepoata nu era acolo. Băură foarte bine, râseră foarte tare şi glumele îndrăzneţe nu şocară, pentru că toţi simţeau acea uşurare care urmează după constrângerile cam lungi. Numai Martinon fu serios; refuză să bea şampanie din distincţie, dealtfel mlădios şi foarte politicos; pentru că domnul Dambreuse care avea pieptul îngust se plângea de o apăsare, se interesă de câteva ori de sănătatea lui; apoi îşi îndreptă ochii albăstrui către doamna Dambreuse.

Ea îi vorbi lui Frédéric, ca să afle care fete îi plăcuseră. El nu remarcase nici una, dealtfel prefera femeile de treizeci de ani.

– Poate că nu e rău! răspunse ea.

Apoi cum lumea îşi punea blănurile şi paltoanele, domnul Dambreuse îi spuse:

– Vino pe la mine una din dimineţile astea, vom sta de vorbă!

Martinon, la capul scării, aprinse un trabuc; şi pe când îl sugea, înfăţişa un profil atât de greoi, încât tovarăşul lui scăpă această frază:

– Ai un cap grozav, pe cuvântul meu!

– Capul ăsta a mai sucit câteva! răspunse tânărul magistrat, cu un aer şi convins şi jignit.

Când se culcă, Frédéric rezumă seara. Întâi toaleta lui (se observase de mai multe ori în oglinzi), de la croiala hainei până la funda pantofilor, nu lăsa nimic de dorit; vorbise cu oameni importanţi, văzuse de aproape femei bogate, domnul Dambreuse se purtase excelent cu el şi doamna Dambreuse aproape îmbietor. Îi cântări unul câte unul cele mai mici cuvinte, privirile, o mie de lucruri inanalizabile şi totuşi expresive. Ar fi fost minunat să aibă o asemenea amantă! Şi de ce nu, în definitiv? Nu era el mai puţin bine decât altul! Poate că nu era atât de mofturoasă. Apoi îşi aduse aminte de Martinon; şi, adormind, zâmbea de mila acestui băiat cumsecade.

Îl trezi gândul la Mareşală; cuvintele din scrisorica ei „începând de mâine seară" erau fără îndoială o întâlnire chiar pentru azi. Aşteptă până la ora nouă şi alergă la ea.

Cineva care urca scara înaintea lui închise uşa. Trase de clopoţel; Delphine veni să deschidă şi spuse că doamna nu e acasă.

Frédéric stărui, se rugă. Avea să-i comunice ceva foarte grav, numai un cuvânt. În sfârşit argumentul a zece franci izbuti şi fata îl lăsă singur în anticameră.

Rosanette se ivi. Era în cămaşă, cu părul despletit; şi, dând din cap, îi făcu de departe un gest larg cu amândouă braţele, care spunea că nu-l poate primi.

Frédéric coborî încet scara. Capriciul ăsta le întrecea pe toate celelalte. Nu înţelegea nimic.

În faţa odăiţei portarului îl opri domnişoara Vatnaz.

– Te-a primit?

– Nu!

– Te-a dat afară?

– De unde ştii?

– Se vede! Dar hai să ieşim! Mă înăbuş!

Îl duse în stradă. Gâfâia. Îi simţea braţul slab tremurând sub al lui. Deodată izbucni:

– Ah! ticălosul!

– Cine?

– Păi e el! El! Delmar!

Revelaţia asta îl umili pe Frédéric; întrebă:

– Eşti foarte sigură?

– Dacă îţi spun că l-am urmărit! strigă Vatnaz; l-am văzut intrând! Acum înţelegi? Dealtfel, trebuia să mă aştept; eu, în prostia mea, l-am dus la ea. Şi dacă ai şti, Doamne! L-am cules de pe drumuri, l-am hrănit, l-am îmbrăcat; şi toate demersurile mele la ziare! îl iubeam ca o mamă! – Apoi, cu un rânjet: Ah! domnului îi trebuie rochii de catifea! O afacere pentru el, vezi bine! Şi ea! Şi când te gândeşti că eu am cunoscut-o lenjereasă! Fără mine s-ar fi cufundat de douăzeci de ori în noroi! Dar am s-o înfund eu! Ah, da! Vreau să crape la spital! Lumea va afla tot!

Şi, ca un torent de lături care ia cu el murdăriile, furia ei făcu să treacă furtunos prin faţa lui Frédéric ruşinile rivalei sale.

– S-a culcat cu Jumilìac, cu Flacourt, cu Allard cel mic, cu Bertinaux, cu Saint-Valéry, ăla ciupit de vărsat. Nu! cu celălalt! Sunt doi fraţi, e totuna. Când avea încurcături, eu descurcam tot. Ce câştigam din asta? E atât de zgârcită! Şi pe urmă, cred că eşti de acord, era o amabilitate din partea mea s-o văd, pentru că, în sfârşit, nu facem parte din aceeaşi lume! Ce, eu sunt o târfă? Eu mă vând? Fără să mai pun la socoteală că e proastă ca o cizmă! Scrie categorie cu *th.* Dealtfel, se potrivesc, sunt o pereche bună; cu toate că el se intitulează artistic şi se crede un geniu! Dar, Doamne, dacă ar fi cel puţin inteligent, n-ar fi făcut o asemenea mârşăvie! Nu părăseşti o femeie superioară pentru o netrebnică! Până la urmă, puţin îmi pasă. A început să se urâţească! Nu pot să-l sufăr. Dacă l-aş întâlni, uite, l-aş scuipa în obraz. – Şi scuipă: Da, uite câtă importanţă îi dau acum! Şi Arnoux, hai? Nu e îngrozitor? A iertat-o de atâtea ori! Nu se poate închipui ce sacrificii a făcut! Ar trebui să-i sărute picioarele. E atât de generos, de bun!

Frédéric se bucura auzind-o defăimându-l pe Delmar. Îl acceptase pe Arnoux. Această perfidie a Rosanettei îi păru un lucru anormal, nedrept; şi, cucerit de emoţia fetei bătrâne, ajunsese să simtă un fel de înduioşare pentru Arnoux. Deodată se pomeni în faţa porţii lui; domnişoara Vatnaz îl făcuse, fără să-şi dea seama, să traverseze cartierul Poissonnière.

– Am ajuns, zise ea. Eu nu pot urca. Dar pe dumneata nu te împiedică nimic.

– Ce să fac aici?

– Să-i spui tot, la naiba!

Frédéric, desmeticindu-se într-o tresărire, înţelese ticăloşia la care era împins.

– Ei, ce faci? întrebă ea.

El ridică ochii spre etajul al doilea. Lampa doamnei Arnoux ardea. De fapt, nimic nu-l oprea să urce.

– Te aştept aici. Haide odată!

Porunca asta îl îngheţă cu totul. Spuse:

– Am să stau mult sus. Ai face mai bine să te întorci. Mâine am să vin la dumneata.

– Nu, nu! răspunse Vatnaz bătând din picior. Ia-l! Du-l! Fă-l să-i surprindă!

– Dar Delmar nu va mai fi acolo!

Ea plecă fruntea.

– Da, poate că e adevărat.

Şi rămase fără un cuvânt, în mijlocul străzii, între trăsuri; apoi, aţintindu-şi ochii de pisică sălbatică asupra lui, zise:

– Pot să mă bizui pe dumneata, nu-i aşa? La treabă. Pe mâine!

Frédéric, străbătând coridorul, auzi două voci care îşi răspundeau. Cea a doamnei Arnoux spunea:

– Nu minţi! Nu mai minţi!

Intră. Tăcură.

Arnoux mergea în sus şi-n jos şi doamna stătea pe scăunelul de lângă foc, foarte palidă, cu privirea fixă. Frédéric făcu o mişcare pentru a da înapoi. Arnoux îl apucă de mână, fericit de ajutorul care îi venea.

– Dar mă tem... spuse Frédéric.

– Rămâi! îi suflă Arnoux la ureche.

Doamna rosti:

– Trebuie să fii îngăduitor, domnule Moreau! Se întâmplă asemenea lucruri în căsnicii.

– Pentru că le născocim, zise vesel Arnoux. Femeile au trăsnăi! Aşa, de pildă, nevasta mea nu e rea. Nu, dimpotrivă. Ei bine, se distrează de un ceas să mă necăjească cu o grămadă de poveşti.

– Sunt adevărate! răspunse doamna Arnoux enervată. Pentru că, asta e, l-ai cumpărat.

– Eu?

– Da, chiar tu! De la *Magazinul persan.*

„Caşmirul", se gândi Frédéric.

Se simţea vinovat şi-i era frică. Ea adăugă imediat:

– Luna trecută, într-o sâmbătă, în 14.

– Ah! Chiar în ziua aceea eram la Creil! Aşa că vezi!

– Deloc! Pentru că în 14 am cinat la familia Bertin.

– În 14! făcu Arnoux, ridicând ochii ca pentru a căuta o dată.

– Şi vânzătorul care ţi l-a vândut era un blond!

– Parcă îmi pot aduce aminte de vânzător!

– A scris totuşi, sub dictarea ta, adresa: Strada Laval, 18.

– De unde ştii? spuse Arnoux uluit.

Ea ridică din umeri.

– Oh, e foarte simplu: m-am dus să-mi dau caşmirul la reparat şi un şef de raion mi-a spus că tocmai expediase unul la fel la doamna Arnoux.

– E vina mea dacă există pe acea stradă o doamnă Arnoux?

– Da, dar nu Jacques Arnoux, spuse ea.

Atunci el începu să bată câmpii, susţinând că e nevinovat. Era o greşeală, o întâmplare, unul dintre acele lucruri inexplicabile, care se petrec uneori. Oamenii nu trebuie osândiţi numai pe simple bănuieli, pe indicii vagi; şi cită exemplul nefericitului Lesurques.

– În sfârşit, eu spun că te înşeli! Vrei să-ţi dau cuvântul meu?

– Nu o nevoie!

– De ce?

Ea îl privi în faţă, fără să-i spună nimic: apoi întinse mâna, luă caseta de argint de pe cămin şi îi arătă o factură larg deschisă.

Arnoux se înroşi până la urechi şl trăsăturile lui descompuse se umflară.

– Eh, ce mai spui?

– Dar... răspunse el încet, ce dovedeşte asta?

– Ah! spuse ea cu o intonaţie ciudată în glas, în care era şi durere, şi ironie. Ah!

Arnoux ţinea hârtia în mâini şi o răsucea, nedezlipindu-şi ochii de pe ea, de parcă trebuia să găsească acolo soluţia unei probleme grele.

– Da, da, da, mi-aduc aminte, zise el în sfârşit. Era un comision. – Dumneata, Frédéric, trebuie să ştii.

– Frédéric tăcea. Un comision cu care eram însărcinat... de... de moş Oudry.

– Şi pentru cine?

– Pentru amanta lui!

– Pentru a dumitale! strigă doamna Arnoux, ridicându-se drept în picioare.

– Îţi jur...

– Nu începe iar! Ştiu tot!

– Ah! foarte bine! Va să zică sunt spionat!

Ea răspunse rece:

– Asta îţi răneşte, poate, delicateţea?

– Dacă te înfurii, spuse Arnoux căutându-şi pălăria, nu mai e cu putinţă să judecăm lucrurile cum trebuie!

Apoi, cu un suspin adânc:

– Să nu te însori, dragă prietene, nu, crede-mă pe mine!

Şi o luă din loc, având nevoie să ia aer.

Atunci se făcu o tăcere adâncă; şi totul, în apartament, păru mai nemişcat. Un cerc luminos deasupra lămpii cu ulei albea plafonul, în vreme ce în colţuri umbra se întindea ca nişte voaluri negre suprapuse; se auzeau tictacul pendulei şi trosnetele focului.

Doamna Arnoux se aşezase la loc, la celălalt capăt al căminului, în fotoliu; îşi muşca buzele tremurând; mâinile i se ridicară, îi scăpă un suspin, plângea.

El se aşează pe scăunel; şi, cu o voce mângâietoare, cum vorbeşti cu cineva bolnav:

– Nu te îndoieşti că împărtăşesc...?

Ea nu răspunse nimic. Dar îşi continuă cu voce tare gândurile:

– Îl las destul de liber! N-avea nevoie să mintă!

– Desigur, spuse Frédéric.

Era o consecinţă a obiceiurilor lui, fără îndoială, nu se gândise la asta, şi poate că în lucruri mai grave...

– Ce vezi mai grav?

– Oh, nimic!

Frédéric se înclină, cu un zâmbet de supunere. Arnoux avea totuşi unele calităţi; îşi iubea copiii.

– Ah! şi face totul pentru a-i ruina!

Asta venea din firea lui prea amabilă; pentru că, de fapt, era un băiat bun. Ea exclamă:

– Dar ce înseamnă un băiat bun?

Frédéric îl apăra aşa, în cel mai vag chip pe care îl putea găsi, şi plângând-o pe ea, se bucura în acelaşi timp, se desfăta în fundul sufletului. Avea să se refugieze la el, din răzbunare sau din nevoie de afecţiune. Speranţa, crescută nemăsurat, îi întărea dragostea.

Niciodată nu-i păruse atât de cuceritoare, atât de profund frumoasă. Din vreme în vreme o răsuflare îi ridica pieptul; ochii ei ficşi păreau dilataţi de o viziune interioară şi gura îi rămânea întredeschisă, ca şi cum şi-ar fi dat sufletul. Uneori îşi apăsa tare batista pe ea; el ar fi vrut bucăţica aceea de pânză, udă de lacrimi. Se uita fără să vrea la patul din fundul alcovului, închipuindu-şi capul ei pe pernă; şi vedea acest lucru atât de bine, încât se stăpânea să n-o ia în braţe. Ea îşi închise pleoapele, domolită, nemişcată. Atunci veni mai aproape şi, aplecat asupra ei, îi cerceta lacom chipul. Un zgomot de ghete răsună pe culoar, era celălalt. Îl auziră închizând uşa odăii lui. Frédéric o întrebă cu un semn pe doamna Arnoux dacă trebuie să se ducă acolo.

Ea răspunse „da" în acelaşi chip; şi acest mut schimb de gânduri era ca un consimţământ, ca un început de adulter.

Arnoux, gata să se culce, îşi descheia redingota.

– Eh, cum îi merge?

– Oh, mai bine! spuse Frédéric. Are să-i treacă!

Dar Arnoux era necăjit.

– N-o cunoşti! Acum are nervi!... Dobitocul de vânzător! Uite ce înseamnă să fii prea bun. Dacă nu i-aş fi dat blestematul acela de şal Rosanettei!

– Să nu regreţi nimic! Îţi e peste măsură de recunoscătoare!

– Crezi?

Frédéric nu se îndoia. Dovada era că îl coneendiase pe moş Oudry.

– Ah! biata puicuţă!

Şi, în preaplinul emoţiei lui, Arnoux vru să alerge la ea.

– Nu te osteni! Eu vin de acolo. E bolnavă!

– Cu atât mai mult!

Îşi îmbrăcă repede redingota şi lua sfeşnicul. Frédéric se blestemă pentru prostia lui şi-i dovedi că trebuie, din decenţă, să rămână în seara aceea lângă nevastă-sa. N-o putea părăsi, n-ar fi fost bine.

– În adevăr, ai face o greşeală! Acolo nu-i nici o grabă. Ai să te duci mâine! Hai! Fă asta pentru mine.

Arnoux puse sfeşnicul jos şi îi spuse, sărutându-l:

– Dumneata eşti bun!

III

Atunci începu pentru Frédéric o existenţă nenorocită. Fu parazitul casei.

Dacă cineva nu se simţea bine, venea de trei ori pe zi să ceară veşti, se ducea la acordorul de piane, născocea mii de atenţii; şi îndura cu un aer mulţumit îmbufnările domnişoarei Marthe şi mângâierile tânărului Eugene, care îi trecea totdeauna mâinile murdare peste obraz. Lua parte la cina în care domnul şi doamna, unul în faţa celuilalt, nu schimbau un cuvânt sau în care Arnoux îşi enerva nevasta cu observaţii obraznice. După ce se sfârşea masa, se juca în odaie cu fiul lui, se ascundea îndărătul mobilelor sau îl ducea în spate mergând în patru labe ca Bearnezul. În sfârşit pleca şi ea începea veşnicul subiect de văicăreală: Arnoux.

N-o indigna purtarea lui urâtă, ci părea că suferă în orgoliul său şi lăsa să i se vadă repulsia pentru acest om lipsit de delicateţe, de demnitate, de onoare.

– Sau mai curând e nebun! spunea ea.

Frédéric îi solicita cu dibăcie mărturisirile. În curând, îi cunoscu toată viaţa.

Părinţii ei erau nişte mici-burghezi din Chartres. Într-o zi, Arnaux desena pe malul râului (în vremea aceea se credea pictor), o văzuse când ieşea din biserică şi o ceruse în căsătorie; nu şovăiseră, din pricina averii lui. Dealtfel, o iubea nebuneşte! Ea adăugă:

– Doamne, mă iubeşte încă! În felul lui!

În primele luni călătoriseră în Italia.

Arnoux, cu tot entuziasmul lui în faţa peisajelor şi a capodoperelor, nu făcuse decât să se vaite de vin şi să organizeze picnicuri cu englezi, ca să se distreze. Câteva tablouri revândute bine îl împinseseră spre negustoria de artă. Pe urmă îl pasionă o manufactură de faianţă. Acum îl ispiteau alte afaceri, şi, devenind din ce în ce mai vulgar, dobândea obiceiuri grosolane, costisitoare. Îi reproşa mai puţin viciile decât toate celelalte acţiuni. Nu se mai putea petrece nici o schimbare şi nenorocirea ei era fără leac.

Frédéric spunea că şi existenţa lui era ratată.

Totuşi era destul de tânăr. De ce să fie disperat? Îi dădea sfaturi bune: „Munceşte! Însoară-te!" El răspundea cu zâmbete amare căci, în loc să spună adevăratul motiv al necazurilor lui simula un altul, sublim, jucând puţin pe Antony[36] damnatul, – limbaj care dealtfel nu-i denatura complet gândirea.

Acţiunea, la anumiţi oameni, e cu atât mai impracticabilă cu cât dorinţa e mai mare. Neîncrederea în ei înşişi îi încurcă, teama de a displace îi înspăimântă; dealtfel, afecţiunile adânci seamănă cu femeile cinstite; le e teamă să fie descoperite şi trec prin viaţă cu ochii plecaţi.

Cu toate că o cunoştea mai bine pe doamna Arnoux (poate chiar din pricina asta), era şi mai laş decât odinioară. Îşi jura în fiecare dimineaţă să fie îndrăzneţ. Îl împiedica o pudoare de neînvins; şi nu se putea conduce după nici un exemplu, pentru că ea se deosebea de celelalte. O aşezase, prin forţa viselor lui, în afara condiţiilor omeneşti. Se simţea, lângă ea, mai puţin însemnat pe pământ decât firele de mătasa care cădeau de sub foarfecele ei.

Apoi se gândea la lucruri monstruoase, absurde, ca de pildă să o surprindă noaptea, folosind chei false – pentru că orice îi părea mai uşor decât a-i înfrunta dispreţul.

Dealtfel, copiii, cele două servitoare, aşezarea odăilor, erau obstacole de neînvins. Deci se hotărî s-o aibă numai el şi să se ducă să trăiască împreună foarte departe, în adâncul unei singurătăţi; căuta chiar pe care lac destul de albastru, pe marginea cărei plăji destul de calde, dacă va fi Spania, Elveţia sau Orientul; şi, alegând anume zilele în care ea părea mai iritată, îi spunea că ar trebui să plece de acolo, să născocească un mijloc, şi că nu vedea altul decât o despărţire. Dar, din dragoste pentru copii, ea n-ar fi ajuns niciodată la o asemenea soluţie extremă. Atâta virtute îi sporea respectul.

Îşi petrecea după-mesele gândindu-se la vizitele din ajun, dorind-o pe cea de seară. Când nu cina la ei, la ora noua, se posta în colţul străzii, şi imediat ce Arnoux trăgea după el poarta mare, Frédéric urca iute cele două caturi şi o întreba pe servitoare cu un aer nevinovat:

– Domnul e acasă?

Apoi se prefăcea surprins că nu-l găseşte.

Adesea, Arnoux se întorcea pe neaşteptate. Atunci trebuin să-l urmeze într-o cafenea mică din strada

Sainte-Anne, pe care o frecventa acum Regimbart.

Cetăţeanul începea prin a rosti o nouă plângere împotriva Coroanei. Apoi stăteau de vorba, aruncându-şi ocări prieteneşte; căci fabricantul îl socotea pe Regimbart un gânditor de mare clasă şi, necăjit când vedea cum se irosesc atâtea merite, îl tachina asupra lenii lui. Cetăţeanul îl credea pe Arnoux plin de inimă şi de imaginaţie, dar hotărât prea imoral; aşa că se purta cu el fără cea mai mică îngăduinţă şi refuza chiar să cineze la el, pentru că „ceremonia" îl plictisea.

Uneori, în clipa despărţirii, Arnoux era cuprins de o foame violentă. „Avea nevoie" să mănânce o omletă sau mere coapte; şi mâncarea negăsindu-se niciodată în local, trimitea să i se aducă. Aşteptau. Regimbart nu pleca şi până la urmă, bombănind, accepta ceva.

Cu toate astea era mohorât, pentru că stătea ceasuri întregi în faţa aceluiaşi pahar pe jumătate plin. Cum Providenţa nu conducea lucrurile după ideile lui, începuse să fie ipohondru, nu mai voia nici să citească ziarele şi răcnea numai când auzea numele Angliei. Odată, în legătură cu un chelner care servea prost, strigă:

– Parcă nu ne jigneşte destul străinătatea!

În afară de aceste crize, stătea tăcut, meditând „o lovitură fără greş care să facă să explodeze toată şandramaua".

În vreme ce era pierdut în aceste gânduri, Arnoux, cu o voce monotonă şi privirea puţin beată, povestea anecdote extraordinare în care el excelase totdeauna, datorită îndrăznelii lui; iar Frédéric (asta ţinea fără îndoială de nişte asemănări adânci), simţea un fel de atracţie pentru el. Se mustra pentru slăbiciunea asta, găsind că, dimpotrivă, ar fi trebuit să-l urască.

Arnoux i se plângea de proasta dispoziţie a nevestei lui, de încăpăţânare, de prejudecăţile ei nedrepte. Altădată nu era aşa.

– În locul dumitale, spunea Frédéric, i-aş face o pensie şi aş trăi singur.

Arnoux nu răspundea nimic; şi, după o clipă, începea s-o laude. Era bună, devotată, inteligentă, virtuoasă; apoi, trecând la calităţile ei trupeşti, risipea revelaţii, cu inconştienţa celor care îşi expun comorile în hanuri.

O catastrofă îi strică echilibrul.

Intrase, ca membru în consiliul de supraveghere, într-o companie de caolin. Dar, încrezându-se în tot ceea ce i se spunea, semnase rapoarte inexacte şi aprobase, fără să verifice, inventariile anuale frauduloase întocmite de gerant. Dar compania se prăbuşise şi Arnoux, răspunzător din punct de vedere civil, fusese condamnat, împreună cu ceilalţi, la garanţia despăgubirilor, ceea ce-i aducea o pierdere de aproape treizeci de mii de franci, agravată de motivele judecăţii.

Frédéric află asta dintr-un ziar şi se repezi în strada Paradis.

Fu primit în odaia doamnei. Era la ceasul micului dejun. O măsuţă de lângă foc era încărcată cu boluri de cafea cu lapte. Pe covor zăceau papuci, pe fotolii veştminte. Arnoux, în izmene şi cu o vestă de tricou, avea ochii roşii şi părul ciufulit; micuţul Eugene plângea din pricina oreionului, ronţăindu-şi tartina; sora lui mânca liniştită; doamna Arnoux, puţin mai palidă decât de obicei, îi servea pe toţi trei.

– Ei, zise Arnoux suspinând din greu, ştii! – Şi cum Frédéric făcu un gest de compătimire – asta e! Am fost victima încrederii mele!

Apoi tăcu; era atât de copleşit, încât dădu la o parte mâncarea. Doamna Arnoux îşi înălţă ochii şi ridică din umeri. El îşi trecu mâinile peste frunte.

– De fapt, nu sunt vinovat. N-au să-mi reproşeze nimic. E o nenorocire! Am să ies din ea! Ah, ce să-i faci, cu atât mai rău!

Şi muşcă dintr-o brioşă, ascultând dealtfel de rugăminţile nevestei lui.

Seara, vru să cineze numai cu ea, singuri, într-o odaie separată, la *Maison d'Or*. Doamna Arnoux nu înţelese nimic din pornirea asta sufletească şi chiar fu jignită că era tratată ca o femeie uşoară. Asta era, dimpotrivă, din partea lui Arnoux o dovadă de afecţiune. Apoi, pentru că se plictisea, se duse să se distreze la Mareşală.

Până acum i se trecuseră cu vederea multe lucruri, datorită caracterului lui plăcut. Procesul îl clasă printre oamenii compromişi. Casa lui fu înconjurată de singurătate.

Frédéric, dintr-o datorie de onoare, crezu că trebuie să-i frecventeze mai mult decât oricând. Cumpără o lojă la Italieni şi îi duse acolo în fiecare săptămână. Totuşi, se aflau în acea perioadă în care, în căsniciile destrămate, rezultatul concesiilor făcute e o oboseală de neînvins, care face existenţa greu de suportat. Doamna Arnoux se stăpânea să nu izbucnească. Arnoux se întuneca; şi imaginea acestor doi oameni nenorociţi îl întrista pe Frédéric.

Ea îl însărcinase, pentru că avea încredere în el, să se intereseze de afacerile ei. Dar îi era ruşine, suferea să cineze la Arnoux, râvnind la nevasta lui. Totuşi continua, găsind ca scuză faţă de el însuşi faptul că

trebuia s-o apere şi că avea să se ivească un prilej de a-i fi util.

La opt zile după bal, îi făcuse o vizită domnului Dambreuse. Financiarul îi oferise o duzină de acţiuni în întreprinderea lui de huilă; Frédéric nu mai dăduse pe acolo. Deslauriers îi trimitea scrisori; le lăsa fără răspuns. Pellerin îl chemase să vină să vadă portretul; îl refuza totdeauna. Îi cedă totuşi lui Cisy, care îl pisa să-i facă cunoştinţă cu Rosanette.

Ea îl primi foarte drăguţ, dar fără să-i mai sară de gât, ca altădată. Tovarăşul lui fu foarte fericit că era admis la o desfrânată şi mai ales că stătea de vorbă cu un actor: Delmar era acolo.

O dramă în care jucase pe-un ţăran ce-i ţine o lecţie lui Ludovic al XIV-lea şi profetizează anul '89 îl scosese atât de mult în evidenţă, încât i se fabrica necontenit acelaşi rol; şi funcţia lui consta acum în a batjocori monarhii tuturor ţărilor. Berar englez, îl ocăra pe Carol I; student la Salamanca, îl blestema pe Filip al II-lea; ba chiar tată simţitor, se înfuria împotriva doamnei de Pompadour! Copiii îl aşteptau la uşa culiselor ca să-l vadă; şi biografia lui, vândută în antracte, îl zugrăvea îngrijindu-şi mama bătrână, citind Evanghelia, dând ajutor bolnavilor, în sfârşit, în culorile unui sfânt Vincent de Paul amestecat cu un Brutus şi cu Mirabeau. Se spunea „Delmar al nostru!" Avea o misiune, devenea Hristos.

Toate astea o fascinaseră pe Rosanette; şi se descotorosise de moş Oudry fără să-i mai pese de nimic, pentru că nu era lacomă.

Arnoux, care o cunoştea, profitase îndelung de asta, ca s-o întreţină cu puţină cheltuială; moşneagul venise şi avuseseră grijă toţi trei să nu se explice cu sinceritate. Apoi Arnoux închipuindu-şi că ea îl îndepărtase pe celălalt numai pentru el, îi mărise pensia. Dar cererile ei se înnoiau inexplicabil de des, de vreme ce ducea o viaţă mai puţin costisitoare. Vânduse până şi caşmirul, ţinând, după cum spunea ea, să achite nişte datorii vechi; şi el dădea mereu, ea îl vrăjea, abuza fără milă de el. Facturile, hârtiile timbrate plouau în casă. Frédéric simţea o criză apropiată.

Într-o zi se duse s-o vadă pe doamna Arnoux. Ieşise. Domnul lucra jos, în magazin.

În adevăr Arnoux, în mijlocul vaselor lui de porţelan, încerca să *păcălească* nişte tineri căsătoriţi, burghezi din provincie. Vorbea despre strunjire şi despre tragerea la roata de mână, despre glazura crăpată şi lustruită; ceilalţi, nevrând să aibă aerul că nu pricep nimic, făceau semne de aprobare şi cumpărau.

Când clienţii ieşiră, povesti că avusese de dimineaţă o mică ceartă cu nevastă-sa. Ca să prevină orice observaţii asupra cheltuielilor, îi spusese că Mareşala nu mai era amanta lui.

– I-am spus chiar că e a dumitale.

Frédéric se înfurie; dar mustrările puteau să-l dea pe faţă; îngână:

– Ah, ai făcut tău, ai făcut foarte rău!

– Ce-ţi pasă? spuse Arnoux. Cu ce te dezonorezi dacă treci drept amantul ei? Eu sunt! N-ai fi măgulit să fii?

Spusese ea ceva? Era o aluzie? Frédéric se grăbi să răspundă:

– Nu! Deloc! Dimpotrivă!

– Şi-atunci?

– Da, adevărat! Nu-i nimic.

Arnoux continuă:

– De ce nu mai vii acolo? Frédéric îi făgădui să vină iar.

– Ah! Uitam! Ar trebui... vorbind despre Rosanette... să scapi o vorbă în faţa nevesti-mi... nu ştiu ce, ai să găseşti dumneata... ceva care s-o convingă că eşti amantul ei. Îţi cer asta ca pe un serviciu, da?

Tânărul, drept orice răspuns, făcu o strâmbătură echivocă. Această calomnie îl pierdea. Se duse în aceeaşi seară la ea şi jură că afirmaţia lui Arnoux era falsă.

– Adevărat?

Părea sincer; ea respiră adânc şi îi spuse „Te cred", cu un zâmbet luminos. Apoi plecă fruntea şi, fără să-l privească:

– Dealtfel, nimeni n-are nici un drept asupra dumitale.

Nu ghicea nimic şi îl dispreţuia, pentru că nu se gândea că o poate iubi atât încât să-i fie credincios. Frédéric, uitându-şi încercările pe lângă cealaltă, găsea că această îngăduinţă e jignitoare.

Apoi ea îl rugă să se ducă uneori la „femeia aceea", ca să vadă puţin despre ce e vorba.

Arnoux sosi acasă şi, după cinci minute, vru să-l ia la Rosanette.

Situaţia devenea de neîndurat.

Fu abătut de la ea de o scrisoare a notarului care trebuia să-i trimită a doua zi cincisprezece mii de franci; şi ca să-şi repare neglijenţa faţă de Deslauriers, se duse să-i spună numaidecât vestea asta bună.

Avocatul locuia în strada Trois-Maries, la etajul al cincilea, deasupra unei curţi. Biroul lui, o odaie mică, pardosită cu piatră, rece, tapetată cu hârtie cenuşie, avea drept podoabă principală o medalie de aur,

premiul lui la doctorat, prinsă într-o ramă de abanos rezemată de oglindă. O bibliotecă de acaju închidea sub geamuri vreo sută de volume. Biroul, acoperit cu marochin, era aşezat în mijlocul încăperii. Patru fotolii vechi de catifea verde ocupau colţurile şi în cămin ardeau talaşi; şi se afla şi un buştean gata să fie aprins când s-ar fi auzit soneria. Era ora la care dădea consultaţii; avocatul avea o cravată albă.

Vestea celor cincisprezece mii de franci (fără îndoială că nu se mai bizuia pe ei) îi pricinui un rânjet de plăcere.

– E bine, dragul meu, e bine, e foarte bine!

Aruncă lemne în foc, se aşeză iar şi vorbi numaidecât despre ziar. Primul lucru care trebuia făcut era să se descotorosească de Hussonnet.

– Dobitocul ăsta mă oboseşte! Cât priveşte faptul de a sluji o opinie, lucrul cel mai echitabil, după mine, şi cel mai important, e de a nu avea nici una.

Frédéric păru mirat.

– Dar fără îndoială! Ar fi timpul să tratăm ştiinţific Politica. Bătrânii din secolul al XVIII-lea începeau s-o trateze aşa, când Rousseau, literaţii, au introdus în ea filantropia, poezia şi alte mofturi, spre marea bucurie a catolicilor; alianţă firească dealtfel, de vreme ce reformatorii moderni (o pot dovedi) cred toţi în Revelaţie. Dar dacă oficiezi liturghii pentru Polonia, dacă în locul Dumnezeului dominicanilor, care era un călău, iei Dumnezeul romanticilor, care e un tapiţer; dacă, în sfârşit, nu ai o concepţie mai largă despre absolut decât străbunii tăi, monarhia are să răzbată sub formele tale republicane, şi boneta ta roşie nu va fi niciodată altceva decât o tichie preoţească! Numai că regimul celular va înlocui tortura, ocara adusă Religiei sacrilegiul, concertul european Sfânta Alianţă; şi, în această frumoasă ordine pe care o admirăm, făcută din dărâmăturile epocii Ludovic al XIV-lea, din ruine voltairiene, cu spoială imperială deasupra şi fragmente de constituţie engleză, vom vedea consiliile municipale încercând să-l jignească pe primar, consiliile generale pe prefectul lor, camerele pe rege, presa puterea, administraţia pe toată lumea! Dar sufletele bune se extaziază în faţa Codului civil, operă fabricată, orice s-ar spune, într-un spirit meschin, tiranic; căci legislatorul, în loc să-şi facă meseria care e aceea de a regulariza obiceiul, a pretins să modeleze societatea ca un Licurg! De ce legea îl stânjeneşte pe tatăl de familie când e vorba de testament? De ce împiedică vinderea forţată a imobilelor? De ce pedepseşte vagabondajul ca pe un delict, când n-ar trebui să fie nici măcar o contravenţie? Şi mai sunt şi altele! Le cunosc! Aşa că am să scriu un mic roman cu titlul: *Istoria ideii de justiţie*, care va avea haz! Dar mi-e grozav de sete! Şi ţie?

Se aplecă peste fereastră şi-i strigă portarului să se ducă să aducă groguri de la cârciumă.

– În rezumat, văd trei partide... nu! trei grupuri – dintre care nici unul nu mă interesează: cei care au, cei care nu mai au şi cei care încearcă să aibă. Dar toţi sunt de acord în idolatria imbecilă a Autorităţii! De pildă: Mably sfătuieşte ca filosofii să fie împiedicaţi să-şi publice doctrinele; domnul Wronski, geometru, numeşte cenzura în limbajul său: „represiunea critică a spontaneităţii speculative"; moş Enfantin îi binecuvântează pe Habsburgi „că au trecut peste Alpi o mână apăsătoare ca să comprime Italia"; Pierre Leroux vrea să impună un orator şi Louis Blanc înclină spre o religie de stat, în asemenea măsură râvneşte la un guvernământ poporul ăsta de vasali! Şi totuşi nici unul nu e legal, cu toate eternele lor principii. Dar *principiu* însemnând origine, trebuie să te raportezi totdeauna la o revoluţie, la un act să violenţă, la un fapt tranzitoriu. Aşa fiind, principiul guvernământnlui nostru este suveranitatea naţională, înţeleasă în forma parlamentară, cu toate că parlamentul nu e de acord! Dar cu ce e mai sfântă suveranitatea poporului decât dreptul divin? Şi una, şi cealaltă sunt două ficţiuni! Destulă metafizică, gata cu fantomele! Nu e nevoie de dogme ca să mături străzile! Se va spune că răstorn societatea! Ei şi? care ar fi răul? E frumoasă, în adevăr, societatea ta!

Frédéric ar fi avut multe lucruri de răspuns. Dar, văzându-l departe de teoriile lui Sénécal, era plin de îngăduinţă. Se mulţumi să-i răspundă că un asemenea sistem i-ar face să fie urâţi de toată lumea.

– Dimpotrivă, pentru că vom da fiecărui partid o chezăşie de ură împotriva vecinului lui, toţi vor conta pe noi. Ai să te pui pe treabă şi ai să ne faci critica transcendentă!

Trebuiau atacate ideile acceptate, Academia, Şcoala Normală, Conservatorul, Comedia Franceză, tot ce semăna a instituţie. Prin asta vor da un ansamblu de doctrină Revistei lor. Apoi, după ce aceasta va fi bine închegată, ziarul va deveni deodată cotidian; atunci vor ataca persoane.

– Şi vom fi respectaţi, fii sigur!

Deslauriers îşi atingea vechiul vis: să fie redactor-şef, adică fericirea inexprimabilă de a-i dirija pe alţii, de a tăia în plin din articolele lor, de a le comanda, de a-i refuza. Ochii îi sclipeau sub ochelari, se înflăcăra şi bea păhărel după păhărel, maşinal.

– Va trebui să dai un dineu o dată pe săptămână. E indispensabil, chiar dacă ar fi să-ţi cheltuieşti jumătate din venit! Lumea va vrea să vină, va fi un centru pentru ceilalţi, o pârghie pentru tine şi mânuind

opinia de la cele două capete, literatura şi politica, înainte de şase luni, ai să vezi, vom avea o situaţie de frunte în Paris.

Ascultându-l, Frédéric avea o senzaţie de întinerire, ca un om care, după ce a stat îndelung într-o odaie, e dus la aer curat. Entuziasmul acesta îl cucerea.

– Da, am fost un leneş, un dobitoc; ai dreptate!

– Bravo! strigă Deslauriers. Îl regăsesc pe Frédéric al meu.

Apoi, punându-i pumnul sub fălci:

– Ah! m-ai făcut să sufăr. N-are a face! Tot te iubesc.

Stăteau în picioare şi se priveau, înduioşaţi şi unul şi celălalt, şi gata să se îmbrăţişeze.

O bonetă de femeie se ivi în pragul anticamerei.

– Ce cauţi aici? spuse Deslauriers. Era domnişoara Clémence, ibovnica lui.

Ea răspunse că, trecând din întâmplare prin faţa casei lui, nu se putuse împotrivi dorinţei de a-l vedea şi, ca să ia o gustare împreună, îi aducea nişte prăjiturele, pe care le puse pe masă.

– Ia aminte la hârtiile mele! spuse acru avocatul. Dealtfel, asta e a treia oară când îţi interzic să vii în timpul consultaţiilor.

Ea voi să-l sărute.

– Bine! Du-te! Şterge-o!

O respingea. Ea suspină din adânc.

– Ah! până la urmă mă plictiseşti!

– Pentru că te iubesc!

– Nu cer să fiu iubit, ci să fiu slujit!

Cuvântul ăsta atât de aspru opri lacrimile Clémencei. Se aşeză în faţa ferestrei şi rămase nemişcată, cu fruntea lipită de geam. Atitudinea şi tăcerea ei îl enervau pe Deslauriers.

– Când ai să isprăveşti, ai să-ţi comanzi caleaşca, nu-i aşa?

Ea se întoarse tresărind.

– Mă alungi!

– Exact!

Ea îşi aţinti marii ochi albaştri asupra lui pentru o ultimă rugăminte, fără îndoială, apoi îşi încrucişă cele două capete ale tartanului, mai aşteptă un minut şi plecă.

– Ar trebui s-o chemi înapoi, zise Frédéric.

– Fugi de-aici!

Şi, cum avea nevoie să iasă, Deslauriers trecu în bucătărie, care era şi cabinetul lui de toaletă. Pe pardoseala de piatră, lângă o pereche de ghete, se aflau resturile unui prânz sărăcăcios, iar într-un colţ erau făcute sul o saltea şi o cuvertură.

– Asta îţi demonstrează, zise el, că primesc puţine marchize! Te lipseşti uşor de ele, ah, şi de celelalte la fel. Cele care nu costă nimic îţi iau timpul; asta înseamnă bani sub altă formă: or, eu nu sunt bogat. Şi pe urmă toate sunt atât de proaste! Atât de proaste! Tu poţi sta de vorbă cu o femeie?

Se despărţiră la colţ, la Pont-Neuf.

– Aşa, ne-am înţeles! Mi-aduci chestia aia mâine, de cum o vei avea.

– Ne-am înţeles! spuse Frédéric.

A doua zi, când se trezi, primi prin poştă un bon de cincisprezece mii de franci către Bancă.

Bucăţica asta de hârtie reprezenta cincisprezece saci mari de bani; şi îşi spuse că, având, o asemenea sumă, ar putea mai întâi să-şi păstreze trăsura trei ani, în loc s-o vândă, cum avea să fie silit în curând, sau să-şi cumpere două armuri frumoase incrustate pe care le văzuse pe cheiul Voltaire, şi încă o mulţime de lucruri, picturi, cărţi, şi câte buchete de flori, daruri pentru doamna Arnoux! În sfârşit, orice ar fi meritat mai mult decât să rişte, decât să piardă atâţia bani cu acel ziar! Deslauriers îi părea îngâmfat, insensibilitatea lui din ajun îi răcea sentimentele şi Frédéric se lăsa copleşit de aceste remuşcări, când fu surprins să-l vadă intrând pe Arnoux – care se aşeză pe marginea patului, greoi, ca un om doborât.

– Ce s-a întâmplat?

– Sunt pierdut.

Trebuia să plătească chiar în ziua aceea, la biroul domnului Beauminet, notar din strada Sainte-Anne, optsprezece mii de franci, împrumutaţi de un anume Vanneroy.

– E o nenorocire inexplicabilă! Şi cu toate astea i-am dat o ipotecă ce-ar trebui să-l liniştească! Dar el mă ameninţă cu o acţiune executorie dacă nu e plătit în după-masa asta, acum!

– Şi atunci?

– Atunci, e simplu. Are să-mi exproprieze imobilul. Primul afiş judiciar mă ruinează, asta e! Ah! dacă

aş găsi pe cineva care să-mi avanseze suma asta blestemată, ar lua locul lui Vanneroy şi aş fi salvat! Nu cumva o ai, din întâmplare?

Mandatul rămăsese pe masa de noapte, lângă o carte. Frédéric ridică volumul şi-l puse deasupra, răspunzând:

– Oh, Doamne, nu, dragă prietene!

Dar îl durea să-l refuze pe Arnoux.

– Cum, nu găseşti pe nimeni care ar vrea...?

– Pe nimeni! Şi când te gândeşti că peste opt zile am de făcut încasări! Mi se datorează poate... cincizeci de mii de franci la sfârşitul lunii!

– Nu-i poţi ruga pe indivizii care îţi datorează să dea înainte?

– Ah! ba da!

– Dar ai oarecare valori, acţiuni?

– Nimic!

– Ce e de făcut? spuse Frédéric.

– Asta mă întreb şi eu, continuă Arnoux.

Tăcu şi se plimbă în sus şi în jos prin odaie.

– Nu pentru mine, Doamne! Dar pentru copiii mei, pentru biata mea nevastă!

Apoi, rostind răspicat fiecare cuvânt:

– În sfârşit... voi fi tare.... am să părăsesc tot.... şi mă voi duce să-mi caut norocul... nu ştiu unde!

– Cu neputinţă! strigă Frédéric.

Arnoux răspunse cu un aer liniştit:

– Cum vrei să trăiesc acum la Paris?

Urmă o lungă tăcere.

Frédéric începu să spună:

– Cînd ai da înapoi aceşti bani?

Nu că i-ar fi avut; dimpotrivă. Dar nimic nu-l împiedică să vadă prieteni, să facă demersuri. Îşi sună slujitorul ca să se îmbrace. Arnoux îi mulţumea.

– Optsprezece mii de franci îţi trebuie, nu-i aşa?

– Oh! m-aş mulţumi şi cu şaisprezece mii! Pentru că aş realiza eu două mii cinci sute, trei mii cu argintăria, dacă totuşi Vanneroy mă îngăduie pâna mâine; şi, ţi-o repet, poţi s-o afirmi, s-o juri celui care mă va împrumuta că în opt zile, poate chiar în cinci sau şase, banii vor fi restituiţi. Dealtfel, ipoteca garantează. Aşa că nu e nici o primejdie, înţelegi?

Frédéric îl asigură că înţelegea şi că avea să iasă numaidecât.

Rămase acasă, blestemându-l pe Deslauriers, pentru că voia să se ţină de cuvânt şi în acelaşi timp să-l îndatoreze pe Arnoux.

„Dacă m-aş adresa domnului Dambreuse? Dar sub ce pretext să cer bani? Eu sunt cel care trebuie să-i duc lui bani pentru acţiunile de huilă! Ah! ducă-se învârtindu-se cu acţiunile lui! Nu le datorez!"

Şi Frédéric se felicita pentru independenţa lui, de parcă i-ar fi refuzat un serviciu domnului Dambreuse.

„Ei lasă, îşi spuse el pe urmă, de vreme ce pierd în partea asta... pentru că aş putea cu cincisprezece mii să câştig o sută de mii! La Bursă, aşa cum se vede câteodată... De vreme ce nu mă achit faţă de unul, nu sunt liber?... Eh, şi dacă Deslauriers ar mai aştepta! – Nu, nu, e rău, hai, să mă duc!"

Se uită la pendulă.

„Eh, nu-i nici o grabă! Banca nu se închide decât la ora cinci."

Şi, la patru şi jumătate, după ce luase banii:

„Acum degeaba! N-am să-l găsesc; mă voi duce diseară!" dându-şi aşa posibilitatea de a-şi schimba hotărârea, pentru că totdeauna rămâne în conştiinţă ceva din sofismele strecurate în ea; păstrează un iz, ca după o băutură rea.

Se plimbă pe bulevarde şi cină singur într-un restaurant. Apoi ascultă un act la *Vaudeville,* ca să se distreze. Dar bancnotele îl stinghereau, de parcă le-ar fi furat. Nu i-ar fi părut rău să le piardă.

Când se întoarse acasă, găsi o scrisoare care cuprindea aceste cuvinte:

„Ce e nou?

Nevasta mea mi se alătură, dragă prietene. În aceeaşi speranţă etc.

Al dumitale".

Şi o parafă.

„Nevasta lui! Mă roagă!"

În aceeaşi clipă se ivi Arnoux, ca să ştie dacă găsise suma atât de aşteptată.

– Poftim, iat-o! zise Frédéric.

Şi peste douăzeci şi patru de ore, îi răspunse lui Deslauriers:

– N-am primit nimic.

Avocatul se întoarse trei zile la rând. Îl grăbea să-i scrie notarului. Se oferi chiar să facă o călătorie la Le Havre.

– Nu! e inutil! Am să mă duc eu!

Când se încheie săptămâna, Frédéric îi ceru sfios domnului Arnoux cei cincisprezece mii de franci ai lui.

Arnoux îl amână cu o zi, apoi cu încă una.

Frédéric îndrăznea să iasă numai după ce se înnopta, de frică să nu fie surprins de Deslauriers.

Într-o seară, cineva se izbi de el în preajma bisericii Madeleine. Era Deslauriers.

– Mă duc să-i iau, spuse el.

Şi Deslauriers îl întovărăşi până la poarta unei case, în cartierul Poissounière.

– Aşteaptă-mă!

Îl aşteptă. În sfârşit, după patruzeci şi trei de minute, Frédéric ieşi cu Arnoux şi-i făcu semn să mai aibă puţină răbdare. Negustorul de faianţă şi tovarăşul lui străbătură, la braţ, strada Hauteville, o luară apoi pe strada Chabrol.

Noaptea era întunecoasă, cu pale de vânt călduţ. Arnoux mergea încet, vorbind despre Galeriile de comerţ: o serie de pasaje acoperite care ar fi dus de la bulevardul Saint-Denis la Châtelet, o afacere minunată, în care avea mare poftă să intre; se oprea din când în când, ca să vadă la ferestrele prăvăliilor chipurile fetişcanelor care vindeau, apoi îşi continua peroraţia.

Frédéric auzea paşii lui Deslauriers în spatele lui ca pe nişte mustrări, ca pe nişte ciocănituri care îi loveau conştiinţa dar nu îndrăznea să-şi formuleze cererea dintr-o ruşine nepotrivită şi de teamă că ar fi zadarnică. Celălalt se apropia. Se hotărî:

Arnoux, cu un ton foarte degajat, îi spuse că de vreme ce nu făcuse acele încasări, nu-i putea da acum cei cincisprezece mii de franci.

– Îmi închipui că n-ai nevoie de ei, nu?

În clipa aceea Deslauriers îl opri pe Frédéric şi-l trase la o parte:

– Fii sincer, îi ai, da sau nu?

– Ei bine, nu! spuse Frédéric. I-am pierdut.

– Ah! şi cum?

– La joc!

Deslauriers nu răspunse nici un cuvânt, salută foarte adânc şi plecă. Arnoux profitase de ocazie ca să-şi aprindă un trabuc într-o tutungerie. Se întoarse întrebând cine era tânărul acela.

– Nimic! Un prieten!

Apoi, peste trei minute, în faţa porţii Rosanettei:

– Haide, urcă, spuse Arnoux, va fi mulţumită să te vadă. Te-ai făcut atât de sălbatic!

Îl lumina un felinar din faţă; şi, cu ţigara între dinţii albi şi aerul lui fericit, avea ceva de nesuportat.

– Ah, în legătură cu asta, notarul meu a fost azi la al dumitale pentru a înscrie acea ipotecă. Nevastă-mea mi-a adus aminte.

– O femeie cu cap! rosti maşinal Frédéric.

– Te cred!

Şi Arnoux începu s-o laude. N-avea pereche ca spirit, inimă, economie; adăugă încet, dându-şi ochii peste cap:

– Şi ce trup de femeie!

– Rămâi cu bine! spuse Frédéric.

Arnoux făcu o mişcare.

– Ia te uită! De ce?

Şi, cu mâna întinsă spre el, îl cerceta, descumpănit de furia de pe chipul lui.

Frédéric răspunse scurt:

– Rămâi cu bine.

O apucă pe strada Bréda ca o piatră care se rostogoleşte, furios împotriva lui Arnoux, jurându-şi să nu-l mai vadă niciodată, şi nici pe ea, zdrobit, disperat. În locul rupturii la care se aştepta, iată că Arnoux,

dimpotrivă, începea s-o iubească, şi în întregime, de la capătul pletelor până în adâncul sufletului. Vulgaritatea acestui om îl scotea din fire pe Frédéric. Ăsta avea deci tot! Îl regăsea pe pragul femeii uşoare; şi durerea unei despărţiri se adăuga la furia neputinţei lui. Dealtfel, cinstea lui Arnoux care îi oferea garanţii pentru banii săi îl umilea; ar fi vrut să-l strângă de gât; şi, peste supărare, plana în conştiinţa lui, ca o ceaţă, sentimentul laşităţii faţă de prietenul lui. Lacrimile îl înăbuşeau.

Deslauriers cobora strada des Martyrs, scuipându-şi furia cu glas tare căci proiectul lui, ca un obelisc doborât, îi apărea acum de o înălţime extraordinară. Se socotea furat, de parcă ar fi îndurat o pagubă mare. Prietenia pentru Frédéric era moartă; şi îi părea bine, era o compensaţie! Fu năpădit de furie împotriva bogătaşilor, înclina către părerile lui Sénécal şi îşi făgăduia să le slujească.

În vremea asta, Arnoux, aşezat la largul lui într-un fotoliu, lângă foc, îşi mirosea ceaşca de ceai, ţinând-o pe Mareşală pe genunchi.

Frédéric nu se mai duse la ei; şi, ca să se îndepărteze de pasiunea lui dezastruoasă, se hotărî, adoptând primul subiect care i se prezenta, să scrie o *Istorie a Renaşterii*. Îşi îngrămădi unul peste altul pe masă umaniştii, filosofii şi poeţii; se ducea la cabinetul de stampe, să vadă gravurile lui Marc-Antoine; încerca să-l înţeleagă pe Macchiavelli. Încet, încet, seninătatea lucrului îl potoli. Cufundându-se în personalitatea altora o uita pe a sa, ceea ce e poate singurul chip de a nu mai suferi.

Într-o zi în care lua liniştit note, uşa se deschise şi servitorul o anunţă pe doamna Arnoux.

Era, în adevăr, ea! Singură? Nu! pentru că îl ţinea de mână pe micuţul Eugene, urmat de dădaca cu şorţ alb. Se aşeză; şi, după ce tuşi:

– E mult de când n-ai mai venit pe la noi.

Cum Frédéric nu găsea nici o scuză, ea adăugă:

– E un semn de delicateţe din partea dumitale!

El întrebă:

– Ce delicateţe?

– Ceea ce ai făcut pentru Arnoux! rosti ea.

Frédéric avu un gest care însemna: „Puţin îmi pasă de el! A fost pentru dumneata!"

Ea trimise copilul să se joace cu bona în salon. Schimbară câteva cuvinte despre sănătate, apoi convorbirea se stinse.

Era îmbrăcată cu o rochie de mătase cafenie, de culoarea unui vin din Spania, cu un palton de catifea neagră, mărginit cu jder; blana asta îţi trezea dorinţa să-ţi treci mâinile peste ea, şi bandourile ei lungi, foarte netede, atrăgeau buzele. Dar era tulburată de emoţie şi, întorcându-şi ochii către uşă:

– E puţin cam cald aici!

Frédéric ghici intenţia prudentă a privirii ei.

– Iartă-mă! Canaturile nu sunt decât împinse.

– Ah! adevărat!

Şi zâmbi, de parcă ar fi vrut să spună: „Nu mă tem de nimic". O întrebă numaidecât de ce venise.

– Bărbatul meu, rosti ea cu greu, m-a trimis la dumneata, neîndrăznind să facă el însuşi acest demers.

– Pentru ce?

– Îl cunoşti pe domnul Dambreuse, nu-i aşa?

– Da, puţin!

– Ah! puţin.

Tăcea.

– N-are a face. Spune până la capăt.

Atunci ea îi povesti că, cu două zile înainte, Arnoux nu putuse plăti patru poliţe de o mie de franci, subscrise la ordinul bancherului, şi pe care o făcuse să pună semnătura ei. Avea remuşcări că a compromis averea copiilor. Dar orice era de preferat dezonoarei; şi, dacă domnul Dambreuse oprea urmărirea, va fi plătit în curând, fără îndoială; căci va vinde o căsuţă pe care o avea la Chartres.

– Biata femeie! şopti Frédéric. Mă voi duce! Bizuie-te pe mine.

– Mulţumesc!

Şi se ridică să plece.

– Oh, n-ai de ce să te grăbeşti!

Ea rămase în picioare, examinând trofeul de săgeţi mongole suspendat de tavan, biblioteca, legăturile cărţilor, toate uneltele de scris; ridică cutia de bronz care conţinea condeiele; tocurile ei se aşezară în diferite locuri pe covor. Venise de mai multe ori la Frédéric, dar totdeauna cu Arnoux. Acum erau singuri, singuri în casa lui; era un eveniment extraordinar, aproape o aventură.

Vru să-i vadă grădiniţa; el îi oferi braţul ca să-i arate domeniile lui, treizeci de picioare de teren închis

între case, împodobit cu arbuşti la colţuri şi cu un răzor în mijloc.

Era în primele zile ale lui aprilie. Frunzele liliacului începeau să înverzească, un suflu curat adia în aer, şi păsărelele ciripeau, alternându-şi cântecul cu zgomotul îndepărtat pe care îl făcea făurăria unui carosier.

Frédéric se duse să caute o lopaţică de jar; şi, pe când ei se plimbau alături, copilul ridica grămăjoare de nisip pe alee.

Doamna Arnoux nu credea că băieţelul va fi dăruit mai târziu cu o mare imaginaţie, dar avea o fire îmbietoare. Sora lui, dimpotrivă, avea o uscăciune din naştere, care uneori o jignea.

– Se va schimba, spuse Frédéric. Niciodată nu trebuie să disperi.

Ea răspunse:

– Niciodată nu trebuie să disperi!

Repetarea asta maşinală a frazei lui îi păru un fel de încurajare; culese un trandafir, singurul din grădină.

– Îţi aduci aminte... de un anume buchet de flori, înlr-o seară, într-o trăsură?

Ea se înroşi puţin; şi rosti, cu un aer de compătimire ironică:

– Ah! eram foarte tânără!

– Şi cu ăsta, spuse foarte încet Frédéric, se va întâmpla la fel? Ea răspunse, răsucind tulpina între degete ca pe firul unui fus:

– Nu! Îl voi păstra!

O chemă cu un gest pe dădacă iar aceasta luă copilui în braţe: apoi, pe pragul uşii, în poartă, doamna Arnoux mirosi floarea înclinându-şi capul pe umăr, cu o privire tot atât de dulce ca o sărutare.

După ce se urcă iar în biroul lui, contemplă fotoliul în care se aşezase ea, ca şi toate obiectele pe care le atinsese. Ceva din ea circula în jurul lui. Mângâierea prezenţei ei încă mai dura.

„A venit aici!" îşi spunea el.

Şi era înecat de valurile unei iubiri nemărginite.

A doua zi, la orele unsprezece, se duse la domnul Dambreuse. Fu primit în sufragerie. Bancherul prânzea în faţa nevestei. Nepoata era lângă ea şi de cealaltă parte institutoarea, o englezoaică foarte ciupită de vărsat.

Domnul Dambreuse îl pofti pe tânărul său prieten să ia loc în mijlocul lor, şi, când el refuză, întrebă:

– Cu ce-ţi pot fi de folos? Te ascult.

Frédéric mărturisi, prefăcându-se nepăsător, că venea să-i ceară ceva pentru un anume Arnoux.

– Ah, da! fostul negustor de tablouri, spuse bancherul, cu un râs mut care-i descoperi gingiile. Odinioară Oudry garanta pentru el; s-au supărat.

Şi începu să răsfoiască în grabă scrisorile şi ziarele aşezate lângă tacâmul lui.

Doi servitori serveau, fără să facă zgomot pe parchet; şi, în sala înaltă, care avea trei draperii de tapiţerie şi două fântâni de marmură albă, strălucirea reşourilor, aşezarea aperitivelor, până şi cutele ţepene ale şervetelor, tot huzurul acesta luxos făcea în mintea lui Frédéric un contrast cu un alt prânz, la Arnoux. Nu îndrăznea să-l întrerupă pe domnul Dambreuse.

Doamna băgă de seamă că era încurcat.

– Îl vezi câteodată pe prietenul nostru Martinon?

– Are să vină diseară, spuse repede fata.

– Ah! ştiai? răspunse mătuşa oprind o privire rece asupra ei. Apoi, cum unul dintre valeţi se plecase la urechea ei:

– Croitoreasa ta, copila mea!... Miss John!

Şi institutoarea, ascultătoare, pieri cu eleva ei.

Domnul Dambreuse, tulburat de zgomotul scaunelor, întrebă ce se întâmplase.

– A venit doamna Regimbart.

– Ia te uită! Regimbart! Cunosc acest nume. I-am întâlnit semnătura.

Frédéric atacă în sfârşit problema; Arnoux merita interes; avea chiar să vândă o casă a nevestei lui în unicul scop de a-şi îndeplini făgăduiala.

– Ea trece drept foarte frumoasă. spuse doamna Dambreuse.

Bancherul adăugă, cu un aer binevoitor.:

– Eşti prietenul lor... intim?

Frédéric, fără să răspundă limpede, spuse că i-ar fi foarte îndatorat dacă ar lua în consideraţie...

– Ei bine, dacă asta îţi face plăcere, fie! Vom aştepta! Mai am timp. Vrei să coborâm în biroul meu?

Prânzul se sfârşise; doamna Dambreuse se înclină uşor, zâmbind ciudat, cu un zâmbet plin de politeţe

şi în acelaşi timp de ironie. Frédéric n-avu timp să se gândească la el; căci domnul Dambreuse, de cum fură singuri, îi spuse:

– N-ai venit să-ţi iei acţiunile.

Şi fără să-i îngăduie să se scuze:

– Bine! Bine! E drept să cunoşti afacerea ceva mai bine. Îi oferi o ţigară şi începu:

Uniunea generala a huilelor franceze era constituită: nu se mai aştepta decât decizia. Însuşi actul fuziunii scădea cheltuielile de supraveghere şi de mână de lucru, sporea beneficiile. Mai mult, Societatea întreprindea un lucru nou, acela de a-i cointeresa pe muncitori. Avea să le clădească locuinţe, case salubre; în sfârşit, se constituia furnizorul funcţionarilor săi, le livra tot la preţul de cost.

– Şi vor câştiga, domnule; ăsta e adevăratul progres; asta înseamnă să răspunzi strălucit la anumite scandaluri republicane! Avem în consiliul nostru (înfăţişă prospectul) un pair al Franţei, un savant de la Institut, un ofiţer superior de geniu la pensie, nume cunoscute! Asemenea elemente inspiră încrederea capitalurilor temătoare şi cheamă capitalurile inteligente! Compania va avea comenzi de la stat, apoi drumurile de fier, marina cu aburi, întreprinderile metalurgice, gazul, bucătăriile burgheze. În felul acesta vom încălzi, vom lumina, vom pătrunde până în vetrele celor mai umile gospodării. Dar dumneata mă vei întreba cum vom asigura vânzarea. Datorită unor drepturi protectoare, dragă domnule, şi le vom obţine; asta ne priveşte pe noii Eu, dealtfel, sunt pe faţă prohibiţionist! Ţara înainte de orice!

Fusese numit director; dar n-avea timp să se ocupe de anumite amănunte, între altele de redactare.

– Sunt niţel certat cu scrisul, am uitat ce-am învăţat. Aş avea nevoie de cineva...care să-mi poată traduce ideile. – Şi deodată: Ai vrea să fii acel om, cu titlul de secretar general?

Frédéric nu ştiu ce să răspundă.

– Ei bine, cine te împiedică?

Funcţiile lui s-ar mărgini la a scrie, în fiecare an, un raport pentru acţionari. S-ar afla în relaţii zilnice cu cei mai importanţi oameni din Paris. Reprezentant al Companiei pe lângă muncitori, s-ar face adorat de ei, firește, ceea ce i-ar îngădui mai târzíu să ajungă în consiliul general, în deputăţie.

Lui Frédéric îi ţiuiau urechile. De unde venea bunăvoinţa asta? îi mulţumi fierbinte.

Dar nu trebuia, spuse bancherul, să depindă de cineva. Cel mai bun mijloc era să ia acţiuni, „plasament extraordinar dealtfel, deoarece capitalul dumitale îţi va garanta poziţia, aşa cum poziţia îţi va garanta capitalul".

– La cât va trebui să urce, cu aproximaţie? spuse Frédéric.

– Oh, Doamne! La cât îţi va plăcea, de la patruzeci la şaizeci de mii de franci, presupun.

Suma aceasta era atât de măruntă pentru domnul Dambreuse şi autoritatea lui atât de mare, încât tânărul se hotărî numaidecât să vândă o fermă. Primea. Domnul Dambreuse avea să fixeze una din zilele astea o întâlnire pentru a-şí încheia înţelegerea.

– Deci, îi pot spune lui Jacques Arnoux...?

– Tot ce vrei! Bietul băiat! Tot ce vrei!

Frédéric le scrise soţilor Arnoux să se liniştească şi trimise scrisoarea prin servitorul său, căruia i se răspunse:

– Foarte bine!

Demersul lui totuşi merita mai mult. Se aştepta la o vizită, la o scrisoare cel puţin. Nu primi nici o vizită. Nu-i veni nici o scrisoare.

Era uitare din partea lor sau o făceau dinadins? De vreme ce doamna Arnoux venise o dată, cine o împiedica să mai vină? Acel soi de subînţeles, de mărturisire pe care i-o făcuse, nu era decât o manevră executată din interes? „Şi-au bătut joc de mine? E şi ea complice?" Cu toate că dorea să se ducă la ei, un fel de pudoare îl împiedica.

Într-o dimineaţă (trei săptămâni după întrevederea lor), domnul Dambreuse îi scrise că îl aştepta chiar în ziua aceea, peste un ceas.

Pe drum, gândul la familia Arnoux îi hărţui din nou; şi, negăsind nici o explicaţie pentru purtarea lor, fu cuprins de o spaimă, de o presimţire funebră. Ca să scape de ca, chemă o cabrioletă şi ceru să-l ducă în strada Paradis. Arnoux era în călătorie.

– Şi doamna?

– La ţară, la fabrică!

– Cândd se întoarce domnul?

– Mâine, negreşit.

Avea s-o găsească singură: era momentul. Ceva poruncitor striga în conştiinţa lui: "Du-te acolo!"

Dar domnul Dambrense? „Eh, cu atât mai rău! Am să spun că am fost bolnav." Dădu fuga la gară;

apoi, în vagon: ,,Am greşit, poate; n-are nici o importanţă!"

În dreapta şi în stânga se întindeau câmpii verzi: trenul alerga; căsuţele staţiilor alunecau ca nişte decoruri şi fumul locomotivei trimitea mereu în aceeaşi parte fulgi mari care dansau câtva timp pe iarbă, care se împrăştiau.

Frédéric, singur pe banchetă, se uita la toate astea din plictiseală, pierdut în acea apatie pe care o dă chiar excesul de nerăbdare. Dar se iviră macarale, case. Era Croil.

Oraşul construit pe panta a două coline joase (dintre care prima e goală şi a doua încununată de o pădure), cu turla bisericii, cu casele inegale şi podul lui de piatră, îi părea a avea ceva vesel, discret şi bun. Un mare vapor plat cobora în josul apei, care clipocea biciuită de vânt; găini, la poalele unei troiţe din drum, ciuguleau în paie; o femeie trecu, ducând nişte rufe ude pe cap.

După pod, se află într-o insulă, în care se văd pe dreapta ruinele unei mănăstiri. O moară se învârtea, tăind pe toată lăţimea lui cel de-al doilea braţ al Oìsei, peste care se ridica manufactura. Mărimea acestei construcţii îl uimi grozav pe Frédéric. Îi stârni mai mult respect pentru Arnoux. Peste trei paşi, o apucă pe o străduţă, al cărei fund era închis de un grilaj.

Intrase. Portăreasa îl chemă înapoi strigând:

– Aveţi un permis?

– Pentru ce?

– Pentru a vizita întreprinderea!

Frédéric spuse, pe un ton aspru, că venea să-l vadă pe domnul Arnoux.

– Cine e domnul Arnoux?

– Păi şeful, stăpânul, în sfârşit, proprietarul!

– Nu domnule, aici e fabrica domnilor Leboeuf şi Milliet!

Femeia glumea, fără îndoială. Veneau muncitorii; întrebă pe doi sau trei; răspunsul lor fu acelaşi.

Frédéric ieşi din curte, clătinându-se ca un om beat: păru atât de zăpăcit încât, pe podul Boucherie, un cetăţean care îşi fuma pipa îl întrebă ce caută. Acela cunoştea manufactura lui Arnoux. Se afla la Montataire.

Frédéric se interesă de o trăsură: nu se găseau decât la gară. Se întoarse acolo. O caleaşcă hodorogită, la care era înhămat un cal bătrân ale cărui hamuri rupte atârnau peste hulube, stătea singuratică în faţa biroului de bagaje.

Un copil se oferi să-l găsească pe ,,moş Pilon". Se întoarse peste zece minute. Moş Pilon prânzea. Frédéric, nemaiavând răbdare, plecă. Dar bariera era închisă. Trebui să aştepte să se scurgă două convoaie. În sfirşit se repezi în câmpie.

Verdeaţa monotonă o făcea să semene cu un imens postav de biliard. Scorii de fier erau îngrămădite pe amândouă părţile drumului, ca nişte grămezi de pietriş. Ceva mai departe, hornuri de uzină fumegau unele lângă altele. În faţa lui se ridica, pe o colină rotundă, un castel mic cu turnuleţe şi clopotniţa pătrată a unei biserici. Dedesubtul lor, ziduri lungi alcătuiau linii neregulate printre copaci; şi jos de tot se înşirau casele satului.

Erau cu un singur cat, cu scări de trei trepte, făcute din blocuri fără ciment. Din când în când se auzea clopotul unui băcan. Paşi grei se înfundau în noroiul negru şi o ploaie măruntă cădea, tăind în mii de fâşii cerul palid.

Frédéric mergea prin mijlocul caldarâmului: apoi întâlni pe stânga, la deschiderea unui drum, un arc mare de lemn pe care scria cu litere de aur: Faianţe.

Jacques Arnoux nu se aşezase fără scop în apropiere de Creil: aşezându-şi manufactura cât mai aproape de cealaltă (acreditată de multă vreme), dădea naştere în public unei confuzii favorabile intereselor lui.

Corpul de clădire principal se rezema chiar pe malul unui râu care străbătea pajiştea. Casa stăpânului, înconjurată de o grădină, se deosebea prin peronul ei împodobit cu patru vase în care se zbârleau nişte cactuşi. Maldăre de lut alb se uscau sub hangare: mai erau şi altele sub cerul liber; iar în mijlocul curţii se afla Sénécal, cu veşnicul lui palton albastru căptuşit cu roşu.

Fostul meditator îşi întinse mâna rece.

– Vii pentru patron? Nu-i aici.

Frédéric, descumpănit, răspunse prosteşte:

– Ştiam. Apoi, corectându-se numaidecât: Viu pentru o treabă care o priveşte pe doamna Arnoux. Mă poate primi?

– Ah, n-am văzut-o de trei zile, spuse Sénécal.

Şi începu să se plângă la nesfârşit. Primind condiţiile fabricantului, înţelesese să rămână la Paris, nu să se înfunde aici, la ţară, departe de prietenii lui, lipsit de ziare. În sfârşit, trecuse peste astea! Dar Arnoux nu

părea să dea nici o atenţie meritelor lui. Dealtfel, era mărginit şi retrograd, ignorant cum nu se mai afla altul. În loc să caute perfecţionări artistice, ar fi făcut mai bine să introducă încălzirea cu huilă sau cu gaz. *Burghezul se dădea Ia fund;* Sénécal apăsă pe cuvânt. Pe scurt, ocupaţiile lui îi displăceau; şi îl soma aproape pe Frédéric să vorbească în favoarea lui, ca să i se mărească salariul.

– Nici o grijă, răspunse acesta.

Nu întâlni pe nimeni pe scară. La primul etaj îşi băgă capul într-o încăpere goală; era salonul. Chemă cu glas tare. Nu i se răspunse; fără îndoială că bucătăreasa nu era acasă, nici slujnica; în sfârşit, ajuns la etajul doi, împinse o uşă. Doamna Arnoux era singură, în faţa unui dulap cu oglindă. Cordonul rochiei de casă întredeschise îi atârna de-a lungul şoldurilor. O parte întreagă din păr îi cădea ca un fluviu negru pe umărul drept; cu amândouă braţele ridicate, îşi ţinea cu o mână cocul, în vreme ce cu cealaltă înfigea un ac în el. Scoase un strigăt şi dispăru.

Apoi se întoarse îmbrăcată corect. Mijlocul, ochii, foşnetul rochiei, tot îl încânta. Frédéric se stăpânea să n-o acopere cu sărutări.

– Îţi cer iertare, spuse ea, dar nu puteam...

Avu îndrăzneala s-o întrerupă:

– Totuşi... erai foarte bine... adineauri.

Ea găsi, fără îndoială, complimentul cam grosolan, pentru că pometii i se îmbujorară. Frédéric se temu că o jignise. Ea urmă:

– Ce întâmplare fericită te aduce?

El nu ştiu ce să răspundă; apoi, după un râset scurt care îi dădu timpul să se gândească:

– Ai să mă crezi, dacă am să-ţi spun?

– De ce nu?

Frédéric povesti că visase noaptea trecută un vis îngrozitor.

– Am visat că erai bolnavă grav, pe moarte.

– Oh! nici eu, nici bărbatul meu nu suntem niciodată bolnavi!

– Eu nu te-am visat decât pe dumneata, spuse el.

Ea îl privi cu un aer liniştit.

– Visele nu se realizează totdeauna.

Frédéric se bâlbâi, îşi căută cuvintele şi se aruncă în sfârşit într-o frază lungă asupra afinităţii sufletelor. Exista o forţă care poate, străbătând spaţiul, să pună în legătură două persoane, să le avertizeze despre cele ce simt şi să le facă să se întâlnească.

Ea îl asculta, cu capul plecat, zâmbind cu zâmbetul ei frumos. El o observa cu coada ochiului, bucuros, şi îşi revărsa dragostea mai liber, mai uşor, la adăpostul acestei banalităţi. Ea îi propuse să-i arate fabrica; şi pentru că stăruia, el primi.

Ca să-l distreze mai întâi cu ceva amuzant, îi arătă un fel de muzeu care împodobea scara. Obiectele agăţate de pereţi sau aşezate pe poliţe dovedeau eforturile şi pasiunile succesive ale lui Arnoux. După ce căutase roşul de aramă al chinezilor, voise să facă majolică, faianţă, stil etrusc, oriental, să încerce în sfârşit unele din perfecţionările realizate mai târziu. Aşa că se remarcau în acea serie vase mari acoperite de mandarini, bliduri de un castaniu-auriu sclipitoare, oale înfrumuseţate cu scrieri arabe, ulcioare în stilul Renaşterii şi farfurii mari cu două personaje, ce erau desenate în sanghină, într-un chip gingaş şi vaporos. Acum fabrica litere pentru firme şi etichete de vin; dar inteligenţa lui nu era destul de mare pentru a ajunge până la Artă, nici destul de burgheză pentru a viza numai profitul, în aşa chip încât, fără să mulţumească pe nimeni, se ruina. Se uitau amândoi la aceste lucruri, când trecu domnişoara Marthe.

– Nu-l recunoşti? îi spuse maică-sa,.

– Ba da! rosti ea salutându-l, în vreme ce privirea ei limpede şi bănuitoare, privirea ei de fecioară, părea să şoptească: „Ce cauţi tu aici?" şi urcă treptele, cu capul puţin întors spre un umăr.

Doamna Arnoux îl duse pe Frédéric în curte, apoi îi explică pe un ton serios cum se fărâmă pământul, cum se curăţă, cum se cerne.

– Cel mai important lucru e pregătirea pastelor.

Şi îl duse într-o sală plină de căzi, în care se învârtea în jurul lui însuşi un ax vertical, înarmat cu braţe orizontale. Lui Frédéric îi era necaz că nu refuzase pe faţă propunerea ei de adineauri.

– Sunt hârdaiele, spuse ea.

Cuvântul îi păru grotesc şi parcă necuviincios în gura ei.

De la un capăt la celălalt al tavanului alergau curele care se înfăşurau pe tambururi, şi totul se mişca necontenit, matematic, enervant.

Ieşiră de acolo şi trecură pe lângă o cabană în ruine, în care se puneau odinioară uneltele de grădinărit.

– Nu mai foloseşte la nimic, spuse doamna Arnoux.

El răspunse, cu o voce tremurătoare:

– Fericirea ar putea să se cuibărească în ea!

Vuietul pompei de foc îi acoperi cuvintele şi intrară în atelierul de schiţare.

Nişte bărbaţi, aşezaţi la o masă îngustă, puneau în faţa lor, pe un disc care se învârtea, o cantitate de pastă; mâna lor stângă îi curăţa interiorul, dreapta îi mângâia suprafaţa, şi vedeai ridicându-se vase ca nişte flori care se deschideau.

Doamna Arnoux puse să se arate tiparele pentru lucrările mai grele.

În altă odaie se făceau fileturile, gâturile, liniile de relief. La etajul de deasupra se curăţau defectele şi se astupau cu ipsos găurelele pe care le lăsaseră operaţiile precedente.

Pe planşeuri, în colţuri, în mijlocul coridoarelor, pretutindeni se aliniau oale.

Frédéric începu să se plictisească.

– Te oboseşte poate? spuse ea.

Temându-se că va fi nevoit să-şi sfârşească aici vizita, el manifestă, dimpotrivă, mult entuziasm. Îi părea chiar rău că nu se dedicase acestei industrii.

Ea păru surprinsă.

– Desigur! Aş fi putut trăi lângă dumneata!

Şi, pentru a-i evita privirea, doamna Arnoux luă de pe o consolă câteva cocoloaşe de pastă rămase de la o modelare greşită, făcu din ele o turtiţă şi îşi imprimă mâna deasupra.

– Pot lua eu asta? zise Frédéric.

– Doamne, cât eşti de copil!

Era gata să răspundă, când intră Sénécal.

Domnul sub-director chiar de pe prag îşi dădu seama de o încălcare a regulamentului. Atelierele trebuiau măturate în fiecare săptămână; era sâmbătă şi cum muncitorii n-o făcuseră, Sénécal le declară că aveau să rămână o oră mai mult.

– Cu atât mai rău pentru voi!

Se aplecară peste piesele lor, fără să murmure; dar le ghiceai furia după respiraţia aspră a piepturilor. Dealtfel, nu erau uşor de condus, toţi fuseseră daţi afară de la fabrica cea mare. Republicanul îi guverna cu asprime. Om al teoriilor, nu preţuia decât masele şi se arăta fără milă faţă de indivizi.

Frédéric, stânjenit de prezenţa lui, o întrebă în şoaptă pe doamna Arnoux dacă nu se puteau vedea cuptoarele. Coborâră la parter; tocmai îi explica întrebuinţarea casetelor, când Sénécal, care îi urmase, se aşeză între ei.

Continuă el însuşi demonstraţia, vorbi îndelung despre diferite soiuri de combustibile, despre coacere, periscoape, cuptoare de ardere a oalelor, anglobe, glazuri şi metale, îngrămădind termeni de chimie, clorură, sulfură, borax, carbonat. Frédéric nu pricepea nimic şi se întorcea în fiecare minut spre doamna Arnoux.

– Nu asculţi, spuse ea, totuşi domnul Sénécal e foarte limpede. Cunoaşte toate aceste lucruri mult mai bine decât mine.

Matematicianul, măgulit de această laudă, propuse să-i arate cum se pun culorile. Frédéric întrebă cu o privire neliniştită pe doamna Arnoux. Ea rămase nepăsătoare, nevoind fără îndoială nici să fie singură cu el, dar nici să-l părăsească. El îi oferi braţul.

– Nu! Mulţumesc! scara e prea îngustă!

Şi când se aflară sus, Sénécal deschise uşa unei încăperi pline de femei.

Mânuiau pensule, fiole, scoici, plăci de sticlă. De-a lungul cornişei, lângă perete, se aliniau planşe gravate; bucăţele de hârtie fină pluteau în aer; şi o sobă de tuci răspândea o temperatură dezgustătoare, în care se amesteca mirosul de terebentină.

Aproape toate muncitoarele aveau costume foarte murdare. Totuşi se remarca una care purta o basma de mătase şi cercei lungi. Mică şi dolofană, avea ochii mari, negri şi buze cărnoase de negresă. Pieptul bogat îi ieşea în relief prin cămaşa strânsă la mijloc de cordonul fustei; şi, cu un cot pe banc, în vreme ce celălalt atârna în jos, privea vag, departe, în câmpie. Lângă ea zăcea o sticlă de vin şi nişte mezeluri.

Regulamentul interzicea să se mănânce în ateliere, măsură de curăţenie pentru lucru şi de igienă pentru muncitori.

Sénécal, din sentimentul datoriei sau din nevoia de despotism, strigă de departe, arătând un afiş într-o ramă:

– Hei, tu de colo, cea din Bordeaux! Citeşte-mi tare articolul 9.

– Eh, şi pe urmă?

– Pe urmă, domnişoară? Ai să plăteşti o amendă de trei franci!

Ea îl privi în faţă, nesinchisită.

– Şi ce-mi pasă mie? Când s-o întoarce patronul are să-mi ridice amenda dumitale! Puţin îmi pasă de dumneata, jupâne!

Sénécal, care se plimba cu mâinile la spate, ca un pedagog într-o sală de clasă, se mulţumi să zâmbească.

– Articolul 13, nesupunere, zece franci!

Femeia începu să lucreze. Doamna Arnoux, din cuviinţă, nu spunea nimic, dar încruntă din sprâncenc. Frédéric şopti:

– Ah! eşti foarte aspru pentru un democrat!

Celălalt răspunse cu măreţie:

– Democraţia nu e dezmăţul individualismului. E egalitatea în faţa legii, repartiţia, muncii, ordinea!

– Uiţi omenia! spuse Frédéric.

Doamna Arnoux îi luă braţul: Sénécal, jignit poate de aprobarea asta tăcută, plecă.

Frédéric simţi o mare uşurare. De dimineaţă căuta prilejul de a se mărturisi; venise. Dealtfel, mişcarea spontană a doamnei Arnoux îi părea a cuprinde făgăduieli; îi ceru, ca să-şi încălzească picioarele, să urce în odaia ei. Dar când fu aşezat lângă ea, începu să fie iar încurcat; nu avea un punct de plecare. Din fericire, îi veni în minte Sénécal.

– Nimic mai prostesc decât pedeapsa asta, spuse el.

Doamna Arnoux răspunse:

– Uneori severitatea e indispensabilă.

– Cum, dumneata care eşti atât de bună! Oh, mă înşel! pentru că îţi place uneori să provoci suferinţă!

– Nu pricep enigmele, prietene.

Şi privirea ei, mai aspră decât cuvintele, îl opri. Frédéric era hotărât să continue. Un volum de Musset se găsea din întâmplare pe scrin. Răsfoi câteva pagini, apoi începu să vorbească despre dragoste, despre disperările şi furiile ei.

Toate astea, după doamna Arnoux, erau necuviinţe sau lucruri artificiale.

Tânărul se simţi rănit de tăgada asta; şi, ca s-o combată, cită ca pildă sinuciderile care se văd în ziare, preamări marile tipuri din literatură, Fedra, Didona, Romeo, Des Grieux. Se încurcă în propriile-i teorii.

Focul nu mai ardea în cămin, ploaia biciuia ferestrele. Doamna Arnoux, fără să se clintească, stătea cu amândouă mâinile pe braţele fotoliului; băierile bonetei îi cădeau ca fâşiile de pe capul unui sfinx; profilul ei pur se decupa palid în mijlocul umbrei.

Simţea dorinţa să se arunce la picioarele ei. Pe culoar se auzi un trosnet şi el nu îndrăzni.

Dealtfel, era împiedicat de un fel de teamă religioasă. Rochia aceea – care se contopea cu întunericul – îi păru nemăsurată, infinită, de neridicat; şi tocmai din pricina asta dorinţa lui creştea. Dar teama de a face prea mult sau de a nu face îndeajuns îi nimicea orice discernământ.

„Dacă îi displac, se gândea el, să mă alunge! Dacă mă vrea, să mă încurajeze!"

Spuse, suspinând:

– Deci, nu admiţi că un bărbat poate iubi... o femeie?

Doamna Arnoux răspunse:

– Când e de măritat, o iei de nevastă; când aparţine altuia, te îndepărtezi.

– Va să zică fericirea e cu neputinţă?

– Nu! Dar n-o găseşti niciodată în minciună, în nelinişti şi remuşcări.

– Ce are a face! Ai avut bucurii sublime.

– Experienţa e prea costisitoare!

Frédéric vru s-o atace ironizând-o:

– Virtutea nu e deci decât laşitate?

– Spune mai curând clarviziune. Chiar celor care or uita datoria sau religia, le-ar ajunge simplul bun-simţ. Egoismul e o bază solidă pentru înţelepciune.

– Ah! ce maxime burgheze rosteşti!

– Dar nu mă laud a fi o mare doamnă!

În clipa aceea veni în fugă băieţelul.

– Mamă, vii la cină?

– Da, numaidecât!

Frédéric se ridică; în acelaşi timp se ivi Marthe. Nu se putea hotărî să plece; şi, cu o privire plină de rugăminţi, o întrebă:

– Aceste femei despre care vorbeşti sunt deci insensibile?

– Nu! ci surde, când e nevoie.

Şi stătea în picioare, pe pragul odăii, cu cei doi copii lângă ea. Frédéric se înclină, fără să spună un cuvânt. Ea îi răspunse tăcut la salut.

La început simţi o uluială nesfârşită. Acel fel de a-l face să înţeleagă zădărnicia speranţei lui îl zdrobea. Se simţea pierdut ca un om căzut în fundul unei prăpăstii, care ştie că nu va fi ajutat şi că trebuie să moară.

Cu toate astea mergea, dar fără să vadă nimic, la întâmplare; se poticnea de pietre; greşi drumul. Un zgomot de saboţi îi răsună în ureche; erau lucrătorii care ieşeau din topitorie. Atunci îşi dădu seama unde era.

În zare, felinarele căii ferate desenau o linie de focuri. Ajunse tocmai când pleca trenul, se lăsă împins într-un vagon şi adormi.

Peste un ceas, seara, pe bulevarde, veselia Parisului împinse deodată călătoria lui într-un trecut îndepărtat încă de pe atunci. Voia să fie puternic şi îşi uşura inima ponegrind-o pe doamna Arnoux prin epitete jignitoare.

„E o dobitoacă, o gâscă, un animal, să nu ne mai gândim la ea".

Când ajunse acasă, găsi pe biroul lui o scrisoare de opt pagini pe hârtie lucioasă, cu iniţialele R.A.

Începea prin mustrări prieteneşti:

„Ce se întâmplă cu dumneata, dragul meu? Mă plictisesc."

Dar scrisul era atât de îngrozitor încât Frédéric era gata să arunce tot teancul, când zări, în post-scriptum:

„Mă bizui pe dumneata mâine, să mă duci la curse".

Ce însemna invitaţia asta? Era iar un renghi al Mareşalei? Dar nu-ţi baţi joc de două ori de acelaşi om şi, apucat de curiozitate, reciti cu atenţie scrisoarea.

Frédéric desluşi „Neînţelegere... greşeală... dezamăgire... Bieţi copii ce suntem!... Ca două fluvii care se întâlnesc!" etc.

Acest stil contrasta cu limbajul obişnuit al femeii uşoare. Ce schimbare se întâmplase oare?

Păstră multă vreme foile în mână. Miroseau a iris; în forma literelor şi în depărtarea neregulată a liniilor era un fel de dezordine de toaletă care îl tulbură.

„De ce nu m-aş duce? îşi spuse el în sfârşit. Dar dacă ar şti doamna Arnoux? Ah! s-o ştie! Cu atât mai bine! şi să fie geloasă! Asta mă va răzbuna!"

IV

Mareşala era gata şi îl aştepta.

– E drăguţ din partea ta! zise ea, aţintindu-şi asupra lui ochii frumoşi, drăgăstoşi şi veseli.

După ce-şi legă bridele pălăriei, se aşeză pe divan, fără nici un cuvânt.

– Plecăm? întrebă Frédéric.

Ea se uită la pendulă.

– O, nu! peste o oră şi jumătate, ca şi cum şi-ar fi pus în sinea ei această limită nehotărârii sale.

În sfârşit, pendula sună ora fixată.

– Eh, *andiamo, caro mio*[37]!

Îşi mai netezi o dată părul pe tâmple, dădu câteva ordine Delphinei.

– Doamna se întoarce la masă?

– De ce? O să luăm masa împreună, undeva, la Café Anglais, unde vrei!

– Bine.

Căţeii scheunau în jurul ei.

– Îi luăm cu noi, nu?

Frédéric îi duse el însuşi până la trăsură. Era o berlină închiriată, cu doi cai de poştă şi un surugiu; valetul lui stătea pe bancheta din spate. Mareşala păru încântată de aceste atenţii; după ce se aşeză, îl întrebă dacă mai fusese pe la Arnoux în ultima vreme.

– Nu, de o lună, spuse Frédéric.

– Eu l-am întâlnit alaltăieri, voia să vină la mine şi astăzi. Are însă tot felul de încurcături, un alt proces, nu mai ştiu ce. Ce om ciudat!

– Da, foarte ciudat!

Frédéric adăugă cu un aer indiferent:

– Apropo, îl mai vezi pe... cum îl cheamă? fostul cântăreţ, Delmar?

Ea răspunse sec:

– Nu, s-a terminat.

Deci ruptura lor era certă. Frédéric începu să spere.

Coborâră la pas cartierul Bréda; străzile, duminica, erau pustii, şi îndărătul geamurilor se zăreau mutre de burghezi; trăsura porni mai repede; trecătorii întorceau capul la zgomotul roţilor, pielea poclitului ridicat lucea, valetul îşi arcuia talia, iar cei doi căţei havanezi, unul lângă altul, păreau două manşoane de hermină, aşezate pe perne. Frédéric se lăsa legănat de arcurile trăsurii. Mareşala întorcea capul, când la dreapta, când la stânga, zâmbind.

Pălăria ei de pai sidefiu avea o garnitură de dantelă neagră. Gluga pelerinei îi flutura în vânt; se apăra de soare sub o umbrelă de satin mov, ascuţită la vârf ca o pagodă.

– Ce degeţele încântătoare! zise Frédéric, luându-i încetişor cealaltă mână, cea stângă, împodobită cu o brăţară de aur în formă de lănţişor. Ia te uită, ce drăguţă e; de la cine o ai?

– O, o am demult, spuse Mareşala.

Tânărul nu obiectă nimic la acest răspuns ipocrit. Vru mai curând să profite de împrejurări. Şi, ţinând-o de încheietura niâinii, îşi apăsă buzele între mănuşă şi manşetă.

– Termină, poate să ne vadă cineva.

– Ei şi! Ce importanţă are?

După piaţa Concorde, o luară pe cheiul Conférence şi pe cheiul Billy, unde era un cedru îutr-o grădină. Rosanette credea că Libanul e în China; râse ea însăşi de ignoranţa ei şi-l rugă pe Frédéric să-i dea lecţii de geografie. Apoi, lăsând palatul Trocadéro la dreapta, traversară podul Iéna, şi se opriră, în sfârşit, în mijlocul lui Champ de Mars, lângă celelalte trăsuri trase pe hipodrom.

Movilele de iarbă erau acoperite de oameni din popor. Se zăreau curioşi pe balconul Şcolii Militare: şi cele două pavilioane din afara padocului, cele două tribune cuprinse în incinta lui, şi o a treia în faţa tribunei regale erau pline de o mulţime elegantă care dovedea, prin ţinuta ei, respectul faţă de această distracţie, încă nouă pentru ea. Publicul obişnuit al curselor, mai ales în acea vreme, avea o înfăţişare mai puţin vulgară; era epoca pantalonilor prinşi sub talpă, a gulerelor de catifea şi a mănuşilor albe. Femeile, îmbrăcate în culori vii, purtau rochii cu talie lungă şi, aşezate pe treptele estradelor, păreau nişte straturi de flori, împestriţate cu negru, ici şi colo, de costumele întunecate ale bărbaţilor. Dar toate privirile se îndreptau către celebrul algerian Bou-Maza, care stătea nepăsător, între doi ofiţeri de stat-major, într-una din tribunele speciale. În cea a Jockey-Clubului nu erau decât domni gravi.

Cei mai entuziaşti se aşezaseră jos lângă pista despărţită de două rânduri de ţăruşi, pe care se întinseseră frânghii; în ovalul imens pe care-l desena această alee, vânzători de lapte de cocos îşi învârteau hârâitoarele, alţii vindeau programul curselor, alţii ţigări de foi, un zumzet neîncetat se înălţa; guarzi municipali treceau încoace şi încolo; un clopot, atârnat de un stâlp acoperit de cifre, răsună. Cinci cai apăruseră şi toată lumea intră în tribune.

În timpul acesta, nori mari atingeau cu caierele lor vârful ulmilor din faţă. Rosanette se temea de ploaie.

– Am umbrele, spuse Frédéric, şi tot ce trebuie ca să ne distrăm, adăugă el ridicând capacul lăzii trăsurii, unde erau provizii de mâncare într-un coş.

– Bravo! ne înţelegem bine!

– Şi o să ne înţelegem şi mai bine, nu-i aşa?

– S-ar putea! zise ea înroşindu-se.

Jocheii, cu cazaca lor de mătase, se străduiau să-şi alinieze caii ţinându-i cu amândouă mâinile.

Cineva cobori un drapel roşu. Atunci, toţi cinci deodată, aplecându-se peste coamele cailor, plecară. La început rămaseră strânşi unul lângă altul, formând o singură masă; curând însă ea se lungi, se desfăcu; cel care purta cazaca galbenă era să cadă chiar pe la mijlocul primului tur; multă vreme, situaţia păru nehotărâtă între Filly şi Tibi; apoi, Tom-Pouce ajunse în frunte; dar Clubstich, care rămăsese cel din urmă de la plecare, îi ajunse şi sosi primul, depăşind pe Sir Charles cu două lungimi; fu o surpriză; se auzeau strigăte; barăcile de scânduri vibrau de tropăituri.

– Ce bine ne distrăm! spuse Mareşala. Te iubesc, dragul meu!

Frédéric nu se mai îndoia de fericirea lui; acest ultim cuvânt al Rosanettei îl încredinţa.

La o sută de paşi, într-o cabrioletă englezească, apăru o doamnă care se apleca peste portieră, apoi se retrăgea repede; repetă gestul de mai multe ori: Frédéric nu putu să-i vadă faţa. Îl încerca o bănuială, i se părea că e doamna Arnoux. Cu neputinţă totuşi! De ce ar fi venit?

Coborî din trăsură spunând că se duce să vadă ce mai e pe la padoc.

– Nu eşti deloc galant, spuse Rosanette.

Nici n-o ascultă şi merse mai departe. Cabrioleta, întorcându-se, o luă în trap.

În aceeaşi clipă, Frédéric fu înşfăcat de Cisy.

– Bună ziua, dragă! Ce mai faci? Hussonnet e colo. Ascultă!

Frédéric încerca să se desprindă de el, ca să ajungă cabrioleta. Mareşala îi făcea semne să se întoarcă lângă ea. Cisy o zări şi se încăpăţână să meargă să o salute.

De când nu mai purta doliu după bunica lui, îşi realiza idealul, izbutea să aibă *o notă originală.* Vestă scoţiană, veston scurt, funde late la pantofii decoltaţi şi biletul de intrare la panglica pălăriei, nimic nu lipsea, într-adevăr, din ceea ce numea el însuşi „şicul" său, un şic englezesc şi de muşchetar. Întâi se pâlnse de Champ de Mars, turf execrabil, vorbi apoi de cursele de la Chantilly şi de farsele care se făceau acolo, se jură că poate să bea douăsprezece pahare de şampanie cât timp bate miezul nopţii, propuse Mareşalei să parieze, alinta încetişor cei doi căţeluşi şi, sprijinindu-se în celălalt cot de portiera trăsurii, continua să debiteze prostii, cu măciulia bastonului în gură, cu picioarele depărtate, cu şalele cambrate. Alături, Frédéric fuma, căutând mereu să descopere ce se întâmplase cu cabrioleta.

Clopotul sună din nou. Cisy plecă, spre marea bucurie a Rosanettei, care pretindea că o plictiseşte.

A doua cursă nu avu nimic deosebit, nici a treia, afară de faptul că un om fu scos pe targa. A patra, în care opt cai se întreceau pentru premiul municipiului, fu mai interesantă.

Spectatorii din tribune se urcaseră pe bănci. Ceilalţi, în picioare în trăsuri, urmăreau cu binoclul în mână evoluţia jocheilor; aceştia treceau ca nişte pete roşii, galbene, albe şi albastre de-a lungul mulţimii care stătea de jur împrejurul hipodromului. De departe, viteza lor nu părea prea mare: la celălalt capăt, păreau chiar că încetinesc şi că nu mai înaintează decât alunecând, iar burţile cailor atingeau pământul fără ca picioarele lor întinse să se îndoaie. Dar, întorcându-se repede, creşteau; trecerea lor tăia vântul, pământul se cutremura, pietrele zburau; aerul, năvălind în cazacele jocheilor, le făcea să palpite ca nişte pânze; îşi plesneau caii cu cravaşa ca să ajungă la potou; ăsta era scopul. Se scoteau cifrele, se înălţau altele; şi, în mijlocul aplauzelor, calul învingător se târa până la padoc, acoperit de sudoare, cu genunchii înţepeniţi, cu gâtul plecat, în timp ce călăreţul, dându-şi parcă sufletul în şa, se ţinea de şale.

O contestaţie, întârzie ultima plecare. Mulţimea, care se plictisea, se risipi. Grupuri de bărbaţi stăteau de vorbă lângă tribune. Spuneau lucruri deocheate; doamnele plecară, scandalizate de vecinătatea femeilor uşoare.

Erau acolo şi celebrităţi ale balurilor publice, artiste din teatrele de bulevard; şi nu celor mai frumoase li se adresau cele mai multe omagii. Bătrâna Georgine Aubert, cea pe care un autor de vodeviluri o numea Ludovic al XI-lea al prostituţiei, îngrozitor de vopsită şi scoţând din când în când un fel de râs care aducea a mârâit, stătea întinsă, în caleaşcă, sub pelerina ei de jder, ca în mijlocul iernii. Doamna de Remoussot, la modă de când cu procesul ei, trona pe capra unui brec în tovărăşia unor americani; şi Thérèse Bachelu, cu aerul ei de madonă gotică, umplea cu cele douăsprezece volane plisate interiorul docarului său, care avea, în locul burdufului, o jardinieră cu trandafiri. Mareşala era geloasă pe aceste celebrităţi: ca să se facă şi ea remarcată, începu să gesticuleze şi să vorbească tare.

Nişte domni o recunoscură şi o salutară. Ea le răspunse, spunându-i lui Frédéric cum îi cheamă. Toţi erau conţi, viconţi, duci şi marchizi; iar el se umfla în pene, pentru că toţi ochii exprimau un oarecare respect pentru norocul lui.

Cisy nu părea mai puţin fericit în cercul de bărbaţi maturi care îl înconjura. Aceştia surâdeau pe deasupra cravatelor, bătându-şi joc de el parcă; în sfârşit strânse mâna celui mai bătrân dintre ei şi veni spre Mareşala.

Ea înghiţea cu o lăcomie afectată o felie de pateu de ficat de gâscă; Frédéric, supus, o imita, ţinând o sticlă de vin pe genunchi.

Cabrioleta reapăru, era doamna Arnoux, care păli îngrozitor.

– Dă-mi şampanie! spuse Rosanette. Şi, ridicând cât putu mai sus paharul plin, strigă:

– Hei, voi de colo! femeile cinstite, soţia protectorului meu, hei!

Izbucniră râsete în jurul ei, cabrioleta dispăru. Frédéric o trăgea de rochie, gata să se înfurie. Dar Cisy era acolo, în aceeaşi atitudine ca mai înainte; şi, cu un surplus de îndrăzneală, o invită pe Rosanette să ia masa cu el seara.

– Cu neputinţă! răspunse ea. Noi mergem împreună la Café Anglais.

Frédéric, ca şi cum n-ar fi auzit nimic, rămase mut; şi Cisy o părăsi pe Mareşală cu un aer dezamăgit.

În timp ce-i vorbea, în picioare lângă portiera din dreapta, Hussonnet apăruse din partea stângă, şi auzind de Café Anglais, zise:

– E un local frumos! Dacă am lua o gustare acolo, ce zici?

– Cum vreţi, zise Frédéric, care, prăbuşit în colţul berlinei, privea cabrioleta. Îşi dădea seama că se întâmplase ceva ireparabil şi că pierduse marea lui dragoste. Lângă el era cealaltă, dragostea uşoară şi veselă.

Dar, plictisit, frământat de dorinţe contradictorii şi neştiind măcar ce vrea, simţea o tristeţe nemărginită, o dorinţă de a muri.

Un zgomot mare de paşi şi de voci îl făcu să ridice capul; ştrengarii, trecând peste frânghiile pistei, veneau să privească tribunele; toată lumea ieşea. Căzură câteva picături de ploaie. Trăsurile se îngrămădeau din ce în ce mai tare. Hussonnet se pierduse.

– Ei, cu atât mai bine! zise Frédéric.

– Preferi să fini singuri? rosti Mareşala, punându-şi mâna pe mâna lui.

Atunci trecu prin faţa lor, cu sclipiri de aramă şi de oţel, un splendid landou cu patru cai, conduşi „à la Daumont" de doi jochei în veste de catifea, cu franjuri de aur. Doamna Dambreuse stătea alături de soţul ei. Martinon pe bancheta din faţă; toţi trei priveau miraţi.

– M-au recunoscut, îşi spuse Frédéric. Rosanette ceru să oprească, să vadă defilarea trăsurilor. Doamna Arnoux ar fi putut să se ivească din nou.

El strigă vizitiului:

– Mergi înainte! Mergi când îţi spun! Înainte!

Şi berlina porni către Champs-Elysées, în mijlocul celorlalte echipaje, căleşti, brişti, docare, tandemuri, tilburiuri, cupeuri, vehicole cu perdele de piele în care cântau muncitori cu chef, trăsuri mai modeste, conduse cu prudenţă de însuşi tatăl familiei. În trăsuri deschise, pline de lume, câte un băiat, aşezat pe genunchii celorlalţi, lăsa să-i atârne în afară amândouă picioarele. Cupeuri mari, tapisate cu postav, plimbau bătrâne doamne care moţăiau; sau un armăsar măreţ trecea, trăgând o mică trăsură cu un singur loc, simplă şi cochetă ca haina neagră a unui dandy. Ploaia se înteţea. Lumea deschidea umbrelele de ploaie, de soare, desfăcea impermeabilele; îşi strigau de departe „–Bună ziua! – Ce mai faci? – Da! – Nu – Pe curând!" şi figurile treceau cu viteza unor umbre chinezeşti. Frédéric şi Rosanette nu-şi vorbeau, ameţiţi de neîncetata învârtire a atâtor roţi.

Uneori, şiruri de trăsuri prea grăbite se opreau toate deodată pe mai multe linii. Atunci stăteau unii lângă alţii şi se examinau. Pe deasupra panourilor de armoarii, priviri indiferente cădeau peste mulţime; ochii plini de invidie străluceau în fundul birjilor; zâmbete defăimătoare răspundeau atitudinilor îngâmfate: guri larg deschise exprimau o admiraţie stupidă; şi, ici şi colo, câte un gură-cască în mijlocul şoselei se dădea îndărăt dintr-un salt ca să evite un călăreţ care galopa printre trăsuri şi izbutea să scape. Apoi totul se punea iar în mişcare; vizitiii dădeau drumul hăţurilor şi lăsau în jos bicele lungi; caii, vioi, scuturându-şi struna, aruncau spumă în jurul lor; şi crupele şi hamurile umede fumegau în pâcla străbătută de razele soarelui la apus. Trecând pe sub Arcul de Triumf, acesta prelungea, la înălţimea unui om, o lumină roşcată, care făcea să scânteieze butucii roţilor, mânerele portierelor, capătul oiştilor, verigile caprelor; şi, de amândouă părţile bulevardului, ca un fluviu în care ondulau coame, haine, capete de oameni, se înălţau, ca două ziduri verzi, copacii şiroind de ploaie. Deasupra, albastrul cerului apărea pe alocuri, cu luciri blânde de satin.

Atunci Frédéric îşi aminti de zilele depărtate, când invidia fericirea nespusă de a se afla într-una din aceste trăsuri, alături de una din aceste femei. Avea, acum, această fericire şi nu se simţea mai bucuros.

Ploaia încetase. Pietonii, refugiaţi între coloanele Depozitului de mobile, plecau. Pe strada Royale, trecătorii mergeau în sus către bulevard. În faţa Ministerului Afacerilor Externe, un şir de gură-cască se opriseră pe trepte.

În dreptul Băilor chinezeşti, berlina se opri din cauza gropilor din pavaj. Un bărbat cu un pardesiu de culoarea alunei mergea pe marginea trotuarului. O împroşcătură, ţâşnind de sub arcuri, îl stropi drept în spate. Omul se întoarse, furios. Frédéric păli: îl recunoscuse pe Deslauriers.

În uşă la Café Anglais, dădu drumul trăsurii. Rosanette urcase înaintea lui, în timp ce el plătea vizitiului.

O regăsi pe scară, vorbind cu un domn. Frédéric o luă de braţ.

Dar în mijlocul coridorului, un alt domn o opri.

– Du-te înainte! spuse ea, vin imediat!

Şi el intră singur în încăpere. Prin cele două ferestre deschise se zărea lume la geamurile celorlalte case, peste drum. Dâre lucioase fremătau pe asfaltul care se usca, şi o magnolie de pe marginea balconului parfuma apartamentul. Mireasma şi răcoarea îi liniştiră nervii; se lăsă greoi pe divanul roşu de sub oglindă.

Mareşala se întoarse; şi, sărutându-l pe frunte, întrebă:

– Are necazuri, bietul băieţel?

– Poate! răspunse el.

– Lasă, nu eşti singurul. Ceea ce voia să însemne: „Să uităm fiecare de necazurile noastre, într-o fericire comună".

Apoi îşi puse o petală de floare între buze şi i-o întinse să o ciugulească. Gestul, de o graţie şi de o

blândeţe aproape lascivă, îl înduioşă.

– De ce mă amărăşti? spuse el, gândindu-se la doamna Arnoux.

– Eu, te amărăsc?

Şi, în picioare în faţa lui, îl privea cu genele apropiate şi cu amândouă mâinile pe umerii lui.

Toată tăria, toată ciuda lui se cufundară într-o laşitate nesfârşită.

Rosti:

– Pentru că nu vrei să mă iubeşti! şi o trase pe genunchii lui.

Ea i se lăsa în voie; Frédéric îi cuprinse mijlocul cu amândouă braţele; fâşâitul rochiei ei de mătase îl înflăcăra.

– Unde sunt? spuse vocea lui Hussonnet pe coridor.

Mareşala se ridică brusc şi se duse să se aşeze la celălalt capăt al încăperii, cu spatele la uşă.

Ceru stridii; şi se aşezară la masă.

Hussonnet n-avea haz. De atâtea articole scrise zilnic despre tot felul de subiecte, de atâtea jurnale citite, de atâtea discuţii auzite şi de atâtea paradoxuri emise ca să uluiască, pierduse, în cele din urmă, noţiunea exactă a lucrurilor, orbindu-se pe el însuşi cu slabele lui petarde. Încurcăturile unei vieţi, uşuratecă, altădată, dar grea acum, îl ţineau într-o perpetuă agitaţie; şi neputinţa, pe care nu voia să şi-o mărturisească, îl făcea arţăgos, sarcastic. În legătură cu *Ozaï,* un nou balet, avu o ieşire violentă împotriva dansului şi totodată împotriva Operei. Apoi, când fu vorba de operă, împotriva italienilor, înlocuiţi de curând cu o trupă de actori spanioli, „ca şi cum nu ne-am fi săturat de Castilii!" Frédéric se simţi atins în dragostea lui romantică pentru Spania; şi, ca să întrerupă conversaţia, se informă despre excluderea recentă a lui Edgard Quinet şi a lui Mickiewicz de la Collège de France[38]. Dar Hussonnet, admirator al domnului de Maistre, se declară pentru Autoritate şi Spiritualism. Se îndoia de faptele cele mai bine dovedite, nega istoria şi contesta lucrurile cele mai pozitive, până acolo încât la cuvântul geometrie exclamă: „Ce minciună şi geometria asta!" Între timp imita diferiţi actori. În special Sainville[39] era modelul său.

Aceste mofturi îl plictiseau de moarte pe Frédéric. Cu o mişcare de nerăbdare, atinse cu piciorul pe unul dintre căţei, sub masă.

Amândoi începură să latre îngrozitor.

– Ar trebui să-i trimiţi acasă, spuse el brusc.

Rosanette n-avea încredere în nimeni.

Atunci Frédéric se întoarse către boem.

– Haide, Hussonnet, devotează-te!

– O, da, dragul meu! Ar fi foarte drăguţ. Hussonnet plecă fără să se lase rugat.

În ce chip i se plătea oare complezenţa? Frédéric nu se gândi la asta. Începea chiar să se bucure că rămăseseră între patru ochi, când un chelner intră:

– Doamnă, cineva vă cheamă.

– Cum, iarăşi?

– Trebuie totuşi să văd, zise Rosanette.

Îi era sete de ea, avea nevoie de ea. Această dispariţie i se păru o trădare, aproape o grosolănie. Ce voia ea în fond? Nu era destul că o jignise pe doamna Arnoux? Cu atât mai rău, dealtfel, pentru ea. Acum ura toate femeile; şi lacrimile îl înăbuşeau, pentru că dragostea lui era dispreţuită şi dorinţa înşelată.

Mareşala se întoarse şi, arătându-i-l pe Cisy, zise:

– L-am invitat pe domnul. Am făcut bine, nu-i aşa?

– Cum să nu! desigur.

Frédéric, cu un zâmbet chinuit, făcu semn gentilomului să se aşeze.

Mareşala începu să parcurgă lista de bucate, oprindu-se la numele ciudate.

– Dacă am mânca, hai să zicem, o tocană de iepure „à la Richelieu" şi o budincă „à la d'Orléans?"

– O nu, nici un fel de d'Orléans! replică Cisy, care era legitimist şi crezu că a spus o vorbă de duh.

– Preferaţi un calcan „ a la Chambord?" reluă ea.

Această politeţe îl uimi pe Frédéric.

Mareşala se hotărî să ia un simplu muşchi de vacă, raci, trufe, o salată de ananas, îngheţată de vanilie.

– O să mai vedem pe urmă. Haide! A, uitam! Adu-mi un cârnat fără usturoi!

Şi i se adresa chelnerului spunându-i „tinere", ciocnea paharul cu cuţitul, arunca miez de pâine în tavan. Ceru imediat vin de Burgundia.

– Nu se bea la început, spuse Frédéric.

Se bea uneori şi aşa, după părerea vicontelui.

– Nu, niciodată!

– Ba da, vă asigur!

– Ei, vezi?

Privirea cu cale întovărăşi această frază însemna: „E un om bogat, ascultă-l!"

În timpul acesta, uşa se deschidea la fiecare minut, chelnerii vorbeau strident, iar cineva în odaia de alături cânta un vals la un pian infernal. În legătură cu cursele, ajunseseră să vorbească de călărie şi de cele două sisteme rivale. Cisy apăra pe Baucher, Frédéric pe contele d'Aure, când Rosanette ridică din umeri.

– Destul, Doamne! se pricepe mai bine decât tine, lasă!

Mușca dintr-o rodie, cu cotul pe masă; luminările candelabrului din faţa ei pâlpâiau în vânt; lumina albă îi pătrundea pielea cu tonuri sidefii, îi punea roz pe pleoape, tăcea să-i strălucească ochii; roşul fructului se confunda cu purpura buzelor, nările ei fine se zbăteau; şi întreaga ei persoană avea ceva obraznic, excitant, pierdut, care îl exaspera pe Frédéric şi, în acelaşi timp, trezea în inima lui dorinţe nebune.

Ea întrebă, cu o voce calmă, cui aparţinea landoul acela mare cu livrea cafenie.

– Contesei Dambreuse, răspunse Cisy.

– Sunt foarte bogaţi, nu?

– O, foarte bogaţi, cu toate că doamna Dambreuse, care e pur şi simplu o domnişoară Boutron, fiica unui prefect, are o avere mijlocie.

Soţul ei, dimpotrivă, avea în vedere mai multe moşteniri, Cisy le enumera: el era în relaţii cu familia Dambreuse şi le ştia povestea.

Frédéric, ca să-i fie dezagreabil, se încăpăţână să-l contrazică. Susţinu că doamna Dambreuse se numea de Boutron şi îi certifică originea nobilă.

– Oricum, as vrea să am un echipaj ca al ei, spuse Mareşala, lăsându-se pe spătarul fotoliului.

Şi mâneca rochiei, alunecând puţin, descoperi la încheietura niâinii stângi o brăţară împodobită, cu trei opale. Frédéric o zări.

– Ia uite! dar...

Se priviră toţi trei şi se înroşiră.

Uşa se întredeschise discret, apăru borul unei pălării, apoi profilul lui Hussonnet.

– Scuzaţi-mă dacă vă deranjez, îndrăgostiţilor!

Dar se opri mirat văzându-l pe Cisy care stătea pe locul lui.

Se mai aduse un tacâm; şi, cum îi era foarte foame, Hussonnet apuca la întâmplare, printre resturile dineului, carne dintr-o farfurie, un fruct dintr-un coşuleţ, bea cu o mână, se servea cu cealaltă, în vreme ce îşi povestea misiunea. Cei doi căţeluşi fuseseră duşi acasă. Acolo, nimic nou. O găsise pe bucătăreasă cu un soldat, poveste inventată numai pentru a epata.

Mareşala îşi luă haina din cuier. Frédéric se repezi la sonerie, strigând de departe chelnerului.

– O trăsură!

– O am pe a mea, zise vicontele.

– Dar, domnule...

– Totuşi, domnule!

Şi se priveau drept în ochi, palizi amândoi şi cu mâniile tremurând.

În sfârşit, Mareşala îl luă de braţ pe Cisy, şi, arătându-l pe boemul care stătea la masă:

– Vezi de el! se înăbuşă. N-aş vrea ca devotamentul pentru căţeluşii mei să-i aducă moartea.

Uşa se închise.

– Aşa? spuse Hussonnet.

– Aşa, ce?

– Credeam...

– Ce credeai?

– Nu dumneata...?

Îşi completă fraza cu un gest.

– Da de unde! Doamne fereşte!

Hussonnet nu mai insistă.

Avusese un scop invitându-se la masă. Ziarul lui, care nu se mai numea *Arta* ci *Fanfaronul,* cu acest epigraf: „Tunari, la tunuri"! nu prospera deloc, el ar fi vrut să-l transforme într-o revistă săptămânală, singur, fără ajutorul lui Deslauriers. Vorbi iarăşi de vechiul proiect şi expuse planul cel nou.

Frédéric, neînţelegând, fără îndoială, răspunse vag. Husonnet luă mai multe ţigări de foi de pe masă şi spunând: „Adio, dragul meu", dispăru.

Frédéric ceru nota de plată. Era lungă; şi chelnerul, cu şervetul sub braţ, aştepta banii, când un alt individ palid, care semăna cu Martinon, veni să-i spună:

– Scuzaţi, la casă au uitat să pună la socoteală şi birja.

– Ce birjă?

– Cea pe care a luat-o adineauri domnul care a dus câinii. Şi figura chelnerului se lungi, ca şi cum l-ar fi compătimit pe bietul tânăr. Lui Frédéric îi venea să-l pălmuiască. Îi lăsă bacşiş cei douăzeci de franci ce i se dăduseră drept rest.

– Mulţumesc, boierule! zise omul cu şervetul salutându-l adânc.

Frédéric îşi petrecu ziua următoare rumegându-şi mânia şi umilinţa, îşi reproşa că nu-l pălmuise pe Cisy. Cât despre Mareşală, jură că n-are s-o mai vadă; se găseau altele tot atât de frumoase; şi fiindcă trebuiau bani ca să ai asemenea femei, avea să joace la Bursă preţul fermei sale, să fie bogat, s-o zdrobească cu luxul lui pe Mareşală şi pe toată lumea. Când se făcu seară, se miră că nu se gândise la doamna Arnoux.

– Cu atât mai bine! la ce bun?

A treia zi, la opt dimineaţa, Pellerin veni la el în vizită. Începu prin a admira mobilierul şi a-l linguşi. Apoi, dintr-o dată:

– Ai fost la curse, duminică?

– Da, din păcate!

Atunci pictorul începu să peroreze împotriva, anatomiei cailor englezeşti, lăudă caii lui Géricault, caii de pe Partenon. "Rosanette era cu dumneata!" Şi începu s-o laude cu îndemânare.

Răceala lui Frédéric îl descumpăni. Nu ştia cum să ajungă la portret.

Prima lui intenţie fusese să facă un Tiţian. Dar, încetul cu încetul, culorile variate ale modelului îl seduseseră; şi lucrase sincer, punând pastă peste pastă, lumină peste lumină. Rosanette fu încântată la început; dar întâlnirile ei cu Delmar întrerupseseră şedinţele şi-i lăsaseră lui Pellerin destul răgaz să se umfle în pene. Apoi, admiraţia potolindu-i-se, se întrebase dacă pictura lui nu era lipsită de măreţie. Se dusese să revadă tablourile lui Tiţian, înţelesese diferenţa şi îşi recunoscuse greşeala; se apucase să refacă doar contururile. Apoi căutase, ştergându-le, să facă să se piardă, să se amestece tonurile capului cu cele ale fondului; şi figura prinsese consistenţă, umbrele deveniseră mai viguroase; totul părea mai solid. În sfârşit, Mareşala se întorsese. Îşi permisese chiar obiecţiuni; artistul, natural, perseverase, întâi se înfuriase împotriva prostiei ei, dar, mai târziu, îşi zisese că ar putea să aibă dreptate. Atunci începuseră îndoielile, gândurile chinuitoare ce dau crampe la stomac, insomniile, febra, dezgustul de sine însuşi; avusese curajul să retuşeze, dar fără tragere de inimă, şi dându-şi seama că lucrarea lui era proastă.

Se plânse numai că fusese refuzat la Salon, apoi îi reproşa lui Frédéric că nu venise să vadă portretul Mareşalei.

– Puţin îmi pasă de Mareşală!

O asemenea declaraţie îl încurajă.

– Îţi vine să crezi că proasta asta nu-l mai vrea acum?

Ceea ce nu spunea e că-i ceruse o mie de scuzi. Dar Mareşalei nu-i păsase cine va plăti şi, preferând să scoată de la Arnoux lucruri mai urgente, nici nu-i vorbise despre portret.

– Ei, şi Arnoux? spuse Frédéric.

Rosanette îl trimisese la dânsul. Fostul negustor de tablouri n-avea ce să facă cu portretul.

– El susţine că tabloul îi aparţine Rosanettei.

– Sigur, e al ei.

– Cum? doar ea mă trimite la dumneata! replică Pellerin. Dacă ar fi crezut în valoarea operei sale, nu s-ar fi gândit, poate, s-o exploateze. Dar o sumă (şi încă una considerabilă) ar fi o dezminţire dată criticii, i-ar întări încrederea în el însuşi. Frédéric, ca sa scape de el, se informă cu politeţe de condiţiile vânzării.

Extravaganţa cifrei îl revoltă şi răspunse:

– Nu, o, nu!

– Totuşi dumneata eşti amantul ei, dumneata mi l-ai comandat.

– Dă-mi voie, eu am fost intermediarul.

– Dar nu pot să rămân cu el în braţe!

Artistul se înfuria.

– Eu nu te credeam aşa de lacom.

– Nici eu aşa de avar pe dumneata! Salut.

Tocmai plecase, când apăru Sénécal. Frédéric, tulburat, avu o clipă de îngrijorare.

– Ce este?

Sénécal îşi spuse povestea.

– Sâmbătă, pe la nouă, doamna Arnoux a primit o scrisoare prin care era chemată la Paris; cum, din întâmplare, nu era nimeni care să meargă la Creil să-i aducă o trăsură, a vrut să mă trimită pe mine. Am

refuzat, asta nu intră în atribuţiile mele. A plecat şi s-a întors duminică seară. Ieri dimineaţă Arnoux a picat la fabrică. Femeia din Bordeaux făcuse plângere. Nu ştiu ce s-a petrecut între ei, dar el a anulat amenda în faţa tuturor. Am schimbat cuvinte grele. Pe scurt, m-a dat afară şi iată-mă.

Apoi, accentuând cuvintele:

– Dealtfel, nu-mi pare rău, mi-am făcut datoria. Oricum, e din pricina dumitale.

– Cum? strigă Frédéric, cu teamă că Sénécal ghicise totul.

Sénécal nu ghicise nimic, căci reluă:

– Adică, fără dumneata, aş fi găsit poate ceva mai bun.

Frédéric fu cuprins de un fel de remuşcare.

– Şi cum pot să te ajut acum?

Sénécal cerea un post oarecare, o funcţie.

– Dumitale ţi-e uşor. Cunoşti atâta lume, pe domnul Dambreuse, între alţii, mi-a spus Deslauriers.

Aluzia la Deslauriers îi fu neplăcută prietenului său. Nici nu-i trecea prin gând să se întoarcă la Dambreuse de când cu întâlnirea de la Champ de Mars.

– Nu sunt destul de intim în casa lui ca să-i pot recomanda pe cineva.

Democratul înghiţi acest refuz cu stoicism, şi, după o clipă de tăcere:

– Toate astea, sunt sigur, vin de la Bordelaiză şi de la doamna Arnoux a dumitale.

Acest „a dumitale" alungă din inima lui Frédéric şi puţina bunăvoinţă pe care o mai avea. Totuşi, din delicateţe, puse mâna pe cheia biroului.

Sénécal i-o luă înainte:

– Mulţumesc!

Apoi, uitând de necazurile lui, vorbi despre treburile ţării, despre decoraţiile împărţite cu dărnicie de ziua Regelui, despre o schimbare de guvern, despre afacerile Drouillard şi Bénier[40], scandalurile vremii, tună împotriva burgheziei şi prezise o revoluţie.

Un pumnal japonez de pe perete îi atrase privirea. Îl luă, încercă mânerul, apoi îl aruncă pe canapea cu un gest de dezgust.

– Ei, adio! Trebuie să mă duc la Notre-Dame-de-Lorette.

– De ce?

– Astăzi are loc o slujbă de pomenire pentru Godefroy Cavaignac[41]. A murit la treabă! Dar lucrurile nu s-au sfârşit cu asta. Cine ştie?

Şi Sénécal îi întinse mâna curajos.

– Poate că nu ne vom mai vedea niciodată! Adio!

Acest „adio!" repetat de două ori, încruntarea lui în timp ce privea pumnalul, resemnarea şi aerul solemn mai cu seamă îl făcură pe Frédéric să cadă pe gânduri, dar curând îl uită.

În aceeaşi săptămână, notarul său de la Le Havre îi trimise preţul vânzării fermei, o sută şaptezeci şi patru de mii de franci. Împărţi această sumă în două: plasă prima parte în obligaţii de stat, şi se duse să depună a doua la un agent de schimb ca să joace la Bursă.

Mânca în cabaretele la modă, frecventa teatrele şi încerca să se distreze, când Hussonnet îi adresă o scrisoare în care îi povestea pe un ton glumeţ că Mareşala, a doua zi după curse, îl concediase pe Cisy. Frédéric se simţi fericit, fără să se întrebe de ce boemul îi dădea această veste.

Întâmplarea făcu să-l întâlnească pe Cisy după trei zile. Gentilomul nu-şi pierdu cumpătul şi îl invită chiar la cină pe miercurea următoare.

Frédéric, în dimineaţa acelei zile, primi o notificare de portărel, prin care domnul Charles-Jean-Baptiste Oudry îl încunoştinţa că în urma hotărârii tribunalului, el devenise cumpărătorul unei proprietăţi situate la Belleville, aparţinând domnului Jacques Arnoux, şi că era gata să plătească cele două sute douăzeci şi trei mii de franci, suma totală a preţului vânzării. Dar din acelaşi act rezulta că suma ipotecilor de care era grevat imobilul depăşind preţul achiziţiei, creanţa lui Frédéric se afla în întregime pierdută.

Tot răul venea din faptul că nu reînnoise în timp util o inscripţie ipotecară. Arnoux făgăduise că va face acest demers şi apoi uitase. Frédéric se înfurie împotriva lui, dar când i se potoli furia îşi zise:

– Ei şi, la urma urmei, ce? dacă se poate salva astfel, cu atât mai bine! N-am să mor din pricina asta! Să nu ne mai gândim.

Dar, răscolind printre hârţoagele de pe masă, regăsi scrisoarea lui Hussonnet şi zări post-scriptum-ul pe care nu-l observase când o citise prima oară. Boemul îi cerea cinci mii de franci, exact cât îi trebuia ca să pună afacerea pe roate.

– A, ăsta mă plictiseşte!

Şi îl refuză brutal printr-un bilet laconic. Apoi se îmbrăcă pentru a merge la Maison d'Or.

Cisy îi prezentă comesenii, începând cu cel mai respectabil, un domn gras cu părul alb.

– Marchizul Gilbert des Aulnays, naşul meu. Domnul Ansehne de Forchambeaux, zise el apoi (era un tânăr blond şi subţiratic, dar chel); pe urmă arătă un om de vreo patruzeci de ani, cu atitudine simplă; – Joseph Boffreu, vărul meu, şi iată pe fostul meu profesor, domnul Vezou – personaj pe jumătate căruţaş, pe jumătate seminarist, cu favoriţi mari şi o redingotă lungă, închisă jos cu un singur nasture, astfel încât semăna cu un şal.

Cisy mai aştepta pe cineva, pe baronul de Comaing, „care poate va veni, nu e sigur!" Ieşea la fiecare minut, părea neliniştit; în fine, la opt, trecură într-o sală minunat luminată şi prea spaţioasă pentru numărul comesenilor. Cisy o alesese înadins, pentru fast.

Un vas de argint aurit, încărcat cu flori şi fructe, ocupa mijlocul mesei, acoperită cu platouri de argint, după moda veche franceză, farfurii lungi, pline cu delicatese şi mirodenii, formau o bordură de jur împrejur; căni cu vin trandafiriu frapat se înălţau la distanţe egale; cinci pahare de înălţimi diferite erau aliniate în fata fiecărei farfurii alături de lucruri a căror întrebuinţare nu o ştiai, mii de ustensile ingenioase, pentru mâncat; şi erau numai pentru primul fel: căpăţână de nisetru stropită cu şampanie, şuncă de York cu sos de tokay, sturzi gratinaţi, prepeliţe fripte, volovan cu sos Béchamel, potârnichi roşii în unt, şi, la cele două capete ale mesei, cartofi prăjiţi amestecaţi cu trufe. O lustră şi sfeşnice cu multe braţe luminau încăperea, tapisată cu damasc roşu. Patru servitori în frac stăteau în spatele fotoliilor de marochin. La acest spectacol, comesenii protestară, mai ales profesorul.

– Amfitrionul nostru a făcut adevărate nebunii, pe cuvântul meu! E prea frumos!

– Da de unde! spuse vicontele.

Şi, de la prima lingură de supă, întrebă:

– Ei bine, dragul meu des Aulnays, ai fost la Palais-Royal să vezi *Tată şi portar?*

– Ştii bine că n-am timp, replică marchizul.

Dimineaţa era ocupat cu un curs de arboricultură, serile şi le petrecea la Cercul Agricol şi toate după-amiezile studia la fabricile de unelte agricole. Deoarece trei sferturi din an locuia la Saintonge, profita de călătoriile sale în capitală pentru a se instrui; şi pălăria lui cu boruri largi, pusă pe o consolă, era plină de broşuri.

Cisy, observând că domnul de Forchambeaux refuza vinul, izbucni:

– Bea, ce naiba! Nu eşti prea grozav la ultimul dumitale dineu de flăcău.

La aceste cuvinte, toţi se înclinară şi îl felicitară.

– Şi tânăra, spuse profesorul, e încântătoare, desigur.

– Cred şi eu, zise Cisy. Dar oricum, e o greşeală, căsătoria e atât de stupidă.

– Vorbeşti cam uşor, dragul meu! răspunse domnul des Aulnays, în timp ce o lacrimă i se rostogolea din ochi, la amintirea defunctei sale soţii.

Şi Forehambeaux repetă de mai multe ori la rând, rânjind:

– Ai să ajungi şi dumneata, ai să ajungi şi dumneata la căsătorie!

Cisy protestă. Îi plăcea mai mult să se distreze, să fie „régence". Voia să înveţe lupta liberă, ca să viziteze speluncile din Cité, ca prinţul Rodolphe din *Misterele Parisului.* Scoase din buzunar o pipă scurtă, începu să repeadă servitorii, se puse pe băut; şi ca să facă pe grozavul, defăima toate mâncărurile. Trimise îndărăt chiar şi trufele, iar profesorul, care se delecta cu ele, spuse linguşitor:

– Nimic nu-i atât de bun ca laptele de pasăre pregătit de doamna, bunica dumneavoastră!

Apoi continuă să vorbească cu vecinul său, agronomul, care găsea că e mai bine să stai la ţară, dacă n-ar fi decât ca să-ţi creşti fetele şi să le deprinzi cu gusturi simple. Profesorul aplauda aceste idei şi îl linguşea, crezând că are influenţă asupra elevului său, al cărui om de afaceri ar fi dorit, în taină, să devină.

Frédéric venise plin de ciudă împotriva lui Cisy; dar prostia acestuia îl dezarmase. Totuşi, gesturile, figura, toată persoana lui, amintindu-i dineul de la Café Anglais, îl enervau din ce în ce mai mult; asculta observaţiile răuvoitoare pe care le făcea cu voce joasă vărul Joseph, un băiat de treabă, sărac, amator de vânătoare şi bursier. Cigy îi spuse în glumă, de mai multe ori, „banditule"; apoi deodată zise:

– A, baronul!

Atunci intră un bărbat voinic, de vreo treizeci de ani, cu o fizionomie cam aspră, suplu, cu pălăria pe-o ureche şi cu o floare la butonieră. Era idealul vicontelui. Era încântat să-l aibă la masă; şi prezenţa lui aţâţându-l, încercă să facă un calambur, căci spuse, în timp ce se servea un cocoş sălbatic:

– Iată cel mai bun dintre caracterele lui La Bruyère![42]

Apoi îi puse domnului de Comaing o serie de întrebări asupra unor persoane necunoscute de cei de la masă: pe urmă, ca apucat de o idee:

– Spuneţi-mi, v-aţi mai gândit la mine?

Celălalt ridică din umeri:

– N-ai încă vârsta, băiete! Cu neputinţă!

Cisy îl rugase să-l ajute să fie admis la clubul său. Dar baronul vru, fără îndoială, să-i cruţe amorul propriu.

– A, uitasem! Mii de felicitări pentru pariu, dragul meu!

– Ce pariu?

– Cel pe care l-ai făcut la curse, că ai să mergi chiar în aceeaşi seară la doamna aceea.

Frédéric avu senzaţia unei lovituri de bici. Se linişti numaidecât, văzând expresia descumpănită a lui Cisy.

Într-adevăr, Mareşala, chiar de-a doua zi, regretă ce făcuse, când se arătase Arnoux, primul ei amant, omul ei. Amândoi îl făcură pe viconte să înţeleagă că îi stinghereşte, şi-l dădură afară fără multă ceremonie.

Acum avu aerul că nu înţelege. Baronul continuă:

– Ce mai e cu ea, drăguţa de Rose? Are picioare tot atât de frumoase? dovedind prin aceste cuvinte că o cunoscuse de aproape.

Lui Frédéric nu-i plăcu descoperirea asta.

– Nu-i nevoie să te înroşeşti, reluă baronul; e o afacere bună!

Cisy plescăi din limbă:

– Ei aş! nu chiar atât de bună.

– A!

– Zău, chiar aşa. Eu, mai întâi, nu văd la ea nimic extraordinar, şi apoi, ca ea, găseşti câte vrei, căci, oricum... e de vânzare.

– Nu pentru oricine! replică acru Frédéric.

– Se crede altfel decât ceilalţi, replică Cisy, ce farsă!

Şi toţi cei din jurul mesei izbucniră în râs.

Frédéric îşi simţea bătăile inimii înăbuşindu-l. Înghiţi două pahare de apă, unul după altul.

Dar baronul îşi amintea cu plăcere de Rosanette.

– E tot cu un oarecare Arnoux?

– Nu ştiu, zise Cisy. Nu-l cunosc pe acest domn.

Afirmă, totuşi, că e un fel de escroc.

– O clipă! strigă Frédéric.

– Cu toate astea e un lucru sigur. A avut chiar şi un proces.

– Nu-i adevărat!

Frédéric începu să-l apere pe Arnoux. Garanta că era cinstit, până la urmă credea şi el ce spunea, inventa cifre, dovezi. Vicontele, care-i purta pică, beat cum era, se încăpăţână în afirmaţiile lui, în aşa fel încât Frédéric îi spuse grav:

– Spuneţi aceasta pentru a mă jigni, domnule?

Şi îl privea cu ochii aprinşi ca ţigara lui.

– O, deloc! Recunosc chiar că are şi el ceva bun: soţia lui.

– O cunoaşteţi?

– Cred şi eu! Toată lumea o cunoaşte pe Sophie Arnoux.

– Ce-aţi spus?

Cisy, care se ridicase, repetă bâlbâind:

– Toată lumea o cunoaşte!

– Taci! Dumneata nu frecventezi asemenea femei!

– Mă şi laud cu asta!

Frédéric îi aruncă farfuria în obraz.

Ea trecu ca un fulger pe deasupra mesei, răsturnă două sticle, zdrobi o salatieră şi se sparse de vasul de argint în trei bucăţi, lovindu-l pe Viconte în pântece.

Toţi se ridicară ca să-l reţină. Se zbătea ţipând, cuprins de un fel de frenezie; domnul des Aulnays repeta:

– Haide, linişteşte-te, dragă băiete!

– Dar e îngrozitor! vocifera profesorul.

Forehambeaux, vânăt ca pruna, tremura; Joseph râdea în hohote: chelnerii ştergeau vinul, culegeau cioburile de pe jos; iar baronul se duse să închidă fereastra, căci, cu tot zgomotul trăsurilor, scandalul ar fi putut fi auzit din bulevard.

Cum toată lumea, în clipa când farfuria fusese aruncată, vorbea în acelaşi timp, fu cu neputinţă să se

descopere motivul acestei jigniri, dacă era din pricina lui Arnoux, a doamnei Arnoux, a Rosanettei sau a altcuiva. Sigură însă era brutalitatea incalificabilă a lui Frédéric; dar el refuză cu hotărâre să-şi exprime cea mai mică părere de rău.

Domnul des Aulnays încercă să-l îmblânzească; la fel şi vărul Joseph, profesorul, Forehambeaux însuşi. În timpul acesta, baronul îl consola pe Cisy, care, cedând unei slăbiciuni nervoase, plângea. Frédéric, dimpotrivă, se înfuria din ce în ce mai tare; şi ar fi rămas acolo toţi până la ziuă, dacă baronul n-ar fi spus, în cele din urmă:

– Vicontele, domnule, vă va trimite martorii săi mâine.

– La ce oră?

– La douăsprezece, dacă vă convine.

– Perfect, domnule.

Afară, Frédéric respiră adânc. De prea multă vreme îşi stăpânea inima. În sfârşit îi făcuse pe plac; simţea un fel de mândrie virilă, un exces de forţe lăuntrice care îl ameţeau. Avea nevoie de doi martori. Primul care îi veni în minte fu Regimbart; şi porni imediat către o cârciumă de pe strada Saint-Denis. Obloanele erau trase. Dar, deasupra uşii, printr-un geam, se vedea lumină. O deschise şi intră, aplecându-se mult sub oblon.

O lumânare, pe marginea tejghelei, lumina sala pustie. Toate taburetele, cu picioarele în sus, erau suite pe mese. Stăpânul, soţia lui şi băiatul lor mâncau într-un colţ, lângă bucătărie; şi Regimbart, cu pălăria pe cap, cina cu ei, stingherându-l pe băiat, care era obligat la fiecare înghiţitură să se întoarcă puţin într-o parte. Frédéric îi povesti pe scurt ce se întâmplase şi îi ceru să-l asiste. Cetăţeanul nu răspunse nimic la început; îşi rotea ochii, părea că se gândeşte, făcu de încă multe ori înconjurul sălii şi spuse în sfârşit:

– Da, bucuros!

Un zâmbet ucigător îi destinse faţa, aflând că adversarul era un aristocrat.

– O să-l luăm noi repede, fii liniştit. Mai întâi... cu spada...

– Dar poate, obiectă Frédéric, n-am dreptul...

– Îţi spun că trebuie să alegi spada – replică Cetăţeanul cu brutalitate. Ştii să tragi?

– Puţin.

– A, puţin! Aşa sunteţi toţi. Şi vreţi eu orice preţ să vă bateţi! Mare lucru, sala de arme! Ascultă-mă: stai la distanţă închizându-te mereu în cercuri şi dă-te înapoi! E permis. Oboseşte-l! Apoi, repede-te asupra lui, direct! Şi mai cu seamă, fără viclenii, fără lovituri à la Fougère! Uite, vezi cum? învârtind pumnul ca pentru a deschide cu cheia. – Moş Vauthier, dă-mi bastonul dumitale. Da, asta ajunge!

Apucă băţul cu care se aprindea gazul, îşi rotunji braţul stâng, îndoi dreptul şi începu să dea, să lovească în perete. Bătea din picioare, se însufleţea, se prefăcea chiar că e într-o situaţie grea, strigând:

– Înţelegi? Înţelegi? şi silueta lui enormă se proiecta pe perete, iar pălăria părea că atinge plafonul. Limonagiul spunea din când în când: „Bravo! foarte bine!" Soţia sa îl admira de asemenea, deşi era emoţionată; şi Théodore, un fost soldat, rămăsese încremenit de uimire; era, de fapt, un fanatic admirator al domnului Regimbart.

A doua zi, devreme, Frédéric alergă la magazinul lui Dussardier. După un şir de camere, toate pline de stofe aşezate în rafturi sau întinse de-a latul meselor, şi de şaluri agăţate pe suporturi, îl zări într-un fel de cuşcă cu zăbrele, înconjurat de registre şi scriind, în picioare în faţa unui pupitru. Băiat cumsecade ca totdeauna, îşi lăsă imediat treaba.

Martorii sosiră înainte de prânz. Frédéric crezu că e de bun-gust să nu asiste la discuţia lor.

Baronul şi Joseph declarară că s-ar mulţumi cu scuzele cele mai simple. Dar Regimbart, al cărui principiu era să nu cedeze niciodată, şi care ţinea să apere onoarea lui Arnoux (Frédéric nu-i vorbise de nimic altceva) pretinse ca Vicontele să ceară scuze. Domnul de Comaing fu revoltat de această impertinenţă. Cetăţeanul nu vru să cedeze. Orice împăcare devenind imposibilă, trebuiau să se bată.

Mai răsăriră şi alte greutăţi; căci alegerea armelor, din punct de vedere legal, îi aparţinea lui Cisy, cel ofensat. Dar Regimbart susţinu că, după provocarea la duel, el se constituia ofensator. Martorii lui protestară totuşi, spunând că o palmă e cea mai cruntă ofensă. Cetăţeanul diseca fiecare cuvânt: o lovitură nu era o palmă. În sfârşit, hotărâră să se adreseze unor militari; şi cei patru martori ieşiră ca să meargă să consulte nişte ofiţeri într-o cazarmă oarecare.

Se opriră la cazarma de pe Quai d'Orsay. Domnul de Comaing se apropie de doi căpitani şi le expuse contestaţia.

Căpitanii nu înţeleseră nimic, căci expunerea era mereu întreruptă de intervenţiile Cetăţeanului. La urmă, ofiţerii îi sfătuiră pe aceşti domni să întocmească un proces-verbal; după care ei vor hotărî. Atunci se duseră la o cafenea; şi, ca totul să fie cât se poate de discret, marcară pe Cisy cu un H şi pe Frédéric cu un K.

Apoi se întoarseră la cazarmă. Ofiţerii plecaseră în oraş. Se iviră iar şi declarară că, evident, alegerea armelor aparţinea domnului H. Se întoarseră toţi la Cisy. Regimbart şi Dussardier rămaseră pe trotuar.

Aflând hotărârea, vicontele fu cuprins de o tulburare atât de mare, încât îi puse s-o repete de mai multe ori; şi când domnul de Comaing ajunse la pretenţiile Iui Regimbart, el murmură „şi totuşi", fiind cât pe ce să i se supună. Apoi se trânti într-un fotoliu şi declară că el nu se bate.

– Hm! Cum? zise baronul.

Atunci Cisy se lăsă dus de un flux verbal dezordonat: voia să se bată cu pistolul, la câţiva paşi, cu o singură armă.

– Sau să punem arsenic într-un pahar şi să tragem la sorţi, S-a mai făcut aşa ceva; am citit eu.

Baronul, nu prea răbdător de felul lui, îl repezi:

– Domnii aşteaptă răspunsul dumitalo. E indecent, în cele din urmă. Ce alegi? Haide! Spada?

Vicontele răspunse „da" dând din cap; şi întâlnirea fu fixată pentru a doua zi, la poarta Maillot, la ora şapte fix.

Dussardier fiind obligat să se întoarcă la treburile lui, Regimbart se duse să-l informeze pe Frédéric.

Îl lăsaseră toată ziua fără veşti; nerăbdarea lui devenise de nesuportat.

– Cu atât mai bine! zise el.

Cetăţeanul fu satisfăcut de atitudinea lui

– Pretindeau scuze din partea noastră, îţi închipui. Nu era mare lucru, un simplu cuvânt! Dar i-am trimis frumuşel la plimbare! Aşa cum trebuia, nu?

– Fără îndoială, spuse Frédéric, gândindu-se că mai bine şi-ar fi ales alt martor.

Apoi, când rămase singur, repetă de mai multe ori cu voce tare:

– Mă voi bate! Ia te uită, mă voi bate! E caraghios!

Şi, mergând prin cameră, trecu prin faţa oglinzii şi observă că era palid.

– Oare mi-e frică?

O spaimă cumplită îl cuprinse la ideea eă ar putea să-l apuce frica pe teren.

– Dacă, totuşi, voi fi ucis? Tata a murit aşa. Da, voi fi omorât.

Şi, deodată, o zări pe mama lui, în rochie neagră; imagini incoerente i se desfăşurau în minte. Propria sa laşitate îl exaspera. Fu cuprins de un paroxism de bravură, de o sete feroce de sânge. Nici un batalion nu l-ar fi făcut să dea îndărăt. După ce trecu această febră, se simţi, cu bucurie, de neclintit. Ca să se distreze, se duse la Operă, unde se reprezenta un balet. Ascultă muzică, privi dansatoarele cu binoclul şi bău un pahar de punci în antract. Dar, întorcându-se acasă, privindu-şi cabinetul, mobilele, între care se afla, poate, pentru ultima oară, simţi o slăbiciune. Coborî în grădină. Stelele străluceau; le contemplă. Ideea de a se bate pentru o femeie îl înălţa în propriii săi ochi, îl înnobila. Apoi se duse să se culce liniştit.

Nu acelaşi lucru se întâmplă cu Cisy. După plecarea baronului, Joseph încercase să-i ridice moralul, şi cum vicontele rămânea indiferent, îi spuse:

– Totuşi, dragul meu, dacă preferi să nu mergi mai departe, eu mă duc să le spun.

Cisy nu îndrăzni să răspundă „du-te!" dar îi fu ciudă pe vărul său că nu procedase aşa fără să-i mai spună şi lui.

Ar fi dorit ca Frédéric să moară peste noapte de un atac de apoplexie, sau să survină o răscoală a doua zi, cu baricade care să închidă toate intrările în Bois de Boulogne, sau ca un eveniment oarecare să împiedice pe vreunul din martori să vină acolo, pentru că atunci, din lipsă de martori, duelul n-ar mai avea loc. Îi venea să plece cu un tren rapid oriunde. Îi părea rău că nu ştie medicina ca să ia ceva care, fără să-i pună viaţa în primejdie, ar putea să facă să se creadă ca a murit. Ajunse până acolo încât dorea să se îmbolnăvească grav.

Trimise să-l cheme pe domnul des Aulnays ca să-i ceară un sfat, un ajutor, dar el se întorsese în Saintonge, pentru că primise o telegramă prin care i se anunţa o indispoziţie a uneia dintre fiicele sale.

Lui Cisy, faptul i se păru o prevestire rea. Din fericire, domnul Vezou, profesoral lui, veni să-l vadă. Atunci îşi mărturisi gândurile.

– Cum să facem, Doamne, cum să facem?

– Eu, în locul dumneavoastră, domnule conte, aş plăti un hamal din piaţă să-i tragă o bătaie soră cu moartea.

– Ar şti imediat cine l-a trimis! răspunse Cisy.

Şi, din când în când, gemea; apoi zise:

– Dar avem dreptul să ne batem în duel?

– E un rest de barbarie! Ce vreţi!

Ca să-i facă plăcere, pedagogul se invită singur la cină. Elevul lui nu mâncă nimic şi, după-masă, simţi nevoia să se plimbe. Trecând prin faţa unei biserici, spuse:

– Dacă am intra, o clipă, să vedem?

Domnul Vezou acceptă bucuros şi-i oferi chiar agheasmă.

Era luna Fecioarei Maria, altarul era acoperit de flori, se auzeau voci cântând şi orga răsunând. Dar Cisy nu se putu ruga, căci ceremoniile religioase îi aminteau de funeralii; parcă auzea ecouri din *De profundis*.

– Haidem! Nu mă simt bine.

Apoi jucară cărţi toată noaptea. Vicontele se străduia să piardă, ca să îndepărteze nenorocul, şi domnul Vezou profita de această situaţie. În sfârşit, în zori, Cisy, care nu mai rezistă, se prăbuşi pe postavul verde, cuprins de un somn plin de vise neplăcute.

Dacă, totuşi, curajul constă în voinţa de a-ţi domina slăbiciunea, vicontele fu curajos, căci, din momentul în care martorii veniră să-l ia, se încordă din toate puterile. Vanitatea îl făcea să înţeleagă că dacă dădea îndărăt era pierdut. Domnul de Comaing îl felicită că arată atât de bine.

Dar, pe drum, legănarea trăsurii şi căldura soarelui de dimineaţă îl enervară. Energia îl părăsise iar. Nici nu mai ştia unde se află.

Baronul se distra sporindu-i frica, vorbind despre „cadavru" şi despre modul clandestin de a-l aduce în oraş, Joseph îi răspundea; amândoi, considerând că toată afacerea era ridicolă, erau convinşi ca, până la urmă, se va aranja.

Cisy stătea cu capul în piept; îl ridică încet şi le atrase atenţia că nu aduseseră un medic.

– E inutil, zise baronul.

– Atunci nu e nici o primejdie?

Joseph răspunse pe un ton grav:

– Să nădăjduim.

Şi nimeni, în trăsură, nu mai scoase o vorbă. La şapte şi zece, ajunseră la poarta Maillot. Frédéric şi martorii săi se şi aílau acolo, îmbrăcaţi toţi trei în negrii. Regimbart, avea, în loc de cravată, un guler de păr de cal ca un soldat; şi ţinea în mână un fel de cutie lunguiaţă ca de vioară, anume pentru asemenea aventuri. Se salutară rece. Apoi, toţi pătrunseră în Bois de Boulogue, prin calea Madrid, în căutarea unui loc potrivit.

Regimbart se adresă lui Frédéric, care mergea între el şi Dussardier:

– Ei, si cu frica ce facem? Dacă ai nevoie de ceva, nu te jena, ştiu eu cum e treaba asta. Frica e naturală la om.

Apoi spuse încet:

– Nu fuma, asta te moaie !

Frédéric îşi aruncă ţigara, care îl încurca, şi merse mai departe cu pas sigur. Vicontele îl urma, sprijinit de braţul celor doi martori.

Din când în când se întâlneau cu câte un trecător. Cerul era albastru şi se auzea uneori saltul iepurilor. La cotitura unei cărări, o femeie cu un turban verde vorbea cu un bărbat în cămaşă, şi pe aleea cea mare, sub castani, servitori în vestă de pânză îşi plimbau caii. Cisy îşi aduse aminte de zilele fericite când, călare pe alezanul lui, cu monoclul la ochi, călărea la portiera caleştilor; aceste amintiri îi măreau spaima; o sete insuportabilă îi ardea gura; bâzâitul muştelor se confunda cu zvâcnirea arterelor lui; picioarele i se înfundau în nisip; i se părea că merge de când lumea.

Martorii, fără să se oprească, scormoneau cu ochii marginile drumului. Se întrebară daeăjă meargă la răscrucea Catelan, sau sub zidurile palatului Bagatelle. În sfârşit o luară la dreapta; şi se opriră într-un fel de crâng, între pini.

Terenul fu ales aşa încât să poată fi împărţit în mod egal. Se marcară locurile adversarilor. Apoi, Regimbart deschise cutia capitonată cu marochin roşu, ce conţinea patru spade frumoase, scobite la mijloc, cu mânere în filigran. O rază de lumină străbătu printre pini, căzu pe ele; şi lui Cisy i se păru că strălucesc ca nişte vipere de argint pe o baltă de sânge.

Cetăţeanul arătă că erau de aceeaşi lungime; pe o a treia o luă pentru el, ca să despartă combatanţii la nevoie. Domnul de Comaing ţinea un baston. Se priveau. Toţi aveau figuri speriate sau crude.

Frédéric îşi scosese redingota şi vesta. Joseph îl ajută pe Cisy să facă la fel; după ce-şi desfăcu cravata, văzură la gâtul lui o medalie sfinţită. Regimbart zâmbi cu milă.

Atunci, domnul de Comaing încercă să ridice obiecţiuni, ca să-i mai lase lui Frédéric încă o clipă de gândire. El ceru dreptul de a pune o mănuşă şi pe acela de a apuca spada adversarului cu mâna stângă; Regimbart, care era grăbit, nu refuză. În sfârşit, baronul se adresă lui Frédéric:

– Totul depinde de dumneavoastră, domnule! Nu este niciodată dezonorant să-ţi recunoşti greşelile.

Dussardier făcea gesturi de aprobare. Cetăţeanul se indignă:

– Credeţi că suntem aici ca să jumulim raţele, ce naiba? În gardă!

Adversarii stăteau unul în faţa celuilalt, cu martorii la dreapta şi la stânga. El dădu semnalul:

– Haideţi!

Cisy păli îngrozitor. Spada îi tremura la vârf ca o cravaşa. Îşi dădu capul pe spate, depărtă braţele, căzu pe spate leşinat. Joseph îl ridică; şi, împingându-i o sticluţă sub nas, îl zgudui puternic. Vicontele deschise ochii, apoi, brusc, se repezi ca un nebun la spadă. Frédéric îşi păstrase spada; şi aştepta, cu privirea fixă, cu mâna în sus.

– Opriţi, opriţi! striga o voce care venea de pe drum, şi în acelaşi timp se auzi tropotul unui cal în galop; capota unei cabriolete rupea crengile. Un bărbat aplecat în afară flutura o batistă şi striga mereu! – Opriţi! Opriţi!

Domnul de Comaing, crezând că e poliţia care intervine, ridică bastonul:

– Terminaţi odată! Vicontele sângerează.

– Eu? spuse Cisy.

De fapt, căzând, îşi zgâriase degetul cel mare de la mâna stângă.

– Dar asta s-a întâmplat când a căzut, adăugă Cetăţeanul.

Baronul se făcu că nu aude.

Arnoux sărise din cabrioletă:

– Am sosit prea târziu! Nu! Slavă Domnului!

Îl îmbrăţişa pe Frédéric, îl pipăia, îi acoperea faţa de sărutări:

– Ştiu motivul; ai vrut să-l aperi pe vechiul dumitale prieten! E bine, e foarte bine! N-am să uit niciodată! Cât eşti de bun, ah, dragă băiete!

Îl privea şi plângea râzând în acelaşi timp de bucurie. Baronul se întoarse către Joseph:

– Cred că, suntem de prisos în această mică scenă de familie. S-a sfârşit, nu-i aşa, domnilor?

– Viconte, leagă-ţi braţul în eşarfă; iată fularul meu. Apoi, cu un gest poruncitor: – Haide, fără supărare! Aşa se cuvine!

Cei doi combatanţi îşi strânseră mâna, fără vlagă. Vicontele, de Comaing şi Joseph dispărură într-o parte, iar Frédéric porni în cealaltă parte cu prietenii lui.

Deoarece restaurantul Madrid nu era prea departe, Arnoux propuse să se ducă acolo ea să bea un pahar cu bere.

– Am putea să şi dejunăm, zise Regimbart.

Dar cum Dussardier nu avea timp, se mărginiră să bea ceva în grădină. Toţi simţeau acea stare de beatitudine care urmează după deznodămintele fericite. Cetăţeanul, totuşi, era supărat că se întrerupsese duelul în momentul cel mai bun.

Arnoux aflase totul de la un oarecare Compain, prietenul lui Regimbart; şi, într-un elan sufletesc, alergase să împiedice duelul, crezând, dealtfel, că el era cauza conflictului. Îl rugă pe Frédéric să-i dea câteva detalii în plus. Frédéric, mişcat de dovezile astea de dragoste, nu vru să-i sporească iluziile:

– Te rog, să nu mai vorbim despre asta!

Lui Arnoux, această rezervă i se păru foarte delicată. Apoi, cu uşurinţa lui obişnuită, trecu la altă idee:

– Ce mai nou, Cetăţene?

Şi începură să discute despre poliţe, scadenţe. Ca să vorbească mai în voie, se aşezară la altă masă, şoptind între ei.

Frédéric prinse aceste cuvinte: – „Ai să-mi iscăleşti. – Da! dar dumneata, bineînţeles... – Am târguit-o, în sfârşit, pentru trei sute! – Bun comision, zău!" Pe scurt, era limpede că Arnoux făcea tot felul de afaceri cu Cetăţeanul.

Frédéric se gândi să-i amintească de cele cincisprezece mii de franci ale lui. Dar ultimul său demers îl oprea să mai facă chiar cele ma blânde reproşuri. Dealtfel, se simţea obosit. Nici locul nu era potrivit Amână discuţia pentru altădată.

Arnoux, aşezat la umbra unui boschet, fuma cu o figură zâmbitoare. Ridică ochii către uşile separeurilor care dădeau toate sprt grădină şi spuse că altădată venea des aici.

– Nu singur, fără îndoială? răspunse Cetăţeanul.

– Pe naiba!

– Ce ştrengar eşti! un om însurat!

– Ei, dar dumneata? reluă Arnoux; şi cu un zâmbet îngăduitor: – Sunt sigur că această pramatie are pe undeva o cameră în care primeşte fetiţe.

Cetăţeanul mărturisi că e adevărat, printr-o simplă ridicare din sprâncene. Atunci, cei doi domni îşi expuseră gusturile: Arnoux le prefera acum pe cele tinere, pe muncitoare; Regimbart nu putea sa sufere „fandositele" şi prefera ce era pozitiv. Concluzia, exprimată de negustorul de faianţă, fu că femeile nu trebuie

luate în serios.

„Şi totuşi, îşi iubeşte nevasta!" se gândea Frédéric, pe când se întorcea acasă; şi îl socotea un om necinstit. Îi reproşa lui duelul, ca şi cum pentru dânsul îşi riscase adineauri viaţa.

Dar îi era recunoscător lui Dussardier pentru devotamentul său; comisul, la insistenţele sale, ajunse în curâncí să vină la el în fiecare zi.

Frédéric îi împrumuta cărţi: Thiers, Dulaure, Barante[43], *Girondinii* lui Lamartine. Bietul băiat îl asculta cu atenţie şi-i accepta părerile ca pe acelea ale unui maestru.

Într-o seară sosi tulburat.

De dimineaţă, pe bulevard, un bărbat care alerga cu sufletul la gură îl izbise în treacăt; şi dându-şi seama că e un prieten al lui Sénécal, îi spusese:

– L-au arestat chiar acum, o iau la sănătoasa.

Totul era adevărat. Dussardier adunase informaţii ziua întreagă. Sénécal era la închisoare, acuzat de atentat politic.

Fiul unui contramaistru, născut la Lyon, unde avusese profesor pe un fost discipol al lui Chalier, îndată ce sosise la Paris, reuşise să intre în Asociaţia Familiilor[44]; obiceiurile lui erau cunoscute; poliţia îl supraveghea. Se bătuse în insurecţia din mai 1839[45] şi de atunci stătea în umbră, dar era din ce în ce mai exaltat, un fanatic al lui Alibaud, amestecând reproşurile sale la adresa societăţii cu cele ale poporului împotriva monarhiei, şi trezindu-se în fiecare dimineaţă cu speranţa unei revoluţii, care să schimbe faţa lumii în cincisprezece zile sau într-o lună. În sfârşit, scârbit de indolenţa fraţilor săi, furios că visele sale nu se realizează şi pierzându-şi nădejdea pentru patrie, intrase ca chimist în complotul bombelor incendiare; îl prinseseră transportând o cantitate de praf de puşcă, pe care o ducea s-o încerce la Montmartre, încercare supremă pentru a restabili Republica.

Şi lui Dussardier republica îi era scumpă, căci ea însemna – credea el – eliberarea şi fericirea universală. Într-o zi, la cincisprezece ani, pe strada Transnonain[46], în faţa prăvăliei unui băcan, văzuse soldaţi cu baioneta roşie de sânge, cu fire de păr lipite de patul puştii; de atunci, guvernul îl scotea din fire ca însăşi întruchiparea nedreptăţii. El confunda oarecum jandarmii cu asasinii: un trădător era în ochii lui un paricid. Atribuia cu naivitate Puterii tot răul de pe pământ; şi o ura cu o ură profundă, permanentă, care-i umplea inima şi-i ascuţea sensibilitatea. Declamaţiile lui Sénécal îl orbiseră. N-avea nici o importanţă dacă era vinovat sau nu, dacă încercarea lui era odioasă. Trebuia ajutat, deoarece era o victimă a Autorităţii.

– Pairii au să-l condamne, desicur. Apoi au să-l ducă într-o dubă, ca pe un ocnaş, şi au să-l închidă la Mont-Saint-Michel, unde guvernul pune să-i omoare. Austen[47] a înnebunit! Steuben[48] s-a sinucis. Ca să-l transporte pe Barbès într-o celulă, l-au târât de picioare, de păr. L-au călcat în picioare, şi capul lui sărea din treaptă în treaptă de-a lungul scării. Ce grozăvii! Ticăloşii!

Hohote de mânie îl înăbuşeau, şi se învârtea prin cameră, cuprins parcă de o mare spaimă.

– Ar trebui totuşi să facem ceva! Haide! eu nu ştiu ce! Dacă am încerca să-l scoatem, ce zici? Putem să ne năpustim asupra escortei, în coridor, în timp ce-l vor duce la Luxembourg. Doisprezece oameni hotărâţi pătrund oriunde!

Era atâta înflăcărare în ochii lui, încât Frédéric tresări.

Sénécal îi apăru mai mare decât credea el. Îşi aminti suferinţele, viaţa lui aspră; fără să simtă faţă de el entuziasmul lui Dussardier, îl admira totuşi, ca pe orice om care se sacrifică pentru o idee. Îşi spunea că, dacă l-ar fi ajutat, Sénécal n-ar fi ajuns aici; şi cei doi prieteni căutau împreună cu trudă vreo combinaţie ca să-l salveze.

Le fu cu neputinţă să ajungă până la el.

Frédéric se informa despre soarta lui din ziare, şi timp de trei săptămâni frecventă cabinetele de lectură.

Într-o zi, îi căzură în mână mai multe numere din *Le Flambard.* Articolul de fond, invariabil, era consacrat doborârii unui om ilustru. Apoi veneau ştirile mondene, bârfelile. Îşi mai băteau joc de Odeon, de Carpentras, de piscicultura şi de condamnaţii la moarte, dacă erau. Dispariţia unui pachebot furniza material de glumă timp de un an, în coloana a treia, un critic de artă dădea, sub forma unei anecdote sau a unui sfat, reclame de croitori, cronici de la recepţii, anunţuri de vânzări, analize de cărţi, tratând în acelaşi fel un volum de versuri şi o pereche de cizme. Singura parte serioasă era critica teatrelor mici, în care ziarul se îndârjea împotriva a doi, trei directori; şi interesele Artei erau invocate în legătură cu decorurile de la Funambules sau cu rolul de îndrăgostită de la Délassements.

Frédéric era cât pe ce să arunce toate astea, când îi căzu sub ochi un articol intitulat: „O puicuţă între trei tipi". Era povestea duelului său, relatată în stil glumeţ, galic. Se recunoscu fără greutate, căci era desemnat prin următoarea glumă, care revenea adesea: "Un tânăr de la liceul din Sens căruia îi lipseşte bunul-simţ". Era

înfăţişat chiar ca un biet provincial, un prostănac obscur care încerca să aibă relaţii cu lumea bună. Cât despre Viconte, el avea rolul cel frumos, mai întâi la cină, unde intrase cu forţa, apoi în răm㎞agul pe care-l câştigase, deoarece plecase cu fata, şi în sfârşit pe teren, unde se comportase ca un gentilom. Nu se tăgăduia chiar bravura lui Frédéric, dar se da de înţeles că un mijlocitor, însuşi *protectorul* fetei, intervenise tocmai la momentul potrivit. Totul se termina cu această frază, plină, poate, de viclenie:

„De unde vine afecţiunea lor? Iată întrebarea! şi, cum spune don Bazilio, cine dracu e înşelat aici?"

Era, fără cea mai mică îndoială, o răzbunară a lui Hussonnet împotriva lui Frédéric, care refuzase să-i împrumute cinci mii de franci.

Ce era de făcut? Dacă i-ar cere socoteală, boemul ar protesta susţinând că e nevinovat, şi nu i-ar folosi la nimic. Cel mai bine era să înghită găiuşca în tăcere. La urma urmei, nimeni nu citea *Le Flambard*.

Ieşind de la cabinetul de lectură, văzu lume adunată în faţa prăvăliei unui negustor de tablouri. Priveau un portret de femeie, în josul căruia era scris cu litere negre: „Domnişoara RoseAnnette Bron. Aparţine domnului Frédéric Moreau, din Nogent".

Era, într-adevăr, ea, destul de asemănătoare, văzută din faţă, cu sânii descoperiţi, cu părul despletit şi ţinând în mână o pungă de catifea roşie, în timp ce, din spate, un păun îşi întindea ciocul spre umărul ei, acoperind peretele cu penele sale mari, în evantai.

Pellerin expunea portretul astfel, ca să-l constrângă pe Frédéric să-l plătească, convins că el era celebru şi că Parisul întreg, intervenind în favoarea lui, se va ocupa de acest fleac.

Era o conspiraţie oare? Pictorul şi ziaristul montaseră lovitura împreună?

Duelul nu împiedicase nimic.

Era din ce în ce mai ridicol, toată lumea îşi bătea joc de dânsul.

După trei zile, la sfârşitul lui iunie, acţiunile Nordului urcaseră cu 15 franci şi el, care cumpărase două mii luna precedentă, ajunse să câştige treizeci de mii de franci. Această mângâiere a soartei îi dădu iarăşi încredere. Îşi spuse că nu are nevoie de nimeni, că toate încurcăturile vin din pricina timidităţii şi a şovăielilor lui. Ar fi trebuit să se poarte de la început brutal cu Mareşala, să-l refuze pe Hussonnet din prima zi, să nu se compromită cu Pellerin; şi, ca să arate că nimic nu-l atinge, se duse la doamna Dambreuse, la una din seratele ei obişnuite.

În mijlocul anticamerei, Martinon, care sosea odată cu el, se întoarse cu un aer surprins şi chiar contrariat că-l vede acolo:

– Cum, şi tu vii aici?

– De ce nu?

Şi căutând pricina acestei întâmplări, Frédéric intră în salon.

Lumina era slabă, cu toate că în colţuri se aflau lămpi; cele trei ferestre, deschise larg, înălţau paralel trei mari pătrate de umbră neagră. Sub tablouri se aflau jardiniere, care umpleau până la înălţimea unui om intervalele pereţilor, şi un ceainic de argint cu un samovar se reflecta în fund, într-o oglindă. Se ridica un murmur de voci discrete, se auzea scârţâitul pantofilor pe covoare.

Zări haine negre de seară, apoi o masă rotundă luminată de un abajur mare, şapte sau opt femei în toalete de vară, şi, puţin mai departe, pe doamna Dambreuse într-un fotoliu-leagăn. Rochia ei de tafta mov avea mâneci cu despicături, din care ieşeau volănaşe de muselină. Nuanţa dulce a stofei se asorta cu culoarea părului; stătea tolănită pe spate, cu vârful piciorului pe o pernă, liniştită ca o operă de artă plină de delicateţe, ca o floare aleasă.

Domnul Dambreuse şi un bătrân cu părul alb se plimbau de-a lungul salonului. Câţiva stăteau de vorbă pe marginea unor divănaşe, ici şi colo; ceilalţi, în picioare, formau un cerc la mijloc.

Vorbeau despre voturi, amendamente, sub-amendamente, despre discursul domnului Grandin, despre replica domnului Benoist. Partidul al treilea, hotărât, mergea prea departe. Centrul-stânga ar fi trebuit să-şi amintească puţin de originile lui! Ministerul primise lovituri serioase! Însă, ceea ce era liniştitor, era că nu avea succesor. Pe scurt, situaţia se prezenta întocmai cu cea din 1834.

Cum toate acestea îl plictiseau pe Frédéric, se apropie de femei. Martinon era lângă ele, în picioare, cu pălăria sub braţ, cu capul puţin întors şi atât de corect încât părea un porţelan de Sèvres. Luă o revistă, *Revue des Deux-Mondes*[49], aruncată pe masă, între *l'Imitation* şi *Almanachul Gotha*[50], şi critică cu dispreţ un poet ilustru, spuse să se ducea regulat la conferinţele franciscane, se plânse de laringele lui, înghiţind din când în când o bomboană de gumă; în acelaşi timp, vorbea despre muzică, făcea pe omul uşuratic. Domnişoara Cécile, nepoata domnului Dambreuse, care îşi broda o pereche de manşete, îl privea pe sub gene, cu ochii ei albaştrii precum cerul; şi miss John, guvernanta cu nasul cârn, îşi lăsase din mână tapiseria, amândouă păreau că-şi spun în gând:

– Cât e de frumos!

Doamna Dambreuse se întoarse către Martinon:

– Dă-mi, te rog, evantaiul, care e acolo pe consolă. Nu, nu acela! Celălalt!

Se ridică în picioare; şi când el se întorcea, se întâlniră în mijlocul salonului, faţă-n faţă; ea îi adresă câteva cuvinte, iute, reproşuri fără îndoială, judecând după expresia trufaşă a figurii ei; Martinon încercă să surâdă, apoi se duse să se amestece în discuţia oamenilor serioşi. Doamna Dambreuse îşi reluă locul şi, aplecându-se peste braţul fotoliului, îi spuse lui Frédéric:

– Am văzut alaltăieri pe cineva care mi-a vorbit de dumneata, pe domnul de Cisy; îl cunoşti, nu-i aşa?

– Da... puţin,.

Deodată doamna Dambreuse spuse tare:

– Ah, ducesă, ce fericire!

Şi se duse până la uşă, în întâmpinarea unei bătrâne doamne micuţe, într-o rochie de tafta de un cafeniu-încbis şi cu o bonetă de dantelă cu bride lungi. Fiică a unui tovarăş de exil al contelui d'Artois şi văduvă a unui mareşal al Imperiului – devenit pair al Franţei în 1830 –, ea ţinea şi de fosta curte şi de cea actuală şi putea obţine multe lucruri. Cei care stăteau de vorbă în picioare se dădură la o parte, apoi îşi reluară discuţia.

Acum era vorba de pauperism, zugrăvit – după părerea acestor domni – cu multă exagerare.

– Şi totuşi, obiectă Martinon, mizeria există, trebuie să recunoaştem. Dar leacul nu depinde nici de ştiinţă şi nici de putere. E o problemă pur individuală. Când clasele de jos vor accepta să se descotorosească de vicii, vor scăpa de nevoi. Poporul n-are decât să fie moral şi va fi mai puţin sărac.

După domnul Dambreuse, nu se putea ajunge la nimic bun fără o supraabundenţă de capital. Deci, singurul mijloc posibil era să se încredinţeze „cum voiau, dealtfel, saint-simoniştii (Doamne, au şi ei partea lor bună! Să fim drepţi cu toată lumea), să se încredinţeze, cum spuneam, cauza Progresului acelora care pot face să crească avutul public!" Pe nesimţite, ajunseră la marile exploatări industriale, la căile ferate, la cărbune. Şi domnul Dambreuse, adresându-se lui Frédéric, îi spuse încet:

– N-ai venit la mine pentru afacerea aceea.

Frédéric invocă o boală dar, simţind că scuza era prea prostească, zise:

– Dealtfel, am avut nevoie de fondurile mele.

– Ca să cumperi o trăsură? strecură doamna Dambreuse, care trecea pe lângă el, cu o ceaşcă de ceai în mână; şi îl privi o clipă. cu capul întors peste umăr.

Ea îl credea amantul Rosanettei; aluzia era limpede. I se păru chiar lui Frédéric că toate doamnele îl priveau de departe, şopotind. Ca să afle ce gândeau, se apropie încă o dată de ele.

De cealaltă parte a mesei, Martinon, lângă domnişoara Cécile, răsfoia un album. Erau nişte litografii reprezentând costume spaniole. Citea cu glas tare explicaţiile: „Femeie din Sevilla – Grădinar din Valencia – Picador andaluz", şi, coborând ochii în josul paginii, continuă dintr-o suflare:

– Jaeques Arnoux, editov. Unul dintre prietenii tăi, nu?

– Adevărat, răspunse Frédéric, jignit de aerul lui.

Doamna Dambreuse reluă:

– A, da, ai venit într-o dimineaţă pentru o casă, mi se pare? da, o casă care aparţinea soţiei lui. (Asta însemna: „E metresa dumitale".)

El se înroşi până la urechi, şi domnul Dambreuse, care se apropia în clipa aceea, adăugă:

– Părea chiar că te interesezi mult de ei.

Aceste ultime cuvinte îl descumpăniră de tot pe Frédéric. Tulburarea lui, foarte vizibilă, credea el, va confirma bănuielile; dar domnul Dambreuse, apropiindu-se, îi spuse pe un ton grav:

– Presupun că nu faceţi afaceri împreună.

Frédéric protestă dând din cap de mai multe ori, fără să înţeleagă intenţia capitalistului, care voia să-i dea un sfat.

Îi venea să plece. Îl reţinu numai frica de a părea laş. Un valet ridică ceştile de ceai; doamna Dambreuse vorbea cu un diplomat în frac albastru; două fete tinere, apropiindu-şi frunţile, îşi arătau un inel; celelalte, aşezate în semicerc în fotolii, îşi mişcau încet feţele albe, încadrate de păr negru sau blond; în sfârşit, nimeni nu se ocupa de el. Frédéric se învârti pe călcâie; şi, printr-un şir de lungi zig-zaguri, ajunsese aproape de uşă, când, trecând pe lângă o consolă, observă deasupra, între un vas chinezesc şi lemnul sculptat, un ziar împăturit în două. Îl trase puţin şi citi aceste cuvinte: *Le Flambard.*

Cine îl adusese? Cisy, fără îndoială. Ce importanţă avea, dealtfel? Au să creadă toţi, poate că şi credeau, că era adevărat ce scria în articol. De ce atâta îndârjire? Era înconjurat de o ironie tăcută. Se simţea ca pierdut într-un pustiu. Dar vocea lui Martinon se auzi mai tare:

– În legătură cu Arnoux, am citit printre cei implicaţi în afacerea bombelor incendiare numele unuia

dintre funcţionarii săi, Sénécal. E al nostru?

– Chiar el, spuse Frédéric.

Martinon repetă, strigând foarte tare:

– Cum, Sénécal al nostru! Sénécal al nostru!

Atunci fu întrebat despre complot; postul lui de substitut de procuror îi furniza, desigur, informaţii.

Mărturisi însă că n-avea nici una. Dealtfel, cunoştea foarte puţin personajul, deoarece îl văzuse numai de două-trei ori; şi îl considera de fapt un individ de soi rău. Frédéric, indignat, replică:

– Ba deloc! E un băiat foarte cinstit!

– Totuşi, domnule, răspunse un proprietar, nu poţi fi cinstit când conspiri!

Cei mai mulţi dintre bărbaţii care erau acolo serviseră cel puţin sub patru guverne; şi ar fi vândut Franţa sau specia umană ca să-şi apere averea, să-şi cruţe o neplăcere, o încurcătură, sau chiar din simplă josnicie, dintr-o adoraţie instinctivă a puterii. Toţi declarară crimele politice de neiertat. Mai degrabă se puteau ierta cele provenite din nevoie. Şi nu uitară să scoată la iveală veşnicul exemplu al tatălui de familie furând veşnica bucată de pâine de la veşnicul brutar.

Un administrator spuse chiar:

– Eu, domnule, dacă aş afla că fratele meu conspiră, l-aş denunţa.

Frédéric invocă dreptul la rezistenţă: şi, amintindu-şi câteva fraze spuse de Deslauriers, cită pe Desolmes, pe Blackstone, declaraţia drepturilor omului din Anglia, şi articolul 2 al Constituţiei din '91[51]. Şi chiar în virtutea acestui drept se proclamase căderea lui Napoleon; fusese recunoscut în 1830 şi înscris în fruntea Chartei.

– Dealtfel, când suveranul încalcă contractul, dreptatea permite să-l răstorni.

– Dar e îngrozitor! exclamă soţia unui prefect.

Toate celelalte tăceau, destul de înspăimântate, ca şi cum ar fi auzit zgomotul gloanţelor. Doamna Dambreuse se legăna în fotoliul ei şi îl asculta zâmbind.

Un industriaş, fost carbonaro, încercă să-i demonstreze că dinastia de Orléans e o familie minunată; fără îndoială, existau şi oarecare abuzuri...

– Şi atunci?

– Dar nu trebuie să vorbim de ele, dragă domnule! Dacă aţi şti cât de mult rău aduc în afaceri toate aceste proteste ale Opoziţiei !

– Puţin îmi pasă de afaceri! rosti Frédéric.

Putreziciunea acestor bătrâni îl exaspera; şi, cuprins de bravura care îi apucă uneori pe timizi, atacă pe financiari, pe deputaţi, guvernul, pe Rege, luă apărarea arabilor şi înşiră multe alte prostii. Unii îl încurajară ironic: „Haide! Continuaţi!" în timp ce alţii murmurau: „Drace! Ce exaltare!" în sfârşit, crezu că e potrivit să se retragă; şi, când pleca, domnul Dambreuse spuse, făcând aluzie la postul de secretar:

– Nimic nu s-a terminat încă. Dar grăbeşte-te!

Iar doamna Dambreuse:

– Pe curând, nu-i aşa?

Frédéric consideră cuvintele lor drept o ultimă bătaie de joc. Era hotărât să nu se mai întoarcă niciodată în casa aceasta, să nu-i mai frecventeze pe toţi aceşti oameni. Credea că i-a jignit, neştiind cât de indiferenţi pot fi aceşti oameni. Femeile, mai cu seamă, îl indignau. Nu era una care să-l fi susţinut, măcar cu o privire. Era supărat pe ele fiindcă nu izbutise să le emoţioneze. Cât despre doamna Dambreuse, găsea că are ceva languros şi totodată sec, ceva care te împiedică să o cuprinzi într-o formulă. Avea oare vreun amant? Pe cine? Era oare diplomatul, sau altul? Poate Martinon? Cu neputinţă. Totuşi, era oarecum gelos pe el, iar faţă de ea simţea o rea-voinţă inexplicabilă.

Dussardier venise şi în seara aceea ca de obicei şi îl aştepta. Frédéric avea inima grea; şi-o descarcă, şi nemulţumirile lui, deşi vagi şi greu de înţeles, îl întristară pe bietul comis; se plânse chiar şi de singurătate. Dussardier, ezitând, îi propuse să meargă la Deslauriers.

La numele acestuia, Frédéric fu cuprins de necesitatea absolută de a-l vedea. Solitudinea lui intelectuală era adâncă şi tovărăşia lui Dussardier insuficientă. Îi ceru să aranjeze lucrurile cum crede.

Şi Deslauriers simţea un gol în viaţa lui de când se certaseră. Cedă uşor în faţa unor avansuri cordiale.

Amândoi se îmbrăţişară, apoi începură să vorbească despre lucruri indiferente.

Rezerva lui Deslauriers îl înduioşă pe Frédéric; şi, ca să repare lucrurile, îi povesti a doua zi despre pierderea celor cincisprezece mii de franci, fără să spună că aceşti bani îi erau destinaţi iniţial lui. Avocatul n-avea totuşi nici o îndoială. Această întâmplare nefericită, care confirma prejudecăţile lui împotriva lui Arnoux, îl făcu să uite pica ce i-o purta, şi nu aduse deloc vorba despre vechea făgăduială.

Frédéric, înşelat de tăcerea lui, crezu că o uitase. Câteva zile după aceea, îl întrebă dacă nu exista

vreun mijloc să-şi recapete fondurile.

Se puteau discuta ipotecile precedente, îl puteau ataca pe Arnoux ca vinovat de stelionat sau face urmărirea la domiciliu împotriva soţiei lui.

– Nu! Nu! împotriva ei nu! strigă Frédéric; şi cedând întrebărilor fostului secretar, mărturisi adevărul.

Deslauriers era convins că nu spunea chiar totul, fără îndoială din delicateţe. Această lipsă de încredere îl jigni.

Erau tot atât de prieteni ca odinioară, şi le făcea atâta plăcere să fie împreună, încât prezenţa lui Dussardier îi stingherea. Ajunseră încetul cu încetul, pretextând diverse întâlniri, să scape de el. Sunt unii oameni care nu au altă misiune printre ceilalţi decât aceea de intermediar; treci peste ei ca peste un pod şi mergi mai departe.

Frédéric nu-i ascundea nimic vechiului său prieten. Îi mărturisi şi afacerea huilei, cu propunerea domnului Dambreuse. Avocatul rămase visător.

– Ce ciudat! Pentru acest post ar fi nevoie de cineva care să se priceapă destul de bine în drept!

– Ai putea să mă ajuţi, spuse Frédéric.

– Da... vezi... pe naiba... de bună seamă!

În aceeaşi săptămână îi arătă o scrisoare de ia maică-sa.

Doamna Moreau se învinovăţea că îl judecase greşit pe domnul Roque, care îi dăduse explicaţii satisfăcătoare în ceea ce priveşte purtarea lui. Apoi vorbea de averea lui şi de posibilitatea, după câtva timp, a unei căsătorii cu Louise.

– Poate că nici n-ar fi prea rău! spuse Deslauriers.

Frédéric respinse ideea cu energie; bătrânul Roque, dealtfel, era un mare pungaş. Asta nu însemna nimic, după, părerea avocatul ui.

La sfârşituî lui iulie, avu loc o scădere inexplicabilă a acţiunilor din Nord. Frédéric nu-şi vânduse acţiunile. Pierdu dintr-o dată şaizeci de mii de franci[52]. Veniturile lui erau acum mult împuţinate. Trebuia ori să-şi reducă cheltuielile, ori să ocupe un post, ori să se însoare cu o fată bogată.

Atunci, Deslauriers îi vorbi de domnişoara Roque. Nimic nu-l împiedica să se ducă el însuşi să vadă cum stau lucrurile. Frédéric era cam obosit; provincia şi casa mamei lui l-ar destinde. Plecă.

Aspectul străzilor din Nogent, pe care le urcă sub lumina lunii, îi trezi vechi amintiri; şi simţea un fel de nelinişte, cum simt cei care se întorc acasă dintr-o călătorie lungă.

La maică-sa se aflau toţi vecini obişnuiţi ai casei: domnii Gamblin, Heudras şi Chambrion, familia Lebrun, domnişoarele Auger; în plus bătrânul Roque şi, în faţa doamnei Moreau, la o masă de joc, domnişoara Louise. Acum era femeie. Se ridică, scoţând un ţipăt. Toţi se agitară. Ea rămăsese nemişcată, în picioare; şi cele patru sfeşnice de argint de pe masă îi accentuau paloarea. Când îşi reluă locul, mâna îi tremura. Aceasta emoţie îl măguli nespus pe Frédéric, al cărui orgoliu era rănit; îşi spuse: „Tu, ai să mă iubeşti!" şi, răzbunându-se pe dezamăgirile pe care le suferise acolo, începu să facă pe parizianul, pe grozavul, istorisi noutăţi din teatre, povesti anecdote din lumea bună culese de prin gazete, în sfârşit îi ului pe compatrioţii săi.

A doua zi doamna Moreau îi vorbi pe larg despre calităţile Louisei; apoi enumera pădurile, fermele pe care le va avea. Averea domnului Roque era considerabilă.

O dobândise plasând bani pentru domnul Dambreuse; el împrumuta bani unor persoane care puteau să ofere bune garanţii ipotecare, ceea ce îi permitea să ceară suplimente sau comisioane. Capitalul, datorită unor atente supravegheri, nu risca nimic. Dealtfel, moş Roque nu şovăia niciodată să pună sechestru; apoi răscumpăra cu preţ scăzut bunurile ipotecate, şi domnul Dambreuse găsea că afacerile erau bine conduse, deoarece el îşi recupera fondurile.

Dar această manipulare nelegală îl compromitea în faţa administratorului său. Nu putea să-i refuze nimic. Datorită insistenţelor lui îl primise aşa de bine pe Frédéric.

De fapt, în fundul sufletului lui, moş Roque mocnea o ambiţie. Voia ca fiica lui să devină contesă; şi, ca să ajungă la asta fără să rişte fericirea fetei, nu cunoştea alt tânăr afară de acesta.

Prin protecţia domnului Dambreuse, ar putea să-şi recapete titlul bunicului său, căci doamna Moreau era fiica unui conte de Fouvens, înrudită, dealtfel, cu cele mai vechi familii din Champagne, familia Lavernade, familia d'Étrigny. Cât despre Moreau, o inscripţie gotică de lângă morile de la Villeneuve l'Archevêque vorbeşte despre un Jacob Moreau, care le reclădise în 1596; şi mormântul fiului său, Pierre Moreau – prim-scutier al regelui sub Ludovic al XIV-lea – putea fi văzut în capela Saint-Nicolas.

Atâta onorabilitate îl fascina pe domnul Roque, fiul unui fost valet. Dacă familia n-ar fi putut obţine coroana de conte, el s-ar consola cu altceva; căci Frédéric ar putea să ajungă deputat dacă domnul Dambreuse ar deveni pair şi l-ar ajuta în afaceri obţinând pentru el furnituri, concesii. Lui, tânărul îi plăcea. În sfârşit, îl

voia drept ginere pentru că îşi băgase în cap de mult această idee, care îl frământa mereu.

Acum, domnul Roque se ducea la biserică, şi o cucerise pe doamna Moreau, mai ales cu speranţa titlului. Ea însă se ferise să dea un răspuns hotărât.

Deci, peste opt zile, fără ca nici un angajament să fi fost luat, Frédéric trecea drept viitorul soţ al domnişoarei Louise; şi bătrânul Roque, nu prea scrupulos, îi lăsa uneori singuri împreună.

V

Deslauriers luase de la Frédéric copia actului de subrogare, cu o procură în regulă, care-i dădea depline puteri; dar, după ce urcă cele cinci etaje ale locuinţei, singur în mijlocul tristului său cabinet, în fotoliul de piele, aspectul hârtiei timbrate îl scârbi.

Se săturase de toate astea, şi de restaurantele ieftine, de călătoriile cu omnibusul, de mizerie, de strădaniile sale. Reluă hârţoagele; altele se aflau alături; erau prospectele societăţii de exploatare a huilei cu lista minelor şi descrierea amănunţită a conţinutului lor. Frédéric i le lăsase pe toate ca să-şi dea şi el părerea.

Îi veni o idee: să se prezinte la domnul Dambreuse şi să-i ceară postul de secretar. Acest post, desigur, nu putea fi obţinut fără cumpărarea unui număr oarecare de acţiuni. Recunoscu nebunia proiectului său şi-şi spuse:

„O nu! Ar fi urât!"

Atunci se gândi cum ar fi putut să recupereze cei cincisprezece mii de franci. O sumă ca asta era nimic pentru Frédéric! Dar dacă ar fi avut-o el, ce trambulină! Şi fostul secretar se indignă de bogăţia celuilalt.

„O foloseşte în chip jalnic. E un egoist. Puţin îmi pasă de cei cincisprezece mii de franci ai lui!".

De ce îi împrumutase? Pentru ochii frumoşi ai doamnei Arnoux. Era amanta lui! Deslauriers nu se mai îndoia. „Iată la ce mai pot servi banii!" îl năpădiră gânduri pline de ură.

Cugetă apoi la însăşi persoana lui Frédéric. Acesta exercitase întotdeauna asupra lui o vrajă aproape feminină; şi ajunse curând să-l admire chiar pentru succesul său, de care el însuşi nu se simţea în stare.

Totuşi, voinţa nu era oare elementul capital al izbânzilor, de vreme ce cu ajutorul ei învingi orice împrejurare?...

– Da, ar fi nostim!

Îi fu ruşine însă de această perfidie şi, după câteva clipe, se întrebă: „Oare mi-e frică?"

Doamna Arnoux (despre care auzise atâtea vorbindu-se) se contura, în cele din urmă, în imaginaţia lui, extraordinar de precis. Stăruinţa acestei iubiri îl exaspera ca o problemă. Austeritatea ei cam teatrală acum îl plictisea. Dealtfel, femeia de lume (aşa cum şi-o închipuia el) îl uluia pe avocat ca un simbol şi o esenţă a mii de plăceri necunoscute. Sărac cum era, râvnea la forma cea mai limpede a luxului.

„La urma urmei, dacă s-o supăra, atâta pagubă! S-a purtat prea urât cu mine, ca să mă sinchisesc acum. Nimic nu-mi dovedeşte că e metresa lui. El a negat. Deci, sunt liber!"

Dorinţa de a face acest demers nu-l mai părăsi. Pentru el, era o dovadă a puterii sale, aşa încât, într-o bună zi, brusc, îşi lustrui cizmele, cumpără o pereche de mănuşi albe, şi porni, substituindu-se lui Frédéric şi închipuindu-şi aproape că este el, printr-o ciudată evoluţie intelectuală, în care era totodată şi răzbunare, şi simpatie, şi imitaţie, şi îndrăzneală.

Se anunţă: „doctorul Deslauriers".

Doamna Arnoux fu surprinsă, pentru că nu chemase nici un medic.

– A, mii, de scuze! E vorba de doctor în drept. Vin din partea domnului Moreau.

Acest nume păru că o tulbură.

„Cu atât mai bine! gândi fostul secretar; dacă l-a vrut pe el, o să mă vrea şi pe mine!" încurajându-se cu ideea preconceptă că e mai uşor să înlocuieşti un amant decât un soţ.

Avusese plăcerea să o întâlnească, o dată, la Tribunal; cită chiar data. Doamna Arnoux se miră că are o memorie atât de bună. El reluă, pe un ton dulceag:

– Aveaţi, de pe atunci, oarecare încurcături... în afacerile dumneavoastră!

Ea nu răspunse nimic; deci era adevărat.

El începu să vorbească de una, de alta, de casa ei, de fabrică; apoi văzând lângă oglindă nişte medalioane:

– A, portrete de familie, desigur?

Remarcă pe acela al unei femei bătrâne, mama doamnei Arnoux.

– Pare o persoană foarte cumsecade, un tip meridional.

Şi când ea spuse că era din Chartres:

– Chartres! Frumos oraş!

Lăudă catedrala şi pateurile; apoi, revenind la portret, îi găsi asemănări cu doamna Arnoux şi o măguli indirect. Ea nu se arătă scandalizată. El prinse curaj şi îi spuse că îl cunoaşte pe Arnoux de multă vreme.

– E un băiat bun! dar se compromite. Cu această ipotecă, de exemplu, nu se poate închipui o asemenea uşurinţă...

– Da, ştiu, spuse ea, ridicând din umeri.

Această dovadă involuntară de dispreţ îl îndemnă pe Deslauriers să continue:

– Povestea cu caolinul, poate nu ştiţi, era cât pe ce să se termine prost, şi chiar reputaţia lui...

O încruntare de sprâncene îl opri.

Atunci, trecând la generalităţi, le plânse pe bietele femei ale căror soţi risipesc averea...

– Dar totul e al lui, domnule, eu n-am nimic.

Ce importanţă avea? Nu se ştie... O persoană cu experienţă ar putea să descurce lucrurile. Îşi oferi devotamentul, se lăudă cu meritele sale; şi o privea drept în faţă, prin ochelarii lui care sticleau.

Pe doamna Arnoux o cuprindea o moleşeală vagă; dar deodată spuse:

– Să vorbim de afacerea care vă aduce, vă rog!

El desfăcu dosarul.

– Aceasta e procura lui Frédéric. Cu un asemenea act în mâinile unui portărel care va pune sechestru nimic nu e mai simplu: în douăzeci şi patru de ore... (Ea stătea nepăsătoare, atunci schimbă manevra.) Eu, dealtfel, nu înţeleg ce-l face să reclame această sumă: pentru că la urma urmei n-are nici o nevoie de ea!

– Cum! Domnul Moreau a fost atât de bun...

– O, de acord!...

Şi Deslauriers se apucă să-l laude, apoi ajunse să-l bârfească, pe nesimţite zugrăvindu-l ingrat, egoist, avar.

– Şi eu care credeam că e prietenul dumneavoastră, domnule!

– Asta nu mă împiedică să-i văd defectele. Iată, Frédéric recunoaşte prea puţin... cum să spun? simpatia....

Doamna Arnoux răsfoia foile dosarului. Îl întrerupse să-i ceară explicaţia unui cuvânt.

El se aplecă peste umărul ei, atât de aproape de ea încât îi atinse în treacăt obrazul. Ea se înroşi; roşeaţa asta îl înflăcără pe Deslauriers, îi sărută mâna cu lăcomie.

– Ce faceţi, domnule I

Şi, în picioare, rezemată de perete, îl împingea îndepărtându-l, sub privirea ochilor ei negri mâniaţi.

– Ascultaţi-mă! Vă iubesc!

Ea izbucni într-un hohot de râs, un râs strident, atroce, care te scotea din sărite. Deslauriers se simţi capabil să o sugrume. Se stăpâni; şi, cu atitudinea unui învins care cere iertare:

– Ah, rău faceţi! Eu n-aş proceda ca el...

– De cine vorbiţi?

– De Frédéric!

– V-am spus că nu mă interesează domnul Moreau...

– O, iertaţi-mă!... Iertaţi-mă!

Apoi cu o voce tăioasă, şi vorbind rar:

– Credeam chiar că persoana lui vă interesa destul pentru a afla cu plăcere...

Ea păli. Fostul secretar adăugă:

– Că se însoară.

– El!

– Peste o lună, cel mai târziu, cu domnişoara Roque, fiica administratorului domnului Dambreuse. Dealtfel, s-a dus la Nogent anume pentru asta.

Ea îşi duse mâna la inimă, ca şi cum ar fi simţit o lovitură grea: dar imediat trase de cordonul soneriei. Deslauriers nu aşteptă să fie dat afară. Când doamna Arnoux se întoarse, el dispăruse.

Doamna Arnoux se înăbuşea. Se apropie de fereastră ca să respire.

De cealaltă parte a străzii, pe trotuar, un ambalor în cămaşă bătea cuie într-o ladă. Treceau birji. Ea închise fereastra şi se aşeză în fotoliu. O lumină rece pătrundea în apartament din pricina caselor înalte de alături care opreau razele soarelui. Copiii ieşiseră, nimic nu se clintea în jurul ei. Era ca o absenţă nemărginită.

"Se însoară! e cu putinţă?"

Un tremur nervos o cuprinse.

„De ce? Oare îl iubesc?"

Apoi, deodată:

„Da, îl iubesc!... Îl iubesc!"

Îi părea că se cufundă în ceva adânc, fără sfârşit. Pendula sună ora trei. Asculta cum se sting vibraţiile. Stătea pe marginea fotoliului, cu ochii ficşi, zâmbind.

În aceeaşi după-amiază, în aceeaşi clipă, Frédéric şi domnişoara Louise se plimbau în grădina pe care domnul Roque o avea la capătul insulei. Bătrâna Catherine îi supraveghea de departe; mergeau alături, şi Frédéric spunea:

– Îţi aduci aminte când te luam cu mine pe câmpuri?

– Ce bun erai cu mine! răspunse ea. Mă ajutai să fac cozonaci de nisip, să-mi umplu stropitoarea, să mă dau în leagăn!

– Ce-au devenit toate păpuşile, care aveau nume de regină sau de marchize?

– Zău, nici nu ştiu!

– Şi căţelul Moricaud!

– S-a înecat, sărmanul de el!

– Şi *Don Quijote*, cu gravurile pe care le coloram amândoi...

– Îl am şi acum.

El îi aminti ziua primei sale împărtăşanii şi cât era de drăguţă seara, la vecernie, cu vălul ei alb şi cu o lumânare mare, când treceau toate în şir în jurul altarului, şi bătea clopotul.

Aceste amintiri aveau, fără îndoială, prea puţin farmec pentru domnişoara Roque; nu găsi nici un răspuns; şi, după un minut:

– Răutăciosule! nu mi-ai trimis niciodată vreo veste!

Frédéric obiectă că avea mult de lucru.

– Dar ce faci?

Întrebarea îl puse în încurcătură, apoi spuse că făcea studii de politică.

– Ah!

Şi, fără să ceară alte lămuriri:

– Asta îţi ocupă timpul, eu însă...

Atunci îi povesti cât de pustie era viaţa ei; nu vedea pe nimeni, n-avea nici o plăcere cât de mică, nici o distracţie. Ar fi vrut să călărească.

– Vicarul pretinde că e nepotrivit pentru o fată tânără; ce stupide sunt convenienţele astea. Odinioară mă lăsau să fac ce voiam; acum, nimic.

– Tatăl dumitale te iubeşte, totuşi!

– Da; dar...

Ea oftă, ceea ce însemna: „Asta nu mi-e de ajuns ca să fiu fericită".

Urmă o tăcere. Nu auzeau decât scârţâitul nisipului sub picioare şi murmurul căderii apei; căci Sena, la nord de Nogent, se desface în două braţe. Cel care pune în mişcare morile îşi revarsă în locul acela surplusul undelor, ca să întâlnească mai jos cursul natural al fluviului; şi când vii dinspre poduri, vezi la dreapta, pe malul celălalt, un taluz de iarbă care domină o casă albă. La stânga, pe pajişte, se întinde un şir de plopi, şi orizontal, în faţă, e mărginit de un cot al râului; apa era netedă ca o oglindă; insecte mari alunecau pe suprafaţa ei liniştită. Tufe de trestie şi de stuf o mărgineau inegal; tot felul de plante aduse acolo înfloreau în bănuţi de aur, lăsau să atârne ciucuri galbeni, înălţau caere de flori purpurii, ridicau la întâmplare săgeţi verzi. Într-o intrătură a malului, înfloreau nuferi albi; un rând de sălcii bătrâne, care ascundeau capcane pentru lupi, alcătuiau toată împrejmuirea grădinii în partea aceasta a insulei.

Mai încoace, în interior, patru ziduri cu coamă de ardezie înconjurau grădina de zarzavat, unde straturile, arate de curând, păreau nişte plăci brune. Clopotele de sticlă care acopereau pepenii, sticleau în şir pe răzorul lor îngust; anghinarea, fasolele, spanacul, morcovii şi roşiile alternau până la un pătrat de sparanghel, care părea o mică pădurice de pene.

Pe terenul acesta se înălţase, sub Directorat, o locuinţă elegantă. De atunci, copacii crescuseră peste măsură, clematita acoperea aleile de carpeni, cărările erau invadate de muşchi, pretutindeni creşteau mărăcini. Bucăţi de statui se fărâmiţau prin ierburi. Te împiedicai de resturi de împletituri de sârmă. Din pavilion, nu mai rămăseseră decât la parter două camere, pe care atârnau fâşii de tapet albastru. În faţa casei se întindea un umbrar în stil italian, unde, pe stâlpi de cărămidă, un grilaj de lemn susţinea o viţă.

Ajunseră amândoi sub el şi, cum lumina cădea prin găurile inegale dintre frunze, Frédéric, vorbind dintr-o parte cu Louise, privea umbra frunzelor pe obrazul ei.

Avea în părul roşcat, lângă coc, un ac sfârşit la capăt cu o bilă de sticlă, care imita smaragdul; şi purta, cu toate că era în doliu (atât era de naiv prostul său gust), papuci de paie garnisiţi cu şaten roz, curiozitate vulgară, cumpăraţi fără îndoială la vreun bâlci.

Ei îi observă şi-i făcu un compliment ironic.

– Nu-ţi bate joc de mine! răspunse ea.

Apoi, privindu-l din cap până în picioare, de la pălăria de fetru gri până la ciorapii de mătase:

– Cât eşti de cochet!

Îl rugă să-i indice cărţi de citit. El dădu câteva nume, şi ea spuse:

– Cât eşti de savant!

Încă de mică, o cuprinsese una din acele iubiri de copil care au în acelaşi timp puritatea unei religii şi violenţa unei necesităţi. Fusese camaradul ei, fratele ei, învăţătorul ei, îi înveselise spiritul, făcuse să-i bată inima şi-i picurase fără să vrea până în străfundul fiinţei o beţie latentă şi continuă. Apoi o părăsise în plină criză tragică, îndată după moartea mamei ei, şi cele două deznădejdi se confundaseră. Absenţa îl idealizase în amintirea ei; acum se întorcea cu un fel de aureolă, şi ea se lăsa cuprinsă cu naivitate de fericirea de a-l vedea.

Pentru prima oară în viaţa lui, Frédéric se simţea iubit; şi această plăcere nouă, care nu depăşea ordinul sentimentelor agreabile, îi umplea inima; îşi depărtă braţele, răsturnându-şi capul pe spate.

Un nor mare străbătea cerul.

– Se duce înspre Paris, spuse Louise; ai vrea să-l urmezi, nu-i aşa?

– Eu! De ce?

– Cine ştie?

Şi aruncându-i o privire pătrunzătoare:

– Poate că ai acolo... (căută cuvântul) – vreo iubită.

– Nu, n-am nici o iubită.

– Sigur?

– Da, domnişoară, sigur!

În mai puţin de un an, se petrecuse în tânăra fată o transformare extraordinară care îl uimea pe Frédéric. După o clipă de tăcere, el adăugă:

– Ar trebui să ne tutuim, ca odinioară, nu vrei?

– Nu.

– De ce?

– Uite aşa.

El insista. Ea răspunse, lăsând capul în jos:

– Nu îndrăznesc!

Ajunseseră la capătul grădinii, pe malul Livonului. Frédéric începu, ştrengăreşte, să arunce cu pietricele. Ea îi porunci să stea jos. El se supuse; apoi, privind căderea de apă:

– E ca Niagara!

Frédéric începu să vorbească de ţinuturi depărtate şi de călătorii lungi. Ideea de a pleca o fermeca pe Louise. Nu i-ar fi fost frică de nimic, nici de furtuni, nici de lei.

Aşezaţi unul lângă altul, luau de jos pumni de nisip, apoi îl lăsau să curgă printre degete, stând de vorbă; şi vântul cald care bătea dinspre câmpie le aducea în valuri miresme de levănţică, odată cu mirosul gudronului de la o barcă ce se afla îndărătul ecluzei. Soarele bătea în cascadă; blocurile verzui ale micului zid unde curgea apa apăreau ca de sub un văl de argint care se desfăşura neîncetat. O lungă bară de spumă ţâşnea din nou la picioare, în cadenţă. Se formau băşici, vârtejuri, mii de curente opuse care, până la urmă, se confundau într-o singură pânză limpede.

Louise murmură că invidia viaţa peştilor:

– Trebuie să fie atât de plăcut să te rostogoleşti acolo în voie, să te simţi mângâiat din toate părţile!

Şi fremăta, alintându-se.

Dar o voce strigă:

– Unde eşti?

– Te cheamă dădaca dumitale, spuse Frédéric.

– Bine! Bine!

Louise nu se deranja.

– Are să se supere, reluă el.

– Mi-e totuna! şi dealtfel... Domnişoara Roque lăsă să se înţeleagă, printr-un gest, că o avea la dispoziţia ei.

Se ridică totuşi, apoi se plânse că o doare capul. Şi, cum treceau prin faţa unui şopron în care se ţineau surcelele, spuse:

– Dacă ne-am aşeza dedesubt, la fereală?

El se prefăcu că nu înţelege acest cuvânt regional, şi chiar o necăji pentru accentul ei.

Încetul cu încetul, colţurile gurii ei se strânseră, îşi muşca buzele. Se depărtă bosumflată.

Frédéric se duse după ea, jură că nu voise s-o facă să sufere şi că ţinea mult la ea.

– E adevărat? spuse ea, privindu-l cu un zâmbet care îi lumina faţa presărată niţel de pistrui.

El nu rezistă acestui curaj de a-şi mărturisi sentimentele, acestei tinereţi proaspete, şi rosti, trecându-i braţul stâng în jurul mijlocului:

– De ce te-aş minţi?... te îndoieşti, nu-i aşa?

Un ţipăt suav ca un gângurit ţâşni din gâtul ei; capul îi căzu pe spate, o cuprinse o slăbiciune. El o susţinu. Şi scrupulele corectitudinii sale fură inutile; în faţa acestei fecioare care se oferea îl cuprinse spaima. O ajută să facă vreo câţiva paşi, încetişor. Vorbele sale mângâioase încetaseră şi, nevrând să-i mai spună decât cuvinte neînsemnate, îi vorbi despre societatea din Nogent.

Ea îl împinse dintr-o dată şi, pe un ton amar, îi reproşă:

– N-ai avea curajul să mă iei cu tine!

El rămase împietrit, cu o expresie de uimire. Louise izbucni în hohote de plâns, şi lăsându-şi capul pe pieptul lui murmură:

– Parcă eu pot să trăiesc fără tine!

El încerca să o liniştească. Ea îi puse amândouă mâinile pe umeri ca să-l privească mai bine în faţă, şi, săgetându-l cu ochii ei verzi, de o umezeală aproape feroce, întrebă:

– Vrei să fii bărbatul meu?

– Dar... răspunse Frédéric, căutându-şi cuvintele. Fără îndoială... Asta-i şi dorinţa mea.

În clipa aceea, şapca domnului Roque apăru de după o tufă de liliac.

El îl luă pe „tânărul său prieten" într-o scurtă călătorie de două zile, prin împrejurimi, pe la proprietăţile sale; la întoarcere, Frédério găsi la maică-sa trei scrisori.

Prima era un bilet de la domnul Dambreuse, care-l invita la cină marţea precedentă. De ce oare această politeţe? Îl iertaseră deci pentru necuviinţa lui?

A doua era de la Rosanette. Îi mulţumea că îşi riscase viaţa pentru ea; Frédéric nu înţelese la început ce voia să spună; în sfârşit, după multe ocolişuri, îl implora în genunchi, spunea ea, având în vedere nevoi urgente, aşa cum ceri pâine, invocându-i prietenia şi încrezându-se în delicateţea lui, să-i dea un mic ajutor de cinci sute de franci. Se hotărî pe loc să-i trimită banii.

A treia scrisoare, de la Deslauriers, vorbea de subrogare şi era lungă şi neclară. Avocatul nu luase încă nici o hotărâre. Îl sfătuia să nu se deranjeze. „E inutil să te întorci!" insistând chiar în această privinţă, în chip ciudat.

Frédéric făcu tot felul de presupuneri şi îi veni să se întoarcă acolo; această pretenţie de a-i comanda faptele îl revolta.

Dealtfel, începea să-l roadă nostalgia bulevardului; şi apoi mama sa îl grăbea atât de mult, domnul Roque se învârtea atâta în jurul lui şi domnişoara Louise îl iubea atât de tare, încât nu mai putea să amâne declaraţia. Avea nevoie să reflecteze, să judece mai bine lucrurile de departe.

Pentru a-şi motiva călătoria, Frédéric inventă o poveste; şi plecă, spunând tuturor şi crezând el însuşi că se va întoarce curând.

VI

Întoarcerea la Paris nu-i făcu nici o plăcere; era într-o seară, la sfârşitul lui august, bulevardul părea gol, trecătorii veneau unul după altul cu mutre îmbufnate, ici şi colo fumegau cazane cu asfalt, multe case aveau obloanele trase; ajunse acasă; praful acoperea draperiile; şi, luând masa singur, Frédéric fu cuprins de un ciudat sentiment de părăsire; atunci se gândi la domnişoara Roque.

Ideea însurătorii nu i se mai părea atât de exagerată. Ar călători amândoi, ar merge în Italia, în Orient. Şi şi-o închipuia în picioare pe un dâmb, contemplând un peisaj, sau sprijinită de braţul lui într-o galerie florentină, oprindu-se în faţa tablourilor. Ce bucurie ar fi să vezi această mică fiinţă delicată luminându-se în faţa splendorilor Artei şi ale Naturii! Ieşită din mediul ei, în scurtă vreme ar deveni o tovarăşă încântătoare. Dealtfel, averea domnului Roque îl ispitea. Totuşi, o asemenea hotărâre îl dezgusta ca o slăbiciune, ca o înjosire.

Era decis însă (orice ar fi trebuit să facă) să-şi schimbe viaţa, adică să nu-şi mai piardă minţile în pasiuni zadarnice, şi chiar şovăia dacă să facă comisionul pe care i-l dăduse Louise. Trebuia să cumpere pentru ea, de la Jacques Arnoux, două statuete policrome reprezentând nişte negri, asemănători cu cei care se aflau la prefectura din Troyes. Ea cunoştea marca fabricantului, nu voia altă marcă. Lui Frédéric îi era teamă că, dacă se ducea iarăşi la ei, avea să cadă încă o dată în capcana vechii sale dragoste.

Aceste gânduri îl preocupară toată seara; şi era gata să se culce când intră o femeie.

– Eu sunt, spuse râzând domnişoara Vatnaz. Vin din partea Rosanettei.

Deci se împăcaseră?

– Da, zău! Nu sunt rea, o ştii bine. Pe deasupra biata fată... Ar fi prea lung de povestit.

Pe scurt, Mareşala dorea să-l vadă, aştepta un răspuns, scrisoarea ei se plimbase de la Paris la Nogent; domnişoara Vatnaz nu-i cunoştea conţinutul.

Atunci Frédéric se interesă de Mareşală.

Era, acum, cu un om foarte bogat, un rus, prinţul Tzerninkoff, care o văzuse la curse, la Champ de Mars, vara trecută.

– Au trei trăsuri, cal de călărie, livrea, groom în stil englezesc, casă la ţară, lojă la Italieni şi încă o mulţime de lucruri. Asta-i, dragul meu.

Şi domnişoara Vatnaz, ca şi cum ar fi profitat şi ea de această schimbare de situaţie, părea mai veselă, chiar fericită. Îşi scoase mănuşile şi cercetă mobilele şi bibelourile din cameră. Le aprecia la preţul real, ca un anticar. Ar fi trebuit s-o consulte pe ea ca să le obţină mai ieftine. Îl felicită pentru bunul lui gust.

– A, ce drăguţ, foarte bine! Numai dumneata ai idei de astea! Apoi, zărind o uşă la capul alcovului:

– Pe aici le dai drumul femeiuştelor, nu?

Şi îl luă prieteneşte de bărbie. El tresări la atingerea mâinilor ei lungi, slabe şi în acelaşi timp moi. Avea în jurul încheieturii mâinilor un volănaş de dantelă şi, pe corsajul rochiei verzi, pasmanterii ca un husar. Pălăria ei de tul negru, cu boruri coborâte, îi ascundea puţin fruntea; ochii îi străluceau sub bor; părul răspândea un parfum de paciuli; lampa de pe o măsuţă, luminând-o de jos în sus ca o rampă de teatru, îi scotea în relief maxilarul; şi brusc, în faţa acestei femei urâte care îşi mlădia talia ca o panteră, Frédéric simţi o dorinţă enormă, o poftă de voluptate bestială.

Ea îi spuse cu o voce mieroasă, scoţând din portmoneu trei pătrăţele de hârtie:

– Ai să-mi cumperi asta!

Erau trei bilete pentru o reprezentaţie în beneficiul lui Delmar.

– Cum, el?

– Desigur!

Domnişoara Vatnaz, fără să explice mai mult, adăugă că îl adora mai mult decât oricând. Actorul, după spusa ei, se clasa definitiv printre „somităţile epocii". Şi nu întruchipa cutare sau cutare personaj, ci însuşi geniul Franţei, Poporul! Avea un suflet plin de omenie; înţelegea Arta ca pe un har! Frédéric, ca să scape de aceste elogii, îi dădu banii pentru cele trei bilete.

– Inutil să vorbeşti de asta, acolo! Vai ce târziu e, Doamne! Trebuie să plec. A! uitam adresa: strada Grange-Batelière, 14.

Şi în prag:

– Adio, om iubit!

„Iubit de cine? se întrebă Frédéric. Ce persoană ciudată!"

Şi îşi reaminti că Dussardier îi spusese într-o zi despre ea: „O, nu-i mare lucru de capul ei!" făcând parcă aluzie la nişte afaceri puţin onorabile.

A doua zi se duse la Mareşală. Locuia într-o casă nouă, ale cărei storuri erau deschise în afară, spre stradă. La fiecare palier se afla o oglindă pe perete, o jardinieră rustică în faţa ferestrelor, un covor de pânză de-a lungul treptelor; şi, când intrai de afară, răcoarea scării îţi părea odihnitoare.

Veni să deschidă un servitor, un valet în vestă roşie. În anticameră, pe banchetă, se aflau o femeie şi doi bărbaţi, furnizori, fără îndoială, care aşteptau ca în vestibulul unui ministru. La stânga, uşa sufrageriei întredeschisă lăsa să se vadă sticle goale pe bufete, şervete pe spătarul scaunelor; şi, paralel, se deschidea o galerie unde grilaje de lemn aurit susţineau spaliere de trandafiri. Jos în curte, doi băieţi, cu braţele goale, frecau un landou. Vocile lor se auzeau de sus odată cu zgomotul intermitent al unei ţesale lovite de o piatră.

Servitorul se întoarse. „Doamna va primi pe domnul": şi îl conduse prin a doua anticameră, apoi traversară un salon mare, tapetat cu brocart galben, cu torsade în colţuri care se întâlneau pe plafon şi păreau continuate cu împletiturile lustrei, ce aveau forma unor cabluri. Fusese desigur o petrecere în noaptea trecută. Scrumul de ţigară rămăsese pe console.

În sfârşit, intră într-un fel de budoar luminat vag prin vitralii colorate. Frunze de trifoi decupate în lemn împodobeau partea de sus a uşilor; îndărătul unei balustrade, trei saltele purpurii formau un divan, deasupra căruia era aruncat cordonul unei narghilele de platină. Căminul, în loc de oglindă, avea o etajeră piramidală, pe rafturile căreia se aflau diferite curiozităţi: vechi ceasuri de argint, cornete de cristal de Boemia, agrafe de pietre scumpe, nasturi de jad, emailuri, statuete chinezeşti, o mică madonă bizantină cu mantie de argint aurit; şi toate acestea se contopeau, într-un amurg auriu, cu culoarea albăstruie a covorului,

cu reflexul sidefului taburetelor, cu nuanţa roşcată a pereţilor tapetaţi cu piele cafenie. În colţuri, pe socluri, în vase de bronz, florile îngreuiau atmosfera.

Rosanette apăru, îmbrăcată cu o bluză de şaten roz, cu pantaloni de caşmir alb, cu un colier de piaştri la gât şi cu o calotă roşie înconjurată de iasomie pe cap.

Frédéric se arătă surprins; apoi spuse că aduce „lucrul de care era vorba" şi-i prezentă bancnota.

Ea îl privi uluită; şi, cum el ţinea mereu biletul în niână, fără să ştie unde să-l pună:

– Ia-i, te rog!

Ea îl apucă; şi îl aruncă pe divan:

– Eşti foarte amabil.

Îi adusese bani ca să achite un teren la Bellevue, pe care-l plătea în rate anuale. Atâta nepăsare îl jigni pe Frédéric. „Dealtfel, cu atât mai bine!" Asta îl răzbuna pentru trecut.

– Stai jos! zise ea. Aici, mai aproape. Şi pe un ton grav: – Mai întâi trebuie să-ţi mulţumesc, dragul meu, că ţi-ai riscat viaţa pentru mine.

– O, n-a fost nimic.

– Cum, dar e foarte frumos!

Şi Mareşala îi arăta o recunoştinţă care îl încurca; ea credea, probabil, că el se bătuse numai pentru Arnoux, care închipuindu-şi acest lucra, trebuie să fi simţit nevoia să i-l spună.

„Îşi bate joc de mine, poate'", se gândea Frédéric.

Nu mai avea nimic de făcut aici şi, pretinzând că are o întâlnire, se ridică.

– A, nu! Mai stai!

El se aşeză din nou şi-i lăudă costumul.

Ea răspunse, copleşită parcă:

– Prinţul mă place aşa! Şi trebuie să fumez cu comedia asta, adăugă arătând narghileaua. Dacă am încerca? Vrei?

I se aduse foc; tombacul se aprindea greu şi ea începu să bată din picioare, nerăbdătoare. Apoi o cuprinse o moleşeală; stătea nemişcată pe divan, cu o pernă subsuoară, cu trupul puţin răsucit, cu un genunchi îndoit, cu celălalt picior întins. Şarpele lung de marochin roşu, care se încolăcea pe jos, i se înfăşură pe braţ. Apăsa ciocul de chihlimbar pe buze şi-l privea pe Frédéric, clipind din ochi, prin rotocoalele de fum care o înfăşurau. Aspiraţia pieptului ei făcea să clipocească apa, şi Rosanette murmura din când în când:

– Dragul de el! Scumpul meu!

Frédéric căuta un subiect de conversaţie plăcut; îşi aminti de Vatnaz.

Spuse că i-a părut foarte elegantă.

– Cred şi eu! reluă Mareşala. Are noroc asta să mă aibă pe mine! fără să adauge un cuvânt mai mult, atâta reţinere era în vorbele lor.

Amândoi se simţeau stingheriţi, cu un zid parcă între ei. Într-adevăr, duelul a cărui pricină se credea Rosanette o măgulise. Pe urmă, se mirase grozav că el nu venise să se mândrească cu fapta lui; şi, ca să-l oblige să se întoarcă, inventase acea nevoie urgentă de cinci sute de franci. Cum se explica deci că Frédéric nu cerea în schimb un pic de dragoste! Era un rafinament care o minuna, şi într-un elan îi spuse:

– Vrei să vii cu noi la mare?

– Cine „noi"?

– Eu şi tipul meu; te voi prezenta drept vărul meu ca în comediile de altădată.

– Mulţumesc frumos!

– Ei bine, atunci poţi închiria o casă lângă noi.

Ideea de a se ascunde de un om bogat îl umilea.

– Nu! E cu neputinţă.

– Cum vrei!

Rosanette întoarse capul, gata să plângă. Frédéric băgă de seamă; şi pentru a-i arăta că se interesează de ea, îi spuse că e fericit s-o vadă, în sfârşit, într-o situaţie bună.

Ea ridică din umeri. Cine o supăra? Oare, din întâmplare, nu o iubea?

– O, pe mine mă iubesc totdeauna.

Şi adăugă:

– Rămâne de văzut în ce chip.

Plângându-se că „se înăbuşă de căldură", Mareşala îşi descheie bluza; şi, fără altă îmbrăcăminte decât cămaşa de mătase, îşi lăsa capul pe umăr, într-o atitudine de sclavă, foarte provocatoare.

Un bărbat mai puţin egosit şi mai puţin prudent nu s-ar fi gândit că vicontele, domnul de Comaing sau un altul putea să apară. Dar Frédéric fusese prea des înşelat de acest fel de priviri ca să se mai compromită

printr-o nouă umilire.

Ea dori să-i cunoască relaţiile, distracţiile; merse până acolo încât se informă şi de afacerile lui, oferindu-i bani cu împrumut dacă avea nevoie. Frédéric, nemaiputând suporta, îşi luă pălăria.

– Ei, draga mea, petrecere bună acolo. La revedere!

Ea căscă ochii; apoi pe un ton sec:

– La revedere!

El străbătu iarăşi salonul galben şi a doua anticameră. Pe masă, între un vas plin cu cărţi de vizită şi o mapă de scris, era o casetă de argint cizelat. Îi aparţinuse doamnei Arnoux! Simţi în clipa aceea o mare înduioşare şi parcă revolta unei profanări. Îi venea să ia caseta în mână, s-o deschidă. Îi fu frică să nu-l vadă cineva, şi plecă.

Frédéric fu cinstit. Nu se duse la Arnoux.

Îşi trimise servitorul să cumpere cei doi negri, după ce îi făcu toate recomandările necesare; şi lădiţa plecă în aceeaşi seară la Nogent. A doua zi, în drum spre Deslauriers, la colţul străzii Vivienne cu bulevardul, doamna Arnoux îi apăru drept în faţă.

Primul lor impuls fu să se dea înapoi; apoi, acelaşi zâmbet le veni pe buze, şi se salutară. Un minut întreg nici unul nu scoase nici o vorbă.

O bătea soarele; şi faţa ei ovală, sprâncenele lungi, şalul de dantelă neagră care îi desena forma umerilor, rochia de mătase ca guşa porumbelului, buchetul de violete prins de pălăria cu bride, totul îi păru de o splendoare extraordinară. Ochii ei frumoşi emanau o suavitate nesfârşită; el spunea încet, la întâmplare, vorbe confuze, primele care îi veneau:

– Ce mai face Arnoux?

– Mulţumesc, bine.

– Şi copiii?

– Foarte bine!

– Ce vreme frumoasă, nu-i aşa?

– Minunată, e adevărat!

– Mergi la cumpărături?

– Da.

Şi cu o uşoară înclinare a capului:

– Adio!

Ea nu-i întinsese mâna, nu rostise un singur cuvânt afectuos, nici nu-l poftise măcar la ea. Cu toate astea n-ar fi dat această întâlnire pentru cea mai frumoasă aventură; continuându-şi drumul, se gândea mereu la gingăşia ei.

Deslauriers, surprins, îşi ascunse ciuda, căci încă mai păstra cu încăpăţânare o speranţă în privinţa doamnei Arnoux şi îi scrisese lui Frédéric să rămână la Nogent, ca să fie mai liber în manevrele sale.

Îi spuse totuşi că fusese la ea, ca să afle dacă într-adevăr contractul lor stipula comunitatea de bunuri. Atunci s-ar fi putut s-o dea în judecată pe soţie; „şi a făcut o mutră ciudată când i-am vorbit de căsătoria ta".

– Ia te uită! Ce invenţie!

– Trebuia, ca s-o conving că ai nevoie de banii tăi! O persoană indiferentă n-ar fi fost gata să leşine când i-am spus-o.

– Adevărat? strigă Frédéric.

– Ah, băiete, te trădezi! Fii sincer, haide!

O imensă laşitate îl cuprinse pe îndrăgostit.

– Nu!... te asigur! Pe cuvântul meu de onoare!

Această slabă tăgăduire îl convinse şi mai mult pe Deslauriers

Îl felicită. Îi ceru „detalii". Frédéric nu destăinui nimic şi rezistă chiar poftei de a născoci.

Cât despre ipotecă, îi spuse să nu mai facă nici un demers, să aştepte. Deslauriers era de părere că n-are dreptate şi fu chiar brutal în mustrările sale.

Era dealtfel mai mohorât, mai răuvoitor şi mai irascibil decât de obicei. Dacă soarta lui nu suferea nici o schimbare, într-un an se va îmbarca spre America, sau îşi va zbura creierii. În sfârşit părea atât de furios împotriva lumii întregi şi de un radicalism atât de absolut, încât Frédéric nu se putu opri să nu-i zică:

– Parcă eşti Sénécal!

La aceste cuvinte, Deslauriers îi spuse că Sénécal ieşise de la Sainte-Pélagie, deoarece instrucţia nu putuse aduna destule dovezi pentru a-l da în judecată.

De bucurie, Dussardier se gândi „să ofere un punci" şi-i invită şi pe Frédéric avertizându-l că va lua parte şi Hussonnet, care se purtase foarte frumos cu Sénécal.

În adevăr, *Le Flambard* înfiinţase şi un cabinet de afaceri, anunţând pe prospecte: *Agenţia podgoriilor – Oficiu de publicitate – Birou de recuperări şi informaţii* etc. Dar boemul se temea ca aceste afaceri să nu dăuneze consideraţiei de care se bucura în literatură, şi-l angajă pe matematician să ţină socotelile. Cu toate că postul era mediocru, Sénécal, fără el, ar fi murit de foame. Frédéric, nevrând să-l mâhnească pe bietul comis, acceptă invitaţia.

Cu trei zile înainte, Dussardier ceruise el însuşi podeaua de cărămizi a mansardei sale, bătuse fotoliul şi ştersese de praf căminul, pe care se afla sub un glob de sticlă o pendulă de alabastru între o stalactită şi un cocoş. Fiindcă cele două sfeşnice mari şi cel mic cu toartă nu luminau suficient, împrumutase de la portar două candelabre; cele cinci surse de lumină străluceau deasupra scrinului, acoperit cu trei şerveţele, ca să stea mai frumos farfuriile cu prăjituri, biscuiţi, un cozonac şi douăsprezece sticle de bere. În faţa scrinului, lângă peretele tapetat cu o hârtie galbenă, o mică bibliotecă de acaju conţinea *Fabulele* lui Lachambeaudie, *Misterele Parisului*[53] *Napoleon* de Norvens – şi, în mijlocul alcovului, surâdea, într-o ramă de palisandru, figura lui Béranger[54].

Comesenii erau (în afară de Deslauriers şi Sénécal) un farmacist care absolvise de curând dar care n-avea fondurile necesare să-şi deschidă o farmacie, un tânăr care locuia în aceeaşi casă, un plasator de vinuri, un arhitect şi un domn, funcţionar la asigurări. Regimbart nu putuse să vină. Toţi îl regretau.

Îl întâmpinară pe Frédéric cu mari manifestări de simpatie, căci toţi ştiau de la Dussardier de micul lui discurs de la domnul Dambreuse. Sénécal se mulţumi să-i întindă mâna, cu un aer demn.

El stătea în picioare cu spatele la cămin. Ceilalţi şedeau jos şi, cu pipa în gură, îl ascultau cum vorbea despre sufragiul universal, din care trebuia să rezulte triumful Democraţiei, despre aplicarea principiilor evanghelice. Dealtfel, clipa cea mare se apropia; banchetele reformiste se înmulţeau în toate provinciile; Piemontul, Napoli, Toscana...

– E adevărat, spuse Deslauriers, tăindu-i brusc vorba, nu mai poate să dureze aşa!

Şi începu să zugrăvească tabloul situaţiei.

Sacrificasem Olanda ca să obţinem din partea Angliei recunoaşterea lui Ludovic-Filip; şi acum, această frumoasă alianţă era pierdută, datorită căsătoriilor spaniole! În Elveţia, domnul Guizot, la remorca Austriacului, susţinea tratatele din 1815. Prusia, cu al său Zollverein[55], ne făcea încurcături. Problema Orientului rămânea nerezolvată.

– Nu e un motiv să te încrezi în Rusia pentru că marele duce Constantin trimite daruri domnului d'Aumale[56]. Cât despre politica internă, niciodată n-a dovedit atâta orbire, atâta prostie! Nici chiar majoritatea lor nu mai e unită! Pretutindeni, cum se spune, nimic! Nimic! Şi, în faţa atâtor ruşini, urmă avocatul punându-şi mâinile în şolduri, ei se declară satisfăcuţi!

Această aluzie la un vot celebru[57] stârni aplauze. Dussardier destupă o sticlă de bere; spuma stropi perdelele, el nu băgă de seamă: umplea pipele, tăia cozonacul, oferea felii din el. Coborâse de mai multe ori să vadă dacă nu vine punciul; şi toţi se exaltau tot mai mult, exasperaţi împotriva Puterii. Mânia lor era violentă, fără altă pricină decât ura contra nedreptăţii; şi amestecau reproşurile cele mai prosteşti cu revendicările cele mai legitime.

Farmacistul deplângea starea mizerabilă a flotei. Agentul de asigurări nu tolera cele două santinele ale mareşalului Soult[58]. Deslauriers îi acuza pe iezuiţi, care tocmai se instalaseră în mod public la Lille. Sénécal detesta cel mai mult pe domnul Cousin[59]; căci eclectismul, pretinzând să scoată certitudinea din raţiune, dezvoltă egoismul, distruge solidaritatea; plasatorul de vinuri, neînţelegând mare lucru din aceste probleme, observă cu voce tare că lăsa la o parte multe ticăloşii.

– Vagonul regal de pe linia de Nord trebuie să coste vreo optzeci de mii de franci. Cine îl va plăti?

– Da, cine îl va plăti? reluă funcţionarul comercial, furios ca şi cum aceşti bani ar fi fost luaţi din buzunarul său.

Urmară recriminări împotriva rechinilor de la bursă şi a corupţiei funcţionarilor. Ar trebui să se meargă mai sus, după părerea lui Sénécal, şi să fie acuzaţi înainte de toate prinţii care reînviau moravurile Regenţei.

–N-aţi văzut, în ultima vreme, pe prietenii ducelui de Montpensier, când se întorc de la Vincennes, beţi fără îndoială, şi tulbură cu cântecele lor muncitorii din cartierul Saint-Antoine?

– S-a strigat chiar: „Jos tâlharii!" spuse farmacistul. Eram şi eu acolo. Am strigat şi eu.

– Cu atât mai bine! Poporul se trezeşte în sfârşit, de când cu procesul Teste-Cubières[60]!

– Pe mine, acel proces m-a mâhnit, zise Dussardier, pentru că dezonorează un fost soldat!

– Ştiţi, continuă Sénécal, că s-a descoperit la ducesa de Praslin...

In clipa aceea, o lovitură de picior deschise uşa. Hussonnet intră.

– Salut, domnilor! spuse el aşezându-se pe pat.

Nu se făcu nici o aluzie la articolul lui, pe care îl regreta, dealtfel, mai ales că Mareşala îl certase zdravăn.

Văzuse la teatrul lui Dumas *Cavalerul de Maison-Rouge* şi găsea piesa plicticoasă.

O asemenea părere îi uimi pe democraţi, care o găseau prin tendinţele, prin decorurile ei mai cu seamă, măgulitoare pentru credinţele lor. Protestară. Sénécal, ca să sfârşească discuţia, întrebă dacă piesa servea Democraţiei.

– Da... poate, dar are un stil...

– Ei, asta-i bună acum. Ce e stilul? Ideea e principalul! Şi, tăindu-i vorba lui Frédéric care voia să spună ceva:

– Afirmam deci că, în afacerea Praslin[61]...

Hussonnet îl întrerupse:

– Ah, şi ăsta e un refren! Ce mă mai plictiseşte!

– Şi pe alţii, nu numai pe dumneata! replică Deslauriers. Cinci ziare au fost interzise! Ascultaţi această notă!

Şi, scoţându-şi carnetul, citi:

– Am suportat, de la instaurarea celei mai bune republici, o mie două sute douăzeci şi nouă de procese de presă, de unde a rezultat pentru ziarişti: trei mii o sută patruzeci şi unu ani de puşcărie, cu modica sumă de şapte milioane o sută zece mii cinci sute de franci amendă. E drăguţ, nu?

Toţi râseră cu amărăciune. Frédéric, însufleţit ca şi ceilalţi, reluă:

– *La Democraţie Pacifique* are un proces pentru foiletonul publicat, un roman intitulat *Partea femeilor*.

– Ei, asta-i, zise Hussonnet. Dacă ni se interzice şi partea femeilor!

– Dar ce nu se interzice? strigă Deslauriers. E interzis să fumezi în Luxembourg[62], interzis să cânţi imnul închinat lui Pius al IX-lea[63]!

– Şi acum interzic banchetul tipografilor[64]! articulă o voce joasă.

Era glasul arhitectului, ascuns în umbra alcovului şi care nu scosese nici un cuvânt până atunci. Acesta adăugă că, în urmă cu o săptămână, fusese condamnat, pentru ofensă adusă regelui, un oarecare Rouget.

– Rouget s-a fript[65], zise Hussonnet.

Această glumă păru atât de nepotrivită lui Sénécal, încât îi reproşă că îl apără pe „saltimbancul de la primărie, pe prietenul trădătorului Dumouriez".

– Eu? dimpotrivă!

El găsea că Ludovic-Filip e banal, guard naţional, tot ce poate fi mai băcan şi mai burghez! Şi, cu mâna la inimă, boemul începu să înşire frazele sacramentale: – „Mereu, cu o plăcere crescândă... – Naţionalitatea poloneză nu va pieri... – Marile noastre lucrări vor continua... Daţi-mi bani pentru mica mea familie..."! Toţi râdeau tare, proclamându-l un băiat delicios, spiritual; veselia crescu şi mai mult la sosirea castronului cu punci adus de un limonagiu.

Flăcările alcoolului şi cele ale lumânărilor încălziră repede apartamentul; şi lumina mansardei, traversând curtea, bătea marginea unui acoperiş din faţă, unde se ridica negru, în noapte, burlanul unui coş. Vorbeau tare, toţi deodată; îşi scoseseră redingotele, ciocneau paharele, loveau mobilele.

Hussonnet strigă:

– Aduceţi înaltele doamne, ca să fie mai „Tour de Nesle": culoare locală şi rembrandtiană, ce naiba!

Şi farmacistul, care tot învârtea la punci, începu să cânte cât îl ţinea gura

Am doi boi la mine-n staul
Doi boi albi şi foarte mari...

Sénécal îi astupă gura cu mâna, nu-i plăcea dezordinea; şi locatarii începură să apară la ferestre, surprinşi de gălăgia neobişnuită din locuinţa lui Dussardier.

Bietul băiat era fericit şi spuse că petrecerea îi amintea micile lor şedinţe de altădată, pe cheiul Napoleon; totuşi, câţiva lipseau, de pildă Pellerin...

– Ne putem lipsi de el, spuse Frédéric.

Şi Deslauriers se interesă despre Martinon:

– Ce mai e cu acest domn interesant?

Imediat, Frédéric, descărcându-şi ciuda, atacă deşteptăciunea lui Martinon, caracterul, falsa lui eleganţă, omul în întregime. Era într-adevăr un ţăran parvenit! Noua aristocraţie, burghezia, nu valora nici pe departe cât cea veche, nobilimea. El susţinea acest lucru; şi democraţii aprobau, ca şi cum ar fi făcut parte

dintr-una şi ar fi frecventat-o pe cealaltă. Toţi erau încântaţi de Frédéric. Farmacistul îl compară chiar cu domnul d'Alton-Shée[66]; care, cu toate că era pair de Franţa, apăra cauza Poporului.

Veni ora plecării. Toţi se despărţiră strângându-şi mâna cordial; Dussardier, din dragoste, porni să-i conducă pe Frédéric şi pe Deslauriers. Îndată ce ajunseră în stradă, avocatul păru că se gândeşte şi, după o clipă de tăcere, spuse:

– Va să zică eşti foarte supărat pe Pellerin?

Frédéric nu-şi ascunse necazul.

Pictorul totuşi îşi retrăsese faimosul tablou din vitrină. Nu trebuiau să se certe între ei pentru fleacuri. De ce să-şi facă un duşman?

– A cedat unui moment de enervare, lucru uşor de înţeles la un om care n-are un sfanţ. Tu nu poţi înţelege asta!

Şi, după ce Deslauriers urcă în apartamentul lui, comisul se ţinu după Frédéric. Îl îndemnă chiar să cumpere portretul. De fapt, Pellerin, pierzându-şi nădejdea că îl va intimida, îi bătuse la cap să intervină pentru ca, datorită lor, să i-l ia.

Deslauriers îi mai vorbi despre asta, stărui. Pretenţiile piciorului erau modeste.

– Sunt sigur că, poate, cu vreo cinci sute de franci..

– Eh, dă-i banii. Uite-i, zise Frédéric.

Chiar în seara aceea, i se aduse tabloul. Îi păru şi mai îngrozitor dqcât prima oară. Nuanţele şi umbrele erau şi mai plumburii din pricina prea deselor retuşări, şi păreau mohorâte în raport cu luminile care, rămase strălucitoare pe ici pe colo, distonau în ansamblu.

Frédéric îl critică plin de amărăciune, ca să se răzbune că-l plătise. Deslauriers îl crezu pe cuvânt şi îi aprobă purtarea, căci ambiţia lui era să constituie o falangă al cărei şef să fie el. Unii oameni se bucură să-i pună pe prietenii lor să facă lucruri care le sunt neplăcute.

În timpul acesta, Frédéric nu mai fusese pe la Dambreuse. Nu avea capitalul necesar. Ar fi trebuit să dea lungi explicaţii; şi şovăia să se hotărască. Poate că avea dreptate. Nimic nu mai era sigur acum, nici afacerea cu huila mai mult decât altele; trebuia să se retragă din lumea aceea; în sfârşit, Deslauriers contribui la renunţarea lui. De atâta ură, devenea virtuos; şi era mai bucuros ca Frédéric să rămână în mediocritate. În felul acesta, rămânea egal cu el, şi în legături mai strânse.

Comisionul domnişoarei Roque fusese executat foarte prost. Tatăl ei îi scrise, dându-i cele mai precise explicaţii, şi îşi termina, scrisoarea cu această glumă: „Cu riscul de a-ţi da o muncă de negru".

Frédéric nu putea să-l evite pe Arnoux. Urcă în magazin şi nu văzu pe nimeni. Casa de comerţ se prăbuşea, funcţionarii imitau nepăsarea patronului.

Înainta de-a lungul etajerei încărcate cu faianţe, care ocupa de la un capăt la altul mijlocul încăperii; apoi, ajungând în fund, în faţa tejghelei, merse mai apăsat ca să fie auzit.

Draperia fu dată la o parte, şi doamna Arnoux se ivi.

– Cum, dumneata aici! Dumneata!

– Da, spuse ea cam tulburată. Căutam...

El îi zări batista lângă pupitru şi îşi închipui că venise la soţul ei ca să-şi dea seama de ceva, să-şi limpezească o nelinişte.

– Dar... poate ai nevoie de ceva? spuse ea.

– De o nimica toată, doamnă.

– Vânzătorii ăştia sunt insuportabili, lipsesc mereu.

Nu trebuia să-i certe. Dimpotrivă, lui îi părea bine de împrejurarea aceasta.

Ea îl privi ironic.

– Ei, şi căsătoria?

– Ce căsătorie?

– A dumitale.

– A mea? Niciodată!

Ea făcu un gest de tăgăduială.

– Şi dacă ar fi adevărat, la urma urmei? Te refugiezi în mediocritate, când eşti deznădăjduit de frumuseţea la care ai visat!

– Totuşi, nu toate visurile îţi erau aşa de nevinovate!

– Ce vrei să spui?

– Când te plimbai la curse cu... nişte persoane!...

Frédéric o blestemă pe Mareşală. Îşi aminti deodată ceva:

– Dar chiar dumneata, odată, m-ai rugat s-o văd, în interesul lui Arnoux.

Ea replică, dând din cap:

– Şi profitai ca să te distrezi.

– Doamne! Să uităm toate prostiile astea!

– E drept, deoarece te însori!

Şi se stăpânea să nu suspine, muşcându-şi buzele. Atunci el rosti:

– Dar îţi repet că nu e adevărat. Poţi să crezi că eu, cu nevoia mea de inteligenţă, cu obiceiurile mele, am să mă înfund în provincie ca să joc cărţi, să supraveghez zidarii şi să mă plimb în saboţi! În ce scop? Ţi s-a spus că e bogată, nu-i aşa? Puţin îmi pasă de bani! După ce am dorit tot ce e mai frumos, mai duios, mai încântător, un fel de rai întruchipat într-o fiinţă omenească, şi după ce l-am găsit, acest ideal, această apariţie care îmi ascunde tot restul lumii...

Şi prinzându-i capul cu amândouă mâinile, începu să-i sărute pleoapele, repetând:

– Nu! Nu! Nu! Niciodată n-o să mă însor! Niciodată! Niciodată!

Ea accepta aceste mângâieri, încremenită de surpriză şi de încântare.

Se auzi uşa de la intrare, din josul scării. Ea făcu un salt; şi rămase cu mâna întinsă, poruncindu-i să tacă. Se apropiară paşi. Apoi cineva spuse de afară:

– Doamna e aici?

– Intră!

Doamna Arnoux se rezema cu cotul pe tejghea şi învârtea o pană între degete, liniştită, când contabilul dădu la o parte draperia.

Frédéric se ridică:

– Doamnă, am onoarea să vă salut. Serviciul va fi gata, nu-i aşa? Pot să mă bizui pe asta?

Ea nu răspunse nimic. Dar această complicitate tăcută îi înflăcăra obrazul cu toată roşeaţa adulterului.

Á doua zi, se duse la dânsa, fu primit; şi ca să adauge şi alte avantaje la cele câştigate, imediat, fără preambul, Frédéric începu să se justifice în privinţa întâlnirii de la Champ de Mars. Numai întâmplarea făcuse să se afle cu acea femeie. Chiar admiţând că era frumoasă (ceea ce nu e adevărat), cum ar putea să-i reţină gândurile, o clipă chiar, atunci când el iubea pe altcineva!

– Şi ştii bine, ţi-am spus-o!

Doamna Arnoux lăsă capul în jos.

– Sunt supărată că mi-ai spus-o.

– De ce?

– Cea mai simplă cuviinţă cere acum să nu te mai revăd.

El se jură că dragostea lui era nevinovată. Trecutul trebuia să garanteze viitorul; îşi făgăduise lui însuşi să nu-i tulbure viaţa cu plângerile lui.

– Ieri, însă, inima mea era prea plină.

– Nu trebuie să ne mai gândim la clipa aceea, prietene!

Şi totuşi, care ar fi păcatul dacă două biete fiinţe şi-ar uni tristeţea?

– Pentru că nici dumneata nu eşti fericită! O, te cunosc, n-ai pe nimeni care să răspundă setei dumitale de dragoste, de devotament; am să fac tot ce vrei! Nu te voi jigni!... ţi-o jur.

Şi căzu în genunchi, parcă fără voia lui, prăbuşindu-se sub o povară interioară prea grea.

– Ridică-te! spuse ea. Îţi poruncesc!

Şi îi declară cu hotărâre că nu-l va mai revedea niciodată, dacă nu se supune.

– Ah, te desfid să faci aşa ceva, reluă Frédéric. Ce am eu de făcut pe lume? Ceilalţi se străduiesc să obţină bogăţie, celebritate, putere! Eu, eu nu am nici o situaţie, eşti unica mea ocupaţie, toată averea mea, ţelul meu, centrul existenţei mele, al gândurilor mele. Nu mai pot să trăiesc fără dumneata, aşa cum nu pot trăi fără aer. Nu simţi aspiraţia sufletului meu cum se urcă spre al dumitale, şi că ele trebuie să se contopească, şi că eu mor din pricina asta? Doamna Arnoux începu să tremure din tot trupul.

– O! pleacă! Te rog!

Expresia răvăşită de pe figura ei îl opri. Făcu un pas înainte. Ea unul înapoi, împreunându-şi mâinile.

– Lasă-mă! în numele cerului! Te implor!

Şi Frédéric o iubea atât de mult, încât plecă.

Curând, fu cuprins de mânie împotriva lui însuşi, se consideră un imbecil şi, după douăzeci şi patru de ore, se întoarse.

Doamna Arnoux nu era acasă. Stătu pe palier, ameţit de furie şi de indignare. Apăru Arnoux care îi spuse că soţia lui plecase chiar în dimineaţa aceea să se instaleze într-o căsuţă de ţară pe care o închiriaseră, la Auteuil, nemaiavând-o pe cea de la Saint-Cloud.

– E încă una din toanele ei! În sfârşit, dacă ei îi convine! Şi mie, dealtfel, cu atât mai bine! Luăm masa

împreună deseară?

Frédéric pretextă o afacere urgentă, apoi alergă la Auteuil.

Doamna Arnoux nu-şi putu reţine un strigăt de bucurie. Atunci toată mânia lui se topi.

Nu-i vorbi de dragostea lui. Îşi exagera chiar stăpânirea de sine, ca să-i inspire încredere; şi când o întrebă dacă să mai vină, ea îi răspunse: „Desigur", întinzându-i mâna, pe care o retrase imediat.

Frédéric îşi îndesi vizitele. Făgăduia bacşişuri mari birjarului, dar adesea încetineala calului îl făcea să-şi piardă răbdarea şi cobora; pe urmă, gâfâind, se urca într-un omnibus; şi examina cu dispreţ figurile oamenilor din faţa lui, care nu mergeau la ea.

Îi recunoştea casa de departe, după un caprifoi enorm care acoperea, de o singură parte, scândurile acoperişului; era un fel de vilă elveţiană zugrăvită cu roşu, cu un balcon exterior. În grădină se aflau trei castani bătrâni şi, în mijloc, pe o movilă, un parasol de stuf susţinut de un trunchi de copac. Sub ardezia pereţilor, o coardă groasă de viţă, rău legată, atârna din loc în loc, ca un cablu putred. Soneria de la poartă, cam greu de tras, îşi prelungea sunetul clopotului, şi aşteptai mult timp până să vină cineva să deschidă. De fiecare dată, îl cuprindea o teamă, o frică imprecisă.

Apoi auzea scârţâind pe nisip papucii servitoarei; sau chiar doamna Arnoux venea să deschidă. Într-o zi, ajunse în spatele ei, pe când stătea aplecată, pe iarbă, culegând violete.

Capriciile fiicei sale o obligaseră să o dea internă la mănăstire. Băiatul îşi petrecea după-amiezele la o şcoală. Arnoux lua masa la Palais-Royal cu Regimbart şi cu prietenul Compain. Nici un inoportun nu putea să-i surprindă.

Hotărâseră că nu vor fi unul al altuia. Acest pact care îi apăra de primejdie le uşura efuziunile.

Ea îi povesti viaţa ei de altădată la Chartres, la mama ei; cât de credincioasă era pe la doisprezece ani; apoi pasiunea pentru muzică, când cânta până noaptea târziu, în cămăruţă la ea de unde vedea meterezele. El îi povesti melancoliile lui la colegiu şi cum în cerul lui poetic strălucea o figură de femeie, atât de limpede, încât atunci când o văzuse prima oară o recunoscuse.

Aceste mărturisiri nu cuprindeau, de obicei, decât anii de când se cunoşteau. El îi amintea mărunte detalii, culoarea rochiei ei la o anumită epocă, ce persoană venise într-o zi pe neaşteptate, ce spusese ea altădată; şi ea răspundea, minunându-se:

– Da, îmi aduc aminte!

Gusturile lor, aprecierile erau aceleaşi. Adesea unul din ei, ascultându-l pe celălalt, striga:

– Şi eu!

Şi celălalt, la rândul lui, repeta:

– Şi eu!

Apoi veneau nesfârşite plângeri împotriva Providenţei:

– De ce n-a vrut cerul? Dacă ne-am fi întâlnit...

– Ah, dacă aş fi fost mai tânără! suspina ea.

– Nu! eu, ceva mai bătrân.

Şi îşi închipuiau o viaţă numai de dragoste, destul de bogată ca să umple cele mai vaste singurătăţi, depăşind toate bucuriile, sfidând toate nenorocirile, în care orele ar fi trecut într-o neîncetată revărsare a sufletelor şi care ar fi rodit ceva strălucitor şi înălţător ca scânteierea stelelor.

Aproape întotdeauna stăteau afară, în capul scării; vârfurile îngălbenite de toamnă ale copacilor se rotunjeau în faţa lor, inegal, până la marginea cerului palid; sau se duceau la capătul aleii, într-un pavilion mobilat numai cu o canapea de pânză cenuşie. Oglinda era pătată cu puncte negre; pereţii miroseau a mucegai; şi stăteau acolo, vorbind despre ei, despre alţii, despre orice, cu încântare. Uneori, razele soarelui, străbătând storurile, se întindeau de la tavan până la lespezile de pe jos ca nişte coarde de liră, fire de praf se învârteau în aceste bare de lumină. Ea se amuza să le despice cu mâna; Frédéric i-o apuca, încetişor; şi contempla împletirea venelor ei, culoarea pielii, forma degetelor. Fiecare dintre degetele ei era, pentru el, mai mult decât un lucru, aproape o persoană.

Îi dărui mănuşile ei, şi săptămâna următoare batista. Îi spunea „Frédéric", el îi spunea „Marie", şi adora acest nume, făcut parcă – susţinea el – să fie murmurat în extaz, şi care părea să cuprindă nori de tămâie, grămezi de trandafiri.

Ajunseseră să fixeze dinainte ziua vizitelor lui; uneori, ieşind ca din întâmplare, mergea să-l întâmpine pe drum.

Ea nu făcea nimic ca să-i aţâţe dragostea, pierdută în nepăsarea marilor fericiri. În tot acest timp, era îmbrăcată cu o rochie de casă de mătase cafenie, mărginită cu catifea de aceeaşi culoare, vestmânt larg, care se potrivea cu moliciunea atitudinilor şi cu înfăţişarea ei serioasă. Dealtfel, ea se apropia de acea lună august a femeilor, epocă de gândire şi în acelaşi timp de tandreţe, când maturitatea care începe colorează privirea cu o

flacără mai profundă, când puterea sentimentelor se îmbină cu experienţa vieţii şi când, spre sfârşitul înfloririi, fiinţa întreagă îşi revarsă bogăţiile în armonia frumuseţii ei. Niciodată nu fusese mai blândă, mai îngăduitoare. Sigură că nu va păcătui, se lăsa dusă de un sentiment care-i părea un drept câştigat prin atâtea necazuri. Totul era atât de bun şi de nou. Ce prăpastie între grosolănia lui Arnoux si adoraţia lui Frédéric!

El tremura de frică să nu piardă cu un cuvânt tot ce credea că a câştigat, spunându-şi că poţi să prinzi din nou un prilej, dar nu poţi şterge urmările unei prostii. Dorea ca ea să i se dea, nu s-o ia el. Certitudinea dragostei ei îl delecta ca o senzaţie anterioară posesiunii, şi apoi farmecul persoanei ei îi tulbura mai mult inima decât simţurile. Era o beatitudine nemărginită, o asemenea exaltare, încât uita până şi posibilitatea unei fericiri totale. Când era departe de ea, îl rodeau dorinţi furioase.

Curând, se iviră mari intervale de tăcere în dialogurile lor. Câteodată, un fel de pudoare sexuală îi făcea pe amândoi să roşească. Toate precauţiile pentru a-şi ascunde dragostea, o dezvăluiau şi mai tare; cu cât era mai puternică, cu atât atitudinea lor era mai reţinută. Prin repetarea unei asemenea minciuni, sensibilitatea lor se exaspera. Se desfătau cu delicii de mirosul frunzelor umede, sufereau din pricina vântului de la răsărit, simţeau enervări fără pricină, aveau presimţiri funebre; un zgomot de paşi, scârţâitul unei mobile, îi înspăimântau ca şi cum ar fi fost vinovaţi; li se părea că sunt împinşi către o prăpastie; îi învăluia o atmosferă încărcată de furtună; şi, când Frédéric se plângea, ea se acuza pe ea însăşi.

– Da! îţi fac numai rău! Par o cochetă! Nu mai veni!

Atunci, el repeta aceleaşi jurăminte – pe care ea le asculta cu aceeaşi plăcere de fiecare dată.

Întoarcerea ei la Paris şi complicaţiile de Anul nou le întrerupseră întâlnirile pentru câtăva vreme. Când se întoarse, Frédéric, avea în atitudine ceva mai îndrăzneţ. Ea ieşea în fiecare clipă ca să dea ordine, şi primea, împotriva rugăminţilor lui, pe toţi burghezii care veneau s-o vadă. Subiectul conversaţiilor era atunci Léotade, domnul Guizot, Papa, insurecţia de la Palermo şi banchetul din arondismentul al XII-lea care-i îngrijora[67]. Frédéric îşi uşura sufletul tunând şi fulgerând împotriva Puterii; căci el dorea, ca şi Deslauriers, o răsturnare universală, atât era de acrit acum. Doamna Arnoux era şi ea mai abătută.

Soţul său mergea din extravaganţă în extravaganţă: întreţinea o muncitoare de la manufactură, cea căreia i se spunea femeia din Bordeaux. Doamna Arnoux însăşi i-o spuse lui Frédéric. El voia să scoată din asta un argument, „deoarece era trădată".

– O, eu nu mă frământ pentru asta! spuse ea.

Lui Frédéric îi păru că această declaraţie întăreşte şi mai mult intimitatea lor. Arnoux bănuia ceva?

– Nu! Acum nu!

Ea îi povesti că într-o seară Arnoux, după ce îi lăsase împreună, se întorsese, ascultase la uşă şi, cum ei vorbeau despre lucruri indiferente, trăia de atunci într-o încredere deplină.

– Pe bună dreptate, nu-i aşa? spuse Frédéric cu amărăciune.

– Da, fără îndoială.

Ar fi fost mai bine să nu-i scape acest cuvânt.

Într-o zi, ea nu era acasă la ora la care venea el de obicei. Asta fu pentru Frédéric o trădare.

Se supără apoi văzând florile pe care i le aducea mereu puse într-un pahar cu apă.

– Dar unde vrei să le pun?

– O, nu acolo, în orice caz. Dealtfel şi acolo le e mai puţin frig decât pe inima dumitale.

După câtva timp, îi reproşa că se dusese în ajun la teatru, la Italieni, fără să-l vestească. Alţii o văzuseră, o admiraseră; o iubiseră poate. Frédéric insista asupra acestor bănuieli numai ca să-i găsească pricină, s-o chinuie; căci începea s-o urască, şi aşa cel puţin împărtăşea şi ea o parte din suferinţele lui!

Într-o după-amiază (pe la mijlocul lui februarie) o găsi foarte emoţionată. Eugene se plângea că-l doare gâtul. Doctorul spusese totuşi că nu era nimic grav, un guturai zdravăn, o gripă. Frédéric fu impresionat de aerul ameţit al copilului. O linişti totuşi pe mamă, citând copii de aceeaşi vârstă care avuseseră simptome asemănătoare şi se vindecaseră repede.

– E adevărat?

– Da, desigur.

– O, ce bun eşti!

Şi îi luă mâna. El i-o strânse într-a lui.

– Dă-mi drumul.

– Ce importanţă are, deoarece ai dat-o celui care te consolează! Accepţi să te consolez, dar te îndoieşti de mine... când îţi vorbesc de dragostea mea!

– Nu mă îndoiesc, dragul meu.

– De ce această neîncredere, ca şi cum aş fi un ticălos în stare să abuzeze!...

– O, nu!...

– Dacă aş avea cel puţin o dovadă...

– Ce dovadă?

– Aceea pe care ai da-o primului venit, aceea pe care mi-ai acordat-o şi mie.

Şi îi aminti că într-o zi ieşiseră în oraş amândoi, într-un amurg de iarnă, cu ceaţă. Totul era atât de departe acum! Cine o împiedica să se arate la braţul lui, în faţa lumii, fără teamă din partea ei, fără gând ascuns din partea lui, fără nimeni în jurul lor care să-i stânjenească.

– Fie! zise ea, cu un ton de hotărâre curajoasă, care îl uimi pe Frédéric.

El rosti imediat:

– Vrei să te aştept la colţul străzii Tronchet cu strada la Ferme?

– Zău, dragul meu... îngăimă doamna Arnoux.

Fără să-i lase timp de răzgândire, adăugă:

– Marţea viitoare?

– Marţi?

– Da, între două şi trei!

– Am să vin.

Şi întoarse capul, ruşinată. Frédéric îşi lipi buzele de ceafa ei.

– O, nu-i bine ce faci, spuse ea. Ai să mă faci să mă căiesc.

El se depărtă, temându-se de obişnuitele capricii ale femeilor. Apoi, în prag, murmură încet ca un lucru bine ştiut:

– Pe marţi!

Ea îşi plecă ochii frumoşi, cu discreţie şi resemnare.

Frédéric avea un plan.

Spera că, datorită ploii sau soarelui, ar putea s-o facă să se oprească sub un gang, şi odată acolo, s-o facă să intre în casă. Era greu însă să găsească o casă potrivită.

Porni în căutare şi, cam pe la mijlocul străzii Tronchet, citi de departe următorul anunţ: *Apartamente mobilate.*

Portarul, înţelegând care îi era intenţia, îi arătă îndată, la mezanin, o cameră şi o cămăruţă cu două ieşiri. Frédéric o reţinu şi plăti pe o lună înainte.

Apoi se duse în vreo trei prăvălii să cumpere articolele cele mai alese de parfumerie; îşi procură o bucată de imitaţie de dantelă ca s-o pună în locul oribilei cuverturi de bumbac roşu, alese o pereche de papuci de satin albastru; numai teama de a părea grosolan îl modera în cumpărăturile lui; se întoarse cu pachetele în apartament; şi, mai cucernic decât un credincios care împodobeşte un altar, schimbă locul mobilelor, drapa perdelele, puse ramuri verzi pe cămin, violete pe scrin; ar fi fost în stare să podească odaia cu aur: „Mâine! da mâine! nu visez! " îşi spunea el. Şi îşi simţea inima bătând puternic, cuprinsă de delirul speranţei; apoi când totul fu gata, puse cheia în buzunar, ca şi cum fericirea care dormea acolo ar fi putut să-şi ia zborul.

Acasă îl aştepta o scrisoare de la maică-sa.

„De ce lipseşti de atâta vreme? Purtarea ta începe să pară ridicolă. Într-o oarecare măsură îţi înţeleg şovăielile în faţa acestei căsătorii. Totuşi gândeşte-te bine."

Şi ea preciza lucrurile: patruzeci şi cinci de mii de livre venit. Dealtfel „se vorbea despre asta"; domnul Roque aştepta un răspuns definitiv. Cât despre tânăra fată, era într-adevăr într-o situaţie penibilă. „Te iubeşte mult."

Frédéric aruncă scrisoarea fără s-o citească până la sfârşit şi deschise un alt plic, un bilet de la Deslauriers.

„Vechiul meu prieten,

A sosit momentul. Aşa cum ai făgăduit, ne bizuim pe tine. Mâine în zori ne adunăm în piaţa Panteonului. Intră în cafeneaua Soufflot. Trebuie să-ţi vorbesc înainte de manifestaţie."

– O, cunosc eu manifestaţiile lor! Mulţumesc, am o întâlnire mai plăcută.

Şi, a doua zi, Frédéric o porni încă de la unsprezece. Voia să mai arunce o privire asupra pregătirilor; şi apoi, cine ştie, s-ar putea ca întâmplarea s-o facă să vină mai devreme. Intrând pe strada Tronchet, auzi din spatele bisericii Madeleine strigăte, gălăgie; înainta; şi zări în fundul pieţii, la stânga, grupuri de muncitori şi de burghezi.

Într-adevăr, un manifest publicat în ziare convocase în acel loc pe toţi semnatarii de la banchetul reformist. Ministerul afişase, aproape imediat, o proclamaţie interzicând manifestaţia. Seara, în ajun, opoziţia parlamentară renunţase la această adunare; dar patrioţii, care nu aflaseră de hotărârea şefilor, veniseră la

întâlnire, urmaţi de un mare număr de curioşi. O delegaţie a şcolilor se prezenta-se mai devreme la Odilon Barrot[68]. Acum se afla la ministerul de externe; şi nu se ştia dacă banchetul va avea loc sau nu, dacă guvernul îşi va pune în aplicare ameninţarea, dacă guarzii naţionali se vor prezenta. Erau furioşi pe Deputaţi şi pe Guvern. Mulţimea creştea mereu, când deodată răsună în aer refrenul *Marsiliezei.*

Sosea coloana studenţilor. Mergeau la pas, pe două rânduri, în ordine, cu aerul mânios, cu mâinile goale, şi toţi strigau sacadat:

– Trăiască Reforma! Jos Guizot!

Prietenii lui Frédéric erau acolo, bineînţeles. Acum aveau să-l zărească şi să-l ia cu ei. Se ascunse repede în strada Arcade.

Studenţii, după ce făcură de două ori înconjurul Madeleinei, coborâră spre piaţa Concorde. Era plină de lume; de departe, masa de oameni îngrămădiţi părea un lan de spice negre care se legănau.

În aceeaşi clipă, infanteriştii se aşezară în linie de bătaie, la stânga bisericii.

Totuşi grupurile stăteau pe loc. Ca să pună capăt situaţiei, agenţi de poliţie îmbrăcaţi civil puneau mâna pe cei mai rebeli şi-i duceau la secţie, cu brutalitate. Frédéric tăcu, cu toate că era indignat; ar fi putut să-l aresteze împreună cu ceilalţi, şi nu s-ar mai fi întâlnit cu doamna Arnoux.

Câteva clipe după aceea, apărură căştile guarzilor municipali. Loveau în jurul lor cu latul săbiei. Un cal se prăbuşi; alergară să-l salveze; şi îndată ce călăreţul fu din nou în şa, o luară la fugă.

Atunci se lăsă o tăcere grea. Ploaia măruntă, care udase asfaltul, încetase. Norii treceau, măturaţi încetişor de vântul de la apus.

Frédéric începu să străbată strada Tronchet, uitându-se înainte şi înapoi.

În sfârşit, bătu ora două.

„Ah! acum!'" îşi spuse el, „iese din casă, se apropie", şi după un minut: .„Ar fi avut timp să ajungă". Până la trei, se strădui să fie calm. „Nu, n-a întârziat, un pic de răbdare!"

Şi, neavând ce face, examina puţinele prăvălii: un librar, un şelar, un magazin de pompe funebre. Curând, ştia pe dinafară toate titlurile cărţilor, toate harnaşamentele, toate stofele. Negustorii, tot văzându-l trecând mereu încoace şi încolo, întâi se mirară, apoi se speriară şi îşi oblonără vitrinele.

Desigur, ceva o împiedicase să vină, şi suferea ca şi dânsul. Dar ce bucurie în curând! Căci va veni, fără nici o îndoială! „Mi-a făgăduit-o!" Totuşi, îi cuprindea o spaimă insuportabilă.

În chip absurd, intră din nou în casă, ca şi cum ar fi putut fi înăuntru. În clipa aceasta, poate, era în stradă. Se repezi acolo. Nimeni! Începu iar să bată trotuarul.

Privea crăpăturile pavajului, gura burlanelor, felinarele, numerele bătute pe porţi. Cele mai neînsemnate obiecte deveneau pentru el tovarăşi, sau mai degrabă spectatori ironici; şi faţadele regulate ale caselor i se păreau neîndurătoare. Îi era frig la picioare. Simţea că se dizolvă de atâta deznădejde. Răsunetul propriilor lui paşi îi zguduia creierul.

Când se uită la ceas şi văzu că e patru, simţi că ameţeşte, spăimântat. Încercă să-şi spună versuri, să facă socoteli, să născocească o poveste. Cu neputinţă! imaginea doamnei Arnoux îl obseda. Îi venea să alerge înaintea ei. Dar pe unde s-o ia ca să n-o piardă?

Se adresă unui comisionar, îi puse în mână cinci franci şi-i spuse să se ducă în strada Paradis, la Jacques Arnoux, ca să-l întrebe pe portar „dacă doamna e acasă". Apoi, se postă la colţul străzilor Ferme şi Tronchet, aşa încât să le cuprindă cu ochii pe amândouă deodată. În depărtare, pe bulevard, se strecurau mase confuze. Uneori deosebea egreta unui cavalerist, o pălărie de femeie; şi îşi aţintea ochii ca s-o recunoască. Un copil zdrenţăros, care arăta o marmotă într-o cutie, îi ceru de pomană, zâmbind.

Omul cu vesta de catifea se întoarse. „Portarul n-o văzuse ieşind". Cine o reţinea? Dacă ar fi fost bolnavă, i-ar fi spus! Avea poate o vizită? Nimic mai uşor decât să n-o fi primit. Se bătu pe frunte.

„Sunt un prost! Răscoala, asta e!" Această explicaţie firească îl uşura. Apoi, brusc: „Dar cartierul ei e liniştit". Îl cuprinse o îndoială îngrozitoare. „Dacă nu vine? dacă făgăduiala ei nu era decât o vorbă goală ca să mă îndepărteze? Nu! Nu!" Ceea ce o reţinea, desigur, era o întâmplare neobişnuită, unul din acele evenimente care zădărnicesc orice plan. În cazul acesta, ar fi scris. Îl trimise pe băiatul de la hotel acasă la dânsul, în strada Rumfort, ca să afle dacă nu-i venise o scrisoare.

Nu adusese nimeni nici o scrisoare. Această lipsă de ştiri îl linişti.

Lua drept prevestiri numărul monedelor scoase, la întâmplare din buzunar, fizionomia trecătorilor, culoarea cailor; şi când prevestirea nu era bună, se străduia să nu creadă în ea. În accesele de furie care îl cuprindeau împotriva doamnei Arnoux, o insulta în şoaptă. Apoi era cuprins de slăbiciuni care-l făceau aproape să-şi piardă cunoştinţa şi, deodată, avea un nou avânt de speranţă. Avea să se ivească. Era acolo, în spatele lui. Se întorcea: nimic! O dată zări cam la treizeci de paşi o femeie de statura ei, cu o rochie ca a ei. O ajunse; nu era ea. Era ora cinci! Cinci şi jumătate! Se aprindeau felinarele. Doamna Arnoux nu venise.

Ea visase în noaptea precedentă că se afla de multă vreme pe trotuarul străzii Tronchet. Aştepta ceva nedeterminat, important totuşi şi, fără să ştie de ce, se temea să nu fie văzută. Dar un blestemat de căţel, îndârjit împotriva ei, îi tot muşca poala rochiei. Se întorcea cu încăpăţânare şi lătra din ce în ce mai tare. Doamna Arnoux se trezi. Lătratul câinelui continua. Ciuli urechea. Zgomotul venea din odaia fiului ei. Se repezi acolo, cu picioarele goale. Copilul tuşea. Mâinile îi erau fierbinţi, obrazul roşu şi vocea ciudat de răguşită. Respiraţia îi era tot mai grea, din clipă în clipă. Rămase aplecată până la ziuă deasupra plăpumii lui ca să-l supravegheze.

La ora opt, toboşarul gărzii naţionale veni să-i spună domnului Arnoux că tovarăşii lui îl aşteptau. Se îmbrăcă repede şi plecă, făgăduind să treacă întâi pe la doctorul lor, domnul Colot. La zece, văzând că domnul Colot nu vine, doamna Arnoux trimise jupâneasa după el. Doctorul plecase la ţară, şi tânărul care-i ţinea locul făcea vizitele la domiciliu.

Eugene stătea cu capul pieziş pe pernă, încreţindu-şi sprâncenele, dilatându-şi nările; bietul lui obrăjor era mai alb decât cearşafurile; şi la fiecare inspiraţie, din ce în ce mai scurtă, uscată şi parca metalică, îi ieşea un şuierat din laringe. Tuşea lui semăna cu zgomotul acelor mecanisme barbare care fac să scheune căţeii de carton.

Doamna Arnoux fu cuprinsă de spaimă. Se repezi la sonerie, chemând în ajutor, strigând:

– Un doctor! un doctor!

În zece minute, sosi un domn bătrân cu cravată albă şi cu favoriţi cărunţi, bine potriviţi. Puse multe întrebări în legătură cu obiceiurile, vârsta şi temperamentul băiatului, apoi îi examină gâtul, îşi lipi capul de spatele lui şi scrise o reţetă. Calmul acestui om era odios. Mirosea a îmbălsămare. Doamnei Arnoux îi venea să-l bată. Doctorul spuse că se va întoarce în aceeaşi seară.

Curând începură iar cumplitele accese de tuse. Uneori, copilul se ridica brusc. Mişcări convulsive îi cutremurau muşchii pieptului şi, când aspira, pântecele lui se scobea de parcă s-ar fi sufocat după o goană. Apoi cădea iar cu capul pe spate şi cu gura larg deschisă. Doamna Arnoux încerca cu nesfârşite precauţii să-l facă să înghită conţinutul fiolelor, siropul de ipecacuană, o poţiune expectorantă. Copilul însă dădea la o parte lingura, gemând încetişor. Parcă îşi sufla cuvintele.

Din când în când, recitea reţeta. Cele scrise aici o îngrozeau; poate că farmacistul greşise. Neputinţa ei o scotea din fire. În sfârşit sosi şi elevul domnului Colot.

Era un tânăr cu o înfăţişare modestă, nou în meseria lui, dar care nu-şi ascunse deloc impresia. Întâi stătu nehotărât, de frică să nu se compromită, şi apoi prescrise să se aplice bucăţi de gheaţă. Fură greu de găsit. Băşica în care puseseră bucăţile se sparse. Trebui să i se schimbe cămaşa. Toată această dezordine provocă un nou acces mai îngrozitor.

Copilul începu să-şi smulgă fesele din jurul gâtului, ca şi cum ar fi vrut să înlăture obstacolul care îl înăbuşea, şi zgâria peretele, apuca perdelele patului, căutând un punct de sprijin ca să respire. Faţa i se învineţise acum, şi tot corpul, acoperit de o sudoare rece, părea că slăbeşte. Ochii lui rătăciţi se îndreptau spre maică-sa cu groază. Îi arunca braţele în jurul gâtului, se agăţa de ea deznădăjduit; iar ea, stăpânindu-şi suspinele, îi murmura cuvinte pline de dragoste.

– Da, dragostea mea, îngerul meu, comoara mea!

Apoi, urmau clipe de linişte.

Doamna Arnoux se duse să-i aducă jucării, o paiaţă, o colecţie de poze, şi i le înşiră pe pat ca să-l distreze. Încercă chiar să-i cânte.

Începu un cântec pe care i-l îngâna odinioară, când îl legăna înfăşându-l pe acelaşi scăunel tapisat. Dar el fu străbătut de un fior de-a lungul trupului, ca o undă sub bătaia vuitului; globurile ochilor îi ieşeau din orbite; crezu că moare, şi întoarse capul să nu vadă.

După o clipă avu puterea să-l privească. Trăia. Orele trecură unele după altele, grele, întunecate, nesîârşite, deznădăjduite; nu mai număra minutele decât după progresia acestei agonii. Zguduiturile pieptului îl aruncau înainte parcă pentru a-l sfărâma; în cele din urmă vomită ceva ciudat, care semăna cu un tub de pergament. Ce era oare? Ea îşi închipui că îşi scuipase o bucată din măruntaie. Dar copilul respira larg, regulat. Această aparenţă de mai bine o înspăimântă mai mult decât tot restul; stătea încremenită, cu braţele atârnând, cu ochii ficşi, când sosi domnul Colot. Copilul, după părerea lui, era salvat.

Ea întâi nu înţelese, şi ceru să i se repete fraza. Nu era oare una din acele consolări obişnuite ale medicilor? Dar doctorul plecă liniştit. Atunci i se păru că se dezleagă corzile care-i strângeau inima.

– Salvat! E cu putinţă?

Deodată gândul la Frédéric îi veni în minte clar şi inexorabil. Era un avertisment al Providenţei. Dar Domnul, în mila lui, nu voise s-o pedepsească de tot! Ce ispăşire, mai târziu, dacă se lăsa dusă de această dragoste! Fără îndoială, fiul ei ar fi suferit jigniri din pricina ei; şi doamna Arnoux îl văzu bărbat tânăr, rănit

într-un duel, adus pe targă, muribund. Se repezi pe scăunel dintr-o mişcare; şi îşi înălţă din toate puterile sufletul spre culmi, îi oferi lui Dumnezeu, ca o jertfă, sacrificiul primei ei pasiuni, a singurei sale slăbiciuni.

Frédéric se întorsese acasă. Stătea în fotoliu fără să aibă măcar puterea să o blesteme. Îl cuprinse un fel de somn; şi, în coşmarul lui, auzea ploaia căzând şi credea că este încă acolo, pe trotuar.

A, doua zi, într-un ultim moment de laşitate, trimise un comisionar la doamna Arnoux.

Fie că omul pe care-l trimisese înainte nu făcuse comisionul, fie că ceea ce avea ea de spus nu putea să fie cuprins într-un cuvânt, răspunsul fu acelaşi. Insolenţa era prea mare! îl cuprinse o mânie izvorâtă din orgoliu. Îşi jură nici să n-o mai dorească măcar: şi, ca o frunză dusă de un uragan, dragostea lui pieri. Simţi o uşurare, o bucurie stoică, apoi o nevoie de fapte violente; şi porni, la întâmplare, pe străzi.

Treceau bărbaţi de prin mahalale înarmaţi cu puşti, cu săbii vechi, unii cu bonete roşii, şi toţi cântând *Marsilieza* sau marşul Girondinilor. Ici şi colo, câte un guard naţional se grăbea să ajungă la primăria lui. În depărtare răsunau tobele. La Poarta Saint-Martin era o încăierare. În aer plutea ceva viguros şi războinic. Frédéric mergea mai departe. Agitaţia marelui oraş îl înveselea.

În dreptul lui Frascati, zări ferestrele Mareşalei; îi veni în minte o idee nebună, o reacţie de tinereţe. Traversă bulevardul.

Tocmai închideau poarta; şi Delphine, jupâneasa. scria cu cărbune pe canat: „Arme predate". Îi spuse repede:

– A, în ce hal e doamna! Azi dimineaţă a dat afară gromul care o insulta. Dânsa crede că o să se jefuiască pretutindeni! Crapă de frică! Cu atât mai mult cu cât domnul a plecat!

– Care domn?

– Prinţul!

Frédéric intră în budoar. Mareşala apăru în jupon cu părul pe spate, tulburată.

– Ah, mulţumesc! Vii să mă salvezi! E a doua oară! Tu nu ceri niciodată răsplată!

– Ba să mă ierţi! zise Frédéric cuprinzându-i talia cu amândouă mâinile.

– Cum? Ce faci? murmură Mareşala, totodată surprinsă şi bucuroasă de gestul lui.

El răspunse:

– Urmez şi eu moda, mă reformez.

Ea se lăsă răsturnată pe divan şi continua să râdă sub sărutările lui.

Petrecură după-amiaza privind de la fereastră poporul din stradă. Apoi o duse la cină la Trois-Frères-Provençaux. Masa dură mult şi fu aleasă. Se întoarseră pe jos, din lipsă de trăsuri.

La ştirea unei schimbări de guvern[69], Parisul se transformase. Toată lumea era veselă; trecătorii circulau şi, la fiecare etaj, lampioanele răspândeau o lumină ca ziua. Soldaţii se întorceau în cazărmi, istoviţi trişti. Lumea îi saluta strigând: „Trăiască infanteria!" Ei mergeau mai departe fără să răspundă. Dimpotrivă, ofiţerii din garda naţională, îmbujoraţi de entuziasm, îşi ridicau săbiile vociferând: „Trăiască reforma!" şi aceste cuvinte îi făceau să râdă de fiecare dată pe cei doi amanţi. Frédéric glumea, era foarte vesel.

Ajunseră în bulevarde, prin strada Duphot. Lanterne veneţiene, atârnate de case, formau ghirlande de lumini. Un furnicar confuz se agita sub ele; în mijlocul acestei umbre, pe alocuri, sclipea luciul baionetelor. Se ridica o zarvă mare. Mulţimea era prea compactă, nu se puteau întoarce de-a dreptul; când intrau în strada Caumartin, izbucni deodată un zgomot mare îndărătul lor. Semăna cu pârâitul unei imense bucăţi de mătase pe care o sfâşii. Erau împuşcăturile din bulevardul Capucines.

– Ah, mai curăţă câţiva burghezi, zise Frédéric liniştit, căci există situaţii în care omul cel mai puţin crud este atât de desprins de ceilalţi, încât ar vedea pierind specia umană fără să-i bată inima.

Mareşalei, agăţată de braţul lui, îi clănţăneau dinţii. Declară că nu mai poate face nici douăzeci de paşi. Atunci, printr-un rafinament de ură, ca s-o batjocorească şi mai mult pe doamna Arnoux în sufletul lui, o duse pe Mareşală la casa din strada Tronchet, în locuinţa pregătită pentru cealaltă.

Florile nu se veştejiseră. Dantela era întinsă pe pat. Scoase din dulap papucii. Rosanette găsi că aceste atenţii sunt foarte delicate.

Către ora unu o treziră nişte bubuituri îndepărtate; şi îl văzu plângând cu suspine.

– Ce ai, dragostea mea?

– Sunt prea fericit, zise Frédéric, te doream de prea multă vreme!

Partea a treia

I

Îl trezi brusc zgomotul unor împuşcături; şi, în ciuda insistenţelor Rosanettei, Frédéric vru să vadă cu orice preţ ce se întâmplă.

Porni în jos pe Champs-Elysées, de unde se auziseră focurile de armă. La colţul străzii Saint-Honoré se întâlni cu nişte oameni în haine de lucrători care strigau:

– Nu! nu pe acolo! la Palais-Royal!

Frédéric se luă după ei. Grilajul de la biserica Assomption era smuls. Mai încolo observă trei bolovani în mijlocul străzii, o încercare de baricadă, fără îndoială, apoi cioburi de sticle şi grămezi de sârmă puse acolo ca să taie drumul cavaleriei; deodată, dintr-o străduţă, se repezi un tânăr înalt şi palid, al cărui păr negru flutura pe umerii acoperiţi cu un fel de maiou cu picăţele colorate. Ţinea o puşcă lungă de soldat şi alerga în vârful picioarelor, în papuci, ca-un somnambul, cu o agilitate de tigru. Din când în când se auzea o detunătură.

În ajun, seara, spectacolul căruţei încărcate cu cinci cadavre culese de pe bulevardul Capucines schimbase hotărârile poporului; în timp ce la Tuileries adjutanţii se schimbau unul după altul şi domnul Mole[70] care încercase să constituie un nou cabinet, nu se mai întorsese, iar domnul Thiers[71] se străduia să alcătuiască altul, în timp ce Regele se tocmea, şovăia, apoi dădea lui Bugeaud[72] comandamentul suprem pentru a-l împiedica să-l exercite, insurecţia se organiza formidabil, de parcă ar fi fost condusă de un singur braţ. Bărbaţi de o elocvenţă frenetică vorbeau mulţimii pe la colţul străzilor; alţii trăgeau clopotele la biserici, sunând alarma; se turna plumb, se făceau cartuşe; copacii de pe bulevarde, vespasienele, băncile, gardurile, felinarele, totul era smuls, răsturnat; dimineaţa, Parisul era plin de baricade. Rezistenţa nu ţinu mult; pretutindeni intervenea Garda naţională; aşa încât, la ora opt, poporul, de voie de nevoie, pusese stăpânire pe cinci cazărmi, pe aproape toate primăriile, pe punctele strategice cele mai importante. De la sine, fără zguduiri, monarhia se topea într-o descompunere rapidă; şi acum, atacau postul de la Château-d'Eau, pentru a elibera cincizeci de prizonieri, care nici nu existau.

Frédéric fu silit să se oprească la intrarea în piaţa înţesată de grupuri înarmate. Companii de infanterie ocupau străzile Saint-Thomas şi Fromanteau. O baricadă enormă astupa strada Valois. Fumul care se legăna pe creasta ei se întredeschise, câţiva răsculaţi alergau făcând gesturi largi, apoi dispărură; împuşcăturile se auzeau iar. Postul le răspundea, fără ca înăuntru să se zărească cineva; ferestrele lui, apărate de obloane de stejar, erau străpunse de orificii pentru ţeava puştilor; şi monumentul, cu cele două etaje ale lui, cu cele două aripi, cu fântână la primul şi portiţă la mijloc, începea să fie stropit cu pete albe sub loviturile gloanţelor. Scara, cu trei trepte, rămânea goală.

Alături de Frédéric, un bărbat cu tichie frigiană şi cu o raniţă pe deasupra unei veste tricotate se certa cu o femeie legată la cap cu un turban. Ea îi spunea:

– Vino acasă, când îţi spun! Vino acasă!

– Lasă-mă în pace! răspundea bărbatul. Poţi să vezi de poartă şi singură. Cetăţene, vă întreb, nu-i drept? Mi-am făcut datoria totdeauna, în 1830, în '32, în '34, în '39! Astăzi, când ceilalţi se bat, trebuie să mă bat şi eu! Du-te!

Şi portăreasa cedă până la urmă mustrărilor lui şi celor ale unui guard naţional de lângă ei, om de vreo patruzeci de ani, a cărui figură blajină era împodobită cu un colier de barbă blondă. El îşi încărca arma şi trăgea, stând de vorbă cu Frédéric, tot atât de liniştit în mijlocul răscoalei, ca un horticultor la el în grădină. Un băiat tânăr cu şorţ se dădea bine pe lângă el ca să obţină capsule pentru puşca lui, o frumoasă carabină de vânătoare pe care i-o dăduse „un domn".

– Ia de la spatele meu, spuse burghezul, şi dă-te la o parte! au să te omoare!

Tobele băteau asaltul. Se auzeau strigăte ascuţite, urale triumfătoare. O agitaţie continuă făcea mulţimea să oscileze. Frédéric, prins între două grupuri numeroase, nu se mişca, fascinat şi amuzat în acelaşi timp. Răniţii care cădeau, morţii întinşi pe jos nu păreau adevăraţi răniţi, adevăraţi morţi. I se părea că asistă la un spectacol.

În mijlocul tălăzuirii, pe deasupra capetelor, apăru un bătrân în haine negre pe un cal alb, cu şa de catifea. Într-o mână ţinea o ramură verde, în cealaltă o hârtie, şi le scutura cu încăpăţânare. În sfârşit, pierzându-şi speranţa de a fi auzit, se retrase.

Trupa de infanterie dispăruse şi numai guarzii municipali mai rămăseseră să apere postul. Un val de cutezători se năpusti pe trepte; unii căzură, alţii se năpustiră pe urma lor; şi uşa, zdruncinată de loviturile răngilor de fier, răsuna; guarzii municipali nu cedau. Dar o căruţă încărcată cu fân, care ardea ca o torţă

uriaşă, fu trasă lângă perete. Aduseră repede vreascuri, paie, un butoiaş cu spirt. Focul urca de-a lungul zidurilor; clădirea începu să fumege peste tot ca un solfatar; şi flăcări puternice ieşeau cu un zgomot strident, sus, printre balustradele terasei. Etajul întâi de la Palais-Royal se umpluse de guarzi naţionali. Se trăgea de la toate ferestrele din piaţă; gloanţele şuierau; apa fântânii crăpate amestecată cu sânge, alcătuia bălţoace; oamenii alunecau în noroi, peste haine, chipie şi arme; Frédéric simţi ceva moale sub tălpi: era mâna unui sergent cu manta cenuşie, culcat cu faţa în baltă. Grupuri noi de oameni din popor veneau mereu, împingând luptătorii spre post. Împuşcăturile se înteţeau. Cârciumile erau deschise; lumea mergea din când în când să fumeze o pipă, să bea o halbă, apoi se întorcea la luptă. Un câine rătăcit urla. Râdeau de el.

Frédéric fu izbit de un om care, atins de un glonte în şale, căzu pe umărul lui horcăind. Lovitura, poate îndreptată împotriva lui, îl înfurie; şi se repezi înainte, când un guard naţional îl opri:

– Zadarnic. Regele a plecat, şi dacă nu mă crezi, du-te şi vezi.

Afirmaţia aceasta îl calmă pe Frédéric. Piaţa Carrousel părea liniştită. Palatul Nantes se înălţa tot singuratec; şi casele din spate, domul Luvrului din faţă, lângă galeria de lemn din dreapta şi terenul viran care ondula până la barăcile tejghetarilor, erau parcă înecate în culoarea cenuşie a aerului, în care murmure îndepărtate păreau să se confunde cu ceaţa, în timp ce, la celălalt capăt al pieţei, o lumină vie, căzând printr-o spărtură a norilor peste faţada Palatului Tuileries[73], îi desena cu alb toate ferestrele. Lângă Arcul de Triumf, un cal mort zăcea întins. Îndărătul grilajului, grupuri de cinci-şase persoane stăteau de vorbă. Porţile castelului erau deschise; servitorii, în prag, îi lăsau pe toţi să treacă.

Jos, într-o săliţă, se serveau castroane cu cafea cu lapte. Unii dintre curioşi se aşezară la masă glumind; ceilalţi stăteau în picioare şi, printre ei, un birjar. Acesta apucă cu amândouă mâinile un borcan plin cu zahăr praf, aruncă o privire neliniştită în dreapta şi în stânga, apoi începu să mănânce lacom, cu nasul băgat în gâtul borcanului. În josul scării celei mari, un bărbat îşi scria numele într-un registru. Frédéric îl recunoscu de la spate.

– Ia te uită! Hussonnet!

– Da, răspunse boemul. Mă prezint la Curte. Ce glumă bună, nu?

– Dacă am urca?

Ajunseră în sala Mareşalilor. Portretele acestor militari iluştri erau intacte, afară de acela al lui Bugeaud[74], străpuns în burtă. Mareşalii stăteau sprijiniţi în sabie, în faţa unui afet de tun, în atitudini măreţe, cu totul nepotrivite cu împrejurările. O pendulă mare arăta unu şi douăzeci.

Deodată răsună *Marsilieza*. Hussonnet şi Frédéric se aplecară peste rampă. Intra poporul, care se năpusti pe scară, zdruncinându-şi în valuri vertiginoase capetele goale, căştile, tichiile roşii, baionetele şi umerii atât de impetuos, încât oamenii dispăreau în această viermuiala care urca mereu, ca un fluviu împins îndărăt de o maree de echinox, mugind sub un impuls de nebiruit. Sus, această masă se împrăştie şi cântecul se opri.

Nu se mai auzea decât bocănitul încălţărilor şi susurul vocilor. Mulţimea inofensivă se mulţumea să privească. Doar, din când în când, un cot care nu-şi găsea locul spărgea un geam; sau un vas, o statuetă se rostogoleau de pe o consolă. Lemnăria scârţâia de atâta îngrămădeală. Obrajii tuturor erau roşii, picături mari de sudoare şiroiau; Hussonnet observă:

– Eroii nu miros prea bine!

– A, eşti exasperant, răspunse Frédéric.

Şi, împinşi fără voia lor, intrară într-un apartament unde, aproape de tavan, se întindea un baldachin de catifea roşie. Sub el, pe tron, stătea un proletar cu barbă neagră, cu cămaşa întredeschisă, cu un aer hilar ca o statuetă grotescă. Alţii se urcau pe estradă ca să-i ia locul.

– Ce mit! spuse Hussonnet. Ăsta-i poporul suveran!

Fotoliul fu ridicat pe deasupra capetelor şi străbătu sala legănându-se.

– Ei drăcie! cum se hâţână! Corabia statului e clătinată pe o mare înfuriată! Ce mai joacă! Ce mai joacă!

Ajunseră cu el la o fereastră şi, în toiul fluierăturilor, îl aruncară.

– Bietul bătrân! spuse Hussonnet, văzându-l cum cade în grădină, de unde fu pornit spre Bastilia, şi ars.

Atunci izbucni o bucurie frenetică, de parcă ar fi apărut, în locul tronului, un viitor de fericire nemărginită; şi poporul, mai puţin din răzbunare cât pentru a-şi afirma stăpânirea, sfărâma, smulgea oglinzile şi perdelele, lustrele, candelabrele, mesele, scaunele, taburetele, toate mobilele, până şi albumele cu desene, până şi coşuleţele de tapiserie. De vreme ce erau învingători, nu trebuiau oare să se distreze? Calicimea se împopoţona în bătaie de joc cu dantele şi cu caşmiruri. Franjuri de aur se înfăşurară pe mânecile cămăşilor, pălării cu pene de struţ împodobeau capul fierarilor, panglici ale Legiunii de onoare deveniră cordoane pentru

prostituate. Fiecare îşi satisfăcea un capriciu; unii dansau, alţii beau. În camera reginei, o femeie îşi ungea părul cu pomadă; îndărătul unui paravan, doi amatori jucau cărţi; Hussonnet îi arătă lui Frédéric pe un individ care-şi fuma pipa rezemat de un balcon; şi delirul creştea într-o zarvă neîncetată de porţelanuri sparte şi de bucăţi de cristal care răsunau rostogolindu-se, ca nişte lame de armonică.

Apoi furia deveni mai posomorâtă. O curiozitate obscenă îi făcu să scotocească toate cabinetele, toate ungherele, să deschidă toate sertarele. Ocnaşii îşi înfundau braţele în aşternuturile prinţeselor şi se rostogoleau pe paturi ca să se consoleze că nu le puteau viola. Alţii, cu figuri şi mai sinistre, rătăceau tăcuţi, căutând ceva de furat; dar mulţimea era prea numeroasă. Prin golul uşilor, nu se vedea în înşiruirea apartamentelor decât masa întunecată a poporului între aurituri, sub un nor de praf. Toate piepturile gâfâiau; căldura devenea din ce în ce mai sufocantă; cei doi prieteni, temându-se să nu se înăbuşe, ieşiră.

În anticameră, în picioare pe un morman de haine, stătea o prostituată, ca o statuie a Libertăţii, nemişcată, cu ochii mari, deschişi, înspăimântătoare.

Făcuseră abia trei paşi afară, când un pluton de guarzi municipali cu mantale înainta către ei şi, scoţându-şi chipiele de politie, descoperindu-şi capetele cam pleşuve, salutară poporul înclinându-se. La această dovadă de respect, învingătorii zdrenţăroşi se umflară în pene. Hussonnet şi Frédéric simţiră şi ei oarecare plăcere.

Plini de însufleţire, se întoarseră la Palais-Royal. În faţa străzii Fromanteau, cadavre de soldaţi erau îngrămădite pe paie. Trecură nepăsători pe lângă ele, mândri chiar de a simţi că se ţin tari.

Palatul era ticsit. În curtea interioară, ardeau şapte ruguri. Se aruncau pe ferestre piane, scrinuri şi pendule. Pompe de incendiu scuipau apă până pe acoperiş. Nişte ticăloşi încercau să taie ţevile cu săbiile. Frédéric îndemnă pe un politehnician să se opună. Politehnicianul nu înţelese, părea dealtfel un nerod. De jur împrejur, în cele două galerii, plebea, stăpână pe pivniţe, bea în neştire. Vinul curgea gârlă, uda picioarele, pungaşii beau din funduri de sticlă spartă şi vociferau împleticindu-se.

– Să ieşim de aici, zise Hussonnet, oamenii ăştia mă dezgustă.

De-a lungul galeriei Orléans, răniţii zăceau pe jos, pe saltele, acoperiţi cu perdele de purpură; şi mici burgheze din cartier le aduceau supă şi rufărie.

– Orice ai spune, zise Frédéric, eu găsesc că poporul e sublim.

Vestibulul cel mare era plin de un vârtej de oameni furioşi; voiau să urce la etajele superioare ca să distrugă ce mai rămăsese; guarzii naţionali încercau să-i reţină pe trepte. Cel mai neobosit era un vânător, cu capul gol, cu părul zburlit, cu centironul rupt în bucăţi. Cămaşa i se adunase sul între pantalon şi tunică, şi se zbătea în mijlocul celorlalţi cu îndârjire. Hussonnet, cu ochii lui ageri, îl recunoscu de departe pe Arnoux.

Apoi intrară la grădina Tuileries, ca să poată respira mai în voie. Se aşezară pe o bancă; şi rămaseră timp de câteva minute cu pleoapele închise, atât de ameţiţi, încât n-aveau nici măcar puterea să vorbească. Trecătorii, în jurul lor, discutau. Ducesa de Orléans fusese numită regentă; totul se sfârşise; şi toţi simţeau acea stare plăcută care vine imediat după deznodământele rapide, când, la fiecare dintre mansardele castelului, apărură valeţii rupându-şi livrelele. Le aruncau în grădină în semn că se lepădau de ele. Poporul îi huidui. Ei se retraseră.

Un bărbat voinic care mergea iute printre copaci, cu o puşcă pe umăr, atrase atenţia lui Frédéric şi a lui Hussonnet. O cartuşieră îi strângea în talie bluzonul roşu, o basma îi înfăşură fruntea sub şapcă. Întoarse capul. Era Dussardier care se aruncă în braţele lor:

– Ah, ce fericire, dragii mei! Fără să poată spune altceva, gâfâind de bucurie şi de oboseală.

Era în picioare de patruzeci şi opt de ore. Lucrase la baricadele din cartierul Latin, luptase în strada Rambuteau, salvase trei cavalerişti, pătrunsese în Tuileries[75] cu coloana Dunoyer, apoi se dusese la Parlament, şi pe urmă la Primărie.

– De acolo vin! Totul merge bine! Poporul triumfă! Muncitorii şi burghezii se îmbrăţişează! Ah! Dacă aţi şti ce am văzut eu! Ce oameni! Ce frumos e!

Şi, fără să observe că ei nu purtau arme:

– Eram sigur că vă găsesc aici! A fost un moment teribil, dar asta n-are importanţă!

O picătură de sânge îi curgea pe obraz, şi la întrebările celor doi zise:

– O, mai nimic! O zgârietură de baionetă!

– Ar trebui totuşi îngrijită.

– Aş! Sunt sănătos tun! Ce are a face? S-a proclamat Republica! Acum vom fi fericiţi! Ziariştii care discutau adineauri în faţa mea spuneau că şi Polonia şi Italia vor fi eliberate! Gata cu regii! înţelegeţi? întreg pământul liber! Tot pământul liber!

Şi, îmbrăţişând orizontul cu o singură privire, îşi desfăcu braţele într-o atitudine triumfătoare. Dar un şir lung de oameni alerga pe terasă, la marginea apei.

– Ei, drace! Era să uit! Forturile sunt ocupate. Trebuie să mă duc acolo. Adio!

Întoarse capul ca să le strige, ridicând puşca:

– Trăiască Republica!

Din coşurile castelului, ieşeau mari vârtejnri de fum negru, răspândind scântei. Bătaia clopotelor, în depărtare, semăna a behăituri înspăimântate. La dreapta, la stânga, pretutindeni, învingătorii trăgeau cu armele. Frédéric, deşi n-avea o fire războinică, simţea cum îi tresare sângele galic. Îl prinsese magnetismul mulţimilor entuziaste. Adulmeca cu voluptate aerul vijelios, mirosind a praf de puşcă; şi totuşi se înfiora sub efluviile unei imense iubiri, a unei înduioşări supreme şi universale, ca şi cum inima întregii omeniri ar fi bătut în pieptul lui.

Hussonnet spuse, căscând:

– Ar fi timpul, poate, să mergem să informăm masele!

Frédéric îl urmă la biroul său din piaţa Bursei; se apucă să compună pentru ziarul din Troyes o dare de seamă asupra evenimentelor în stil liric, o adevărată pagină literară, pe care o semnă. Apoi cinară împreună într-o cârciumă. Hussonnet era gânditor; excentricităţile Revoluţiei le depăşeau pe ale lui.

După cafea, când se duseră la primărie, ca să mai afle veşti, firea lui veselă învinsese. Sărea peste baricade ca o capră şi răspundea santinelelor cu glume patriotice.

Auziră proclamându-se Guvernul provizoriu, la lumina torţelor, în sfârşit, la miezul nopţii. Frédéric, frânt de oboseală, se întoarse acasă.

– Ei, eşti mulţumit? îi spuse servitorului care îl ajuta să se dezbrace.

– Da, desigur, domnule! Dar ce nu-mi place e poporul ăsta! care mărşăluieşte!

A doua zi când se trezi, Frédéric se gândi la Deslauriers. Alergă la el. Avocatul tocmai plecase, fiind numit comisar în provincie, în seara precedentă, pătrunsese până la Ledru-Rollin[76] şi, sâcâindu-l în numele Şcolilor, smulsese o numire, o misiune. Dealtfel, zicea portarul, are să scrie săptămâna următoare, ca să-şi dea adresa.

După asta, Frédéric se duse s-o vadă pe Mareşală. Ea îl primi morocănos, pentru că era supărată pe el că o părăsise. Necazul însă i se topi după ce o asigură stăruitor că se făcuse pace. Acum, totul se liniştise, nici un motiv de teamă: o săruta; şi ea declară că e de partea Republicii, cum făcuse şi Monseniorul Arhiepiscop al Parisului, şi cum aveau să facă degrabă cu un zel miraculos: Magistratura, Consiliul de Stat, Institutul, Mareşalii Franţei, Changarnier[77], domnul de Falloux[78], toţi bonapartiştii, toţi legitimiştii şi un mare număr de orleanişti.

Căderea Monarhiei fusese atât de rapidă, încât, după prima stupoare, burghezii erau oarecum uimiţi că mai sunt în viaţă. Execuţia sumară a câtorva tâlhari, împuşcaţi fără judecată, păru foarte justă. Fu repetată timp de o lună fraza lui Lamartine[79] despre drapelul roşu, „care nu făcuse decât înconjurul lui Champ de Mars, în timp ce drapelul tricolor..." etc.; şi toţi se adăpostiră la umbra lui, fiecare partid nevăzând dintre cele trei culori decât pe a sa şi făgăduindu-şi ca, îndată ce va fi cel mai tare, le va înlătura pe celelalte două.

Serviciile fiind suspendate, neliniştea şi neghiobia împingeau pe toată lumea afară din casă. Starea de neglijenţă a îmbrăcăminţii atenua diferenţele de rang social, ura se ascundea, speranţele se dădeau pe faţă, mulţimea era plină de îngăduinţă. Mândria unui drept cucerit strălucea pe feţele tuturor. Pretutindeni domnea o veselie de carnaval, scene de bivuac; nimic nu era mai amuzant ca aspectul Parisului în primele zile.

Frédéric o lua de braţ pe Mareşală; şi hoinăreau pe străzi împreună. Pe ea o distrau cocardele de la butoniere, stindardele de la ferestre, afişele colorate lipite pe toate zidurile, şi arunca ici colo câţiva bani în cutiile cu fonduri pentru răniţi, aşezate pe câte un scaun, în mijlocul drumului. Apoi se oprea în faţa caricaturilor înfăţişând pe Ludovic-Filip, îmbrăcat în cofetar, în saltimbanc, în câine, în lipitoare. Dar oamenii lui Caussidière[80], cu sabia şi cu eşarfa lor, o cam speriau. Alteori asistau la plantarea unui arbore al Libertăţii. Domnii ecleziastici participau la ceremonie, binecuvântând Republica, escortaţi de servitori cu galoane de aur; şi mulţimea găsea că e foarte bine aşa. Spectacolul cel mai frecvent era acela al delegaţiilor de tot felul, mergând la primărie să ceară ceva, căci fiecare meserie, fiecare industrie aştepta de la Guvern să pună definitiv capăt mizeriei. Unii, e adevărat, se duceau acolo ca să-l felicite, sau pur şi simplu să-i facă o mică vizită, să vadă cum funcţionează maşinăria.

Către mijlocul lunii martie, într-o zi când traversa podul Arcole, având de făcut un comision pentru Rosanette în cartierul Latin, Frédéric văzu înaintând o coloană de indivizi cu pălării ciudate, cu bărbi lungi. În frunte, bătând toba, mergea un negru, fost model de atelier, şi cel care purta stindardul pe care flutura în vânt următoarea inscripţie: „Artişti, pictori", nu era altul decât Pellerin.

El îi făcu semn lui Frédéric să-l aştepte, apoi reapăru după cinci minute, spunând că are timp, deoarece Guvernul primea în momentul acela pe pietrari. Se ducea împreună cu colegii lui să ceară înfiinţarea unui Forum al Artei, un fel de Bursă unde să se dezbată interesele Esteticii; atunci muncitorii ar produce opere

sublime, punându-şi geniul în comun. Parisul ar fi curând acoperit de monumente gigantice; el le-ar împodobi; chiar începuse un chip al Republicii. Unul dintre camarazii lui veni să-l cheme, căci erau urmaţi îndeaproape de delegaţia comerţului de păsări.

– Ce prostie! mormăi o voce în mulţime. Mereu fleacuri! Nimic serios!

Era Regimbart. El nu-l salută pe Frédéric, dar profită de ocazie ca să-şi verse amărăciunea.

Cetăţeanul îşi petrecea zilele vagabondând pe străzi, trăgându-se de mustaţă, rotindu-şi ochii, acceptând şi propagând veşti lugubre; şi nu făcea decât să repete două fraze: „Băgaţi de seamă, or să ne vină de hac!" sau: „Ei drăcie! or să nimicească Republica!" Era nemulţumit de tot şi de toţi, dar mai cu seamă de faptul că nu ne-am recucerit graniţele noastre naturale. Numai numele lui Lamartine[81] şi îl făcea să ridice din umeri. Pe Ledru-Rollin[82] nu-l găsea „la înălţime", îl trata pe Dupont (din Eure)[83] drept ramolit bătrân; pe Albert îl găsea idiot; pe Louis Blanc[84] utopist; pe Blanqui[85], un om foarte primejdios; şi, când Frédéric îl întrebă ce ar fi trebuit să facem, el îi răspunse strângându-i braţul de mai să i-l sfărâme:

– Să luăm Rinul, ce naiba, să luăm Rinul!

Apoi acuză reacţiunea.

Aceasta se demasca. Devastarea castelelor de la Neuilly şi de la Suresne, incendiul de la Batignolles, tulburările de la Lyon, toate excesele, toate pagubele se exagerau acum, adăugând pe deasupra şi circulara lui Ledru-Rollin[86], cursul forţat al bancnotelor, renta care scăzuse la şaizeci de franci, în sfârşit, ca nelegiuire supremă, ultima lovitură, culmea grozăviei, impozitul de patruzeci şi cinci de centime! Şi, pe deasupra, şi Socialismul! Cu toate că aceste teorii, tot atât de noi ca şi jocul cu zaruri, fuseseră atât de dezbătute de patruzeci de ani încoace încât bibliotecile se umpluseră cu cărţi ce le erau consacrate, ele îi înspăimântaseră pe burghezi, ca o grindină de meteoriţi; fură indignaţi, în virtutea urii pe care o provoacă apariţia oricărei idei pentru simplul fapt că e o idee, ură din care ea îşi trage mai târziu gloria, şi care face ca duşmanii săi să-i fie totdeauna inferiori, oricât de mediocră ar putea ea să fie.

Atunci, respectul faţă de Proprietate urcă până la înălţimea credinţei religioase şi se confundă cu Dumnezeu. Atacurile împotriva ei fură considerate ca un sacrilegiu, aproape ca nişte manifestări de antropofagie. În ciuda celei mai omenoase legislaţii care a existat vreodată, spectrul anului '93 reapăru, şi cuţitul ghilotinei vibra în toate silabele cuvântului Republică, ceea ce nu-i împiedica s-o dispreţuiască pentru slăbiciunea ei. Franţa, nemaisimţind mâna stăpânului, începu să ţipe de frică, ca un orb fără baston, ca un plod care şi-a pierdut dădaca.

Dintre toţi francezii, cel care tremura mai tare era domnul Dambreuse. Noua stare de lucruri îi ameninţa averea, dar mai cu seamă îi înşela experienţa. Un sistem atât de bun, un rege atât de înţelept! cum era cu putinţă! Se va prăbuşi pământul! Chiar de a doua zi, concedie trei servitori, îşi vându caii, îşi cumpără o pălărie moale pentru stradă, se gândi chiar să-şi lase barbă; şi stătea acasă, abătut, citind şi recitind cu amărăciune ziarele cele mai duşmănoase faţă de ideile sale. Ajunsese atât de morocănos încât chiar glumele în legătură cu pipa lui Flocon[87] nu-l mai puteau face să zâmbească.

Ca susţinător al ultimei domnii, se temea de răzbunarea poporului împotriva proprietăţilor sale din Champagne, când îi căzu în mână divagaţia lui Frédéric. Atunci îşi închipui că tânărul său prieten e un personaj cu influenţă şi că ar putea, dacă nu să-i facă servicii, cel puţin să-l apere; aşa încât, într-o dimineaţă, domnul Dambreuse se prezentă la el, întovărăşit de Martinon.

Această vizită n-avea drept scop, zise el, decât să-l vadă şi să stea puţin de vorbă. În definitiv, se bucura de evenimentele în curs şi adera din toată inima la „sublima noastră deviză: *Libertate, Egalitate, Fraternitate,* el fiind în fond, un vechi republican". Dacă, sub fostul regim, votase cu ministerul, o făcuse pur şi simplu ca să grăbească o prăbuşire, inevitabilă. Se înfurie chiar împotriva domnului Guizot, „care ne-a pus într-o mare încurcătură, s-o recunoaştem!" în schimb, îl admira mult pe Lamartine[88], care se arătase „măreţ, pe cuvântul meu de onoare, când, în ceea ce priveşte drapelul roşu..."

– Da! ştiu, spuse Frédéric.

După aceea, îşi arătă toată simpatia faţă de muncitori.

„Căci, în fine, suntem toţi muncitori, mai mult sau mai puţin!" şi mergea atât de departe cu imparţialitatea, încât recunoştea că Proudhon[89] avea logică. „O! Multă logică! Drace!" Apoi, cu aparenta indiferenţă a unei inteligenţe superioare, vorbi de expoziţia de pictură unde văzuse tabloul lui Pellerin. Îl găsea original, bine realizat.

Martinon îi întărea toate afirmaţiile, prin vorbe de încuviinţare; şi el credea că trebuie „să te raliezi sincer Republicii", şi vorbi de tatăl său, plugar, făcând pe ţăranul, pe omul din popor. Din una în alta, ajunseră la alegerile pentru Adunarea naţională şi la candidaţii din arondismentul Fortelle. Candidatul opoziţiei nu avea nici o şansă.

– Ar trebui să te prezinţi în locul lui! zise domnul Dambreuse.

Frédéric protestă.

– Ei, de ce? Pentru că ar obţine voturile extremiştilor, având în vedere părerile sale personale şi pe cele ale conservatorilor din cauza familiei sale. „Şi poate, de asemenea, adăugă bancherul zâmbind, şi datorită influenţei mele".

Frédéric obiectă că n-ar şti cum să procedeze.

Nimic mai uşor, dacă îl recomandă un club din capitală către patrioţii din Aube. Ar fi destul să citească, nu o profesiune de credinţă ca toate celelalte, ci o expunere serioasă de principii.

– Adă-mi-o mie; eu ştiu ce se cere aici! Şi ai putea, îţi repet, să aduci mari servicii ţării, nouă tuturor şi mie însumi.

În asemenea vremuri oamenii trebuie să se ajute între ei şi, dacă Frédéric avea nevoie de ceva, el sau prietenii lui...

– O, mulţumesc, dragă domnule!

– Cu condiţia unei revanşe, bineînţeles!

Bancherul era, hotărât, un om cumsecade.

Frédéric nu se putu opri să se gândească la sfatul lui; şi, curând, îl cuprinse un fel de ameţeală.

Marile figuri ale Convenţiunii[90] îi trecură prin faţa ochilor. I se păru că vede un răsărit măreţ. Roma, Viena, Berlinul se răsculaseră. Austriecii erau alungaţi din Veneţia; toată Europa se agita. Era momentul să se arunce în viitoare, să o accelereze chiar: şi îl mai atrăgea şi costumul pe care se zicea că îl vor purta deputaţii. Se şi vedea în vestă cu reveniri, cu un cordon tricolor; şi acest neastâmpăr, această halucinaţie deveni atât de puternică încât îi mărturisi visurile sale lui Dussardier.

Entuziasmul băiatului ăstuia cumsecade nu slăbea.

– Desigur, fără îndoială! Prezentaţi-vă!

Frédéric îl consultă totuşi pe Deslauriers. Opoziţia stupidă care stătea în calea comisarului acolo, în provincie, făcuse să-i sporească liberalismul. Îi trimise neîntârziat îndemnuri violente.

Cu toate acestea, Frédéric simţea nevoia să fie aprobat de mai multă lume; şi încredinţa toată povestea Rosanettei, într-o zi când era de faţă şi domnişoara Vatnaz.

Ea era una din acele celibatare pariziene care, în fiecare seară, după ce şi-au sfârşit lecţiile sau au încercat să vândă mici desene, să plaseze nişte biete manuscrise, se întorc acasă cu noroi pe marginea fustelor, îşi pregătesc cina, o mănâncă singure, apoi cu picioarele pe sobiţe cu cărbuni, la lumina unei lămpi murdare, visează dragoste, familie, cămin, avere, tot ce le lipseşte. Aşa că, asemeni multor altora, salutase şi ea în Revoluţie întronarea răzbunării şi se deda unei propagande socialiste neînfrânate.

Eliberarea proletarului, după domnişoara Vatnaz, nu era cu putinţă decât prin eliberarea femeii. Propovăduia admiterea ei în toate funcţiile, căutarea paternităţii, un alt cod, abolirea sau cel puţin „o reglementare mai inteligentă a căsătoriei". Atunci, fiecare femeie franceză ar fi obligată să se mărite cu un francez sau să adopte un bătrân. Ar trebui ca doicile şi moaşele să fie funcţionare salariate de stat; să existe un juriu care să examineze operele femeilor, editori speciali pentru femei, o şcoală politehnică pentru femei, o gardă naţională pentru femei, totul pentru femei! Şi, deoarece Guvernul nu le recunoştea drepturile, ele ar trebui să învingă forţa prin forţă. Zece mii de cetăţence, cu puşti bune, puteau face să se cutremure Primăria!

Candidatura lui Frédéric îi părea favorabilă ideilor ei. Îl încuraja, arătându-i gloria la orizont. Rosanette se bucură la gândul de a avea un bărbat care să vorbească la Cameră.

– Şi apoi, poate că ţi-ar da şi un post bun!

Frédéric, omul tuturor slăbiciunilor, se lăsă câştigat de nebunia universală. Scrise un discurs şi se duse să-l arate domnului Dam-brcuse.

La zgomotul porţii care se închidea, o perdea fu dată la o parte îndărătul unui geam; şi o femeie se ivi. Nu avu când s-o recunoască; dar în anticameră se opri în faţa unui tablou, tabloul lui Pellerin, aşezat pe un scaun, fără îndoială în chip provizoriu.

Reprezenta Republica, sau Progresul, sau Civilizaţia, sub înfăţişarea lui Isus Hristos conducând o locomotivă, care străbătea o pădure virgină. După o clipă de contemplare, Frédéric exclamă:

– Ce mârşăvie!

– Nu-i aşa, ce zici? zise domnul Dambreuse, intrând în clipa aceea şi închipuindu-şi că era vorba de doctrina glorificată în tablou şi nu de pictura însăşi.

Martinon apăru şi el. Trecură în cabinet; şi Frédéric tocmai scotea o hârtie din buzunar când domnişoara Cécile, intrând brusc, articulă cu un aer naiv:

– Mătuşa mea nu e aici?

– Ştii bine că nu e, răspunse bancherul. Dar asta n-are importanţă! Stai jos, domnişoară.

– O, mulţumesc! mă duc.

Nici nu ieşi bine şi Martinon păru să-şi caute batista.

– Am uitat-o în palton, iertaţi-mă!

– Bine! spuse domnul Dambreuse.

Evident, nu se lăsa păcălit de aceste manevre, şi chiar părea cale favorizează. De ce? Dar curând Martinon reapăru, şi Frédéric se apucă să-şi citească discursul. De la a doua pagină, care semnala ca pe o ruşine preponderenţa intereselor pecuniare, bancherul strâmbă din nas. Apoi, abordând reformele, Frédéric cerea libertatea comerţului.

– Cum? daţi-mi voie!

Frédéric nu auzi şi continuă. El cerea impozitul pe rentă, impozitul progresiv, o federaţie europeană, şi instruirea poporului, încurajarea tuturor artelor.

– „Dacă ţara ar asigura unor oameni ca Delacroix sau Hugo o sută de mii de franci rentă, ar fi rău?"

Totul se termina cu sfaturi către clasele superioare.

– „Nu cruţaţi nimic; o, voi cei bogaţi! Daţi! Daţi!"

Se opri şi rămase în picioare. Cei doi auditori sătean jos şi nu ziceau nimic. Martinon căsca ochii mari, domnul Dambreuse era foarte palid. În sfârşit, ascunzmdu-şi emoţia sub un zâmbet acru:

– E perfect discursul dumitale! Şi lăudă mult forma, ca să nu vorbească de fond.

Această virulenţă din partea unui tânăr inofensiv îl speria, mai cu seamă ca simptom. Martinon încercă să-l liniştească. Partidul conservator îşi va lua revanşa în curând, e lucru sigur; în mai multe oraşe, comisarii guvernului provizoriu fuseseră alungaţi: alegerile nu fuseseră fixate decât pe data de 23 aprilie, mai era timp până, atunci; pe scurt, era bine ca însuşi domnul Dambreuse să se prezinte în Aube; şi, din clipa aceea, Martinon nu-l mai părăsi, deveni secretarul său, îl înconjură cu o dragoste filială.

Frédéric ajunse foarte mulţumit de el însuşi la Rosanette. Delmar era acolo şi îi spuse că se prezintă „în chip hotărât" candidat la, alegerile din Seine. Pe un afiş adresat „Poporului" şi în care îl tutuia, actorul se lăuda că „el" îl înţelege şi că s-a lăsat, pentru salvarea lui, să fie „crucificat de Artă", aşa încât el era acum încarnarea poporului, idealul său; crezând într-adevăr că are o influenţă atât de mare asupra maselor, propuse mai târziu într-un birou de minister să potolească el singur o insurecţie; cât despre mijloacele pe care le va întrebuinţa, dădu următorul răspuns:

– Nu vă temeţi! Le voi arăta doar capul meu!

Frédéric, ca să-l exaspereze, îi aduse la cunoştinţă propria lui candidatură. Cabotinul, din moment ce viitorul său coleg viza provincia, declară că vrea să-l ajute şi-i oferi să-l introducă la cluburi.

Le vizitară pe toate, sau aproape pe toate, pe cele roşii şi pe cele albastre, pe cele furioase şi pe cele liniştite, pe cele puritane şi pe cele dezmăţate, pe cele mistice şi pe cele ale beţivanilor, pe cele în care se decreta moartea regilor, şi pe cele în care se denunţau potlogăriile băcanilor; şi pretutindeni, locatarii îi blestemau pe proprietari, salopeta bârfea fracul, şi bogaţii conspirau împotriva săracilor. Unii voiau indemnizaţii ca foşti martiri ai poliţiei, alţii cereau bani ca să-şi pună invenţiile în practică sau făceau planuri de falanstere, proiecte de bazare cantonale, sisteme de fericire publică; apoi, ici şi colo, un fulger de inteligenţă în aceşti nori de prostie, apostrofări, bruşte ca nişte stropi de noroi, dreptul formulat într-o înjurătură, şi flori de elocinţă pe buzele unui bădăran, care purta de-a dreptul, pe pieptul fără cămaşă, centironul săbiei. Câteodată, apărea un domn, aristocrat cu maniere umile, rostind idei plebeiene, şi care nu se spălase pe mâini ca să le facă să pară bătătorite. Un patriot îl recunoştea, cei mai virtuoşi îl maltratau; şi el pleca furios. Ca să pari om de bun-simţ, trebuie să-i ponegreşti pe avocaţi şi să foloseşti cât mai des expresiile: "să punem o cărămidă la edificiul societăţii", „problemă socială", „atelier".

Delmar nu pierdea nici o ocazie ca să ia cuvântul; şi, când nu mai găsea nimic de spus, atunci îşi punea o mână în şold, şi cealaltă în deschizătura vestei, întorcându-se brusc aşa încât să i se vadă bine capul. Atunci izbucneau aplauze, cele ale domnişoarei Vatnaz, în fundul sălii.

Frédéric, cu toate că oratorii erau atât de slabi nu îndrăzneau să rişte. Toţi oamenii aceştia îi păreau prea inculţi sau prea duşmănoşi.

Dar Dussardier porni în căutare şi îi spuse că în strada Saint-Jacques era un club care se numea *Clubul Inteligenţei.* Un asemenea nume îţi dădea speranţe. Dealtfel avea să aducă prieteni.

Îi aduse pe cei pe care îi invitase la punciul lui: contabilul, plasatorul de vinuri, arhitectul; venise chiar şi Pellerin, poate că avea să vină şi Hussonnet; pe trotuar, în faţa uşii, staţiona Regimbart cu doi indivizi, dintre care primul era credinciosul lui Compain, un om cam scund, ciupit de vărsat, cu ochii roşii, şi al doilea, un fel de maimuţă-negru, foarte păros, pe care îl ştia drept „un patriot din Barcelona".

Trecură pe o alee, apoi fură introduşi într-o sală mare, probabil un fost atelier de tâmplar, ai cărei pereţi noi miroseau încă a mortar. Patru lămpi cu ulei atârnate paralel dădeau o lumină neplăcută. Pe o estradă în fund, se afla un birou cu un clopoţel, mai jos, o masă drept tribună şi, de fiecare parte, alte două mai joase,

pentru secretar. Auditoriul care stătea pe bănci era format din pictori bătrâni, pedagogi, oameni de litere care nu publicaseră niciodată nimic. În şirurile de paltoane cu gulere slinoase, se zărea din loc în loc boneta unei femei sau halatul unui muncitor. Fundul sălii era chiar plin de muncitori, veniţi, fără îndoială, din lipsă de ocupaţie, sau aduşi de oratori ca să-i aplaude.

Frédéric avu grijă să ia loc între Dussardier şi Regimbart, care, abia aşezat, îşi puse amândouă mâinile pe mânerul bastonului, bărbia pe amândouă mâinile şi închise ochii, în timp ce la celălalt capăt al sălii, Delmar, în picioare, domina adunarea.

Sénécal apăru la biroul preşedintelui.

Bietul comis crezuse că această surpriză îi va face plăcere lui Frédéric. În realitate, îl enervă.

Mulţimea arăta mult respect preşedintelui. Era dintre aceia care, la 25 februarie, luptase pentru organizarea imediată a muncii; a doua zi, la Prado, se pronunţase pentru asaltul Primăriei; şi, cum atunci fiecare personaj lua drept model pe cineva, unul copiindu-l pe Saint-Just, altul pe Danton, altul pe Marat, el încerca să semene cu Blanqui[91], care, la rândul lui îl imita pe Robespierre. Mănuşile sale negre şi părul tuns perie îi dădeau un aer rigid, foarte potrivit.

Deschise şedinţa cu declaraţia Drepturilor omului şi ale cetăţeanului, profesiune de credinţă obişnuită. Apoi, o voce puternică intona *Amintirile poporului* de Béranger[92].

Alte voci se auziră:

– Nu! Nu asta!

– *Şapca!* începură să urle, în fund, patrioţii.

Şi toţi cântară în cor cântecul zilei:

Scoateţi pălăria în faţa şepcii mele,
În genunchi în fala muncitorului!

La un semn al preşedintelui, auditoriul tăcu. Unul dintre secretari se apucă să despoaie corespondenţa.

– Nişte tineri anunţă că ard în fiecare seară în faţa Panteonului un număr din *Adunarea Naţională,* şi îndeamnă pe toţi patrioţii să le urmeze exemplul.

– Bravo! De acord! răspunse mulţimea.

– Cetăţeanul Jean-Jacques Langroneux, tipograf, din strada Dauphine, ar vrea să se ridice un monument în memoria martirilor din Termidor.

– Michel-Evariste-Népomucène Vincent, fost profesor, îşi exprimă dorinţa ca democraţia europeană să adopte un limbaj unic. Ar putea să se servească de o limbă moartă, de exemplu o latină perfecţionată.

– Nu! Nu latina! strigă arhitectul.

– De ce? întrebă un profesor.

Şi aceşti doi domni începură o discuţie în care se amestecară şi alţii, fiecare spunând câte ceva ca să uimească pe ceilalţi şi discuţia deveni curând atât de plicticoasă, încât mulţi plecau.

Un bătrânel cu ochelari verzi pe fruntea uimitor de înaltă ceru cuvântul pentru o comunicare urgentă.

Era un memoriu în privinţa repartiţiei impozitelor. Cifre după cifre, nu se mai termina! Nerăbdarea izbucni întâi în murmure, apoi în conversaţii; nimic nu-l tulbura. Unii începură să fluiere, strigau „Azor"; Sénécal dojeni publicul; oratorul continua ca o maşină. Fu nevoie, ca să-l oprească, să-l apuce de cot. Omuleţul păru că se trezeşte dintr-un vis şi, ridicându-şi liniştit ochelarii, declară:

– Iertaţi-mă, cetăţeni! Iertaţi-mă! Mă retrag! Mii de scuze!

Insuccesul acestei lecturi îl descumpăni pe Frédéric. El avea discursul în buzunar, dar era mai bine să improvizeze.

În sfârşit, preşedintele anunţă că vor trece la problema importantă, la problema electorală. N-o să se discute marile liste republicane. Totuşi, *Clubul Inteligenţei* avea dreptul, ca oricare altul, să întocmească o listă „în pofida paşalelor de la primărie", şi cetăţenii care aveau pretenţie la mandatul popular puteau să-şi expună titlurile.

– Hai, începe! spuse Dussardier.

Un bărbat în sutană, cu părul creţ, cu o figură vioaie, ridicase mâna. El declară bâlbâindu-se că se numeşte Ducretot, preot şi agronom, autorul unei cărţi cu titlul *Despre îngrăşăminte.* Îl trimiseră la un cerc horticol.

Apoi un patriot cu haine de muncitor urcă la tribună. Era un plebeian, lat în umeri, cu un obraz mare şi blând şi cu părul lung şi negru. Se uită la adunare cu o privire aproape voluptoasă, îşi lăsă capul pe spate şi, în sfârşit, desfăcându-şi braţele:

– L-aţi respins pe Ducretot, o, fraţii mei! şi bine aţi făcut, dar nu din ură împotriva religiei, căci toţi

suntem credincioşi.

Unii ascultau cu gura întredeschisă, cu aerul unor neofiţi, în atitudini extatice.

– Şi nici pentru că e preot căci şi noi suntem preoţi! Muncitorul e un preot, cum a fost şi întemeietorul socialismului, Stăpânul nostru al tuturor, Isus Hristos!

Venise momentul să se inaugureze domnia lui Dumnezeu! Evanghelia duce drept la '89! După abolirea sclaviei, abolirea proletariatului. Întâi a fost era urii, acum începea era dragostei.

– Creştinismul este cheia de boltă şi temelia noului edificiu...

– Îţi baţi joc de noi? strigă plasatorul de vinuri. De unde a mai ieşit şi popa ăsta!

Această întrerupere produse un scandal enorm. Aproape toţi se urcară pe bănci şi, cu pumnul în sus, vociferau: „Ateu! Aristocrat! Canalie!" în timp ce clopoţelul preşedintelui suna fără încetare şi strigătele „La ordine! La ordine!" creşteau mereu. Dar, îndrăzneţ, şi susţinut dealtfel de „trei cafele" băute înainte de adunare, oratorul se zbătea în mijlocul celorlalţi.

– Cum, eu un aristocrat? Haida-de!

Când îi îngăduiră să se explice, el declară că atâta vreme cât vor fi preoţi, n-o să fie niciodată linişte şi, deoarece se vorbise mai înainte de economii, ar fi o economie grozavă să se suprime bisericile, sfintele anafoniţe şi, la urma urmei, toate cultele.

Cineva îi obiectă că mergea prea departe.

– Da, merg departe! Dar, când o corabie e în mijlocul furtunii...

Fără să aştepte sfârşitulcomparaţiei, un altul îi răspunse:

– De acord! Dar asta înseamnă să dărâmi totul dintr-o dată, ca un zidar fără discernământ...

– Insulţi zidarii! răcni un cetăţean plin de ipsos. Şi, încăpăţânându-se să creadă că fusese provocat, profera insulte, voia să se bată, se crampona de bancă. Trei bărbaţi abia îl scoaseră din sală.

În acest timp, muncitorul era tot la tribună. Cei doi secretari îl avertizară să coboare. El protestă împotriva nedreptăţii care i se făcea.

– N-o să mă împiedicaţi să strig: dragoste veşnică scumpei noastre Franţe! Dragoste veşnică şi Republicii!

– Cetăţeni! spuse atunci Compain, cetăţeni!

Şi tot repetând: „Cetăţeni"! obţinu un pic de linişte, se rezemă de tribună cu amândouă mâinile lui roşii şi ca nişte cioturi, îşi aplecă trimchiul înainte; clipind din ochi, zise:

– Cred că ar trebui să se dea o mai mare extindere capului de viţel.

Toţi tăcură, crezând că au auzit greşit.

– Da! Capului de viţel!

Trei sute de hohote de râs izbucniră dintr-o dată. Tavanul se cutremura. În faţa acestor figuri strâmbate de râs, Compain dădea îndărăt. Reluă pe un ton furios:

– Cum? Nu ştiţi ce-i aia un cap de viţel!

Urmă un paroxism, un delir. Se ţineau de burtă. Unii căzeau chiar pe jos, sub bănci. Compain, nemairezistând, se refugie lângă Regimbart şi vru să-l convingă să plece cu dânsul.

– Nu! Stau până la urmă! zise Cetăţeanul.

Acest răspuns îl hotărî pe Frédéric; şi, pe când îşi căuta la dreapta şi la stânga prietenii ca să-l susţină, zări, în faţa lui, pe Pellerin la tribună. Artistul vorbi de sus mulţimii.

– Aş vrea să ştiu unde este candidatul Artei în toate astea? Eu am făcut un tablou...

– N-avem ce să facem cu tablouri! spuse cu brutalitate un bărbat slab, cu pometii roşii.

Pellerin protestă împotriva întreruperii. Dar celălalt, pe un ton tragic:

– Oare guvernul n-ar fi trebuit până acum să suprime prin decret prostituţia şi mizeria?

Şi, câştigând prin aceste cuvinte favoarea poporului, tună şi fulgeră împotriva corupţiei din marile oraşe.

– Ruşine şi infamie! Ar trebui să-i înşfăcăm pe burghezi la ieşirea de la Maison d'Or şi să-i scuipăm în faţă! Cel puţin dacă Guvernul n-ar favoriza desfrâul! Dar funcţionarii de la accize sunt atât de indecenţi faţă de fiicele şi de surorile noastre...

O voce strigă de departe:

– E caraghios!

– Afară!

– Storc de la noi impozite ca să le plătească destrăbălarea! Astfel, lefurile prea mari ale actorilor...

– E rândul meu! strigă Delmar.

Se repezi la tribună, dădu pe toţi la o parte şi îşi luă poza; declară că dispreţuia asemenea acuzaţii searbede şi vorbi despre misiunea civilizatoare a actorului. Deoarece teatrul era căminul instrucţiei naţionale,

el vota pentru reforma teatrului; şi, mai întâi, să nu mai existe directive, şi nici privilegii!

– Da! De nici un fel!

Jocul actorului înfierbânta mulţimea; se încrucişau moţiuni subversive.

– Jos cu academiile! Jos cu Institutul!

– Jos cu misiunile!

– Jos bacalaureatul!

– Să se suprime gradele universitare!

– Să le păstrăm, zise Sénécal, dar să fie conferite prin vot universal, de către Popor, singurul adevărat judecător!

Dealtfel, cel mai folositor lucru nu era acesta. Trebuia, mai întâi, să se treacă cu tăvălugul peste capetele bogaţilor! Şi îi zugrăvi îmbuibându-se cu crime sub tavanele lor aurite, în timp ce săracii se sfârşeau de foame în magherniţele lor, plini de toate virtuţile. Aplauzele se înteţeau într-atâta, încât trebui să se oprească. Timp de câteva minute, rămase cu pleoapele strânse, cu capul lăsat pe spate, legănându-se parcă pe acest val de furie pe care îl stârnise. Apoi, reîncepu să vorbească, dogmatic, cu fraze poruncitoare ca nişte legi. Statul trebuia să pună mâna pe Bancă şi pe Asigurări. Moştenirile să fie interzise. Să se stabilească un fond social pentru muncitori. Multe alte măsuri vor fi luate în viitor. Pentru moment acestea erau suficiente; şi, revenind la alegeri:

– Ne trebuie cetăţeni curaţi, oameni cu totul noi! Se prezintă cineva?

Frédéric se ridică. Se auzi un murmur de aprobare; erau prietenii lui. Dar Sénécal, luând o atitudine în stilul lui Fouquier-Tinvilie[93], începu să-l întrebe: numele, pronumele, antecedentele, viaţa şi moravurile.

Frédéric îi răspundea sumar şi îşi muşca buzele. Sénécal întrebă dacă cineva vedea vreo piedică la această candidatură.

– Nu! nu!

El însă vedea piedici. Toţi se aplecară cu atenţie. Cetăţeanul candidat nu dăduse o oarecare sumă promisă pentru o fundaţie democratică, un ziar. Mai mult, la 22 februarie, cu toate că fusese anunţat cu mult înainte, nu se dusese la întâlnirea din piaţa Panteonului.

– Pot să jur că era prezent la Tuileries! zise Dussardier.

– Poţi să juri că l-ai văzut şi la Panteon?

Dussardier lăsă capul în jos; Frédéric tăcea; prietenii lui, scandalizaţi, îl priveau cu îngrijorare.

– Cel puţin cunoaşteţi un patriot care să ne garanteze principiile dumneavoastră? reluă Sénécal.

– Eu! zise Dussardier.

– O, asta nu-i de ajuns! Altcineva!

Frédéric se întoarse către Pellerín. Artistul îi răspunse cu gesturi mute care voiau să spună:

„Dragul meu, şi pe mine m-au respins! Ce naiba vrei?" Atunci Frédéric îl împinse pe Regimbart cu cotul.

– Da! E adevărat! E timpul să intervin.

Şi Regimbart trecu pe estradă; apoi, arătând pe spaniolul care-l urmase:

– Daţi-mi voie, cetăţeni, să vă prezint un patriot din Barcelona!

Patriotul salută adânc, îşi învârti ca un automat ochii cenuşii şi, cu mâna pe inimă, se porni:

– *Ciudadanos! Mucho aprecio el honor que me dispensais, y si grande es vuestra bondad mayor es vuestra atención*[94].

– Cer cuvântul! strigă Frédéric.

– *Desde que se proclama la constitución de Cádiz, ese pacto fundamental de las libertades espanolas, hasta la ultima revolución, nuestra patria cuenta numerosos y heroicos martires*[95].

Frédéric încercă încă o dată să se facă auzit:

– Dar, cetăţeni!...

Spaniolul continua:

– *El martes proximo tendra lugar en la iglesia de la Magdalena un servicio funebre*[96].

– E absurd, la urma urmei! Nimeni nu înţelege nimic.

Această observaţie exasperă mulţimea.

– Afară! Afară!

– Cine? eu? întrebă Frédéric.

– Dumneata însuţi! spuse solemn Sénécal. Ieşi afară!

Frédéric se ridică să plece, şi vocea iberianului îl urmărea:

– *Y todos los espanoles descarian ver allí reunidas las depidaciones de los clubs y de la milicia nacional. Un oración funebre en honor de la libertad española y del mundo entero, sera prononciado por un*

membre del clero de Paris en la sola Bonne-Nonvelle. Honor al pueblo francés, que llamaria yo el primero pueblo del mundo, sino fuese ciudadano de otra nación![97]

– Aristocratule! lătră un golan, arătându-i pumnul lui Frédéric, care ieşi repede în curte, indignat.

Îşi reproşa devotamentul, fără a se gândi că acuzaţiile împotriva lui erau de fapt adevărate. Ce idee nefericită fusese această candidatură! Dar ce măgari, ce cretini! Se compară cu oamenii aceia şi-şi uşura orgoliul rănit recunoscându-le prostia.

Apoi simţi nevoia s-o vadă pe Rosanette. După atâta urâţenie şi emfază, drăgălăşenia ei ar fi o destindere. Ea ştia că el trebuia să se prezinte la un club în seara aceea. Totuşi, când intră, nu-i puse nici măcar o întrebare.

Stătea lângă foc, descosând căptuşeala unei rochii. O asemenea treabă îl surprinse.

– Ia uite! Ce faci acolo?

– Vezi bine, spuse ea tăios. Îmi cârpesc boarfele! Asta e Republica ta!

– De ce a mea?

– Poate vrei să spui că-i a mea?

Şi începu să-i reproşeze tot ce se petrecea în Franţa, de două luni, acuzându-l că el a făcut revoluţia, că el e vinovat, că toată lumea era ruinată, că oamenii bogaţi părăseau Parisul şi că ea o să moară mai târziu la spital.

– Ţie ţi-e uşor să vorbeşti cu rentele tale! Dealtfel, aşa cum merg lucrurile, n-o să le mai ai nici tu multă vreme!

– Tot ce se poate, zise Frédéric, cei mai devotaţi sunt totdeauna cei mai puţin apreciaţi; şi dacă n-ar avea de partea lor propria lor conştiinţă, brutele cu care se compromit i-ar dezgusta de abnegaţie!

Rosanette îl privi printre gene.

– Hm! Ce? Ce abnegaţie? Domnul n-a reuşit pe cât se pare? Cu atât mai bine! Asta o să te înveţe minte să faci donaţii patriotice. O, nu minţi! Ştiu că le-ai dat trei sute de franci, căci Republica ta se lasă întreţinută! Ei bine, distrează-te cu ea, băiete!

Sub avalanşa asta de stupidităţi, Frédéric trecea de la dezamăgirea lui de mai înainte la o decepţie mai profundă. Se retrăsese în fundul odăii. Ea veni către el:

– Haide! Gândeşte-te puţin! Într-o ţară, ca şi într-o casă, trebuie un stăpân; altfel, fiecare fură ca-n codru. Mai întâi, toată lumea ştie că Ledru-Rollin[98] e plin de datorii! Cât despre Lamartine[99], cum vrei tu ca un poet să se priceapă la politică? Degeaba dai din cap şi te crezi mai deştept decât alţii, ce spun eu e adevărat! Dar tu contrazici întotdeauna; nu poate cineva să spună un cuvânt cu tine! Uite, de pildă Fournier-Fontaine, de la magazinele Saint-Roch. Ştii cât îi lipseşte? Opt sute de mii de franci! Şi Gomer, ambalorul de vizavi, alt republican şi ăla, rupea cleştele în capul neveste-si, şi a băut atâta rachiu încât trebuie să-l ducă într-un ospiciu. Aşa sunt toţi republicanii! O Republică de douăzeci şi cinci la sută! Ah, da, ai cu ce te lăuda!

Frédéric plecă. Prostia acestei femei, care se dezvăluia dintr-o dată într-un limbaj ordinar, îl dezgusta. Se simţi chiar redevenind patriot.

Proasta dispoziţie a Rosanettei creştea mereu. Domnişoara Vatnez o exaspera cu entuziasmul ei. Crezând că are o misiune, avea mania să peroreze, să predice şi, mai tare decât prietena ei în acest domeniu, o copleşea cu argumente.

Într-o zi, veni indignată la culme pe Hussonnet, care îşi permisese să facă glume obscene la clubul femeilor. Rosanette aprobă această comportare, declarând chiar că are să se îmbrace în bărbat ca să se ducă „să le spună tuturor ce gândeşte despre ele, şi să le bată cu biciul". Frédéric tocmai intra.

– Ai să mergi cu mine, nu?

Şi, cu toate că era şi el de faţă, se ciondăniră, una făcând pe burgheza, cealaltă pe filosoafa.

Femeile, după părerea Rosanettei, se născuseră numai pentru dragoste ori ca să-şi crească copiii, să se ocupe de gospodărie.

După domnişoara Vatnaz, femeia trebuia să-şi aibă locul ei în stat. Odinioară, femeile galilor legiferau, anglo-saxonele de asemenea, soţiile huronilor făceau parte din consiliu. Acţiunea civilizatoare era a tuturor. Toate trebuiau să contribuie şi să înlocuiască în sfârşit egoismul cu fraternitatea, individualismul cu asocierea, divizarea cu înalta cultură.

– Bravo! Acuma te pricepi şi la cultură!

– De ce nu? Dealtfel, e vorba de omenire, de viitorul ei!

– Ocupă-te de al tău!

– Mă priveşte!

Începeau să se supere. Frédéric interveni. Domnişoara Vatnaz se enervă şi ajunse chiar să susţină comunismul.

– Ce prostie! spuse Rosanette. O să se realizeze vreodată aşa ceva?

Cealaltă cită ca dovadă pe esenieni[100], pe fraţii moravi, pe iezuiţii din Paraguay, familia Pingon, lângă Thiers, în Auvergne; şi cum gesticula mult, lanţul de la ceas i se agăţă de mănunchiul de brelocuri, de o oiţă de aur atârnată între ele.

Deodată, Rosanette păli.

Domnişoara Vatnaz continua să-şi desprindă bibeloul.

– Nu te mai obosi atâta, zise Rosanette, acum îţi cunosc opiniile politice.

– Ce spui? reluă domnişoara Vatnaz înroşindu-se ca o fecioară.

– O, înţelegi tu ce vreau să spun.

Frédéric nu înţelegea. Evident, între ele survenise ceva mai important şi mai intim decât socialismul.

– Şi dacă ar fi aşa? răspunse Vatnaz, ridicându-se cu îndrăzneală. E un împrumut, draga mea, am dat şi mi s-a dat!

– Lasă, eu nu-mi tăgăduiesc datoriile! Pentru câteva mii de franci, mare grozăvie! Eu cel puţin împrumut, nu fur nimic de la nimeni!

Domnişoara Vatnaz se sili să râdă.

– O, mi-aş pune mâna în foc!

– Ia seama! E destul de uscată ca să ardă!

Fata bătrână îi arătă mâna dreaptă şi, ţinând-o în sus drept în faţa ei:

– Dar sunt prieteni de-ai tăi care o găsesc pe placul lor!

– Andaluzi poate? care o iau drept castaniete!

– Târfă!

Mareşala salută adânc:

– Eşti cât se poate de încântătoare!

Domnişoara Vatnaz nu răspunse. La tâmple îi apăruseră broboane de sudoare. Privea ţintă covorul. Gâfâia. În sfârşit, porni spre uşă, şi, trântind-o tare, azvârli:

– Bună scara! Ai să mai auzi de mine!

– Cu plăcere! spuse Rosanette.

Încordarea o epuizase. Căzu pe divan, tremurând, murmurând insulte, plângând. Se frământa oare din pricina ameninţării domnişoarei Vatnaz? Da de unde! Nici nu-i păsa! Dacă te gândeşti bine, poate că i se datorau bani, dar oiţa de aur era un cadou; şi, printre hohote de plâns, îi scăpă numele lui Delmar. Deci asta era, îl iubea încă pe cabotin!

„Atunci de ce m-a luat pe mine? se întrebă Frédóric. Din ce pricină actorul s-a întors? Cine o obliga să mă păstreze? Ce înţeles au toate astea?"

Suspinele Rosanettei continuau. Stătea tot la marginea divanului, întinsă pe o parte, cu obrazul drept rezemat de amândouă mâinile, şi părea o fiinţă atât de delicată, inconştientă şi îndurerată încât se apropie de ea şi o sărută pe frunte încetişor.

Atunci, ea îl asigură că îl iubeşte; prinţul tocmai plecase, vor fi liberi. Dar pentru moment, era cam... strâmtorată. „Ai văzut şi tu, deunăzi, cum desfăceam căptuşelile vechi." Nu mai avea trăsură! Şi asta nu era totul: tapiţerul o ameninţa că-i ridică mobilele din dormitor şi din salon. Nu mai ştia ce să facă.

Lui Frédéric îi venea să răspundă: „Nu fi îngrijorată! Am să plătesc!'" Dar doamna putea să mintă. Învăţase şi el ceva din experienţă. Se mulţumi să o consoleze.

Temerile Rosanettei nu erau zadarnice; trebui să dea îndărăt mobilele şi să părăsească frumosul apartament din strada Drouot. Închirie altul, pe bulevardul Poissonière, la etajul al patrulea. Curiozităţile din fostul ei budoar fură suficiente ca să dea o înfăţişare cochetă celor trei camere. Puse storuri chinezeşti, o pânză de cort pe terasă şi, în salon, un covor de ocazie încă destul de nou, cu taburete de mătase roz. Frédéric contribuise serios la aceste achiziţii; simţea bucuria unui tânăr căsătorit care are în sfârşit o casă a lui, o femeie a lui, şi se simţea atât de bine acolo, încât rămânea aproape în toate serile.

Într-o dimineaţă, cum ieşea din vestibul, zări la etajul trei, pe scară, chipul unui guard naţional care urca. Unde se ducea oare? Frédéric aşteptă. Omul urca mereu, cu capul puţin aplecat. Ridică ochii. Era domnul Arnoux. Situaţia era clară. Se înroşiră în acelaşi timp, cuprinşi de aceeaşi stinghereală.

Arnoux găsi cel dintâi mijlocul să iasă din încurcătură.

– E mai bine, nu-i aşa? ca şi cum Rosanette era bolnavă şi el venea să afle veşti despre ea.

Frédéric profită de această introducere.

– Da, desigur! Cel puţin aşa mi-a spus servitoarea ei, vrând astfel să lase să creadă că nu-l primise.

Apoi rămaseră faţă în faţă, nehotărâţi şi unul şi altul, observându-se. Fiecare aştepta să plece celălalt. Încă o dată, Arnoux rezolvă problema.

– Ei, lasă! Am să mă întorc mai târziu! Unde te duceai? Te întovărăşesc.

Şi, când ajunseră în stradă, vorbi tot atât de firesc ca de obicei. Fără îndoială, nu era gelos, sau poate era prea bun ca să se supere.

Dealtfel, ceea ce îl preocupa pe el era patria. Nici nu-şi mai scotea uniforma. La 29 martie, apărase birourile *Presei*. Când fusese invadată Camera, se făcuse remarcat pentru curajul lui şi participase la banchetul oferit gărzii naţionale din Amiens.

Hussonnet, mereu de serviciu cu el, profita mai mult decât oricine de plosca şi de ţigările sale de foi; dar, nerespectuos din fire, îsi făcea o plăcere contrazicându-l, ponegrind stilul incorect al decretelor, conferinţele de la Luxembourg, vezuvienele, tiroiezii, totul, până şi carul Agriculturii, tras de cai în loc de boi şi însoţit de fete urâte. Arnoux, dimpotrivă, apăra Guvernul şi visa la fuziunea partidelor. În timpul acesta, afacerile mergeau tot mai rău; dar lui nu-i prea păsa.

Relaţiile lui Frédéric cu Mareşala nu-l întristaseră; căci, descoperind acest fapt, se simţi autorizat (în conştiinţa lui) să-i suprime pensia pe care i-o redase de la plecarea Prinţului. Invocă încurcăturile create de împrejurări, se plânse, şi Rosanette se arătă generoasă. Atunci, domnul Arnoux începu să se considere amant de inimă, ceea ce îl înălţa în propriii săi ochi şi îl întinerea. Neavând nici o îndoială că Frédéric o întreţine pe Mareşala, îşi închipuia „că-i joacă festa", ajunse chiar să se ascundă, şi-i lăsa câmp liber când se întâlneau.

Această împărţeală îl jignea pe Frédéric; şi curtoazia rivalului său îi părea o zeflemea din cale afară de prelungită. Dar dacă se supăra, îşi pierdea orice şansă de întoarcere la cealaltă, şi apoi acesta era singurul mijloc de a auzi vorbind de ea. Negustorul de faianţă, după obiceiul lui, sau poate din maliţiozitate, amintea mereu numele ei în conversaţie şi îl întreba chiar de ce nu mai vine s-o vadă.

Frédéric, după ce epuiza toate pretextele, îl asigură că fusese la doamna Arnoux de mai multe ori, însă zadarnic. Arnoux rămase convins de acest lucru, căci adesea se mira în faţa ei de lipsa prietenului lor; şi ea îi răspundea mereu că nu o nimerise acasă; aşa încât aceste două minciuni, în loc să se contrazică, se confirmau una pe alta.

Gentileţea tânărului şi bucuria de a-l înşela îl făceau pe Arnoux să-l iubească şi mai mult. Împingea familiaritatea până la ultimele limite, nu din dispreţ, ci din încredere. Într-o zi, îi scrise că o afacere urgentă îl reţinea douăzeci şi patra de ore în provincie; îl ruga să facă de gardă în locul său. Frédéric nu îndrăzni să refuze şi se duse la postul din piaţa Carrousel.

Trebui să îndure tovărăşia guarzilor naţionali şi, în afară de unul, om glumeţ, care bea de stingea, toţi îi părură mai proşti decât nişte ciubote. Subiectul principal al convorbirilor era înlocuirea diagonalelor cu centironul. Alţii se înfuriau împotriva atelierelor naţionale. Spuneau: „Unde o să ajungem?" Cel căruia i se adresa apostrofa răspundea căscând ochii, ca şi când ar fi fost pe marginea unei prăpăstii: „Unde o s-ajungem?" Atunci altul mai îndrăzneţ spunea: „Asta nu poate să dureze! Trebuie să se sfârşească!" Şi, cum aceleaşi vorbe se repetau până seara, Frédéric se plictisi de moarte.

Fu foarte surprins când, la unsprezece, îl văzu pe domnul Arnoux apărând şi spunând imediat că alergase să-l libereze, după ce-şi terminase treburile.

Nu avusese în realitate nici o treabă. Era o născocire ca să-şi poată petrece douăzeci şi patru de ore, singur, cu Rosanette. Dar bietul Arnoux se bizuise prea mult pe puterile sale, aşa încât, obosit cum era, îl cuprinseseră remuşcările. Voia să-i mulţumească lui Frédéric şi să-i ofere o masă.

– Mulţumesc! Nu mi-e foame! Nu vreau decât să mă culc în patul meu.

– Un motiv mai mult să mâncăm împreună, uite acum. Ce molâu te-ai făcut! Cine se întoarce acasă la ora asta? E prea târziu. Ar fi primejdios.

Încă o dată, Frédéric cedă. Arnoux, care nu fusese aşteptat, fu răsfăţat de fraţii săi de arme, mai cu seamă de unul dintre ei. Toţi îl iubeau; şi el era atât de bun, încât regreta lipsa lui Hussonnet. Dar avea nevoie să închidă ochii un minut, nu mai mult.

– Aşază-te lângă mine, îi zise el lui Frédéric, întinzându-se pe un pat de campanie, fără să-şi scoată centironul. De frica unei alarme, în ciuda regulamentului, îşi păstră chiar şi puşca; apoi mormăi câteva cuvinte: „Scumpa mea! îngerul meu!" şi nu întârzie să adoarmă.

Cei care vorbeau, tăcură, şi, pe nesimţite, se lăsă o tăcere grea în post. Frédéric, chinuit de purici, privea în jurul lui. Peretele zugrăvit în galben avea la jumătatea înălţimii o poliţă lungă pe care raniţele formau un şir de movilite, în vreme ce dedesubt, puştile plumburii stăteau rezemate unele de altele; se auzeau sforăiturile guarzilor naţionali, ale căror burţi se conturau confuz în umbră. Pe sobă se afla o sticlă goală şi nişte farfurii. Trei scaune de pai erau aşezate în jurul mesei, pe care erau înşirate cărţi de joc. O tobă, în mijlocul băncii, lăsa să-i atârne chinga. Un vânt călduţ sufla prin uşa deschisă, făcând să fumege lampa cu ulei. Arnoux dormea cu braţele deschise; şi cum puşca era aşezată cu patul în jos şi pieziş, ţeava îi ajungea la subsuoară. Frederic băgă de seamă şi se sperie.

"Nu! Greşesc! Nu-i nici o primejdie. Dacă ar muri, totuşi... "

Şi, îndată, începură să se desfăşoare imagini, la nesfârşit. Se văzu, împreună cu Ea, noaptea, într-o diligenţă; apoi la malul unui fluviu într-o seară de vară, şi, sub lumina unei lămpi, la ei acasă. Se oprea să facă socoteli de gospodărie, să dea dispoziţii domestice, contemplându-şi, pipăindu-şi fericirea; şi, pentru a o realiza, ar fi trebuit numai să se ridice cocoşul puştii! Ar fi putut să-l împingă cu vârful piciorului; împuşcătura ar porni, ar fi o întâmplare, nimic mai mult!

Frédéric dezvoltă această idee, ca un dramaturg care compune. O clipă i se păru că nu era departe să devină faptă, că el va contribui la asta, că-i venea într-adevăr s-o facă; atunci îl apucă frica. În mijlocul acestei spaime, simţea o plăcere şi se cufunda în ea din ce în ce mai mult, simţind cu groază cum îi dispăreau scrupulele; în furia visării, restul lumii se estompau; şi nu mai avea conştiinţa propriei lui fiinţe decât printr-o insuportabilă strângere de inimă.

– Bem un vin alb? zise un guard care tocmai se trezea.

Arnoux sări jos din pat, şi după ce bău vinul, vru să preia garda lui Frédéric.

Apoi îl duse să ia masa în strada Chartres, la Parly; şi, deoarece avea nevoie să se refacă, comandă două feluri de mâncare cu carne, un homar, o omletă cu rom, o salată etc., totul stropit cu un *sauternes* din 1819, cu un *romanée* din '42, fără să mai socotim şampania la desert şi lichiorurile.

Frédéric nu-l contrazise defel. Era stânjenit, ca şi cum celălalt ar fi putut descoperi, pe faţa lui, urmele gândurilor trecute.

Cu amândouă coatele pe marginea mesei, aplecat înainte, Arnoux, obosindu-l cu privirea, îi mărturisea închipuirile lui.

Dorea să ia în arendă toate taluzele căii ferate din Nord, ca să semene cartofi, sau să organizeze pe bulevarde o cavalcadă nemaipomenită, în care ar figura toate "celebrităţile epocii". Ar închiria toate ferestrele, ceea ce cu trei franci în medie ar produce un beneficiu frumuşel. Pe scurt, visa la o îmbogăţire rapidă prin acaparare. Totuşi avea simţ moral, critica excesele, purtările urâte, vorbea de "bietul său tată" şi, în fiecare seară, zicea el, îşi făcea examenul de conştiinţă, înainte de a-şi oferi sufletul lui Dumnezeu.

– Un păhărel de *curaçao,* vrei?

– Cum doreşti.

Cât despre Republică, lucrurile se vor aranja; în sfârşit, el era omul cel mai fericit de pe pământ. Şi, uitând de sine, lăuda calităţile Rosanettei, comparând-o cu soţia lui. Era cu totul altceva! Nimeni nu-şi poate închipui coapse mai frumoase.

– În sănătatea dumitale!

Frédéric ciocni paharul. Băuse şi el cam prea mult, din complezenţă; dealtfel, soarele puternic îl orbea; şi, când merseră alături în susul străzii Vivienne, epoleţii lor se atingeau frăţeşte.

Întors acasă, Frédéric dormi până la şapte. Apoi se duse la Mareşală. Ea ieşise cu cineva. Poate cu Arnoux? Neştiind ce să facă, îşi continuă plimbarea pe bulevard, dar nu putu să treacă de poarta Saint-Martin, atâta lume era în stradă.

Mizeria îi lăsa de capul lor pe mulţi muncitori; şi aceştia veneau acolo, în fiecare seară, să se vadă unii pe alţii probabil, şi să aştepte un semnal. În ciuda legii ce interziceau aglomerările de oameni, aceste "cluburi ale deznădejdii" creşteau într-o măsură înspăimântătoare, şi mulţi burghezi se duceau acolo zilnic, ca o sfidare, sau ca să urmeze o modă.

Deodată, Frédéric zări, la trei paşi înaintea lui, pe domnul Dambreuse cu Martinon; întoarse capul, căci îi purta pică domnului Dambreuse, care izbutise să fie numit reprezentant. Dar capitalistul îl opri.

– Un cuvânt, scumpe domn! Am să-ţi dau nişte explicaţii.

– Nu cer nici o explicaţie.

– Te rog! Ascultă-mă!

Nu era vina lui. Îl rugaseră, îl forţaseră aproape. Martinon îi susţinu repede afirmaţiile: nişte locuitori din Nogent veniseră în delegaţie la el.

– Dealtfel, am crezut că sunt liber, de vreme ce...

O îmbrânceală a celor de pe trotuar îl obligă pe domnul Dambreuse să se dea la o parte. O clipă după aceea, reapăru, spunându-i lui Martinon:

– Este un adevărat seviciu! N-o să te căieşti...

Se rezemară toţi trei de zidul unei prăvălii, ca să stea de vorbă mai în voie.

Din când în când se striga: "Trăiască Napoleon! Trăiască Barbès[101]! Jos Marie[102]!" Gloata numeroasă vorbea foarte tare; şi toate aceste voci, repercutate de case, făceau un zgomot asemănător cu acela al valurilor într-un port. Uneori tăceau; atunci izbucnea *Marsilieza*. Sub porţi, bărbaţi cu atitudini misterioase ofereau bastoane cu suliţă. Câteodată, doi indivizi, trecând unul pe lângă celălalt, îşi făceau cu ochiul şi se depărtau

repede. Grupuri de gură-cască ocupau trotuarele; o mulţime compactă se agita pe mijlocul străzii. Pâlcuri întregi de agenţi de poliţie, ieşind de pe stradele, dispăreau repede pe unde veniseră. Ici şi colo, mici drapele roşii păreau flăcări; vizitii, de pe capra trăsurii, făceau gesturi mari, apoi se întorceau. Era o mişcare, un spectacol dintre cele mai curioase.

– Cât ar fi amuzat-o pe domnişoara Cécile toate astea! zise Martinon.

– Ştii bine că soţiei mele nu-i place ca nepoata mea să vină cu noi, răspunse domnul Dambreuse zâmbind.

Nu l-ai fi recunoscut. De trei luni striga: "Trăiască Republica!" şi votase chiar expulzarea familiei Orléans[103]. Dar acum se terminase cu concesiile. Era atât de furios încât purta un box în buzunar. Martinon de asemenea. Magistratura nemaifiind inamovibilă, se retrăsese de la Parchet, şi acum îl întrecea în violenţă pe domnul Dambreuse.

Bancherul îl ura îndeosebi pe Lamartine[104] (pentru că îl susţinuse pe Ledru-Rollin[105], şi odată cu el pe Pierre Leroux[106], Proudhon[107], Considérant[108], Lamennais[109], toţi exaltaţii, toţi socialiştii.

– Căci în sfârşit, ce vor? S-a suprimat taxa pe carne, s-au suprimat arestările, acum se studiază proiectul unei bănci ipotecare; mai deunăzi era o bancă naţională! Şi iată cinci milioane în buget pentru muncitori! Însă din fericire s-a terminat, datorită domnului de Falloux[110]! Călătorie sprâncenată! Să plece odată!

De fapt, neştiind cum să hrănească pe cei o sută treizeci de mii de oameni din atelierele naţionale, ministrul lucrărilor publice semnase, chiar în ziua aceea, un ordin care-i invita pe toţi cetăţenii între optsprezece şi douăzeci de ani să intre în serviciul armatei, sau să plece în provincie la munca pământului.

Această alternativă îi indignă, fiind convinşi că vor să distrugă Republica. Viaţa departe de capitală îi mâhnea ca un exil; se vedeau murind de friguri, în regiuni sălbatice. Multora dintre ei, dealtfel, obişnuiţi cu munci delicate, agricultura le apărea ca o înjosire; era o momeală, o bătaie de joc, tăgada formală a tuturor făgăduielilor. Dacă vor rezista, se va folosi forţa; nu se îndoiau de aceasta, şi se pregăteau s-o prevină.

Pe la nouă, mulţimea de la Bastilia şi de la Châtelet se revărsă pe bulevard. De la poarta Saint-Denis la poarta Saint-Martin, nu mai era decât o foială enormă, o singură masă de un albastru-închis aproape negru. Oamenii pe care-i întrezăreai aveau toţi ochii aprinşi, faţa palidă, figura slăbită de forme, exaltată de nedreptate. În timpul acesta, se adunau şi norii; cerul de furtună înfierbânta mulţimea electrizată care se învârtejea asujra ei înseşi, nehotărâtă, cu o largă tălăzuire de hulă; şi, în adâncurile ei, se simţea o forţă nemărginită, precum energia unor stihii ale naturii. Apoi toţi începură să cânte: „Lampioane! Lampioane!"

Câteva ferestre nu se luminară; fură sparte cu pietre. Domnul Dambreuse consideră că e prudent să se retragă. Cei doi tineri plecară cu el.

El prevedea mari nenorociri. Poporul putea să năvălească încă odată la Cameră; şi, în legătură cu aceasta, povesti cum ar fi murit la 15 mai, dacă n-ar fi intervenit devotamentul unui guard naţional.

– Dar e tocmai prietenul dumitale, uitam! Prietenul dumitale, fabricantul de faianţă, Jacques Arnoux! Oamenii răsculaţi îl înăbuşeau; acest brav cetăţean îl luase în braţe şi-l aşezase la o parte. Aşa că de atunci se făcuse între ei un fel de legătură. Va trebui într-una din zilele astea, să luăm masa împreună, şi, cum dumneata îl vezi des, spune-i că ţin mult la dânsul. E un om excelent, calomniat, după părerea mea; şi e deştept, şmecherul! Încă o dată, complimentele mele! Bună seara!...

Frédéric, după ce se despărţi de domnul Dambreuse, se întoarse la Mareşală; şi, cu un aer mohorât, îi spuse că trebuie să aleagă între el şi Arnoux. Ea răspunse cu blândeţe că nu înţelegea boabă din asemenea „bârfeli", că nu-l iubea pe Arnoux, că nu ţinea chiar deloc la el. Frédéric dorea fierbinte să plece din Paris. Ea nu respinse această fantezie, şi plecară a doua zi la Fontainebleau.

Hotelul în care se instalară se deosebea de celelalte printr-o fântână arteziană care clipocea în mijlocul curţii. Uşile camerelor se deschideau pe un coridor, ca la mânăstire. Cea care le fu dată lor era mare, mobilată bine, tapetată cu pânză înflorată, şi foarte liniştită, pentru că erau prea puţini călători. De-a lungul caselor treceau burghezi fără treabă; sub ferestre, spre seară, copiii se jucau în stradă, întrecându-se la fugă; şi liniştea aceasta, după tumultul Parisului, îi surprindea şi îi liniştea.

Dimineaţa, devreme, se duseră să viziteze castelul. Când intrară pe poartă, le apăru în faţa ochilor toată faţada, cu cele cinci pavilioane cu acoperişul ascuţit şi scara în formă de potcoavă desfăşurându-se în fundul curţii, mărginită, pe dreapta şi pe stânga, de cele două corpuri de clădire mai joase. Lichenii de pe pietre se amestecau de departe cu nuanţa roşcată a cărămizilor; şi ansamblul palatului, de culoarea ruginii, ca o armură veche, avea o nepăsare regească, un fel de majestate militară şi tristă.

În cele din urmă, apăru un servitor cu un mănunchi de chei. Le arătă mai întâi apartamentele reginelor, oratoriul Papei, galeria lui Francisc I, măsuţa de acaju pe care împăratul îşi semnase abdicarea şi, într-una din camerele care divizau fosta galerie a Cerbilor, locul unde Cristina a pus să-l asasineze pe Monaldeschi[111].

Rosanette ascultă povestea cu atenţie; apoi, întorcându-se către Frédéric:

– Din gelozie, nu-i aşa? Ia seama şi tu!

Apoi traversară sala Consiliului, sala Gărzii, sala Tronului, salonul lui Ludovic al XIII-lea. Ferestrele înalte, fără perdele, lăsau să treacă o lumină albă; praful aşezat pe cremone, pe picioarele de bronz ale consolelor, le întuneca uşor strălucirea; huse de pânză groasă acopereau pretutindeni fotoliile; deasupra uşilor erau zugrăvite vânători de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, şi ici şi colo, se aflau tapiţerii reprezentând zeii din Olimp, pe Psyché sau bătăliile lui Alexandru.

Când treceau prin faţa oglinzilor, Rosanette se oprea o clipă să-şi netezească părul.

După curtea donjonului şi după capela Saint-Saturnin, ajunseră în sala de bal.

Îi orbi splendoarea tavanului, împărţit în compartimente octogonale, împodobit cu aur şi argint, mai cizelat decât un giuvaer, şi bogăţia picturilor care acopereau pereţii de la căminul gigantic, unde cornuri de lună şi tolbe înconjurau stema Franţei, până la tribuna pentru orchestră, construită la celălalt capăt, de-a latul sălii. Cele zece ferestre cu arcade erau larg deschise; soarele dădea strălucire picturilor, cerul albastru continua la nesfârşit culoarea de peruzea a arcurilor boltite; şi, din fundul pădurilor, ale căror vârfuri vaporoase umpleau orizontul, părea că vine ecoul sunetelor de corn triumfătoare, ieşite din trompete de ivoriu, şi al baletelor mitologice reunind sub frunziş prinţese şi seniori travestiţi în nimfe şi în silvani – epocă de ştiinţă naivă, de pasiuni violente şi de artă somptuoasă, când idealul era să iei cu tine lumea întreagă într-un vis al Hesperidelor[112], şi când iubitele regilor se confundau cu stelele. Cea mai frumoasă dintre aceste femei vestite pusese să i se facă portretul, la dreapta, sub înfăţişarea Dianei la vânătoare, şi chiar a Dianei Infernale, ca să-şi afirme fără îndoială, puterea până dincolo de mormânt. Toate aceste simboluri îi confirmă gloria; şi acolo, trăieşte încă ceva din ea, o voce nedesluşită, o rază care se prelungeşte.

Frédéric fu cuprins de o dorinţă retrospectivă de negrăit. Ca să uite această forţă ciudată, o privi drăgăstos pe Rosanette, întrebând-o dacă n-ar fi vrut să fie acea femeie.

– Care femeie?

– Diane de Poitiers[113]!

Şi repetă:

–Diane de Poitiers, iubita lui Henric al II-lea.

Ea făcu un uşor: „Ah!" Şi asta fu totul.

Tăcerea ei dovedea limpede că nu ştia nimic, nu înţelegea nimic, aşa încât el îi spuse, din complezenţă:

– Poate că te plictiseşti?

– Nu, nu, dimpotrivă!

Şi, ridicând bărbia, privind în jur vag, Rosanette spuse următoarele cuvinte:

– Toate astea trezesc amintiri!

Totuşi se vedea pe faţa ei un efort, o intenţie de respect; şi cum aerul ei serios o făcea mai drăguţă, Frédéric o scuză.

Iazul cu crapi o distră mai mult. Timp de un sfert de oră, aruncă bucăţele de pâine în apă, ca să vadă peştii sărind.

Frédéric se aşezase lângă ea, sub tei. Se gândea la toate personajele care trecuseră prin aceste încăperi: Carol-Cvintul, regii din familia Valois, Henric al IV-lea, Petru cel Mare, Jean-Jacques Rousseau şi „frumoasele bocitoare din primele loji", Voltaire, Napoleon, Pius al VII-lea[114], Ludovic Filip; se simţea înconjurat, atins chiar de aceşti morţi pătimaşi. O asemenea învălmăşeală de imagini îl zăpăcea, cu toate că o găsea plină de farmec.

În sfârşit, coborâră în grădină.

E un vast dreptunghi, lăsând să se vadă dintr-o privire largile-sale alei galbene, pătratele de gazon, panglicile de merişor, brazii în formă de piramidă, tufişurile joase şi straturile înguste, unde flori rare par nişte pete pe solul cenuşiu. La capătul grădinii se desfăşoară un parc, traversat în toată lungimea lui de un canal.

Reşedinţele regale au în ele o melancolie specială, care vine desigur de la dimensiunile lor, prea mari pentru micul număr al oaspeţilor, de la tăcerea care te surprinde după atâtea fanfare, de la luxul lor încremenit, care dovedeşte prin vechimea lui cât de efemere sunt dinastiile, veşnica nimicnicie a tot ce există; şi această exalare a veacurilor, toropitoare şi funebră, ca un parfum de mumie, e simţită chiar şi de capetele naive. Rosanette căsca fără încetare. Se întoarseră la hotel.

După prânz, li se aduse o trăsură deschisă. Ieşiră din Fontainebleau printr-o piaţă circulară, apoi urcară la pas un drum nisipos într-o pădure de pini mici. Arborii deveniră mai mari; şi vizitiul, din când în când, zicea: „Iată Fraţii-Siamezi, Pharamond, Buchetul Regelui..." neuitând nici unul dintre locurile celebre, uneori oprindu-se, spre a-i lăsa să le admire.

Intrară în codrul Franchard. Trăsura aluneca pe iarbă ca o sanie: porumbei nevăzuţi gungureau; deodată apăru un chelner; coborârâ în faţa barierei unei grădini în care se aflau nişte mese rotunde. Apoi, lăsând la stânga zidurile unei mănăstiri în ruină, merseră pe nişte stânci mari şi ajunseră curând în fundul cheilor.

Într-o parte, acestea sunt acoperite de o încâlceală de gresie şi ienuperi, de cealaltă parte, terenul aproape dezgolit se aplecă spre scobitura văii, unde o cărare taie o linie palidă printre tufele de iarbă-neagră; şi, în fund de tot, se zăreşte o culme ca un con turtit, cu un turn de telegraf îndărătul ei.

O jumătate de oră după aceea, se dădură iarăşi jos din trăsură ca să urce înălţimile de la Aspremont.

Drumul coteşte printre pinii mărunţi şi puternici, sub stânci cu profil colţuros; tot acest colţ de pădure are ceva înăbuşit, cam sălbatic şi liniştit. Te face să te gândeşti la sihaştrii, tovarăşi ai cerbilor mari care purtau o cruce de foc între coarne, şi îi primeau cu zâmbete părinteşti pe bunii regi ai Franţei, îngenuncheaţi în faţa peşterii lor. Un miros de răşină umplea aerul cald, rădăcini la suprafaţa pământului se încrucişau ca nişte vene. Rosanette se împiedica de ele, era exasperată, îi venea să plângă. Dar sus de tot se înveseli, găsind sub un acoperiş de ramuri un fel de han, unde se vindeau obiecte de lemn sculptate. Bău o sticlă de limonadă, îşi cumpără un baston din lemn de ilice; şi, fără să arunce o singură privire către peisajul pe care-l descoperi de pe platou, intră în Caverna-Briganzilor, precedată de un băiat care ţinea o torţă.

Trăsura îi aştepta la Bas-Bréau.

Un pictor cu bluză albastră picta la poalele unui stejar, cu cutia de culori pe genunchi. Înălţă capul şi îi privi trecând.

În mijlocul pantei de la Chailly, o aversă neaşteptată îi făcu să lase capota. Ploaia însă încetă aproape numaidecât; şi pavajul străzilor strălucea sub soare când se întoarseră în oraş.

Nişte călători sosiţi de curând le spuseră că o bătălie îngrozitoare însângera Parisul. Rosanette şi amantul ei nu se mirară. Aproape toată lumea plecă, hotelul se linişti, gazul se stinse; şi ei adormiră în murmurul havuzului din curte.

A doua zi, se duseră să vadă Gorge-au-Loup, Mare-Aux-Fées, Long-Rocher, Marlotte; în ziua următoare îşi continuară plimbările la întâmplare, după placul vizitiului, fără să întrebe unde se află, şi adesea chiar neglijând locurile faimoase.

Se simţeau aşa de bine în vechiul lor landou, scund ca o sofa şi acoperit cu o pânză cu dungi decolorate! Şanţurile pline de mărăcini fugeau sub ochii lor cu o mişcare blândă şi continuă. Raze albe străbăteau ca nişte săgeţi ferigile înalte; câteodată, un drum părăsit apărea înaintea lor, în linie dreaptă; şi ierburi se înălţau ici şi colo, fără vlagă. În mijloc, la răscruci, câtc o cruce îşi întindea cele patru braţe; mai departe, stâlpi se aplecau ca nişte arbori uscaţi, şi mici cărări cotite, pierzându-se sub frunziş, te chemau parcă; în aceeaşi clipă, calul întorcea, intrau pe drumeag şi se împotmoleau în noroi; dincolo, muşchiul crescuse la marginea unor şanţuri adânci.

Se credeau departe de toţi, singuri. Deodată însă trecea un pădurar cu puşca, sau femei în zdrenţe, târând în spate legături lungi de ramuri.

Când trăsura se oprea, se lăsa o tăcere universală; se auzea numai răsuflarea calului între hulube, un strigăt abia auzit de pasăre care se repeta.

Lumina, care cădea ici-colo la marginea pădurii, lăsa adâncurile ei în umbră; sau atenuată în primul plan de un fel de amurg, răspândea în depărtări aburi violeţi, o strălucire albă. La amiază, soarele, căzând drept pe frunzişul verde şi bogat, îl stropea, atârna picături argintii de vârful crengilor, vărga iarba cu urme de smarald, arunca pete de aur pe straturile de frunze uscate; dacă îţi lăsai capul pe spate, zăreai cerul printre vârfurile copacilor. Unii, foarte înalţi, păreau nişte patriarhi, nişte împăraţi, sau, atingându-şi coamele, formau cu trunchiurile lor lungi un fel de arcuri de triumf: alţii, crescuţi strâmb de la rădăcină, păreau nişte coloane gata să cadă.

Această mulţime de mari linii verticale se întredeschideau. Atunci, enorme valuri verzi se desfăşurau în reliefuri inegale până la suprafaţa văilor, unde înainta spinarea altor coline, dominând câmpiile aurii care se pierdeau în cele din urmă într-o paloare vagă.

În picioare, unul lângă altul, pe câte o ridicătură a terenului, simţeau, adulmecând vântul, că le pătrunde în suflet mândria unei vieţi mai libere, un mare belşug de forţe, o bucurie fără pricină.

Diversitatea copacilor făcea spectacolul mereu schimbător. Fagii, cu scoarţa lor albă şi netedă, îşi împleteau coroanele; frasinii îşi ondulau moale ramurile verzi-albăstrui; în lăstărişul de carpeni se zburleau tufele de ilice de culoarea bronzului; urma un şir de mesteceni subţiri, înclinaţi în atitudini elegiace; şi pinii simetrici ca nişte ţevi de orgă, legănându-se necontenit, păreau a cânta. Erau şi stejari zgrunţuroşi, enormi, care se răsuceau, se smulgeau din pământ, se încolăceau unii cu alţii, şi, solizi pe trunchiurile lor, asemenea unor torsuri, îşi aruncau chemări de deznădejde, cu braţele lor goale, ori se ameninţau furioşi ca un grup de

titani încremeniţi în mânie. Ceva apăsător, o lâncezeală febrilă plana deasupra bălţilor, despărţindu-le oglinda apelor între tufe de mărăcini; lichenii, de pe malul unde vin lupii să bea, au culoarea pucioasei, arşi parcă sub paşii vrăjitoarelor; şi orăcăitul neîntrerupt al broaştelor răspunde croncănitului ciorilor care se învârtesc în văzduh. Apoi traversau luminişuri monotone, unde ici-colo se înălţa câte un copac însemnat spre a nu fi tăiat. Se auzea un zgomot de fier, de lovituri puternice şi dese; erau pietrari care ciocăneau stâncile pe coasta unui deal. Rocile se înmulţeau tot mai mult şi umpleau până la urmă întreg peisajul, cubice ca nişte case, plate ca nişte lespezi, sprijinindu-se una de alta, sau aşezate una peste alta, de-a valma, precum ruinele, monstruoase ale unei cetăţi dispărute. Dar chiar furia haosului lor te făcea să visezi mai degrabă la vulcani, la potop, la mari cataclisme neştiute. Frédéric spunea că erau acolo de la facerea lumii şi vor rămâne aşa până la sfârşitul ei; Rosanette întorcea capul, afirmând că "asta o înnebunea", şi se ducea să culeagă flori de iarbă-neagră. Micile flori violete, îngrămădite unele într-altele, formau nişte plăci inegale, şi pământul care se prăvălea dedesubt punea parcă franjuri negri la marginea nisipurilor paietate cu mică.

Într-o zi, ajunseră la mijlocul unei coline de nisip. Suprafaţa ei, neatinsă de paşi, era străbătută de ondulaţii simetrice; din loc în loc, ca nişte promontorii în albia secată a unui ocean, se înălţau stânci cu vagi forme de animale, broaşte ţestoase cu capul ieşit, foci care se târau, hipopotami şi urşi. Nu se vedea nimeni. Nu se auzea nici un zgomot. Nisipul bătut de soare scânteia; şi deodată, în vibraţia luminii, animalele parcă începură a se mişca. Se întoarseră repede, fugind de spaimă, ameţiţi.

Îi cuprindea gravitatea pădurii; tăceau ore întregi, lăsându-se legănaţi pe arcuri, amorţiţi parcă de o beţie liniştită. Ţinând-o de talie, o asculta vorbind în timp ce păsărelele ciripeau, cuprindea în aceeaşi privire strugurii negri de la pălăria ei şi fructele de ienupăr, cutele voalului ei şi curbele norilor; şi, când se apleca spre ea, mirosul proaspăt al pielii ei se îmbina cu marea mireasmă a pădurii. Se amuzau de orice; îşi arătau ca pe ceva rar funigeii atârnaţi de tufişuri, găurile pline de apă în mijlocul pietrelor, o veveriţă, pe o creangă, zborul a doi fluturi care-i urmăreau; la douăzeci de paşi, sub copaci, o căprioară mergea liniştită, cu un aer nobil şi blând, cu puiul alături. Rosanette ar fi vrut să alerge după el ca să-l sărute.

Se sperie tare odată, când un bărbat, ieşindu-i dintr-odată în cale, îi arătă într-o cutie trei vipere. Se repezi în braţele lui Frédéric; iar el fu atât de fericit că ea era slabă şi că el se simţea destul de puternic ca s-o apere.

În seara aceea, luară masa la un han, pe malul Senei. Stăteau lângă fereastră, Rosanette în faţa lui; îi contempla năsucul fin şi alb, buzele răsfrânte, ochii limpezi, şuviţele de păr castanii şi vaporoase, chipul frumos. Rochia ei de mătase de culoare naturală se lipea de umerii cam lăsaţi şi, ieşind din manşetele simple, mâinile ei tăiau, turnau în pahare, se mişcau deasupra feţei de masă. Li se aduse un pui fript, o plachie de ţipari într-un castron de lut, un vin aspru, pâine veche, cuţite ştirbite. Toate acestea le făceau şi mai multă plăcere, le sporeau iluzia. Se credeau într-o călătorie în Italia, în luna de miere.

Înainte de a pleca, se duseră să se plimbe de-a lungul râului.

Cerul albastru-deschis, rotunjit ca o boltă, se sprijinea la orizont pe zimţii de dantelă ai pădurii. În faţă, la capătul pajiştei, se afla o clopotniţă într-un sat; şi, mai departe, la stânga, acoperişul unei case punea o pată roşie pe râul care părea nemişcat în toată lungimea cotiturilor lui. Deasupra se aplecau trestiile şi apa clătina uşor prăjinile înfipte în mal ca să susţină plasele; mai erau acolo o împletitură de nuiele, două-trei şalupe vechi. Lângă han, o fată cu pălărie de pai scotea ciutura din puţ; de câte ori o trăgea în sus, Frédéric asculta cu o încântare de nespus scârţâitul lanţului.

Nu se îndoia o clipă că fericirea lui avea să ţină până la sfârşitul vieţii, atât îi părea de firească această fericire, inerentă vieţii sale şi fiinţei acestei femei. Simţea nevoia să-i spună cuvinte de dragoste. Ea răspundea cu vorbe drăguţe, cu mici mângâieri pe umăr, cu gesturi dulci şi neaşteptate care îl fermecau. Descoperea la ea o frumuseţe nouă, care nu era decât reflexul lucrurilor dimprejur, sau poate că virtualităţile ei secrete o făcuseră să înflorească.

Când se odihneau în mijlocul câmpului, Frédéric îşi punea capul pe genunchii ei, la adăpostul umbrelei; sau, culcaţi amândoi pe burtă în iarbă, stăteau unul în faţa celuilalt şi se priveau, adâncindu-se în lumina ochilor, însetaţi de ei înşişi, potolindu-şi mereu setea până îşi lăsau pleoapele în jos, tăcând.

Uneori auzeau în depărtare bubuit de tobă. Era alarma care suna în sate, ca oamenii să se ducă în apărarea Parisului.

– A! da! Răscoala! spunea Frédéric cu o milă dispreţuitoare, căci toată această agitaţie îi apărea mizerabilă alături de dragostea lor şi de natura eternă.

Vorbeau despre orice, despre lucruri pe care le ştiau demult, despre persoane care nu-i interesau, despre mii de fleacuri. Ea îi povestea nimicuri în legătură cu servitoarea ei sau cu coafurul. Într-o zi ajunse să-i spună şi vârsta: douăzeci şi nouă de ani; îmbătrânea.

De mai multe ori, fără să vrea, îi dădu detalii despre ea însăşi. Fusese "domnişoară într-un magazin",

făcuse o călătorie în Anglia, începuse să înveţe ca să se facă actriţă, toate astea fără nici o tranziţie, şi el nu putea să reconstituie un ansamblu. Îi povesti mai multe, într-o zi când şedeau sub un platan, la marginea unei păşuni. Jos, pe marginea drumului, o fetiţă cu picioarele goale în praf păştea o vacă. Când îi zări, veni să le ceară de pomană; şi, ţinându-şi cu o mână fusta zdrenţuită, se scărpina cu cealaltă în părul negru, care îi înconjura ca o perucă stil Ludovic al XIV-lea capul brun, luminat de doi ochi splendizi.

– Are să fie tare frumoasă mai târziu, zise Frédéric.

– Ce noroc pentru ea dacă n-ar avea mamă! rosti Rosanette.

– Hm! cum?

– Da, da; eu fără mama...

Oftă şi începu să vorbească despre copilăria ei. Părinţii erau ţesători de mătase, din Croix-Rousse. Ea era ucenică pe lângă tatăl ei. Bietul om se istovea muncind zadarnic, nevastă-sa îl ocăra şi vindea tot ca să aibă bani de băutură. Rosanette revedea odaia lor, cu războaiele aşezate de-a lungul lângă ferestre, cratiţa de mâncare pe sobă, patul de acaju vopsit, un dulap în faţă şi ungherul întunecat unde dormise până la cincisprezece ani. În sfârşit, venise un domn, un bărbat gras, cu faţa de culoarea merişorului, cu o atitudine cucernică, îmbrăcat în negru. Mama ei stătuse de vorbă cu el între patru ochi, şi, după trei zile... Rosanette se opri şi, cu o privire plină de neruşinare şi de amărăciune:

– S-a făcut!

Apoi, răspunzând gestului lui Frédéric:

– Pentru că era însurat (acasă la el s-ar fi temut să nu se compromită), m-au dus în separeul unui restaurant, după ce mi se spusese că voi fi fericită, că voi primi un cadou frumos.

Primul lucru care mi-a sărit în ochi de la uşă a fost un candelabru de argint aurit, pe o masă cu două tacâmuri. O oglindă de pe tavan le reflecta, şi pereţii tapetaţi cu mătase albastră dădeau întregii încăperi o înfăţişare de alcov. Eram uimită. Înţelegi, o biată fiinţă care nu văzuse niciodată nimic! Cu toată uimirea, îmi era şi frică. Aş fi vrut să plec. Totuşi am rămas.

Singurul loc pe care te puteai aşeza era un divan lângă masă. S-a lăsat moale sub greutatea mea; radiatorul caloriferului de sub covor răspândea ca o răsuflare fierbinte, şi şedeam acolo fără să mănânc nimic. Chelnerul stătea în picioare şi mă îndemna să mănânc. Mi-a turnat repede un pahar mare de vin; se învârtea casa cu mine, am vrut să deschid fereastra, dar el mi-a spus: – „Nu, domnişoară, e interzis". Şi a plecat. Pe masă erau o mulţime de lucruri pe care nu le cunoşteam. Nu mi se părea nimic bun. Atunci m-am. repezit la un borcan de dulceaţă, şi aşteptam mereu. Nu ştiu ce îl împiedica să vină. Era târziu, cel puţin miezul nopţii, nu mai puteam de oboseală; împingând o pernă ca să mă întind, mi-a căzut sub mână un fel de album, un caiet cu imagini obscene... Când a venit, dormeam peste album[115].

Îşi lăsă capul în jos şi rămase pe gânduri. Frunzele fremătau în jurul lor, o floare înaltă de digitală se legăna în iarba deasă, lumina curgea ca o undă peste verdeaţă; şi tăcerea era întreruptă la intervale scurte de păscutul vacii pe care n-o vedeau.

Rosanette privea un punct undeva jos, la trei paşi depărtare, cu ochii ficşi, cu nările palpitând, cufundată în gânduri. Frédéric îi luă mâna.

– Cât ai suferit, draga mea!

– Da, spuse ea, mai mult decât crezi! Până într-atât, încât am vrut să mă omor; m-au salvat.

– Cum?

– A, să nu ne mai gândim la asta! Te iubesc, sunt fericită! sărută-mă! Şi îşi culese unul câte unul scaeţii agăţaţi de tivul rochiei.

Frédéric se gândea mai cu seamă la tot ce nu povestise. Pe ce trepte urcase ca să iasă din mizerie? Cărui amant îi datora educaţia? Ce se petrecuse în viaţa ei până în ziua când venise el la ea pentru prima oară? Ultima ei mărturisire interzicea orice întrebare. Vru să ştie numai cum îl cunoscuse pe Arnoux.

– Prin Vatnaz.

– Nu erai tu cu ei doi, odată, la Palais-Royal?

El îşi aminti data precisă. Rosanette se strădui să-şi aducă aminte.

– Da, e adevărat! Nu eram prea veselă pe atunci!

Dar Arnoux fusese foarte bun. Frédéric nu se îndoia; totuşi, prietenul lor era un om ciudat, plin de defecte; avu grijă să i le amintească. Ea era de aceeaşi părere.

– Ce are a face? Ştie să se facă iubit, ticălosul ăla!

– Şi acum încă? spuse Frédéric.

Ea se înroşi, zâmbind şi supărată totodată:

– Ei, nu! E o poveste veche. Nu-ţi ascund nimic. Şi chiar dacă ar fi aşa, cu el e altceva. Dealtfel, nu găsesc că eşti drăguţ cu victima ta.

– Victima mea?

Rosanette îl mângie pe bărbie:

– Fără îndoială!

Şi, alintându-se ca doicile cu copilaşii:

– N-am fost întotdeauna cuminte! Am făcut nani cu nevasta lui!

– Eu? Niciodată!

Rosanette zâmbi. Frédéric fu jignit de acest surâs ca de o dovadă de indiferenţă, crezu el. Dar ea reluă încetişor, şi cu o privire care-l implora să mintă:

– Sigur? sigur?

– Absolut sigur!

Frédéric îşi dădu cuvântul de onoare că nu se gândise la doamna Arnoux niciodată, fiind prea îndrăgostit de altcineva.

– De cine?

– De tine, frumoasa mea!

– A, nu-ţi bate joc de mine! Mă enervezi!

El crezu prudent să inventeze o poveste, o pasiune. Găsi o mulţime de detalii. Dealtfel, femeia aceea îl făcuse foarte nefericit.

– Hotărât lucru, n-ai noroc! spuse Rosanette.

– Cine ştie, poate! rosti el, vrând să lase să se înţeleagă că avusese şi destule succese, ca să-i facă mai bună impresie, aşa cum Rosanette nu-şi mărturisea toţi amanţii pentru ca el s-o stimeze mai mult; căci, în mijlocul celor mai intime confidenţe, rămân oricând şi reţineri, din ruşine prost înţeleasă, delicateţe sau milă. Totdeauna descoperi la celălalt sau în tine însuţi asemenea abisuri şi mocirlă, încât nu mai poţi să continui; simţi dealtfel că n-ai putea fi înţeles; e greu să exprimi cu exactitate ceva; aşa că înţelegerea deplină e rară.

Biata Mareşală nu cunoscuse niciodată ceva mai bun. Adesea, când îl privea pe Frédéric, îi veneau lacrimi în ochi, apoi se uita în sus, sau la orizont, ca şi cum ar fi zărit o aurora imensă, perspective de fericire fără margini. În sfârşit, într-o zi, mărturisi că dorea să dea un acatist „ca să poarte noroc dragostei noastre".

De ce atunci îi rezistase atâta vreme? Nu ştia nici ea. El o întrebă de mai multe ori; şi ea răspundea strângându-l în braţe:

– Pentru că mi-era teamă să nu te iubesc prea tare, iubitul meu!

Duminică dimineaţă, Frédéric găsi în jurnal, pe o listă de răniţi, numele lui Dussardier. Scoase un strigăt şi, arătând ziarul Rosanettei, declară că trebuie să plece imediat.

– De ce?

– Ca să-l văd, să-l îngrijesc!

– Dar sper că n-ai să mă laşi singură?

– Hai cu mine.

– Să merg să mă bag în încăierarea aceea! Mulţumesc, nu!

– Totuşi, nu pot...

– Lasă, lasă! Ca şi cum n-ar fi infirmiere în spitale! Şi apoi, ce avea el cu omul acela? Fiecare pentru sine.

El era indignat de atâta egoism, şi se mustra că nu e acolo cu ceilalţi. Atâta indiferenţă la nefericirile patriei dovedea un spirit meschin, burghez. Dragostea lui îi provoca remuşcări ca o crimă. Amândoi stătură îmbufnaţi mai bine ele o oră.

Apoi ea îl imploră să aştepte, să nu se expună.

– Dacă din întâmplare te omoară?

– Ei şi? nu-mi voi fi făcut decât datoria!

Rosanette ţâşni. Mai întâi datoria lui era să o iubească pe ea. Fără îndoială că se săturase de dînsa. Treaba asta n-avea nici un sens. Ce idee, Doamne!

Frédéric sună să i se aducă nota de plată. Însă nu era uşor să te întorci la Paris[116]. Trăsura de poştă Seloir tocmai plecase, berlinele Lecomte nu mai circulau, diligenţa din Bourbonnais nu avea să treacă decât noaptea târziu, şi va fi poate ticsită; nu se ştia nimic. După ce pierdu o mulţime de vreme până capătă aceste informaţii, îi veni ideea să ia poştalionul. Surugiul refuză să înhame caii, deoarece Frédéric nu avea paşaport. În cele din urmă închirie o caleaşca (aceeaşi cu care se plimbaseră) şi ajunseră în faţa hotelului Commerce din Melun, pe la cinci.

Piaţa era plină de mănunchiuri de arme. Prefectul interzisese guarzilor naţionali să se îndrepte spre Paris. Cei care nu erau din departamentul lui voiau să-şi continue drumul. Toţi strigau. Hanul era plin de gălăgie.

Rosanette, înfricoşată, declară că ea nu merge mai departe, şi-l rugă încă o dată să râmână şi el. Hangiul şi soţia lui i se alăturară. Un bărbat care lua masa se amestecă în vorbă, afirmând că bătălia se va sfârşi curând; dealtfel, trebuiau să-şi facă datoria. Atunci Mareşala se puse şi mai tare pe plâns. Frédéric era exasperat. Îi dădu punga cu bani, o sărută repede şi dispăru.

Când ajunse la Corbeil, în gară, află că insurgenţii tăiaseră şinele din loc în loc, şi vizitiul refuză să-l ducă mai departe; spunea că îi erau „istoviţi" caii.

Totuşi, cu ajutorul lui, Frédéric obţinu o cabrioletă nenorocită care, pentru şaizeci de franci plus bacşişul, consimţi să-l ducă până, la bariera Italie. Dar, la vreo sută de paşi de barieră, surugiul îi ceru să coboare şi se întoarse. Frédéric mergea pe drum, când, deodată, o santinelă încrucişă baioneta. Patru bărbaţi puseră mâna pe el vociferând:

– E unul dintr-ăia! Luaţi seama! Căutaţi-l! Banditule! Canalie!

Şi uimirea lui era atât de mare, încât se ìăsă dus la postul de la barieră, chiar la răscrucea unde se întâlnesc bulevardele Gobelins şi Hôpital cu străzile Godefroy şi Mouffetard.

Patru baricade formau la capătul celor patru căi enorme talazuri de pietre de pavaj; ici şi colo, sfârâiau torţe; cu tot praful care se ridica, zări infanterişti şi guarzi naţionali, toţi cu faţa înnegrită, dezordonaţi, buimăciţi. Tocmai cuceriseră piaţa şi împuşcaseră mai mulţi oameni; erau încă furioşi. Frédéric le spuse că venea du la Fontaincbleau ca să-şi ajute un camarad rănit care locuia pe strada Bellefond; mai întâi nimeni nu-l crezu; îi examinară mâinile, îi mirosiră şi urechile ca să fie siguri că nu miros a praf de puşcă.

Repetând mereu acelaşi lucru, izbuti să convinsă un căpitan, care dădu ordin la doi puşcaşi să-l conducă la postul de la Jardin des Plantes.

Coborâră bulevardul Hôpital. Vântul sufla tare şi Frédéric îşi veni în fire.

Cotiră apoi pe strada Marché-aux-Chevaux. Grădina, la dreapta, părea ca o imensă masă neagră; în timp ce la stânga, faţada spitalului Pitié, cu toate ferestrele luminate, parcă ardea, şi umbre treceau mereu prin dreptul geamurilor.

Cei doi oameni care-l aduseseră pe Frédéric plecară. Un altul îl conduse până la Şcoala Politehnică.

Strada Saint-Victor era în întuneric, fără nici un bec de gaz, fără nici o fereastră luminată. Din zece în zece minute, se auzea:

– Santinele! Luaţi seama!

Şi acest strigăt, în mijlocul tăcerii, răsuna ca ecoul unei pietre căzând într-o prăpastie.

Câteodată se apropiau paşi greoi. Era o patrulă de cel puţin o sută de oameni; din masa confuză se auzeau şoapte, clinchete vagi. Şi, depărtându-se cu o legănare ritmică, se topea în întuneric.

În centrul răscrucii, stătea un soldat călare, nemişcat. Din când în când, trecea o ştafetă în galop şi se lăsa iarăşi liniştea. Tunuri în mers bubuiau surd, puternic, pe pavaj, în depărtare; toate aceste zgomote, atât de diferite de zgomotele obişnuite, îţi strângeau inima şi păreau chiar că măresc tăcerea, adâncă, absolută, neagră. Bărbaţi cu bluze albe se apropiau de soldaţi, le spuneau un cuvânt şi dispăreau ca nişte fantome.

Postul de la Şcoala Politehnică era ticsit de oameni. Femeile se înghesuiau în prag, cerând să-şi vadă fiul sau soţul. Erau trimise la Panthéon, care fusese transformat în depozit de cadavre, şi nimeni nu-l asculta po Frédéric. El se încăpăţână, jurând că prietenul lui, Dussardier, era pe moarte şi îl aştepta. În cele din urmă i se dădu un caporal ca să-l ducă până în susul străzii Saint-Jacques, la primăria arondismentului XII.

Piaţa Panthéonului era plină de soldaţi culcaţi pe paie. Se făcea ziuă. Focurile de tabără se stingeau.

Insurecţia lăsase în acest cartier urme formidabile. Pavajul străzilor era inegal, cu ridicături, de la un capăt la altul. Pe baricadele în ruină, rămăseseră omnibuze, ţevi de gaz, roţi de căruţă; pe alocuri, mici băltoace negre, probabil de sânge. Casele erau ciuruite de proiectile şi, sub coşcoveala tencuielii, li se vedea cheresteaua. Storuri, ţinându-se numai într-un cui, atârnau ca nişte zdrenţe.

Unele uşi se deschideau în gol, deoarece scările se prăbuşiseră. Se zărea interiorul camerelor cu tapetul sfâşiat: uneori obiecte delicate rămăseseră neatinse. Frédéric observă o pendulă, un beţigaş, pe care stătuse cocoţat un papagal, gravuri.

Când intră în primărie, guarzii naţionali stăteau de vorbă la nesfârşit despre felul cum muriseră Bréa şi Négrier, reprezentantul Charbonnel şi arhiepiscopul Parisului[117]. Se spunea că ducele d'Aumale[118] debarcase la Boulogne, că Barbès[119] fugise de la Vincennes, că artileria sosea de la Bourges şi ajutoarele din provincie curgeau puhoi. Pe la trei, cineva aduse veşti îmbucurătoare; parlamentari ai insurecţiei intraseră la preşedintele Marii Adunări.

Atunci se înveseliră; şi cum mai avea doisprezece franci, Frédéric trimise să se aducă douăsprezece sticle cu vin, sperând să-şi grăbească astfel eliberarea. Deodată se auzi parcă o salvă de împuşcături. Se opriră din băut; şi îl priviră pe necunoscut cu ochi bănuitori; putea să fie Henric al V-lea[120].

Ca să n-aibă nici o răspundere, îl transportară la primăria arondismentului XI, de unde nu-i dădură

voie să iasă înainte de ora nouă dimineaţa.

Plecă alergând până la cheiul Voltaire. La o fereastră deschisă, un bătrân în cămaşă plângea cu ochii înălţaţi spre cer. Sena curgea liniştit. Cerul era albastru, în copacii de la Tuileries cântau păsări.

Frédéric tocmai traversa piaţa Carrousel când trecu o targă. Santinelele dădură onorul imediat, şi ofiţerul spuse salutând: „Cinste celor curajoşi!" Aceste vorbe deveniseră aproape obligatorii; cel care le rostea părea totdeauna emoţionat şi solemn. Un grup de oameni furioşi escorta brancarda, strigând:

– Vă vom răzbuna! Vă vom răzbuna!

Trăsurile circulau pe bulevard şi femeile, în faţa porţilor, făceau scamă. Totuşi, insurecţia era învinsă sau aproape învinsă; o proclamaţie a lui Cavaignac, afişată de curând, anunţa faptul. În susul străzii Vivienne apăru un pluton de guarzi mobili. Atunci, burghezii strigară plini de entuziasm; îşi scoteau pălăriile, aplaudau, dansau, voiau să-i îmbrăţişeze, le ofereau de băut – şi, din balcoane, cădeau flori aruncate de doamne.

În sfârşit, pe la zece, în clipa în care tunul bubuia ca să ocupe cartierul Saint-Antoine[121], Frédéric ajunse la Dussardier. Îl găsi în mansarda lui întins pe spate şi dormind. Din camera vecină ieşi cu paşi tăcuţi o femeie, domnişoara Vatnaz.

Ea îl luă pe Frédéric deoparte şi-i spuse cum fusese rănit Dussardier.

Sâmbătă, în vârful unei baricade de pe strada Lafayette, un băiat înfăşurat într-un drapel tricolor striga către guarzii naţionali:

„Vreţi să trageţi în fraţii voştri?" în timp ce ei înaintau, Dussardier îşi aruncă puşca, dădu pe ceilalţi la o parte, sări pe baricade şi, cu o lovitură de pantof, răsturnă pe insurgent, smulgându-i drapelul. L-au găsit sub dărâmături, cu coapsa străbătută de o schijă. Fusese nevoie să i se deschidă rana şi să i se extragă proiectilul. Domnişoara Vatnaz sosise chiar în seara aceea şi, de atunci, nu-l mai părăsise.

Pregătea cu îndemânare tot ce trebuia pentru pansamente, îi dădea să bea, pândea orice dorinţă a lui, mergea încolo şi încoace mai uşoară decât o muscă, şi-l privea cu ochi blânzi.

Frédéric veni în fiecare zi, timp de două săptămâni. Într-o zi, când vorbea de devotamentul domnişoarei Vatnaz, Dussardier ridică din umeri:

– Hm! Nu prea! O face din interes!

– Crezi?

El urmă:

– Sunt sigur! fără să vrea să explice mai mult.

Ea îl copleşea cu atenţii până la a-i aduce ziarele în care fapta lui eroică era lăudată. Aceste omagii păreau să-l plictisească. Îi mărturisi lui Frédéric problema lui de conştiinţă.

Poate că ar fi trebuit să se ducă de partea cealaltă cu muncitorii; căci, de fapt, li se promiseseră o mulţime de lucruri şi făgăduielile nu fuseseră ţinute. Învingătorii lor nu puteau suferi Republica; şi apoi ce aspri fuseseră cu dânşii! Ei n-aveau dreptate, fără îndoială dar nu de tot; bietul băiat era chinuit de ideea că poate luptase împotriva dreptăţii.

Sénécal, închis la Tuileries sub terasa de la marginea apei, nu era defel neliniştit.

Erau acolo nouă sute de oameni, îngrămădiţi printre gunoaie, unii peste alţii, negri de praf de puşcă şi de sânge închegat, tremurând de febră, strigând de furie; iar cei care mureau nu erau scoşi dintre ceilalţi. Uneori, la zgomotul unei detunături, credeau că vin să-i împuşte pe toţi; atunci se repezeau în ziduri, apoi cădeau din nou la locul lor, atât de buimaci din pricina durerii, încât li se părea că trăiesc un coşmar, o halucinaţie funebră. Lampa atârnată de boltă părea o pată de sânge; şi mici flăcări verzi şi galbene fâlfâiau, produse de emanaţiile pivniţei. De teama epidemiilor, fu numită o comisie. De pe primele trepte, preşedintele se aruncă înapoi, îngrozit de mirosul de excremente şi de cadavre. Când prizonierii se apropiau de răsuflători, guarzii naţionali care erau de santinelă înfigeau baionetele, la întâmplare, în grămadă, ca să-i împiedice să clintească zăbrelele.

Fură, în general, neîndurători. Cei care nu se bătuseră voiau să se remarce. Era o revărsare de frică. Se răzbunau în acelaşi timp pe ziare, pe cluburi, pe adunări, pe doctrine, pe tot ce-i exaspera de trei luni; şi, în ciuda victoriei, egalitatea (ca o pedeapsă a apărătorilor şi o batjocură a duşmanilor ei) se manifesta triumfal, o egalitate de fiare sălbatice, un acelaşi nivel de mârşăvii sângeroase; căci fanatismul intereselor echilibra delirul nevoii, aşa încât aristocraţia îşi manifestă turbarea mârşavă, iar boneta de bumbac nu se arătă mai puţin hâdă decât cea roşie. Raţiunea publică era tulburată ca după marile cataclisme ale naturii. Oamenii deştepţi rămaseră idioţi pentru toată viaţa.

Moş Roque devenise foarte viteaz, îndrăzneţ chiar. Sosit la Paris pe 26 cu cei din Nogent, în loc să se întoarcă acasă cu ei, se prezentase la garda naţională care îşi instalase tabăra la Tuileries şi fu foarte mulţumit când îl puseră de santinelă în faţa terasei de la marginea apei. Cel puţin acum îi avea sub el pe aceşti ticăloşi! Su bucura de înfrângerea lor, de mizeria lor, şi nu putea să se oprească de a-i insulta.

Unul dintre dânşii, un adolescent cu plete blonde, ceru pâine cu faţa lipită de gratii. Domnul Roque îi porunci să tacă. Tânărul însă repeta cu o voce rugătoare:

– Pâine!

– Da' ce, eu am pâine?

Alţi prizonieri apărură la răsuflătoare, cu bărbile lor zburlite, cu ochii arzători, împingându-se şi urlând:

– Pâine!

Moş Roque fu indignat de faptul că nu-i recunoşteau autoritatea. Ca să-i sperie, îndreptă arma spre dânşii; şi, ridicat până la boltă de valul de oameni care îl sufocau, tânărul cu capul dat pe spate mai strigă o dată:

– Pâine!

– Uite! Na pâine! spuse Roque apăsând pe trăgaci.

Se auzi un urlet imens, apoi, nimic. La marginea hârdăului rămăsese ceva alb.

După aceasta, domnul Roque se duse acasă; căci avea în strada Saint-Martin o casă în care îşi rezervase un mic apartament; şi stricăciunile pricinuite de răscoală la faţada imobilului care-i aparţinea contribuiseră puternic la mânia lui. Revăzând casa, i se păru că pagubele nu erau chiar aşa de mari. Fapta lui de mai înainte îl potolise, ca o despăgubire.

Chiar fiica sa îi deschise uşa. Îi spuse imediat că fusese îngrijorată de absenţa lui prea lungă; se temuse de o nenorocire, de o rănire.

Această dovadă de dragoste filială îl înduioşă pe moş Roque Se miră că fata pornise la drum fără Catherine.

– Am trimis-o să-mi facă un comision, răspunse Louise.

Şi îl întrebă de sănătate, de una, de alta; apoi, cu un aer indiferent, se informă dacă nu-l întâlnise din întâmplare pe Fréderic.

– Nu! Niciodată!

Numai pentru el făcuse călătoria asta. Se auziră paşi în coridor.

– Ah, iartă-mă!

Şi ea dispăru.

Catherine nu-l găsise pe Fréderic. Nu venise acasă de câteva zile, şi prietenul lui, domnul Deslauriers, locuia acum în provincie.

Louise reapăru tremurând, neputând să scoată o vorbă. Se ţinea de mobile.

– Ce ai? spune, ce ai! strigă tatăl ei.

Ea făcu un semn că n-are nimic şi, încordându-şi puternic voinţa, îşi reveni.

Cârciumarul de peste drum aduse masa. Dar emoţia lui moş Roque fusese prea violentă. „Nu putea să înghită!" şi, la desert, îi veni rău. Trimiseră repede după un doctor, care prescrise o poţiune. Când fu aşezat în pat, domnul Roque ceru cât mai multe pături, ca să asude. Suspina şi gemea.

– Mulţumesc, buna mea Catherine! Sărută-l pe sărmanul tău tată, puicuţă! Ah, revoluţiile astea!

Şi, cum fiică-sa îl certa că s-a îmbolnăvit frământându-se pentru ea, el răspunse:

– Da! Ai dreptate! Nu pot altfel! Sunt prea sensibil!

II

Doamna Dambreuse, la ea în budoar, între nepoata sa şi miss John, îl asculta pe domnul Roque povestindu-i strădaniile lui militare.

Ea îşi muşca buzele, părea că suferă.

– O, nu-i nimic, are să treacă! Şi, cu un aer amabil:

– Vom avea la prânz pe una dintre cunoştinţele dumneavoastră, pe domnul Moreau.

Louise tresări.

– Apoi, numai câţiva intimi, Alfred de Cisy, între alţii.

Şi îi lăudă manierele, figura, şi, mai cu seamă, obiceiurile.

Doamna Dambreuse minţea mai puţin decât ar fi crezut; vicontele se gândea la însurătoare. I-o spusese lui Martinon, adăugând că era sigur că îi va plăcea domnişoarei Cécile şi că părinţii lui ar accepta-o.

Ca să rişte o asemenea mărturisire, trebuie să i se fi dat informaţii foarte bune despre zestrea fetei. Martinon bănuia că Cécile era fiica nelegitimă a domnului Dambreuse; şi ar fi fost grozav, desigur, să-i ceară mâna, fie ce-o fi. Această îndrăzneală era în acelaşi timp şi primejdioasă; de aceea Martinon se purtase până acum în aşa fel încât să nu se compromită; dealtfel, nu prea ştia cum să scape de mătuşa fetei. Numele lui

Cisy îl făcu să se hotărască: şi îi ceruse mâna adresându-se bancherului care, nevăzând nici o piedică, o prevenise şi pe doamna Dambreuse.

Cisy apăru. Ea se ridică şi spuse:

–Ne-aţi uitat... Cécile, *shake hands*[122]!

În aceeaşi clipă intră Frédéric.

–A, în sfârşit, te regăsim! spuse tare domnul Roque. De trei ori am fost pe la dumneata cu Louise săptămâna asta!

Frédéric îi evitase cu grijă. Le spuse că îşi petrecea tot timpul lângă un camarad rănit. Demult, dealtfel, avea tot felul de treburi: şi născocea nişte poveşti. Din fericire comesenii soseau: mai întâi domnul Paul de Grémonville, diplomatul pe care îl văzuse o clipă la bal; apoi Fumichon, acel industriaş al cărui devotament conservator îl scandalizase într-o seară; după ei intră bătrâna ducesă de Montreuil-Nantua.

Dar în anticameră se auziră două voci:

– Sunt sigură, spunea una.

– Frumoasă doamnă! Scumpă doamnă! răspundea cealaltă, vă rog, liniştiţi-vă!

Era domnul de Nonancourt, un crai bătrân, parcă mumificat în *cold-cream*[123], şi doamna de Larsillois, soţia unui prefect al lui Ludovic-Filip. Aceasta tremura ca varga, căci auzise, adineauri, la o orgă, o polcă ce era semnalul insurgenţilor. Mulţi burghezi aveau asemenea năluciri; credeau că nişte indivizi, ascunşi în catacombe, au să arunce în aer cartierul Saint-Germain[124]. Din pivniţe se auzea freamăt de voci; în dreptul ferestrelor se petreceau lucruri suspecte.

Toată lumea se străduia totuşi s-o liniştească pe doamna de Larsillois. Se restabilise ordinea. Nu mai era nici un motiv de teamă. „Ne-a salvat Cavaignac[125]!" Ca şi cum evenimentele insurecţiei n-ar fi fost destul de bogate, le mai şi exagerau. De partea socialiştilor, fuseseră douăzeci şi trei de mii de ocnaşi, nici unul mai puţin!

N-aveau nici o îndoială că alimentele fuseseră otrăvite, că unii soldaţi au fort tăiaţi cu ferăstrăul între două scânduri, că unele inscripţii de pe drapele proclamau jaful, incendierile.

– Şi ceva mai mult! adăugă soţia fostului prefect.

– A, scumpa mea! spuse ruşinată doamna Dambreuse, arătând pe cele trei fete cu privirea.

Domnul Dambreuse ieşi din birou cu Martinon. Ea întoarse capul şi răspunse la salutul lui Pellerin care înainta spre ea. Artistul privea îngrijorat pereţii. Bancherul îl lua deoparte şi îl făcu să înţeleagă că trebuise să ascundă tabloul lui revoluţionar, pentru moment.

– Fără îndoială! zise Pellerin, căci nereuşita lui la *Clubul Inteligenţei* îi modificase opiniile.

Domnul Dambreuse îi strecură foarte politicos că are să-i comande alte lucrări.

– Dar, vă rog!... A, dragă prietene! Ce fericire!

Arnoux şi doamna Arnoux erau în faţa lui Frédéric.

El avu un fel de ameţeală. Rosanette, cu admiraţia ei faţă de soldaţi, îl enervase toată după-amiaza; şi vechea dragoste se trezi din nou.

Valetul veni să anunţe că Doamna era servită. Dintr-o privire, doamna Dambreuse îi ordonă vicontelui să ia braţul Cécílei şi-i spuse încet lui Martinon: „Mizerabile!" Trecură în sufragerie.

Sub frunzele verzi ale unui ananas, în mijlocul mesei, o doradă îşi întindea botul către o pulpă de căprioară, atingând cu coada un maldăr de raci. Smochine, cireşi enorme, pere şi struguri (trufandale ale culturilor pariziene) formau piramide în coşuleţe de porţelan de Saxa; din loc în loc, un mănunchi de flori se amesteca cu argintăriile strălucitoare; storurile de mătase albă, lăsate în jos în faţa ferestrelor, umpleau apartamentul de o lumină blândă; aerul era răcorit de două fântâni în care pluteau bucăţi de gheaţă; serveau servitori înalţi cu pantaloni scurţi. Toate acestea păreau şi mai frumoase după emoţia zilelor trecute. Se întorceau la bucuria lucrurilor pe care fuseseră cât pe ce să le piardă; şi Nonancourt exprima sentimentul tuturor spunând:

– A, sper că domnii republicani ne vor lăsa să cinăm!

– În ciuda fraternităţii lor! adăugă spiritual moş Roque.

Aceşti doi onorabili domni stăteau la dreapta şi la stânga doamnei Dambreuse, care avea în faţă pe soţul ei, între doamna de Larsillois, ce se afla alături de diplomat şi bătrâna ducesă, aşezată lângă Fumichon. Apoi veneau pictorul, negustorul de faianţă, domnişoara Louise; şi, datorită lui Martinon, care îi luase locul ca să stea el lingă Cécile, Frédéric se afla lângă doamna Arnoux.

Ea era îmbrăcată cu o rochie de lână neagră, purta un cerc de aur la mână şi, ca în prima zi când cinase la dânsa, ceva roşu în păr, o creangă de fuchsia împletită în coc. Nu putu să se oprească să nu-i spună:

– De câtă vreme nu ne-am mai văzut!

– Da, răspunse ea rece.

El urmă, cu o blândeţe care atenua îndrăzneala întrebării:

– Te-ai gândit câteodată la mine?

– De ce m-aş gândi?

Frédéric se simţi jignit de aceste cuvinte.

– La urma urmei, poate că ai dreptate.

Dar, regretând imediat ce spusese, îi jură că nu trăise o singură zi fără să fie răscolit de amintirea ei.

– Nu cred nimic din toate astea, domnule!

– Şi totuşi, ştii că te iubesc.

Doamna Arnoux nu răspunse.

– Ştii că te iubesc.

Ea continua să tacă.

„Atunci du-te încolo!" îşi spuse Frédéric.

Şi, ridicând ochii, o zări la celălalt capăt al mesei pe domnişoara Roque.

Aceasta crezuse că e elegant să se îmbrace toată în verde, culoare grosolan de nepotrivită cu tonul părului ei roşu. Catarama cordonului era pusă prea sus, gulerul o strângea; această lipsă de cochetărie contribuise desigur la răceala lui Frédéric. Ea îl observa de departe, cu curiozitate; şi Arnoux lângă dânsa risipea zadarnic complimentele, nu putea să scoată de la ea nici trei cuvinte, aşa încât, renunţând să-i placă, ascultă şi el conversaţia. Acum era vorba de pireurile de ananas de la Luxembourg.

Louis Blanc[126], după Fumichon, avea o casă mare în strada Saint-Dominique şi refuza să o închirieze muncitorilor.

– Ledru-Rollin[127] mergând la vânătoare pe domeniile Coroanei: iată un lucru cum nu se poate mai ciudat, zise Nonancourt.

– Are datorii de douăzeci de mii de franci la un giuvaergiu! adăugă Cisy; – şi unii pretind chiar...

Doamna Dambreuse îl întrerupse.

– Vai, ce urât e să vă înfierbântaţi pentru politică! Un tânăr, pfui! Ocupaţi-vă mai bine de vecina dumneavoastră!

Apoi, oamenii serioşi atacară ziarele. Arnoux le apără; Frédéric se amestecă şi el, numindu-le case de comerţ la fel cu celelalte. Cei care le scriau, în general, erau imbecili sau flecari; pretinse că îi cunoaşte şi răspunse cu vorbe sarcastice la sentimentele generoase ale amicului său. Doamna Arnoux nu înţelegea că se răzbuna astfel pe ea.

În timpul acesta, Vicontele îşi storcea creierii ca s-o cucerească pe domnişoara Cécile. Mai întâi făcu pe artistul, criticând forma carafelor şi gravura cuţitelor. Apoi vorbi de grajdurile sale, de croitorul său şi de lenjerul său; în sfârşit ajunse la capitolul religie şi găsi ocazia să declare că era un credincios practicant.

Martinon se pricepea mai bine. Cu o voce monotonă, şi privind-o mereu, îi lăuda profilul de pasăre, părul de un blond fad, mâinile prea scurte. Tânăra fata, urâtă cum era, se delecta sub ploaia de complimente.

Nu se mai auzea nimic, toţi vorbeau tare. Domnul Roque voia ca Franţa să fie guvernată cu o „mână de fier". Nonancourt regreta că eşafodul politic fusese desfiinţat. Ar fi trebuit omorâţi în masă toţi ticăloşii aceia!

– Sunt nişte laşi, zise Fumichon. Nu văd nici o bravură în faptul de a te ascunde îndărătul unei baricade!

– Tocmai, în legătură cu asta, vorbeşte-ne de Dussardier! zise domnul Dambreuse întorcându-se către Frédéric.

Bravul comis era acum un erou, ca Sallesse, ca fraţii Jeanson, ca femeia Péquillet[128] etc.

Frédéric, fără să se lase rugat, povesti fapta prietenului său; ceea ce îi dărui şi lui parcă un fel de aureolă.

Firește, acum fiecare relata diferite acte de curaj. După părerea diplomatului, nu era greu să înfrunţi moartea, dovadă cei care se bat în duel.

– Putem să-l întrebăm pe Viconte, de exemplu, zise Martinon.

Vicontele se făcu roşu ca focul.

Comesenii îl priveau; şi Louise, mai mirată decât ceilalţi, murmură:

– Ce-a fost?

– *A dat înapoi* în faţa lui Frédéric, spuse încet Arnoux.

– Ştii ceva, domnişoară? întrebă îndată Nonancourt; şi îi spuse răspunsul doamnei Dambreuse, care, înclinându-se puţin, începu să-l privească pe Frédéric.

Martinon nu aşteptă întrebările Cécilei. Îi arătă că acea afacere se referea la o persoană nedemnă. Tânăra fată se retrase uşor pe scaunul ei, parcă pentru a fugi de atingerea acestui libertin.

Conversaţia reîncepu. Erau turnate în pahare vinuri vechi de Bordeaux, lumea se însufleţea. Lui Pellerin îi era ciudă pe revoluţie din cauza muzeului spaniol, definitiv pierdut. Ca pictor, acest fapt îl mâhnea cel mai mult. La aceste cuvinte, domuul Roque îl interpelă.

– Nu eşti dumneata cumva autorul unui tablou cu totul remarcabil?

– Poate! Care?

– Reprezintă o doamnă într-un costum... ce să zic!... cam... sumar, cu o pungă şi un păun în spatele ei?

La rândul lui, Frédéric se îmbujoră. Pellerin se prefăcea că nu aude.

– Şi totuşi, dumneata eşti acela! Căci era numele dumitale scris jos, şi pe ramă se arăta că tabloul e proprietatea domnului Morean.

Într-o zi, când moş Roque cu fiica sa îl aşteptau acasă, văzuseră portretul Mareşalei. Bătrânul îl luase drept un „tablou gotic".

– Nu! spuse Pellerin cu brutalitate; e un portret de femeie.

Martinon adăugă:

– O femeie foarte vie! Nu-i aşa, Cisy?

– Ei, eu nu ştiu nimic.

– Eu credeam că o cunoşti. Dar dacă asta te supără, mii de scuze!

Cisy îşi plecă ochii, arătând prin atitudinea lui stânjenită că jucase un rol jalnic cu ocazia acestui portret. Modelul nu putea fi aşadar decât metresa lui Frédéric. Această convingere fu repede cea a tuturor, şi figurile celor de faţă manifestau clar acest lucru.

„Cum mă minţea!" îşi zise doamna Arnoux.

„De asta m-a părăsit!" gândi Louise.

Frédéric îşi închipuia că aceste două întâmplări îl puteau compromite; şi, când ieşiră în grădină, îi făcu reproşuri lui Martinon.

Curtezanul domnişoarei Cécile îi râse în nas.

– Ei aş! Deloc! Ţi-am făcut mai degrabă un serviciu! Mergi înainte!

Ce voia să spună? Dealtfel, de unde această bunăvoinţă atât de neobişnuită la el? Fără să mai explice nimic, porni spre fundul grădinii unde se aşezaseră doamnele. Bărbaţii erau în picioare, şi Pellerin, în mijlocul lor, emitea idei. Lucrul cel mai favorabil artelor era o monarhie bine înţeleasă! Epoca modernă îl dezgusta, „dacă n-ar fi decât din cauza gărzii naţionale", regreta evul mediu, epoca lui Ludovic al XIV-lea; domnul Roque îl felicită pentru opiniile sale, mărturisind chiar că ele îi răsturnau toate prejudecăţile în ceea ce-i privea pe artişti. Dar el se depărta repede, atras de vorba lui Fumichon. Arnoux se străduia să demonstreze că erau două feluri de socialism, unul bun şi unul rău. Industriaşul nu vedea această diferenţă, căci el ameţea de furie numai la cuvântul proprietate.

– E un drept înscris în natură! Copiii ţin la jucăriile lor, toate popoarele sunt de părerea mea, toate animalele; chiar leul, dacă ar putea vorbi, s-ar declara proprietar! Eu, de pildă, domnilor, am început cu un capital de cincisprezece mii de franci! Nu ştiu dacă ştiţi că timp de treizeci de ani m-am sculat în fiecare zi la patru dimineaţa! Am făcut pe dracu-n patru ca să ajung la averea mea de azi. Şi să vină cineva să-mi spună că nu sunt stăpânul ei, că banii mei nu-mi aparţin, în sfârşit, că proprietatea e un furt!

– Dar Proudhon[129]...

– Lăsaţi-mă în pace cu Proudhon al vostru! Dacă ar fi de faţă, cred că l-aş sugruma!...

Şi l-ar fi sugrumat într-adevăr. Mai cu seamă după ce bea, Fumichon nu se mai stăpânea; şi faţa lui apoplectică era gata să explodeze ca un obuz.

– Bună ziua, Arnoux, zise Hussonnet care trecu uşor peste gazon.

Îi aducea domnului Dambreuse prima filă dintr-o broşură intitulată *Hidra,* în care boemul apăra interesele unui cerc reacţionar; bancherul îl prezentă în această calitate musafirilor săi.

Hussonnet îi amuză, susţinând mai întâi că negustorii de seu plăteau trei sute nouăzeci şi doi de puşti ca să strige în fiecare seară: „Lampioane!", apoi bătându-şi joc de principiile din '89, de eliberarea negrilor, de oratorii de stânga; ajunse până acolo încât îl imită pe *„Prudhomme[130] pe o baricadă"* poate dintr-o invidie naivă împotriva acestor burghezi bine hrăniţi. Şarja nu avu mare efect. Figurile lor se lungeau.

Dealtfel, nu era momentul să glumească; Nonancourt o spuse, amintind moartea Monseniorului Affre şi pe aceea a generalului de Bréa[131]. Aminteau mereu aceste fapte şi făceau din ele argumente. Domnul Roque declară că moartea Arhiepiscopului era: „tot ce poate fi mai sublim"; Fumichon îl preamărea în deosebi pe militar; şi, în loc să deplângă pur şi simplu aceste două omoruri, discutau care dintre ele trebuia să trezească cea mai mare indignare. Apoi făcură o altă paralelă, între Lamoricière[132] şi Cavaignac[133]; domnul Dambreuse îl ridică în slăvi pe Cavaignac şi Nonancourt pe Lamoricière. Nimeni din cei de faţă, afară de Arnoux, nu putuse să-i vadă activând. Totuşi toţi formulară o judecată aproape irevocabilă asupra faptelor lor. Frédéric nu

se pronunţă, mărturisind că nu luptase cu arma-n mână. Diplomatul şi domnul Dambreuse îi făcură din cap un semn de aprobare. În adevăr, a fi luptat împotriva insurecţiei însemna a fi apărat Republica. Rezultatul, deşi favorabil, o consolida; şi acum când scăpaseră de învinşi, ar fi vrut să scape şi de învingători.

Cum ajunseseră în grădină, doamna Dambreuse, luându-l de o parte pe Cisy, îl dojenise pentru gafa lui; când îl văzu pe Martinon, îl concedie, apoi voi să afle de la viitorul său nepot cauza glumelor sale pe socoteala Vicontelui.

– Nu există nici o cauză.

– Şi toate astea spre gloria domnului Moreau! Cu ce scop?

– Nici un scop. Frédéric e un băiat drăguţ şi mi-e drag.

– Şi mie de asemenea. Să vină încoace. Adu-l aici.

După două-trei fraze banale, ea începu să-i bârfească puţin pe comeseni, fapt care-l ridica pe el deasupra celorlalţi. El de asemenea spuse câte ceva despre celelalte femei, mod abil de a-i face complimente. Din când în când, ea îl lăsa singur, era o seară de primire, soseau mereu doamne; apoi se întorcea la locul ei, şi aşezarea cu totul întâmplătoare a scaunelor le îngăduia să nu fie auziţi.

Ea se arătă veselă, serioasă, melancolică şi înţeleaptă. Preocupările momentului n-o prea interesau; existau pe lume şi sentimente mai puţin trecătoare. Se plânse de poeţii care denaturează adevărul, apoi îşi ridică ochii la cer, întrebându-l numele unei stele.

Printre copaci erau atârnate două-trei lampioane chinezeşti; vântul le mişca, raze colorate îi tremurau pe rochia albă. Stătea, ca de obicei, puţin lăsată pe spate în fotoliu, cu un taburet în faţă; se zărea vârful unui pantof de satin negru; şi doamna Dambreuse arunca din când în când câte un cuvânt mai tare, uneori chiar câte un râset.

Aceste cochetării nu-l atingeau pe Martinon, ocupat cu Cécile; dar o enervau pe domnişoara Roque, care vorbea cu doamna Arnoux. Era singura dintre toate aceste femei a cărei atitudine nu i se părea dispreţuitoare. Venise să se aşeze lângă ea; apoi, cedând unei nevoi de a-şi descărca inima:

– Nu-i aşa că Frédéric Moreau vorbeşte bine?

– Îl cunoşti?

– Da, bine! Suntem vecini, s-a jucat cu mine când eram mică.

Doamna Arnoux îi aruncă o privire stăruitoare care însemna: „Nu-l iubeşti, cred?"

Privirea tinerei fete răspunse fără să se tulbure: „Ba da!"

– Îl vezi des?

– O, nu! Numai atunci când vine la mama lui. N-a venit de zece luni! Făgăduise totuşi că are să se întoarcă mai curând.

– Nu trebuie să crezi prea mult în făgăduielile bărbaţilor, fetiţo!

– Dar pe mine nu m-a înşelat!

– Ca pe altele!

Louise se înfiora: „Oare i-o fi promis şi ei ceva, din întâmplare?" şi faţa i se crispă de neîncredere şi de ură.

Doamnei Arnoux îi fu aproape frică: ar fi vrut sa nu fi scăpat ultimele cuvinte. Apoi, amândouă tăcură.

Cum Frédéric stătea în faţa lor, pe un scăunel, ele îl priveau, una cu decenţă, cu coada ochiului, cealaltă drept în faţă, cu gura întredeschisă, aşa încât doamna Dambreuse îi spuse:

– Întoarce-te, să te vadă mai bine!

– Cine?

– Fiica domnului Roque!

Şi îl tachina cu dragostea acestei tinere provinciale. El se apăra, încercând să râdă.

– Puteţi crede aşa ceva? o urâţică ca asta!

Totuşi simţea o mare plăcere vanitoasă. Îşi amintea de cealaltă serată, aceea de la care plecase cu inima plină de umilinţe; şi respira adânc; se simţea în adevăratul lui mediu, aproape în domeniul său, de parcă toate acestea, chiar şi casa Dambreuse, erau ale lui. Doamnele formau un semicerc ascultându-l; şi, ca să le impresioneze se pronunţă pentru reintroducerea divorţului, care trebuia să se facă atât de uşor încât oamenii să se poată despărţi şi relua la infinit, ori de câte ori ar vrea. Unele voci protestară; altele şopteau; se auzeau mici izbucniri de glasuri în întuneric, lângă zidul acoperit cu iederă. Era ca un cotcodăcit de găini vesele; şi el îşi dezvolta teoria cu îndrăzneala pe care ţi-o dă conştiinţa succesului. Un servitor aduse sub umbrar o tavă încărcată cu îngeţată. Domnii se apropiară. Vorbeau încă despre arestări.

Atunci Frédéric se răzbună pe Viconte făcându-l să creadă că va fi poate urmărit ca legitimist. Celălalt obiectă că nici nu ieşise din cameră; adversarul său prezentă nenumărate posibilităţi Nefericite; domnii Dambreuse şi de Grémonville ei înşişi se amuzau. Apoi îi făcură complimente lui Frédéric, regretând că nu-şi

folosea talentul întru apărarea ordinei; şi strângerea lor de mână fu cordială. Putea, de acum înainte să se bizuie pe ei. În sfârşit, cum toată lumea pleca, Vicontele se înclină foarte adânc în faţa Cécilei:

– Domnişoară, am onoarea să vă doresc noapte bună.

Ea răspunse cu răceală;

– Bună seara! Dar îi zâmbi lui Martinon.

Moş Roque, ca să continue discuţia cu Arnoux, îi propuse să-l conducă până acasă, „ca şi pe doamna", având acelaşi drum. Louise şi Frédéric mergeau înainte. Ea îl luase de braţ; şi, când ajunseră destul de departe de ceilalţi, izbucni:

– Ah! în sfârşit! în sfârşit! Cât am suferit toată seara! Cât sunt de rele femeile acelea! Ce aere dispreţuitoare!

El vru să le apere:

– Mai întâi, puteai să-mi vorbeşti când ai intrat, e un an de când n-ai mai venit!

– Nu e un an, zise Frédéric, fericit că poate s-o prindă cu o greşeală de detaliu, ca să le evite pe toate celelalte.

– Fie! Timpul mi-a părut lung, asta e! Însă în timpul mesei acesteia oribile, parcă îţi era ruşine de mine! Dealtfel, înţeleg, eu n-am, ca ele, ce ţi-ar putea plăcea ţie!

– Te înşeli! zise Frédéric.

– E adevărat? Jură-mi că nu iubeşti pe nici una din ele!

El jură.

– Şi numai pe mine mă iubeşti?

– Zău!

Această încredinţare o înveseli. Ar fi vrut să se rătăcească pe străzi ca să se plimbe împreună toată noaptea.

– Am fost atât de chinuită acolo! Nu se vorbea decât de baricade! Te vedeam căzând pe spate, acoperit de sânge! Mama ta era la pat cu reumatismele ei. Nu ştia nimic. Trebuia să tac! Nu mai puteam să rabd. Atunci am luat-o cu mine pe Catherine.

Şi îi povesti cum plecase, drumul făcut, şi minciuna pe care i-o spusese tatălui ei.

– Mă ia acasă peste două zile. Vino mâine seară, ca din întâmplare, şi foloseşte-te de împrejurare ca să mă ceri în căsătorie.

Frédéric nu fusese niciodată mai departe cu gândul de căsătorie. Dealtfel, domnişoara Roque i se părea o făptură destul de ridicolă. Ce diferenţă între ea şi o femeie ca doamna Dambreuse! Îi era rezervat cu totul alt viitor. Azi era sigur de asta; de aceea nu era momentul să se angajeze, dintr-o pornire sentimentală, într-o hotărâre atât de importantă. Acum trebuia să fie mai realist; şi apoi o revăzuse pe doamna Arnoux. Totuşi sinceritatea Louisei îl încurca. Îi răspunse:

– Te-ai gândit bine la acest demers?

– Cum? strigă ea, îngheţată de surprindere şi de indignare.

El spuse că era o nebunie să te căsătoreşti în acel moment.

– Aşadar nu mă vrei?

– Dar nu mă înţelegi...

Şi porni o vorbărie încurcată, ca s-o facă să priceapă că era reţinut de consideraţii majore, că avea o mulţime de afaceri, averea lui era compromisă (Louise îi reteza vorba categoric cu câte un cuvânt), în sfârşit că circumstanţele politice se opuneau. Deci, cel mai cuminte era să mai rabde câtva timp. Lucrurile se vor aranja, fără îndoială, cel puţin aşa spera el; şi cum era la capătul argumentelor, se prefăcu că îşi aminteşte brusc că ar fi trebuit să fie la Dussardier încă de două ore.

Apoi, salutându-i pe ceilalţi, porni pe strada Hauteville, înconjură teatrul Gymnase, reveni pe bulevard şi urcă în fugă cele patru etaje ale Rosanettei.

Domnul şi doamna Arnoux se despărţiră de moş Roque şi de fiica lui la intrarea în strada Saint-Deni?. Se întorceau spre casă tăcând; el, obosit de cât vorbise, şi ea, ostenită, sprijinindu-se de umărul lui. Era singurul om care arătase sentimente cinstite în timpul recepţiei. Se simţi plină de indulgenţă faţă de el. El însă păstra oarecare ciudă pe Frédéric.

– I-ai văzut mutra când a fost vorba de portret? Când îţi spuneam că e amantul ci! Tu nu voiai să mă crezi.

– O, da, n-aveam dreptate!

Arnoux, mulţumit de triumful lui, insistă:

– Pun rămăşag chiar că ne-a părăsit, adineauri, ca să se ducă la ea. Acum e acolo, sigur! Îşi petrece noaptea cu ea.

Doamna Arnoux îşi trăsese pălăria pe ochi.

– Dar tremuri!

– Mi-e frig, răspunse ea.

Îndată ce văzu că tatăl ei adormise, Louise intră în odaia Catherinei şi, zguduind-o de umeri, îi porunci:

– Scoală-te!... repede! Mai repede! Şi du-te să aduci o birjă.

Catherine îi răspunse că nu mai erau trăsuri la ora aceea.

– Atunci mergi tu cu mine!

– Unde?

– La Frédéric!

– Cu neputinţă! De ce?

Voia să-i vorbească. Nu mai putea aştepta. Voia să-l vadă imediat.

– Ce-ţi dă prin gând? Să intri aşa într-o casă, în mijlocul nopţii? Dealtfel, acum trebuie să îi adormit.

– Îl trezesc eu.

– Asta nu se cuvine pentru o domnişoară!

– Nu sunt o domnişoară! Sunt femeia lui! Îl iubesc! Haide, pune-ţi şalul!

Catherine, în picioare la marginea patului, se gândea. În cele din urmă spuse:

– Nu, nu vreau !

– Ei bine, stai aici. Eu mă duc.

Louise se strecură ca o şopârlă pe scară. Catherine se repezi după ea, o ajunse pe trotuar. Mustrările ei fură inutile; se ţinu după ea legându-şi camizola. Drumul i se păru foarte lung. Se plângea că n-o mai ţin picioarele ei bătrâne.

– Şi, afară de asta, pe mine n-are ce să mă împingă.

Apoi, se înduioşă:

– Mititica mea! N-o ai decât pe Catau a ta, vezi?

Din când în când, o apucau iar scrupulele.

– Mă pui să fac lucruri năstruşnice. Dacă s-ar trezi taică-tău, Doamne Dumnezeule! Numai să nu se întâmple o nenorocire!

În faţa teatrului Variétés, o patrulă de guarzi naţionali le opri. Lunise spuse imediat că se ducea cu dădaca ei în strada Prumfort să aducă un doctor. Le lăsară să treacă.

La colţ, lângă Madeleine, întâlniră o altă patrulă şi, după ce Louise dădu aceleaşi explicaţii, unul dintre cetăţeni spuse:

– E oare pentru o boală de nouă luni, pisicuţo?

– Gongibaud! spuse căpitanul, fără vorbe deocheate în front! Doamnelor, treceţi mai departe!

Cu toată dojana, glumele continuară:

– Petrecere bună!

– Respectele mele doctorului!

– Păzeşte-te de lup!

– Le place să râdă, observă cu voce tare Catherine. Sunt tineri!

În sfârşit, ajunseră la Frédéric. Louise trase clopoţelul cu putere, de mai multe ori. Uşa se întredeschise şi portăreasa răspunse la întrebarea ei:

– Nu!

– Trebuie să se fi culcat!

– Îţi spun că nu! De vreo trei luni nu mai doarme acasă!

Şi ferestruica lojei căzu brusc, ca o ghilotină. Ele stăteau în întuneric, sub gang. O voce furioasă le strigă:

– Hai, ieşiţi odată!

Uşa se redeschise; şi ieşiră.

Louise simţi că trebuie să se aşeze pe o piatră; şi începu să plângă, cu capul în mâini, fără oprire, din toată inima. Se făcea ziuă, căruţele începeau să treacă.

Catherine o aduse acasă sprijinind-o, sărutând-o, spunându-i tot felul de vorbe bune scoase din experienţa ei. Nu trebuie să te amărăşti aşa pentru un iubit. Dacă ăsta dispare, avea să găsească alţii.

III

După ce entuziasmul Rosanettei pentru guarzii mobili se calmă, deveni mai drăguţă decât oricând, şi

Frédéric luă pe nesimţite obiceiul să stea la ea.

Clipele cele mai plăcute ale zilei erau dimineaţa pe terasă. Într-o bluză de batist şi cu picioarele goale în papuci, ea se învârtea în jurul lui, curăţa colivia canarilor, primenea apa peştişorilor roşii şi făcea grădinărie cu o lopăţică pentru luat jăratic, într-o lădiţă cu pământ, din care se înălţa pe zid un spalier de conduru-Doamnei. Apoi, rezemaţi în coate de marginea balconului, priveau împreună trăsurile, trecătorii; şi se încălzeau la soare, făceau planuri pentru seară. El pleca pentru cel mult două ore; după aceea se duceau la un teatru oarecare, în avanscenă; şi Rosanette, cu un buchet mare de flori în mână, asculta orchestra, în timp ce Frédéric îi povestea la ureche anecdote şi poveşti galante. Alteori, luau o birjă ca să-i ducă la Bois de Boulogne; se plimbau până târziu, chiar până la miezul nopţii. În sfârşit, se întorceau pe la Arcul de Triumf şi pe bulevardul cel mare, adulmecând aerul, cu stelele deasupra capului şi cu toate becurile de gaz aliniate ca un dublu şirag de perle luminoase pierzându-se în depărtare.

Frédéric o aştepta întotdeauna când trebuiau să iasă; ea îşi potrivea îndelung sub bărbie cele două panglici ale pălăriei; şi îşi surâdea în oglinda dulapului. Apoi îşi petrecea braţul sub al lui, silindu-l să se oglindească lângă ea.

– Arătăm bine aşa, amândoi alături! Sărmanul meu iubit, te-aş mânca!

Frédéric era acum obiectul ei, proprietatea ei. Rosanette avea pe faţă o strălucire continuă, şi totodată o graţie languroasă în mişcări; era parcă mai rotundă, şi fără să poată spune cum, o găsea totuşi schimbată.

Într-o zi, Rosanette îi spuse ca pe o veste foarte importantă că domnul Arnoux deschisese un magazin de pânzeturi pentru o fostă muncitoare din fabrica lui; se ducea în fiecare seară acolo, „cheltuia mult, nu mai departe decât săptămâna trecută, îi cumpărase mobilă de palisandru."

– De unde ştii? spuse Frédéric

– O, sunt sigură!

Delphine, executând ordinele ei, se informase. Deci îl iubea încă pe Arnoux, dacă se ocupa atâta de el. Frédéric se mulţumi să-i răspundă:

– Ce-ţi pasă ţie.

Rosanette păru surprinsă de această întrebare:

– Dar îmi datorează bani, canalia! Nu e îngrozitor să-l văd întreţinând prostituate?

Apoi, cu o expresie de ură triumfătoare:

– Dealtfel, îşi bate bine joc de el. Are alţi trei amanţi. Cu atât mai bine! Să-i mănânce până la ultimul gologan, aş fi încântată!

Arnoux, într-adevăr, se lăsa exploatat de femeia din Bordeaux cu indulgenţa iubirilor senile.

Fabrica lui nu mai mergea; toate afacerile erau într-o stare de plâns; aşa încât, ca să le pună iar pe linia de plutire, se gândi mai întâi să deschidă un şantan, unde nu s-ar cânta decât cântece patriotice. Dacă ministrul i-ar acorda o subvenţie, acest stabiliment ar deveni un focar de propagandă şi, totodată, un izvor de beneficii. Dar după ce se schimbase direcţia politică, asta nu mai era cu putinţă. Acum, visa o mare ceaprazărie militară. Îi lipseau însă fondurile ca s-o pună pe picioare.

Nici în căminul lui nu era mai fericit. Doamna Arnoux nu mai era atât de blândă cu el, uneori era chiar aspră. Marthe era totdeauna de partea tatălui ei. Asta sporea neînţelegerile şi casa devenea de nesuferit. Adesea pleca dis-de-dimineaţă, îşi petrecea ziua umblând mult, ca să se ameţească, apoi cina într-o cârciumă de ţară, cufundat în gânduri.

Lipsa îndelungată a lui Frédéric îi tulbura obiceiurile. Într-o după-amiază veni la el, îl imploră să-l viziteze ca odinioară, şi îi obţinu făgăduiala.

Frédéric nu îndrăznea să se ducă la doamna Arnoux. I se părea că o trădase. Dar această comportare era laşă. N-avea nici o scuză. Până la urmă trebuia să se ducă! Şi, într-o seară, porni într-acolo.

Ploua şi tocmai intrase în pasajul Jouffroy când, la lumina vitrinelor, îl opri un bărbat scund şi gras, cu şapcă. Lui Frédéric nu-i fu greu să-l recunoască pe Compain, acel orator a cărui moţiune îi făcuse să râdă atâta la club. Se sprijinea de braţul unui individ împopoţonat cu o căciulă roşie de zuav, cu buza de sus prea lungă, cu faţa galbenă ca o portocală, cu maxilarul acoperit de o barbă mică, şi care-l privea cu ochii mari, unsuroşi parcă de admiraţie.

Compain era desigur mândru de dânsul, căci spuse:

– Îţi prezint pe acest voinic! E un cizmar, prieten cu mine, un patriot! Luăm ceva?

Frédéric refuză. Compain începu să tune şi să fulgere împotriva propunerii Rateau, o manevră de-a aristocraţilor. Ca să se sfârşească cu ei, ar trebui să se repete un '93! Apoi întrebă despre Regimbart şi despre alţii, tot atât de faimoşi, ca Masselin, Sanson, Lecornu, Maréchal şi un oarecare Deslauriers, compromis în afacerea carabinelor interceptate de curând la Troyes.

Toate acestea erau noi pentru Frédéric. Compain nu ştia nimic mai mult. Îl părăsi, spunând:

– Pe curând, nu-i aşa, căci şi dumneata faci parte, nu?

– Din ce?

– Din Capul de viţel!

– Ce cap de viţel?

– A, glumeşti, reluă Compain, dându-i o palmă peste burtă.

Şi cei doi prieteni intrară într-o cafenea.

După zece minute, Frédéric nu se mai gândea la Deslauriers. Era pe trotuarul din strada Paradis în faţa unei case; privea lumina unei lămpi la etajul al doilea, îndărătul perdelelor.

În sfârşit urcă scara.

– Arnoux e acasă?

Camerista răspunse:

– Nu, dar intraţi, vă rog! Şi, deschizând brusc o uşă:

– Doamnă, e domnul Moreau.

Ea se ridică mai palidă decât gulerul rochiei. Tremura.

– Cărui lucru datorez cinstea... unei vizite... atât de neprevăzute?

– Doar plăcerii de a revedea prieteni vechi!

Şi aşezându-se:

– Ce mai face bunul meu Arnoux?

– Foarte bine! A ieşit.

– A, înţeleg! tot vechile lui obiceiuri din fiecare seară: are nevoie de puţină distracţie!

– De ce nu? După o zi de socoteli, capul are nevoie să se odihnească.

Îl lăudă chiar pp soţul ei pentru cât muncea de mult. Acest elogiu îl enerva pe Fréclériс; şi, arătând pe genunchii ei o bucată de postav negru, cu sutaş albastru:

– Ce faci acolo?

– O vestă pentru fiica mea.

– Dar n-o văd, unde este?

– La pension, răspunse doamna Arnoux.

Îi veniră lacrimile în ochi; se stăpînea împungând repede cu acul. El luă un număr din *Illustration* de pe masă, ca să nu pară descumpănit.

– Caricaturile astea ale lui Cham[134] sunt foarte nostime, nu-i aşa?

– Da!

Apoi tăcură iar. O rafală zgudui dintr-o dată geamurile.

– Ce vreme! zise Frédéric.

– Adevărat, e foarte amabil din partea dumitale că ai venit pe ploaia asta oribilă!

– O, mie nu-mi pasă! Nu nu sunt ca aceia pe care o ploaie îi împiedică să vină la o întâlnire.

– Ce întâlnire? întrebă ea cu naivitate.

– Nu-ţi aminteşti?

Ea se înfioră şi îşi aplecă fruntea. El îi puse încetişor mâna pe braţ.

– Îţi spun drept că m-ai făcut să sufăr mult.

Ea rosti, cu un fel de tânguire în glas:

– Dar mă temeam pentru copilul meu!

Şi îi povesti boala micului Eugene şi toate spaimele zilei aceleia.

– Mulţumesc! Mulţumesc! Nu mă mai îndoiesc! Te iubesc ca totdeauna.

– Nu, nu-i adevărat!

– De ce?

Ea îl privi cu răceală.

– O uiţi pe cealaltă! Cea pe care o plimbi la curse. Femeia al cărei portret îl ai, metresa dumitale!

– Ei bine, da! zise Frédéric. Nu tăgăduiesc nimic. Sunt un mizerabil! Ascultă-mă! Dacă o iubise, o făcuse din deznădejde, aşa cum te sinucizi. Dealtfel, o făcuse foarte nefericită, ca să se răzbune pe ea de propria lui ruşine. „Ce supliciu! Nu înţelegi?"

Doamna Arnoux îşi întoarse către el faţa frumoasă şi-i întinse mâna; închiseră ochii, cufundaţi ca într-o beţie care îi legăna blând şi nesfârşit. Apoi se priviră lung, faţă în faţă, aproape unul de altul.

– Puteai să crezi că nu te mai iubesc?

Ea răspunse cu o voce joasă, plină de mângâieri:

– Nu! Orice ar fi fost, simţeam în adâncul inimii că era cu neputinţă şi că într-o zi obstacolul dintre noi doi va dispărea!

– Şi eu de asemenea! Şi mă cuprindea o nevoie de a te revedea, de mă sfârşeam!

– O dată, reluă ea, la Palais-Royal, am trecut pe lângă dumneata.

– Adevărat?

Şi îi vorbi de fericirea lui când o regăsise la Dambreuse.

– Dar cât te-am urât în seara aceea, plecând de acolo!

– Bietul băiat!

– Viaţa mea e atât de tristă!

– Şi a mea!... Dacă n-ar fi decât necazurile, îngrijorările, umilinţele, tot ce îndur ca soţie şi ca mamă, nu m-aş plânge, deoarece tot trebuie să murim; lucrul cel mai îngrozitor e singurătatea mea, n-am pe nimeni....

– Dar eu sunt aicil

– O, da!

Un suspin de tandreţe o zgudui. Braţele i se desfăcură; şi se îmbrăţişară stând în picioaie şi se sărutară prelung.

Se auzi parchetul trosnind. O femeie era lângă ei, Rosanette. Doamna Arnoux o recunoscuse; ochii ei mari deschişi o examinau plini de uimire şi de indignare. În sfârşit, Rosanette zise:

– Am venit să vorbesc cu domnul Arnoux despre afaceri.

– Nu-i aici, după cum vedeţi.

– Da, e adevărat! rosti Mareşala. Servitoarea avea dreptate! Mii de scuze!

Şi, întorcându-se către Frédéric:

– Şi tu eşti aici!

Această tutuire, în faţa ei, o făcu pe doamna Arnoux să se înroşească, ca de o palmă dată peste obraz.

– Nu este aici, vă repet!

Atunci, Mareşala, care privea în toate părţile, spuse liniştit:

– Mergem acasă? am o birjă jos.

El se făcea că nu pricepe.

– Haide, vino!

– Da! E un prilej! Plecaţi! Plecaţi! spuse doamna Arnoux. Ieşiră.

Ea se aplecă peste rampă ca să-i mai vadă o dată; şi, de sus, de pe palier, un râset ascuţit, sfâşietor, căzu peste ei. Frédéric o împinse pe Rosanette în trăsură, se aşeză în faţa ei, şi tot drumul nu scoase nici un cuvânt.

El însuşi era cauza acestei infamii, a cărei răsfrângere îl jignea. Simţea în acelaşi timp ruşinea unei umilinţe zdrobitoare şi regretul după fericirea sa; când, în sfârşit, era cât pe ce să fie fericit, totul devenise cu desăvârşire imposibil, şi din vina ăşteia, a acestei curve, a acestei târfe! Ar fi vrut s-o gâtuie, se sufoca. Ajunşi acasă, îşi aruncă pălăria pe o mobilă, îşi smulse cravata.

– Frumoasă treabă ai făcut, trebuie s-o mărturiseşti!

Ea se proţăpi cu mândrie în faţa lui:

– Ei şi! Ce rău am făcut?

– Cum? Mă spionezi?

– E vina mea? De ce te duci să te distrezi cu femeile cinstite?

– N-are nici o importanţă! Nu vreau să le insulţi tu!

– Cu ce am insultat-o?

El nu găsi nimic de răspuns; şi, cu un accent plin de ură, îi reproşa:

– Dar data trecută, la Champ de Mars...

– Ah, mă plictiseşti cu babele tale!

– Mizerabilo!

Şi ridică pumnul.

– Nu mă omorî! Sunt însărcinată!

Frédéric făcu un pas înapoi.

– Minţi!

– Ia priveşte-mă!

Luă un sfeşnic şi, arătându-şi faţa:

– Te pricepi?

Mici puncte galbene îi pătau obrazul, care era ciudat de umflat. Frédéric nu tăgădui evidenţa. Se duse şi deschise fereastra, se plimbă în lung şi în lat, apoi se prăbuşi într-un fotoliu.

Acest eveniment era o calamitate, care, înainte de toate, amâna despărţirea lor, şi apoi îi răsturna toate planurile. Ideea de a fi tată îi părea, dealtfel, grotescă, inadmisibilă. Oare de ce? Dacă în loc de Mareşală...? Şi

visarea lui deveni atât de profundă, încât avu un fel de halucinaţie. Vedea acolo, pe covor, în faţa sobei, o fetiţă. Ea semăna cu doamna Arnoux şi puţin cu el însuşi; brună şi albă, cu ochi negri, cu sprâncene foarte mari, cu o panglică roz în părul buclat! (O, cum ar fi iubit-o!) Şi i se părea că îi aude vocea; „Tată! tată!"

Rosanette, după ce se dezbrăcase, se apropie de el, zări o lacrimă în ochii lui şi îl sărută pe frunte cu gravitate. El se ridică spunând:

– Sigur! N-o să-l omorâm pe ţâncul ăsta!

Atunci ea se porni să vorbească. Avea să fie un băiat, fără îndoială! O să-i dea numele Frédéric. Trebuia să înceapă să-i coase scutecele; şi, văzând-o atât de fericită, îi fu milă. Nu mai era mânios acum şi vru să ştie motivul demersului ei de adineauri.

Rosanette îi spuse că domnişoara Vatnaz îi trimisese chiar în ziua aceea o poliţă protestată de mult; şi ea alergase la Arnoux ca să-i ceară banii.

– Ţi i-aş fi dat eu! zise Frédéric.

– Era mai simplu să iau de acolo ce-mi aparţinea şi să-i restitui celeilalte mia de franci.

– Numai atât îi datorezi?

Ea răspunse:

– Sigur!

A doua zi, la nouă seara (ora indicată de portar), Frédéric se duse la domnişoara Vatnaz.

Se lovi în anticameră de mobile îngrămădite acolo. Se orienta după un zgomot de voci şi de muzică. Deschise o uşă şi căzu în mijlocul unei *sindrofii*. În picioare, în faţa pianului la care cânta o domnişoară cu ochelari. Delmar, serios ca un pontif, declama o poezie umanitară despre prostituţie; şi vocea lui cavernoasă bubuia, susţinută de acorduri puternice. Un şir de femei stătea la perete, îmbrăcate mai mult în culori închise, fără guler, nici manşete. Cinci-şase bărbaţi, toţi intelectuali, şedeau ici-colo pe scaune. Într-un fotoliu se afla un fost fabulist, o ruină; şi mirosul acru a două lămpi se îmbina cu aroma ciocolatei care umplea ceştile de pe masa de joc.

Domnişoara Vatnaz, cu o eşarfă orientală în jurul şalelor, stătea la colţul căminului. Dussardier se afla la capătul celălalt, în faţă; părea uşor stingherit de situaţia lui. Dealtfel, acest mediu artistic îl intimida.

Domnişoara Vatnaz sfârşise cu Delmar? poate că nu. Totuşi părea geloasă pe bietul comis; şi, când Frédéric îi ceru să-i acorde o convorbire între patru ochi, ea îi făcu semn să treacă cu ei în camera de culcare. După ce mia de franci fu plătită, ea ceru şi dobânda.

– Nu merită, nu trebuie! zise Dussardier.

– Tu, taci!

Această laşitate a unui om atât de curajos îi plăcu lui Frédéric ca o justificare a laşităţii sale. Îi aduse Rosanettei poliţa şi nu mai vorbi niciodată despre scandalul de la doamna Arnoux. Dar, de atunci, începu să vadă toate defectele Mareşalei.

Aceasta avea un prost gust iremediabil, o lene de neînţeles, o ignoranţă de sălbatic, care mergea până acolo, încât considera ca pe un om foarte celebru pe doctorul Desrogis; şi era mândră să-l primească pe el şi pe soţia lui, pentru că erau „căsătoriţi". O ocrotea cu un aer pedant – în ceea ce priveşte mărunţişurile vieţii – pe domnişoara Irma, o biată fiinţă înzestrată cu o voce subţirică, care avea drept protector un domn „foarte bine", fost funcţionar la vamă, şi priceput la scamatorii cu cărţile de joc. Rosanette îi spunea „căţeluşul meu!" Frédéric nu putea să sufere nici repetarea unor expresii stupide, ca de pildă: „Cotul!", „Zexe!", „Parcă poţi să ştii?" etc. şi faptul că se încăpăţâna să şteargă de praf bibelourile dimineaţa cu o pereche de mănuşi vechi, albe! Era revoltat îndeosebi de felul ei de a se purta cu servitoarea, căreia îi plătea leafa veşnic cu întârziere, şi de la care chiar împrumuta bani. Când îşi făceau socotelile, se ciondăneau ca nişte precupeţe, apoi se împăcau sărutându-se. A sta cu dânsa între patru ochi era trist. Fu o uşurare pentru el când începură iar primirile la doamna Dambreuse.

Aceea cel puţin îl distra! Ştia toate intrigile din lumea bună, schimbările de ambasadori, cunoştea personalul croitoreselor; şi chiar dacă îi scăpau lucruri banale, le spunea într-o formă atât de convenţională, încât fraza ei putea să treacă drept un semn de respect sau drept o ironie. Trebuia s-o vezi în mijlocul a douăzeci de persoane care stăteau de vorbă, neuitând pe nici una, făcându-le să răspundă ce dorea ea, evitând răspunsurile primejdioase!

Nişte lucruri foarte simple, povestite de ea, păreau mărturisiri; cel mai mic zâmbet al ei te făcea să visezi; farmecul ei, ca şi deliciosu-i parfum obişnuit era complex şi greu de definit. Frédéric, în tovărăşia ei, simţea de fiecare dată plăcerea unei descoperiri; şi totuşi o regăsea totdeauna având aceeaşi seninătate, asemenea sclipirii apelor limpezi. Dar oare de ce purtările ei faţă de nepoată-sa erau atât de reci? Uneori îi arunca chiar câte o privire ciudată.

Îndată ce fusese vorba de căsătorie, luase drept pretext, vorbind cu domnul Dambreuse, sănătatea

şubredă a „scumpei copile", şi o duseră imediat la băi la Balaruc. La întoarcere, răsăriseră noi pretexte: tânărul nu avea situaţie, această mare dragoste nu părea serioasă, nu riscau nimic aşteptând. Martinon răspunsese că va aştepta. Purtarea lui fu sublimă. Îl ridică în slăvi pe Frédéric. Şi, mai mult: îl informă despre mijloacele de a plăcea doamnei Dambreuse, lăsând chiar să se întrevadă că el ar cunoaşte, prin nepoată, sentimentele mătuşii.

Cât despre domnul Dambreuse, departe de a fi gelos, îl înconjura cu gentileţe, îl consulta în diferite probleme, se preocupa de viitorul lui, aşa încât, într-o zi când se vorbea de moş Roque, el îi spuse la ureche, cu un aer şiret:

– Ai făcut foarte bine.

Şi, Cécile, miss John, servitorii, portarul, toţi erau drăguţi cu el în casa asta. Frédéric venea în fiecare seară, lăsând-o singură pe Rosanette. Viitoarea ei maternitate o făcea mai serioasă, chiar mai tristă, de parcă ar fi frământat-o grijile. La toate întrebările răspundea:

– Te înşeli! Mă simt foarte bine!

Rosanette iscălise cinci poliţe odinioară; şi, neîndrăznind să-i spună lui Frédéric după achitarea primeia, se dusese din nou la Arnoux, care îi promisese, în scris, o treime din beneficiile sale în afacerea iluminatului cu gaz al oraşelor din Languedoc (o întreprindere minunată!), recomandându-i să nu se servească de această scrisoare înainte de adunarea generală a acţionarilor; adunarea era amânată din săptămână în săptămână.

Dar Mareşala avea nevoie de bani. Prefera să moară decât să-i ceară lui Frédéric. Nu voia bani de la el. Asta le-ar fi umbrit dragostea. El suporta cheltuielile casei; dar o trăsură angajată cu luna şi alte sacrificii indispensabile de când frecventa casa Dambreuse îl împiedicau să facă mai mult pentru metresa lui. De două-trei ori, întorcându-se la ore neobişnuite, i se păru că vede siluete masculine dispărând între uşi; Rosanette ieşea des fără să vrea să spună unde se duce. Frédéric nu încercă să cerceteze mai adânc lucrurile. Într-o bună zi avea să ia o hotărâre definitivă.

Visa la o altă viaţă, mai distractivă şi mai nobilă. Un asemenea ideal îl făcea îngăduitor faţă de casa Dambreuse.

Era o sucursală intimă a străzii Poitiers. Îl întâlni acolo pe marele domn A., pe ilustrul B., pe profundul C, pe elocventul Z., pe imensul Y., pe vechii tenori ai centrului stânga, pe cavalerii dreptei, pe comandanţii moderaţilor, pe veşnicii eroi ai comediei. Era uluit de oribilul lor limbaj, de meschinăria lor, de răzbunările lor, de reaua lor credinţă, – toţi aceşti oameni care votaseră Constituţia se străduiau acum să o dărâme; şi se agitau mereu, lansau manifeste, pamflete, biografii; aceea a lui Fumichon făcută de Hussonnet fu o capodoperă. Nonancourt se ocupa de propaganda la ţară, domnul de Grémonville lucra cu clerul, Martinon recruta tineri burghezi. Fiecare activa după puterile sale, până şi Cisy. Gândindu-se acum la lucruri serioase, făcea curse cu cabrioleta pentru partid, de dimineaţă până-n seară.

Domnul Dambreuse, ca un barometru, exprima permanent ultima opinie a grupului. Nu se putea vorbi de Lamartine[135] fără ca el să nu citeze cuvintele unui om din popor: „Prea multă poezie!" Cavaignac[136], nu era, după el, decât un trădător. Preşedintele pe care-l admirase timp de trei luni, începea să decadă în stima sa (nu găsea că are „energia necesară"). Şi, cum îi trebuia mereu un salvator, recunoştinţa lui se îndrepta către Changarnier[137] de când cu afacerea Conservatorului. „Slavă Domnului, Changarnier... Să sperăm că Changarnier... O, n-avem de ce să ne temem atâta timp cât Changarnier..."

Îl proslăveau înainte de oricine pe domnul Thiers pentru volumul său împotriva socialismului[138], în care se dovedise totodată gânditor şi scriitor. Se râdea grozav de Pierre Leroux[139], care cita în Cameră pasaje din filosofi. Se făceau glume pe socoteala cozii falansteriene. Se duceau să aplaude *Bâlciul ideilor*[140]*;* şi autorii piesei erau comparaţi cu Aristofan. Frédéric se duse şi el la teatru, ca toţi ceilalţi.

Vorbăria politică şi mâncarea bună îi amorţeau moralitatea. Oricât îi păreau de mediocre aceste personaje, era mândru că le cunoştea şi, în fundul sufletului, dorea consideraţia burgheziei. O amantă ca doamna Dambreuse l-ar consacra.

Începu să facă tot ce trebuia pentru asta.

Se afla în calea ei la plimbare, se ducea să o salute în lojă, la teatru; şi, cunoscând orele la care se ducea la biserică, se posta îndărătul unei coloane într-o poză melancolică. Între ei era un schimb neîncetat de bileţele pentru indicaţii de curiozităţi, informaţii în legătură cu un concert, împrumuturi de cărţi sau de reviste. În afară de vizita de seară, îi mai făcea uneori una în amurg; şi era o gradaţie în bucuria lui, când trecea succesiv pe poarta mare, prin curte, prin anticameră, prin cele două saloane; în sfîrşit ajungea în budoarul ei, discret ca un mormânt, călduţ ca un alcov, unde te loveai de capitonajul mobilelor, printre tot felul de obiecte risipite ici şi colo: scrinuri, paravane, cupe şi tăvi de lac, de baga, de fildeş, de malahit, nimicuri costisitoare, reînnoite adesea. Erau acolo şi obiecte simple: trei pietre de la Étretat drept prespapier, o căciulă atârnată de

un paravan chinezesc; totuşi, toate aceste lucruri se armonizau; te impresiona chiar nobleţea ansamblului, care se explica poate prin înălţimea tavanului, bogăţia draperiilor şi lungimea franjurilor de mătase care fâlfâiau pe picioarele aurite ale taburetelor.

Ea stătea aproape totdeauna pe o canapeluţă, lângă jardiniera din dreptul ferestrei. Aşezat la marginea unui taburet cu rotile, el îi înşira complimentele cele mai potrivite; şi ea îl privea cu capul puţin aplecat, cu gura zâmbitoare.

El îi citea pagini de poezie din tot sufletul, ca s-o emoţioneze şi să se facă admirat. Ea îl oprea cu câte o observaţie defăimătoare sau o remarcă practică, şi conversaţia lor ajungea mereu la veşnica problemă a Dragostei! Se întrebau ce îi dădea oare naştere, dacă femeile o simţeau mai adânc decât bărbaţii, care erau diferenţele între ei în chestiunea asta. Frédéric încerca să-şi dea cu părerea, evitând totodată să fie grosolan şi searbăd. Era ca un fel de luptă, uneori plăcută, alteori plicticoasă.

Nu simţea lângă ea încântarea întregii sale fiinţe care-l împingea către doamna Arnoux, nici tulburarea veselă pe care i-o pricinuise Rosanette la început. Dar o dorea ca pe un lucru anormal şi greu de obţinut, pentru că era nobilă, pentru că era bogată, pentru că era evlavioasă, închipuindu-şi că avea delicateţi de simţire, rare ca dantelele ei, amulete pe piele şi sfiiciuni în depravare.

Se folosi de veghea lui dragoste. Îi povesti, ca şi cum ar fi fost inspirat de dânsa, tot ceea ce simţise odinioară lângă doamna Arnoux, melancoliile, temerile, visurile lui. Ea primea toate aceste declaraţii ca o persoană obişnuită cu asemenea lucruri, fără să le respingă formal, dar şi fără să cedeze; şi el n-ajungea să o seducă, aşa cum Martinon n-ajungea să se însoare. Ca să sfârşească odată cu pretendentul nepoatei sale, doamna Dambreuse îl acuză că nu urmărea decât banii, şi îl rugă chiar pe soţul ei să-l pună la o încercare. Domnul Dambreuse îi declară deci tânărului că Cécile, fiind orfana unor părinţi săraci, n-avea nici a moşteni pe cineva şi nici vreo zestre.

Martinon, crezând că toate acestea nu erau adevărate sau că înaintase prea mult ca să se mai dezică, ori poate dintr-o încăpăţânare de idiot care este uneori o faptă genială, răspunse că averea lui, cincisprezece mii de livre rentă, le va ajunge. Această dezinteresare neprevăzută îl mişcă pe bancher. Îi făgădui o cauţiune de perceptor, angajându-se să obţină şi postul; şi, în mai 1850, Martinon se cunună cu domnişoara Cécile. Nu avu loc nici o petrecere. Tinerii căsătoriţi plecară în Italia chiar în seara nunţii. Frédéric, a doua zi, se duse să facă o vizită doamnei Dambreuse. Îi păru mai palidă decât de obicei. Ea îl contrazise cu amărăciune în legătură cu două-trei subiecte fără importanţă. Dealtfel, toţi bărbaţii erau nişte egoişti.

Mai erau şi unii devotaţi, dacă n-ar fi decât el.

– Ei, ca toţi ceilalţi!

Avea pleoapele roşii; plângea. Apoi, silindu-se să zâmbească:

– Iartă-mă! N-am dreptate! Mi-a venit aşa, o idee tristă!

El nu înţelegea nimic.

„Oricum, e mai puţin tare decât îmi închipuiam", gândi el.

Ea sună ca să ceară un pahar de apă, bău o înghiţitură, îl dădu îndărăt, apoi se plânse că toţi o serveau mizerabil. Ca s-o distreze, el se oferi să-i fie valet, pretinzând că e capabil să aducă farfurii, să şteargă praful de pe mobile, să anunţe musafirii, să fie – în sfârşit – un bun fecior sau mai curând comisionar, cu toate că asta nu mai era la modă. Ar fi vrut să stea la spatele trăsurii ei, purtând o pălărie cu pene de cocoş.

– Şi cum te-aş mai urma pe jos, cu măreţie, ducând un căţel în braţe.

– Eşti vesel, spuse doamna Dambreuse.

Nu era oare o nebunie, reluă el, să iei totul în serios? Existau destule nenorociri ca să mai fie nevoie să-ţi mai născoceşti şi altele. Nimic nu merita chinul unei suferinţe. Doamna Dambreuse ridică din sprâncene, aprobând parcă.

Această potrivire de sentimente îl îndemnă pe Frédéric să îndrăznească mai mult. Dezamăgirile lui de odinioară îi dădeau acum un fel de clarviziune. Continuă:

– Strămoşii noştri trăiau mai bine. De ce să nu asculţi de impulsul care ne mână? Dragostea, la urma urinei, nu era un lucru atât de important în sine.

– Ceea ce spui e imoral!

Ea se aşează din nou pe canapea. El se aşează la margine, lângă picioarele ei.

– Nu vezi că mint! Căci, ca să placi femeilor, trebuie să afişezi o nepăsare de bufon sau furii de tragedian! Ele îşi bat joc de noi când le spunem simplu că le iubim. Eu consider acele hiperbole care le amuză o profanare a dragostei adevărate; aşa încât nu mai ştim cum s-o exprimăm, mai cu seamă în faţa celor... care au... atâta spirit.

Îl privea printre gene. El coborî vocea, aplccându-se către faţa ei.

– Da! mi-e frică de dumneata! Te iubesc poate?... Iartă-mă! Nu voiam să spun toate astea! Nu e vina

mea! Eşti atât de frumoasă!

Doamna Dambreuse închise ochii şi el fu surprins de victoria lui atât de rapidă! Copacii cei mari din grădină, care fremătau încetişor, se opriră. Nori nemişcaţi brăzdau cerul cu dungi roşii, lungi şi parcă întreaga mişcare a lumii fusese suspendată. Atunci îi reveniră vag în minte seri asemănătoare cu aceasta, cu aceleaşi tăceri. Unde fuseseră oare?...

Îngenunchie înaintea ei, îi luă mâna şi îi jură dragoste veşnică. Apoi, când plecă, ea îl chemă înapoi printr-un semn şi îi spuse încet:

– Vino din nou, la cină! Vom fi singuri!

Coborând scara, lui Frédéric i se părea că devenise alt om, că era înconjurat de temperatura îmbălsămată a serelor calde, că intra definitiv în lumea superioară a adulterelor patriciene şi a înaltelor intrigi. Ca să ai primul loc în acea lume, era destul să ai o femeie ca aceasta. Lacomă, fără îndoială, de putere şi de acţiune, şi măritată cu un om mediocru pe care ea îl ajutase miraculos, dorea oare un bărbat tare pe care să-l conducă? Acum, nimic nu mai era imposibil! Se simţea în stare să facă două sute de leghe călare, să lucreze mai multe nopţi la rând, fără oboseală; inima i se revărsa plină de orgoliu.

Pe trotuar, în faţa lui, un bărbat îmbrăcat cu un pardesiu vechi mergea cu capul în jos, şi părea atât de copleşit, încât Frédéric se întoarse să-l vadă. Acela ridică faţa. Era Deslauriers. Şovăia. Frédéric îi sări de gât.

– Ah, sărmanul meu prieten! Cum, tu eşti? şi îl duse acasă la el, punându-i nenumărate întrebări una peste alta.

Fostul comisar al lui Ledru-Rollin[141] îşi povesti mai întâi necazurile. Cum le predicase conservatorilor fraternitatea şi socialiştilor respectul faţă de legi, unii trăseseră în el cu puşca şi ceilalţi îi pregătiseră frânghia ca să-l spânzure. După evenimentele din iunie, îl destituiseră cu brutalitate. El se aruncase într-un complot, acela cu armele confiscate la Troyes. Îi dăduseră drumul din lipsă. de dovezi. Apoi, comitetul de acţiune îl trimisese la Londra, unde se bătuse cu tovarăşii lui, în mijlocul unui banchet. Întors la Paris...

– De ce n-ai venit la mine?

– Nu erai niciodată acasă. Portarul tău avea atitudini misterioase, nu ştiam ce să cred; şi apoi, nici nu voiam să mă întorc învins.

Bătuse la porţile Democraţiei, oferind să-şi pună în serviciul ei pana, cuvântul, demersurile; pretutindeni fusese respins; n-aveau încredere în el; îşi vânduse ceasul, biblioteca, rufăria.

– Mai bine ar fi să crap pe pontoanele de la Belle-Isle dimpreună cu Sénécal!

Frédéric, care-şi aranja cravata, nu păru prea impresionat de această veste.

– A, Sénécal e deportat?

Deslauriers răspunse, privind cu invidie pereţii:

– N-are toată lumea norocul tău!

– Iartă-mă, spuse Frédéric, prefăcându-se că nu a înţeles aluzia, dar mănânc în oraş. O să ţi se pregătească masa; comandă ce vrei! Culcă-te în patul meu.

Văzând atâta cordialitate, amărăciunea lui Deslauriers dispăru.

– Patul tău? Dar... te-aş deranja!

– Nu, eu am şi altele!

– A, foarte bine, rosti avocatul râzând. Unde iei masa?

– La doamna Dambreuse.

– Oare... asta... să fie...?

– Eşti prea curios, spuse Frédéric cu un zâmbet care confirma presupunerea.

Apoi, privi pendula şi se aşează din nou.

– Asta e! Nu trebuie să-ţi pierzi nădejdea, vechi apărător al poporului!

– Ce tot spui! Să o facă alţii!

Avocatul nu putea să sufere muncitorii, fiindcă avusese necazuri în provincia lui care era bogată în huilă. Fiecare puţ de extracţie numise un guvern provizoriu căruia îi trimitea ordine.

– Dealtfel, comportarea lor a fost încântătoare peste tot: la Lyon, la Lille, la Le Havre, la Paris! Căci după exemplul fabricanţilor care ar vrea să excludă produsele străine, aceşti domni cer să fie expulzaţi muncitorii englezi, germani, belgieni şi savoiarzi! Cât despre inteligenţă, la ce au servit sub Restauraţie faimoasele lor asociaţii muncitoreşti? În 1830, au intrat în garda naţională, fără măcar să aibă bunul simţ de a o domina. După '48, n-au apărut din nou breslele cu drapelele lor? Cereau chiar să aibă deputaţii lor, care să nu vorbească decât pentru ei! Aşa cum deputaţii producătorilor de sfeclă nu se ocupă decât de sfeclă! Ah, m-am săturat de indivizii ăştia, care se prosternează rând pe rând în faţa eşafodului lui Robespierre, în faţa cizmelor împăratului[142], în faţa umbrelei lui Ludovic-Filip, pleavă veşnic devotată celui care le aruncă pâine în bot! Se strigă împotriva venalităţii lui Talleyrand şi a lui Mirabeau[143]; dar comisionarul cel mai umil şi-ar

vinde patria pentru cincizeci de centime, dacă i s-ar făgădui tariful de trei franci cursa! Ce greşeală! Ar fi trebuit să dăm foc întregii Europe!

Frédéric îi răspunse:

– Lipsea scânteia! Eraţi numai nişte mici burghezi şi, cei mai buni dintre voi, nişte pedanţi! Cât despre muncitori, ei au dreptul să se plângă; căci, afară de un milion sustras de la lista civilă, şi pe care aţi binevoit să li-l oferiţi odată cu cea mai josnică linguşire, n-aţi făcut nimic pentru ei decât fraze! Cartea de muncă rămâne în mâinile patronului (chiar în faţa justiţiei) şi salariatul rămâne inferior stăpânului său, deoarece cuvântul lui nu este crezut. În sfârşit, Republica mi se pare un lucru învechit. Cine ştie? Progresul, poate, nu e realizabil decât printr-o aristocraţie sau printr-un om? Iniţiativa vine totdeauna de sus. Poporul este lipsit de maturitate, orice s-ar zice!

– Poate că-i adevărat, zise Deslauriers.

După Frédéric, marea masă a cetăţenilor nu aspira decât la odihnă (învăţase ceva în casa Dambreuse), şi conservatorii aveau toate şansele. Acest partid, totuşi, nu avea oameni noi.

– Dacă te-ai prezenta tu, sunt sigur...

Nu sfârşi fraza. Deslauriers înţelese totuşi, şi-şi trecu mâinile peste frunte; apoi, izbucni brusc:

– Dar tu? Nimic nu te împiedică! De ce n-ai putea să fii deputat? Ca urmare a unei duble alegeri, era o candidatură vacantă în Aube. Domnul Dambreuse, reales în Legislativă, ţinea de un alt arondisment. „Vrei să mă ocup eu de asta?" El cunoştea mulţi cârciumari, institutori, medici, secretari de avocaţi şi pe patronii lor. „Dealtfel, pe ţărani poţi să-i faci să creadă tot ce vrei!"

Frédéric simţea cum ambiţia lui se aprinde din nou. Deslauriers adăugă:

– Ar trebui să-mi găseşti o slujbă la Paris.

– O, n-are să fie prea greu, prin domnul Dambreuse.

– Fiindcă veni vorba de huilă, reluă avocatul, ce s-a mai întâmplat cu societatea lui cea mare? Un post ca acesta mi-ar trebui mie! Şi le-aş fi util, păstrându-mi totuşi independenţa.

Frédéric îi făgădui să-l prezinte bancherului în cel mult trei zile.

Cina luată între patru ochi cu doamna Dambreuse fu încântătoare. Ea zâmbea în faţa lui, de cealaltă parte a mesei, pe deasupra florilor dintr-un coşuleţ, la lumina lămpii suspendate; şi, cum fereastra era deschisă, se vedeau stelele. Vorbiră puţin, neîncrezându-se în ei înşişi, fără îndoială; dar, îndată ce servitorii întorceau spatele, îşi trimiteau sărutări din vârful buzelor. Îi povesti ideea lui de a candida. Ea îl aprobă, luându-şi chiar angajamentul să-l convingă pe domnul Dambreuse.

Seara, câţiva prieteni se prezentară ca s-o felicite şi s-o plângă: trebuie să fie mâhnită că nu-şi mai are nepoata alături! Era foarte bine, dealtfel, pentru tinerii căsătoriţi, că plecaseră în călătorie; mai târziu, vin greutăţile, copiii. Dar Italia nu era aşa cum ţi-o închipui. Ei însă erau la vârsta iluziilor! Şi apoi luna de miere înfrumuseţa totul! Ultimii care rămaseră fură domnul de Grémonville şi Frédéric. Diplomatul nu voia să plece. În sfârşit, la miezul nopţii, se ridică. Doamna Dambreuse îi făcu semn lui Frédéric să plece cu el; şi-i mulţumi pentru această supunere printr-o strângere de mână nespus de suavă.

Mareşala scoase un strigăt de bucurie văzându-l. Îl aştepta de la ora cinei. El se scuză vorbind de un demers absolut necesar în interesul lui Deslauriers. Faţa lui avea un aer de triumf, o aureolă, care o uimi pe Rosanette.

– Nu ştiu, poate din cauza fracului care-ţi vine aşa de bine, dar nu mi-ai părut niciodată atât de frumos! Ce frumos eşti!

Într-un avânt de dragoste, ea îşi jură în sinea ei că nu va mai aparţine altora, orice s-ar întâmpla, chiar dacă ar trebui să moară de foame!

Frumoşii ei ochi umezi sclipeau de o patimă atât de puternică, încât Frédéric o luă pe genunchi zicându-şi: „Ce canalie sunt!" şi aplaudându-se pentru perversitatea lui.

IV

Domnul Dambreuse, când Deslauriers se prezentă la dânsul, se gândea să reînvie marea afacere a huilei. Dar această fuziune a tuturor societăţilor într-una singură era rău văzută: se zicea că „e un monopol", ca şi cum pentru asemenea întreprinderi n-ar trebui capitaluri imense!

Deslauriers, care citise anume de curând lucrarea lui Gobet şi articolele domnului Chappe în *Gazda minelor,* cunoştea perfect problema. El demonstră că legea din 1810 stabilea în avantajul concesionarului un drept care nu putea fi schimbat. Doaltfel, se putea da o culoare democratică întreprinderii: a împiedica fuziunea micilor întreprinderi miniere era un atentat împotriva principiului însuşi al asociaţiei.

Domnul Dambreuse îi încredinţă notele pentru a redacta un memoriu. Cât despre felul în care avea să-i

fe plătită munca, făcu făgăduieli cu atât mai bune cu cât erau mai puţin precise.

Deslauriers se întoarse acasă la Frédéric şi îi raportă ce se discutase la conferinţă. În plus, o văzuse şi pe doamna Dambreuse pe scară, când ieşea.

– Te felicit, pe cuvântul meu!

Apoi vorbiră de alegere. Trebuia inventat ceva.

A treia zi, Deslauriers reapăru cu o foaie scrisă, destinată ziarelor, si care era o scrisoare familiară, prin care domnul Dambreuse aproba candidatura prietenului lor. Susţinută de un conservator şi protejată de un revoluţionar, trebuia să izbutească. Oare cum de semnase capitalistul o asemenea elucubraţie? Avocatul, fără cea mai mică jenă, din proprie iniţiativă, se dusese s-o arate doamnei Dambreuse care, găsind-o foarte bună, luase tot restul asupra ei.

Acest demers îl miră pe Frédéric. Şi totuşi îl acceptă; apoi, cum Deslauriers lua contact cu domnul Roque, îi povesti situaţia lui faţă de Louise.

– Spune-le tot ce vrei, că afacerile mele sunt tulburi; că le voi descurca. E destul de tânără ca să poată aştepta!

Deslauriers plecă; şi Frédéric se socoti un om foarte priceput. Dealtfel simţea o linişte, o satisfacţie profundă. Bucuria de a poseda o femeie bogată nu era ştirbită de nici un contrast; sentimentul se armoniza cu mediul. Viaţa lui era acum un lanţ de plăceri.

Cea mai delicioasă, poate, era aceea de a o contempla pe doamna Dambreuse în lume, la ea în salon. Cuviinţa manierelor ei îl făcea să viseze la alte atitudini; în timp ce ea vorbea pe un ton rece, el îşi amintea murmurul cuvintelor ei de dragoste; respectul pentru virtutea ei îl delecta ca un omagiu ce se răsfrângea asupra lui; şi câteodată îi venea să strige: „O cunosc mai bine decât voi! E a mea!"

Legătura lor deveni repede cunoscută, acceptată. Doamna Dambreuse îl duse cu ea pe Frédéric în lume toată iarna.

Sosea aproape întotdeauna înaintea ei; şi o vedea intrând, cu braţele goale, cu evantaiul în mână, cu perle în păr. Se oprea în prag (pervazul uşii o înconjura ca o ramă) şi avea o mică mişcare de nehotărâre, clipind din ochi, ca să descopere dacă el era acolo. La plecare îl lua cu ea în trăsură; ploaia bătea în ochiul ferestruicii; trecătorii, ca nişte umbre, se agitau prin noroi; şi ei, strânşi unul lângă altul, vedeau toate acestea confuz, cu o indiferenţă calmă. Sub diferite pretexte, Frédéric mai rămânea vreo oră la ea în cameră.

Doamna Dambreuse cedase mai ales din plictiseală. Dar această ultimă încercare nu trebuia să fie pierdută. Ea voia o mare dragoste, şi-l copleşi cu atenţii şi mângâieri.

Îi trimitea flori; îi lucră o tapiţerie pentru un scaun; îi dădu o tabacheră, o trusă de scris, mii de lucruşoare de uz cotidian, pentru ca el să nu facă nici o mişcare independentă de amintirea ei.

Aceste atenţii îl încântară la început, şi curând ajunseră să-i pară fireşti.

Ea se urca într-o birjă, îi dădea drumul la intrarea unui pasaj, ieşea pe la capătul celălalt; apoi, strecurându-se de-a lungul pereţilor, cu faţa acoperită de un voal dublu, ajungea în strada unde Frédéric, care făcuse de santinelă, o lua de braţ, repede, ca să o conducă la el acasă. Cei doi servitori erau la plimbare, portarul la cumpărături; ea privea în toate părţile; nici o primejdie! şi ofta ca un exilat care îşi revede patria. Norocul îi făcu mai îndrăzneţi. Întâlnirile lor erau tot mai dese. Într-o seară chiar, ea apăru deodată în mare toaletă de bal. Aceste surprize ar fi putut fi primejdioase; o dojeni pentru imprudenţă; dealtfel nu-i plăcu, deoarece corsajul decoltat îi dezvelea prea mult sânii slabi.

Atunci recunoscu ceea ce îşi ascunsese sieşi, deziluzia simţurilor sale. Totuşi continua să simuleze aceeaşi înflăcărare; dar ca s-o resimtă, trebuia să evoce imaginea Rosanettei sau a doamnei Arnoux.

Această atrofie sentimentală îi lăsa capul complet liber şi, mai mult ca niciodată, ambiţiona o înaltă poziţie în societate. Având o asemenea trambulină era firesc să se folosească de ea.

Către mijlocul lui ianuarie, într-o dimineaţă, Sénécal intră în cabinetul său; şi la exclamaţia sa de mirare, îi răspunse că era secretarul lui Deslauriers. Îi aducea chiar o scrisoare de la dânsul. Erau veşti bune, dar îl dojenea pentru neglijenţă; trebuia să se ducă acolo.

Viitorul deputat spuse că porneşte la drum a treia zi.

Sénécal nu-şi dădu nici o părere în privinţa acestei candidaturi. Vorbi despre el însuşi şi despre treburile ţării.

Oricât erau de lamentabile, îl bucurau; căci duceau la comunism. Mai întâi, chiar Administraţia ducea într-acolo, deoarece, în fiecare zi, erau tot mai multe lucruri conduse de Guvern. Cât despre Proprietate, Constituţia din '48, cu toate slăbiciunile ei, nu o menajase; statul putea să ia în stăpânire de acum înainte, în numele utilităţii publice, ceea ce considera el că îi convine. Sénécal se declară de partea Autorităţii; şi Frédéric descoperi în discursurile lui exagerarea propriilor sale cuvinte către Deslauriers. Republicanul protesta până şi împotriva insuficienţei maselor.

– Robespierre, apărând dreptul celor puţini, l-a adus pe Ludovic al XVI-lea în faţa Convenţiunii naţionale şi a salvat poporul. Scopul evenimentelor le face să devină legitime. Dictatura e câteodată indispensabilă. Trăiască Tirania, dacă tiranul realizează lucruri bune!

Discuţia lor fu lungă şi, în momentul când pleca, Sénécal mărturisi (poate că acesta era chiar scopul vizitei) că Deslauriers îşi pierduse răbdarea în faţa tăcerii domnului Dambreuse.

Dar domnul Dambreuse era bolnav. Frédéric îl vedea în fiecare zi, căci, fiind atât de intim în casa lor, era primit în preajma lui.

Revocarea generalului Changarnier[144] îl impresionase foarte mult pe capitalist. Chiar în seara aceea, simţi o fierbinţeală mare în piept, cu o apăsare atât de grea încât nu putea sta culcat. Îi puseră lipitori şi se simţi uşurat pentru un moment. Tuşea uscată dispăru, respiraţia îi era mai calmă; şi, opt zile după aceea, spuse mâncând o supă:

– Ah, merge mult mai bine! Dar era cât pe ce să pornesc în călătoria cea mare!

– Nu fără mine! strigă doamna Dambreuse, precizând prin aceste cuvinte că n-ar fi putut să-i supravieţuiască.

În loc de răspuns, el îi aruncă ei şi amantului ei un zâmbet ciudat, în care era şi resemnare, şi indulgenţă, şi ironie, şi chiar ceva ca o glumă, un subînţeles aproape vesel.

Frédéric vru să plece la Nogent, doamna Dambreuse se opuse; îşi făcea şi îşi desfăcea valizele, după mersul bolii.

Brusc, domnul Dambreuse scuipă mult sânge. „Prinţii ştiinţei", consultaţi, nu descoperiră nimic nou. Picioarele i se umflau şi slăbiciunea creştea. Îşi exprimase de mai multe ori dorinţa de a o vedea pe Cécíle, eare era la celălalt capăt al Franţei, cu soţul ei numit perceptor de o lună. Porunci hotărât să o cheme. Doamna Dambreuse scrise trei scrisori şi i le arătă.

Nu-l părăsea nici o secundă, nu se mai culca, neavând încredere nici chiar în călugăriţă. Persoanele care se înscriau în registru la portar întrebau despre ea cu admiraţie; şi trecătorii erau plini de respect în faţa cantităţii de paie din stradă, de sub ferestre.

La 12 februarie, la ora cinci, se declară o hemoptizie înspăimântătoare. Doctorul de gardă semnală primejdia. Alergară repede după preot.

În timpul spovedaniei domnului Dambreuse, doamna îl privea de departe, curios. Apoi, tânărul medic puse un vezicator şi aşteptă.

Lumina lămpilor, mascată de mobile, lumina inegal camera. Frédéric şi doamna Dambreuse, la picioarele patului, se uitau la muribund. În cadrul unei ferestre, preotul şi medicul vorbeau încet; sora, în genunchi, murmura rugăciuni.

În sfârşit, se auzi un horcăit. Mâinile i se răceau, obrazul începea să pălească. Uneori respira foarte adânc; şi apoi din ce în ce mai rar; îi scăpară două-trei cuvinte confuze; mai răsuflă odată uşor în timp ce ochii i se rostogoleau în orbite şi capul îi căzu într-o parte pe pernă.

Toţi rămaseră o clipă nemişcaţi.

Doamna Dambreuse se apropie; şi, fără efort, cu simplitatea datoriei, îi închise pleoapele.

Apoi îşi deschise braţele, răsucindu-şi talia ca într-un spasm de deznădejde reţinută, şi ieşi din încăpere, sprijinită de medic şi de călugăriţă. După un sfert de oră, Frédéric urcă în camera ei.

Plutea acolo un miros greu de definit, emanaţia lucrurilor delicate care umpleau odaia. În mijlocul patului era întinsă o rochie neagră, contrastând cu cuvertura roz.

Doamna Dambreuse era lângă sobă, în picioare. Fără să presupună o durere violentă, Frédéric o credea puţin tristă; şi, cu o voce plângătoare, întrebă:

– Suferi?

– Eu? Nu, deloc!

Se întoarse, zări rochia, o examina, apoi îi spuse să nu se sfiască:

– Fumează dacă vrei! Eşti în camera mea!

Şi, oftând adânc:

– Ah, sfântă Fecioară! Ce uşurare!

Pe Frédéric exclamaţia îl miră. Reluă, sărutându-i mâna:

– Eram totuşi destul de liberi!

Această aluzie la lipsa de jenă a dragostei lor o jigni pe doamna Dambreuse:

– Ei, tu nu ştii serviciile pe care i le făceam, nici câte spaime aveam!

– Cum?

– Da! Puteam fi liniştită având veşnic lângă mine pe bastarda aceea, o copilă adusă în casă la cinci ani după căsătorie, şi care, fără mine, l-ar fi împins desigur să facă vreo prostie?

Atunci îi explică situaţia afacerilor ei. Se căsătoriseră sub regimul separaţiei bunurilor. Patrimoniul ei era de trei sute de mii de franci. Domnul Dambreuse, prin contractul lor, îi asigurase, în caz de supravieţuire, cincisprezece mii de livre rentă şi deplina proprietate a casei. Dar puţin timp după aceea, făcuse un testament prin care îi lăsa toată averea; şi ea o evalua, pe cât se putea acum, la mai mult de trei milioane.

Frédéric căscă ochii mari.

– Merita, nu? Dealtfel, am contribuit şi eu la ea! Apăram bunul meu; Cécile m-ar fi despuiat pe nedrept.

– De ce n-a venit să-l vadă pe tatăl ei? spuse Frédéric.

La aceste cuvinte, doamna Dambreuse îl privi fix; apoi, pe un ton tăios, răspunse:

– Nu ştiu nimic! N-are suflet, probabil! O, o cunosc eu! De aceea n-are sa aibă de la mine un sfanţ!

Nu stingherea pe nimeni, cel puţin de când se măritase.

– Ah! căsătoria ei! zise rân jind doamna Dambreuse.

Îi era ciudă pe ea însăşi că o tratase prea bine pe această neroadă, care era invidioasă, interesată, ipocrită. „Toate defectele tatălui ei!" Îl ponegrea din ce în ce mai mult. Era fals, necruţător dealtfel, tare ca piatra, „un om rău, un om rău!"

Oricine poate face greşeli, chiar cei mai înţelepţi. Doamna Dambreuse, arătându-şi ura această cumplită, greşise. Frédéric, stând în faţa ei, într-un fotoliu înalt, se gândea la toate astea, scandalizat.

Ea se ridică şi se aşeză încetişor pe genunchii lui.

– Numai tu eşti bun! Numai pe tine te iubesc! Privindu-l, i se muie inima, o reacţie nervoasă îi aduse lacrimi

În ochi, şi murmură:

– Vrui să te însori cu mine?

Întâi crezu că nu înţelege bine. Această avere îl ameţea. Ea repetă mai tare:

– Vrei sa te însori cu mine?

În sfârşit, spuse zâmbind:

– Te îndoieşti?

Apoi fu cuprins de ruşine şi, ca să-i ofere o răscumpărare defunctului, se oferi să-l vegheze. Dar cum se sfia de acest sentiment pios, adăugă pe un ton indiferent:

– Poate că ar fi mai potrivit.

– Da, poate, zise ea, din pricina servitorilor.

Patul fusese tras afară din alcov. Sora se afla la picioare; şi, la căpătâi, stătea alt preot, un om slab şi înalt, cu o înfăţişare fanatică, spaniolă. Pe măsuţa de noapte, acoperită cu un şervet alb, ardeau trei lumânări.

Frédéric luă un scaun şi privi mortul. Faţa lui era galbenă ca paiul: puţină spumă sângerie i se ivise la colţurile gurii. Aven un fular în jurul capului, o vestă de tricot şi un crucifix de argint pe piept, între braţele încrucişate.

Existenţa aceasta plină de agitaţie se sfârşise! Câte curse nu făcuse prin birouri, câte cifre nu aliniase, câte afaceri nu învârtise, câte rapoarte nu ascultase! Câtă vorbărie, câte zâmbete, câte plecăciuni! Căci îl aclamase pe Napoleon, pe invadatori, pe Ludovic al XVIII-lea, anul 1830, pe muncitori, toate regimurile, adorând Puterea în asemenea măsură, încât ar fi plătit ca să se vândă.

Dar lăsa după el domeniul Fortelle, trei manufacturi în Picardia, pădurea de la Craneé în Yonne, o fermă lângă Orléans, valori imobilare considerabile.

Frédéric făcu astfel recapitularea averii; şi această avere avea să-i aparţină lui! Se gândi mai întâi la „ce o să spună lumea", la un cadou pentru mama sa, la viitoarele sale atelaje, la un fost vizitiu al familiei lui pe care voia să-l facă portar. Livreaua ar trebui desigur schimbată. Ar transforma salonul cel mare în cabinet de lucra. Nimic nu s-ar împotrivi ca, dând jos trei pereţi, să aibă, la etajul al doilea, o galerie de tablouri. Poate ar putea să facă jos o sală de baie turcească. Cât despre biroul domnului Dambreuse, o cameră urâcioasă, la ce-ar putea oare sluji?

Preotul care îşi ştergea nasul sau sora care aranja focul întrerupeau brutal aceste închipuiri Dar realitatea le confirma; cadavrul era tot acolo. Pleoapele i se redeschiseseră; şi pupilele, cu toate că erau înecate într-un întuneric vâscos, aveau o expresie enigmatică, intolerabilă. Lui Frédéric i se părea că vede în ele o judecată aspră în privinţa lui, şi simţea aproape o remuşcare, căci niciodată n-avusese să se plângă de omul acesta, care, dimpotrivă... „Haida-de! Un bătrân mizerabil!" şi îl privea mai de aproape, ca să se îmbărbăteze, strigându-i în gând:

– Ei, ce? Eu te-am omorât?

În timpul acesta, preotul citea rugăciuni; călugăriţa, nemişcată, picotea; mucurile celor trei lumânări se alungeau.

Se auzi timp de două ore uruitul surd al căruţelor mergând spre Hale. Geamurile se albiră, trecu o birjă apoi o ciurdă de măgari care tropăiau pe caldarâm, se auziră lovituri de ciocane, strigăte de negustori ambulanţi, sunete de trompetă, totul se contopea în marea voce a Parisului care se trezeşte.

Frédéric porni la drum. Se duse mai întâi la primărie ca să facă declaraţia de deces; apoi, după ce medicul legist îi dădu un certificat, se întoarse la primărie ca să spună ce cimitir alegea familia şi ca să se înţeleagă cu biroul de pompe funebre.

Funcţionarul îi arătă un desen şi un program, unul indicând diferitele clase de înmormântare, celălalt amănuntele complete ale decorului. Voiau un car funebru cu galerie sau unul cu pene, cozi împletite la cai, pompoane la valeţi, iniţiale sau un blazon, lămpi funebre, un om pentru perna cu decoraţii şi câte trăsuri? Frédéric fu darnic; doamna Dambreuse ţinea să nu se facă economii.

Apoi, se duse la biserică.

Vicarul convoaielor mortuare începu prin a critica pompele funebre; astfel funcţionarul însărcinat să poarte însemnele onorifice era inutil; mai bine mai multe lumânări! Se înţeleseră să facă o slujbă cu muzică. Frederic semnă înţelegerea, cu obligaţia de a plăti toate cheltuielile.

Se duse apoi la Primărie pentru cumpărarea locului. O concesiune de doi metri lungime şi un metru lăţime costa cinci sute de franci. Ce dorea, o concesiune semiseculară sau de veci?

– O, de veci! zise Frédéric.

Luă totul în serios, îşi dădea toată osteneala. În curtea casei, aştepta un pietrar ca să-i arate devizele şi planurile de morminte greceşti, egiptene, maure; dar arhitectul casei hotărâse totul împreună cu doamna; şi, pe masă, în vestibul, erau tot felul de prospecte relative la curăţirea saltelelor, la dezinfectarea camerelor, la diverse procedee de îmbălsămare.

După cină, se duse la croitor pentru doliul servitorilor; şi apoi trebui să mai facă o cursă, căci el comandase mănuşi de castor şi trebuiau mănuşi de mătase.

Când veni a doua zi, la ora zece, salonul cel mare se umplea de lume, şi aproape toţi, cu un aer melancolic, spuneau:

– Eu care l-am văzut acum o lună! Doamne! Asta-i soarta noastră a tuturor!

– Da, dar să încercăm să fie cât mai târziu cu putinţă! Atunci râdeau satisfăcuţi şi începeau chiar dialoguri cu totul străine de împrejurarea aceea. În sfârşit, maestrul de ceremonii, în frac negru în stil francez şi pantaloni scurţi, cu haină, pene, sabie la şold şi tricorn sub braţ, articula, salutând, cuvintele tradiţionale:

– Domnilor, când vă face plăcere.

Plecară.

Era zi de târg de flori în piaţa bisericii Madeleine. Vremea era însorită şi blândă; şi vântul, care zguduia puţin barăcile de pânză, umfla, la margini, imensul postav negru agăţat pe uşa bisericii. Blazonul domnului Dambreuse, pe un pătrat de catifea, se repeta de trei ori. Era de *zibelină cu braţ stâng de aur, cu pumn închis cu mănuşă de argint,* cu coroana de conte şi următoarea deviză: *Pe toate căile!*

Cioclii urcară până la capătul de sus al scării sicriul greu şi intrară toţi.

Cele şase capele, hemiciclul şi scaunele erau acoperite cu negru. Catafalcul la capătul de jos al stranelor părea, cu lumânările lui mari, un singur focar de lumină galbenă. În cele două colţuri, pe candelabre, ardeau flăcări de spirt.

Persoanele mai importante se aşezară în sanctuar, ceilalţi în naos; şi slujba începu.

Afară de câţiva, ignoranţa religioasă a tuturor era atât de adâncă, încât maestrul de ceremonii, din când în când, le făcea semn să se scoale, să îngenuncheze, să se aşeze din nou. Orga şi două contrabasuri alternau cu vocile; în intervalele de tăcere, se auzea mormăitul preotului la altar; apoi muzica şi cântul reîncepeau.

O lumină opacă se lăsa din cele trei cupole; dar uşa deschisă trimitea orizontal un fluviu de lumină albă, care atingea toate capetele descoperite; şi în aer, la jumătatea înălţimii naosului, plutea o umbră, străbătută de reflexul aurăriilor care decorau nervura medalioanelor şi frunzele capitelurilor.

Frédéric, ca să se distreze, asculta imnul *Dies irae;* privea asistenţa, încerca să vadă picturile de sus care reprezintă viaţa Magdalenei. Din fericire, Pellerin veni lângă dânsuì şi începu imediat o lungă disertaţie despre fresce. Bătu clopotul. Ieşiră din biserică.

Dricul, împodobit cu draperii până jos şi cu pene înalte, o luă către cimitirul Le Père-Lachaise, tras de patru cai negri cu coama împletită, cu penaje pe cap şi acoperiţi până la copite de mari valtrapuri brodate cu argint. Vizitiul, cu cizme de călărie, avea o pălărie în trei colţuri de po care cădea un văl lung. Cordoanele erau ţinute de patru personaje: un chestor al Camerei deputaţilor, un membru al consiliului general din Aube, un delegat al huilei – şi Fumichon, ca prieten. După caleaşca defunctului veneau şi douăsprezece trăsuri de doliu. Invitaţii, în urmă, umpleau mijlocul bulevardului.

Trecătorii se opreau ca să vadă cortegiul; femei cu copii în braţe se urcau pe scaune; şi oameni care

beau bere în cafenele apăreau la ferestre, cu un tac de biliard în mână.

Drumul era lung; şi – ca la mesele ceremonioase la care eşti mai întâi rezervat şi apoi expansiv – curând toată lumea deveni volubilă. Nu se vorbea decât despre refuzul Camerei la propunerea de alocaţie a Preşedintelui. Domnul Piscatory se arătase prea aspru, Montalembert „magnific, ca de obicei", şi domnii Chambolle, Pidoux, Creton, în sfârşit, toată comisia ar fi trebuit să urmeze, poate, părerea domnilor Quentin-Beauchard şi Dufour[145].

Aceste convorbiri continuară şi pe strada, Roquette, mărginită de prăvălii, unde nu se vedeau decât lanţuri de mărgele colorate şi rondele negre cu desene şi litere de aur, ceea ce le făcea să semene cu nişte peşteri pline de stalactite şi ou magazine de faianţă. În faţa grilajului cimitirului însă, tontă lumea tăcu brute.

Mormintele se înălţau printre copaci, coloane sfărâmate, piramide, temple, dolmene, obeliscuri, cavouri etrusce cu porţi de bronz. În unele se zăreau un fel de budoaruri funebre, cu fotolii rustice şi scaune pliante. Pânze de păianjen atârnau ca nişte zdrenţe de lanţurile urnelor; şi praful acoperea buchetele de panglici de mătase şi crucifixele. Pretutindeni, între balastre, pe morminte, coroane de imortele şi candelabre, glastre, flori, discuri negre cu litere de aur, statuete de ghips: băieţei şi fetiţe sau îngeraşi ţinuţi în aer de o sârmă; unii aveau chiar un mic acoperiş de zinc deasupra capului. Cabluri enorme din fire de sticlă negre, albe şi albastre coborau de pe pietrele de mormânt până pe lespezi, cu unduiri largi, ca nişte şerpi boa. Soarele bătea peste ele făcându-le să scânteieze între crucile de lemn negru; si dricul înainta pe aleile largi, pavate ca străzile unui oraş. Din când în când, osiile trosneau. Femei în genunchi, târându-şi rochia pe iarbă, vorbeau încet cu morţii. Rotocoale de fum se înălţau din frunzişul tiselor. Erau ofrande părăsite, deşeuri care erau arse.

Groapa domnului Dambreuse era în vecinătatea lui Manuel[146] şi a lui Benjamin Constant[147]. Terenul coboară acolo într-o pantă abruptă. Sub picioare ai vârfuri de copaci verzi; mai departe, coşurile de pompe de incendiu, apoi oraşul cel mare, întreg.

Frédéric putu să admire peisajul în timpul discursurilor.

Primul fu în numele Camerei deputaţilor, al doilea, în numele Consiliului general din Aube, al treilea, în numele Societăţii carbonifere din Saône-et-Loire, al patrulea, în numele Societăţii de agricultură din Yonne; şi mai fu altul, în numele unei Societăţi filantropice. În sfârşit, erau să plece când un necunoscut începu să citească un al şaselea, în numele Societăţii anticarilor din Amiens.

Şi toţi profitară de ocazie pentru a tuna şi fulgera împotriva socialismului, a cărui victimă căzuse domnul Dambreuse. Spectacolul anarhiei şi devotamentul său faţă de ordine îi scurtaseră zilele. Îi slăviră inteligenţa, cinstea, generozitatea şi chiar tăcerea lui ca reprezentant al poporului, căci dacă nu era orator, avea în schimb acele calităţi solide, de o mie de ori preferabile etc... cu toate cuvintele obligatorii: „Sfârşit prematur, – regrete eterne; – cealaltă patrie, – adio, sau mai degrabă nu, la revedere!"

Pământul amestecat cu pietre căzu pe coşciug; şi nu avea să se mai vorbească niciodată despre el pe lume.

Se mai vorbi puţin coborând de la cimitir; şi lumea nu se sfia în aprecieri: Hussonnet, care trebuia să scrie o dare de seamă a înmormântării în ziare reluă chiar, în glumă, toate discursurile, căci la urma urmei, acest Dambreuse fusese unul dintre *sperţarii* cei mai distinşi ai ultimei domnii. Apoi trăsurile de doliu conduseră pe burghezi la afacerile lor; ceremonia nu fusese prea lungă; se felicitau pentru asta.

Frédéric, obosit, se duse acasă.

A doua zi, când se prezentă în casa Dambreuse, fu anunţat că doamna lucra jos, în birou. Mapele, sertarele erau deschise unele peste altele, registrele de socoteli aruncate la dreapta şi la stânga; un sul de líârţoage cu titlul: „Recuperări disperate" – era pe jos: Frédéric fu gata să cadă peste el şi îl ridică. Doamna Dambreuse nu se vedea, îngropată în fotoliul cel mare.

– Ei bine? Unde eşti? Ce se întâmplă?

Ea se ridică dintr-o singură mişcare.

– Ce se întâmplă? Sunt ruinată, ruinată! Mă auzi?

Domnul Adolphe Langlois, notarul, o chemase la biroul lui şi îi comunicase un testament, scris de soţul ei înainte de căsătorie. Lăsa totul Cécilei; şi celălalt testament era pierdut. Frédéric păli. Poate că nu căutase bine?

– Dar priveşte! spuse doamna Dambreuse, arătându-i apartamentul.

Cele două case de bani erau căscate, sparte cu lovituri de topor. Răsturnase pupitrul, scotocise dulapurile, scuturase ştergătoarele, când deodată dădu un ţipăt ascuţit, se repezi într-un colţ unde zărise o cutiuţă cu broască de aramă; o deschise, nimic!

– Ah, mizerabilul! Eu care l-am îngrijit cu atâta devotament.

Apoi izbucni în hohote de plâns.

– E poate în altă parte? zise Frédéric.

– Nu! Era acolo! în casa de bani. L-am văzut de curând. L-a ars! Sunt sigură!

Într-o zi, la începutul bolii, domnul Dambreuse coborâse să dea nişte semnături.

– Atunci a făcut-o!

Şi căzu pe un scaun, prăpădită. O mamă în doliu nu e mai deznădăjduită lângă leagănul gol decât doamna Dambreuse în faţa caselor de fier căscate. În sfârşit, durerea ei – în ciuda josniciei motivului – părea atât de adâncă, încât Frédéric încercă s-o consoleze spunându-i că, la urma urmei, nu era redusă la mizerie.

– Ba da, deoarece nu pot să-ţi ofer o mare avere!

Nu mai avea decât o rentă de treizeci de mii de livre, fără a socoti casa, care valora cam optsprezece-douăzeci de mii, poate.

Cu toate că această avere reprezenta o mare bogăţie pentru Frédéric, era totuşi decepţionat. Adio visuri de viaţă luxoasă! Onoarea îl silea să se însoare cu doamna Danibrcuse. Se gândi o clipă, apoi cu un aer tandru zise:

– Voi avea totuşi persoana ta!

Ea i se aruncă în braţe; şi el o strânse la piept cu o înduioşare în care era şi puţină admiraţie faţă de el însuşi. Doamna Darnbreuse, căreia nu-i mai curgeau lacrimile, îşi ridică faţa, strălucitoare de fericire şi, luându-i mâna izbucni:

– Ah, nu m-am îndoit niciodată de tine! Mă bizuiam pe tine!

Această certitudine anticipată despre ceea ce el considera drept o faptă frumoasă nu-i plăcu lui Frédéric.

Apoi, îl duse în camera ei şi făcură planuri. Frédéric trebuia acum să parvină. Îi dădu sfaturi admirabile în privinţa candidaturii sale.

Primul punct era să ştie două-trei fraze de economie politică. Trebuia să-şi aleagă o specialitate, crescătoria de cai, de exemplu, să scrie mai multe memorii despre o problemă de interes local, să aibă totdeauna la dispoziţie birouri de poştă sau tutungerii, să facă oamenilor o mulţime de mici servicii. Domnul Dambreuse putea fi luat de model în această privinţă. Astfel, odată, la ţară, a oprit trăsura plină cu prieteni în faţa magherniţei unui cârpaci, a cumpărat pentru musafirii săi douăsprezece perechi de pantofi şi pentru el nişte cizme îngrozitoare – pe care avusese chiar eroismul să le poarte timp de două săptămâni. Această anecdotă îi înveseli. Îi mai povesti şi altele, cu un nou avânt de graţie, de tinereţe şi de spirit.

Doamna Dambreuse aprobă ideea unei călătorii imediate la Nogent. Despărţirea lor fu drăgăstoasă; apoi, în prag murmură încă o dată:

– Mă iubeşti, nu-i aşa?

– Pentru totdeauna, răspunse el.

Un comisionar îl aştepta acasă cu un bilet scris cu creionul anunţându-l că Rosanette năştea.

Fusese atât de ocupat în ultimele zile, încât nu se mai gândise la asta. Rosanette se internase într-o maternitate, la Chaillot.

Frédéric luă o trăsură şi se duse acolo.

La colţul străzii Marbeuf, citi pe o tăblie, cu litere mari: „Casă de sănătate şi naşteri ţinută de doamna Alessandri, moaşă diplomată, fostă elevă a Maternităţii, autoare a diferite lucrări etc." Apoi, în mijlocul străzii, pe poartă, o mică poartă veche, firma repeta (fără cuvântul naşteri): „Casă de sănătate a doamnei Alessandri", cu toate titlurile ei.

Frédéric sună.

O femeie de serviciu, cu înfăţişare de subretă, îl introduse în salonul în care era o masă de acaju, fotolii de catifea roşu-închis si o pendulă sub un glob.

Aproape imediat, doamna apăru. Era o femeie brună, înaltă, de patruzeci de ani, cu talie subţire, cu ochi frumoşi, cu maniere alese. Îi anunţă lui Frédéric fericita naştere a copilului şi îl conduse sus, în camera ei.

Rosanette îi adresă un zâmbet inefabil; şi, copleşită parcă de valurile de dragoste care o înăbuşeau, îi spuse încet:

– Un băiat, e acolo! arătând lângă patul ei un leagăn.

Frédcric desfăcu perdeluţele, şi zări, printre rufele aibe, ceva de un roşu-gălbui, foarte încreţit, care mirosea rău şi scâncea.

– Sărută-l!

Răspunse, ca să-şi ascundă dezgustul:

– Dar mi-o frică să nu-i fac vreun rău!

– Nu! Nu!

Atunci îşi sărută copilul, din vârful buzelor.

– Cum îţi seamănă!

Şi, cu braţele ei slăbite, se atârnă de gâtul lui, cu o efuziune de sentimente cu totul neobişnuită.

Îşi aminti de doamna Dambreuse. Îşi reproşa ca un fapt monstruos trădarea acestei biete fiinţe, care iubea şi suferea cu toată sinceritatea firii ei. Câteva zile stătu lângă ea, până seara.

Rosanette era fericită în casa asta discretă; obloanele dinspre faţadă erau mereu închise; camera ei, tapetată cu cretonă de culoare deschisă, dădea spre o grădină mare; doamna Alessandri, al cărei singur defect era că cita ca prieteni intimi pe medicii cei mai iluştri, o înconjura cu atenţii; tovarăşele ei erau aproape toate domnişoare din provincie, care se plictiseau, neavând pe nimeni care să vină să le vadă; Rosanette observă că o invidiau, şi i-o spuse lui Frédéric cu mândrie. Totuşi, trebuiau să vorbească încet; pereţii despărţitori erau subţiri şi toată lumea era cu urechile la pândă, cu tot zgomotul neîncetat al pianelor.

Era, în sfârşit, gata să plece la Nogent, când primi o scrisoare de la Deslauriers.

Se prezentau doi candidaţi noi, unul conservator, celălalt de stânga; un al treilea, oricine ar fi fost, n-avea nici o şansă. Era vina lui Frédéric, care lăsase să treacă momentul potrivit, ar fi trebuit să vină mai devreme, să se agite. „N-ai fost văzut nici măcar la adunările agricole!" Avocatul îl critica de lipsa lui de legătură cu ziarele. „Ah! Dacă ai fi urmat, odinioară, sfaturile mele! Dacă am fi avut o foaie tipărită a noastră!" Stăruia în această problemă. Dealtfel, multe persoane care ar fi votat pentru el, din consideraţie pentru domnul Dambreuse, aveau să-l părăsească acum. Deslauriers era dintre aceştia. Nemaiavând nimic de aşteptat de la capitalist, îl abandona pe protejatul lui.

Frédéric duse scrisoarea doamnei Dambreuse.

– N-ai fost la Nogent? întrebă ea,

– De ce întrebi?

– L-am văzut pe Deslauriers acum trei zile.

Aflând de moartea soţului ei, avocatul venise să-i restituie notele în legătură cu huila şi să-i ofere serviciile sale ca om de afaceri. Toate acestea îi părură ciudate lui Frédéric; şi ce făcea prietenul lui acolo?

Doamna Dambreuse vru să ştie ce făcuse de când se despărţiseră.

– Am fost bolnav, răspunse el.

– Ar fi trebuit să mă anunţi, cel puţin.

– O, nu merita osteneala; dealtfel, avusese o mulţime de încurcături, întâlniri, vizite.

Din clipa aceea, duse o existenţă dublă, dormind cu regularitate la Mareşală şi petrecând după-amiezele la doamna Dambreuse, în aşa fel încât nu-i rămânea decât o oră de libertate în mijlocul zilei.

Copilul era la ţară, la Andilly. Se duceau să-l vadă în fiecare săptămână.

Casa doicii se afla în partea de sus a satului, în fundul unei curţi întunecate, cu un puţ, cu paie pe jos, cu găini ici şi colo, cu o şaretă pentru cărat zarzavaturi sub şopron. Rosanette îşi săruta întâi cu frenezie odrasla; şi, cuprinsă de un fel de delir, mergea de colo colo, încerca să mulgă capra, mânca pâine neagră, aspira mirosul gunoiului, din care voia să ia puţin într-o batistă.

Apoi făceau plimbări lungi; ea intra în pepiniere, rupea crengi de liliac care atârnau peste ziduri, striga: „Hi, măgăruş!" măgarilor care trăgeau un cărucior, se oprea să admire printre garduri unele grădini frumoase sau, altădată, doica lua copilul, îl puneau la umbră sub un nuc; şi cele două femei înşirau ore întregi cele mai plicticoase nerozii.

Frédéric, lângă ele, contempla pătratele de vii de pe coastă, din care se ridica coroana unui copac din loc în loc, cărările prăfuite ca nişte panglici cenuşii, casele alcătuind pete albe şi roşii în verdeaţă; uneeri fumul unei locomotive se întindea orizontal la poalele dealurilor acoperite de frunziş, ca o pană de struţ uriaşă, al cărei vârf uşor se destrăma.

Apoi ochii îi cădeau iarăşi asupra fiului său. Şi-l închipuia tânăr, avea să fie tovarăşul lui; sau va fi poate un prost, un nenorocit în orice caz. Faptul că era copil nelegitim îl va apăsa totdeauna; mai bine ar fi fost pentru el să nu se fi născut, şi Frédéric murmura: „Bietul copil!" cu inima încărcată de o tristeţe de neînţeles.

Adesea pierdeau ultimul omnibuz. Atunci doamna Dambreuse îl certa pentru nepunctualitatea lui. El inventa o întâmplare.

Trebuia să inventeze ceva şi pentru Rosanette. Ea nu înţelegea ce făcea el serile, şi când trimitea la el acasă, nu era niciodată acolo! Într-o zi, când era totuşi în apartamentul lui, veniră amândouă aproape în acelaşi timp. El o făcu să plece pe Mareşală şi o ascunse pe doamna Dambrense, spunând că trebuia să sosească mama lui.

Curând începu să se distreze cu aceste minciuni; repeta uneia jurământul pe care-l făcuse cu puţin înainte celeilalte, le trimitea două buchete la fel, le scria în acelaşi timp, apoi făcea comparaţii între ele; mai era şi a treia veşnic prezentă în gândul lui. Imposibilitatea de a o avea pe ea îi justifica perfidiile, care îi aţâţau

plăcerea, prin alternare; şi cu cât o înşela pe una din ele, cu atât ea îl iubea mai tare, ca şi cum dragostea lor se încălzea reciproc şi, într-un fel de emulaţie, fiecare voia să-l facă s-o uite pe cealaltă.

– Admiră încrederea mea! îi spuse într-o zi doamna Dambreuse, despăturind o hârtie în care cineva o prevenea că domnul Moreau trăia conjugal cu o oarecare Rose Bron: „Asta-i domnişoara de la curse, oare?"

– Ce absurditate! rosti el. Lasă-mă să văd.

Scrisoarea, scrisă cu litere romane, nu era semnată. Doamna Dambreuse, la început, tolerase această metresă care acoperea adulterul lor. Dar, pasiunea ei crescând, îi ceruse să rupă legătura, lucru pe care Frédéric îi spusese că l-a făcut de mult; şi când el sfârşi cu protestele, ea îi răspunse, clipind din ochii în care strălucea o privire asemenea unui vârf de pumnal sub muselină.

– Ei, şi cealaltă?

– Care cealaltă?

– Soţia faianţarului.

El ridică din umeri, cu dispreţ. Ea nu stărui. Dar, după o lună, cum vorbeau despre cinste şi lealitate, şi el se lăuda pe sine (întâmplător, din precauţie), ea îi spuse:

– E adevărat, eşti cinstit, nu te mai duci pe acolo.

Frédéric, care se gândea la Mareşala, murmură:

– Unde?

– La doamna Arnoux.

El o rugă să-i mărturisească de unde avea această informaţie. De la ajutoarea ei de croitoreasă, doamna Regimbart.

Deci, ea îi cunoştea viaţa, şi el nu ştia nimic despre viaţa ei!

Totuşi, descoperise în cabinetul ei de toaletă miniatura unui domn cu mustăţi lungi. Era oare acelaşi despre care i se povestise mai de mult o vagă poveste de sinucidere? Dar n-avea nici un mijloc să afle mai mult! Şi, dealtfel, la ce bun? Inimile femeilor sunt ca acele mici scrinuri cu sertare secrete, încastrate unele în altele; te străduieşti, îţi rupi unghiile, şi găseşti în fund o floare uscată, fire de praf – sau nimic! Şi apoi, poate că se temea să nu afle prea multe.

Ea îl făcea să refuze invitaţiile unde nu se putea duce cu dânsul, îl ţinea lângă ea, se temea să nu-l piardă; şi în ciuda acestei legături din ce în ce mai strânse, deodată se deschideau prăpăstii între ei, pentru lucruri neînsemnate, aprecierea unei persoane, a unei opere de artă.

Ea avea un fel de a cânta la pian corect şi dur. Spiritualismul său (doamna Dambreuse credea în transmigraţia sufletelor) nu o împiedica să-şi ţină admirabil socotelile. Era trufaşă cu oamenii de serviciu; ochii ei rămâneau uscaţi în faţa zdrenţelor săracilor. Un egoism naiv izbucnea în locuţiunile ei obişnuite: „Ce-mi pasă mie? Aş fi prea bună! Ce nevoie am eu!" şi mii de fapte mărunte, greu de analizat, odioase. Ar fi ascultat la uşi; desigur, minţea şi la spovedanie. Din spirit de dominaţie, îi ceru lui Frédéric să o întovărăşească duminica la biserică. El se supuse şi îi purtă cartea de rugăciuni.

Pierderea moştenirii o schimbase mult. Acea înfăţişare mâhnită pe care lumea o atribuia morţii domnului Dambreuse o făcea interesantă; şi, ca altădată, primea mult. De la insuccesul electoral al lui Frédéric, dorea pentru ei doi o legaţie în Germania, de aceea, primul lucru de făcut era să se supună ideilor dominante.

Unii doreau Imperiul, alţii domnia casei de Orléans[148] alţii pe contele de Chambord[149], dar toţi erau de acord în privinţa urgenţei descentralizării, şi propuneau mai multe mijloace, ca de pildă: să împartă Parisul într-o mulţime de străzi mari ca să formeze sate, să transfere la Versailles sediul guvernului, să ducă şcolile la Bourges, să suprime bibliotecile, să încredinţeze totul generalilor de divizie; şi preamăreau pe ţărani, omul ignorant având în chip natural mai mult bun-simţ decât ceilalţi! Urile se înmulţeau: ura împotriva învăţătorilor şi a cârciumarilor, împotriva claselor de filosofie, a cursurilor de istorie, împotriva romanelor, a vestelor roşii, a bărbilor lungi, împotriva oricărei independenţe, oricărei manifestări individuale; căci trebuia „proclamat principiul autorităţii"; să-l pună în aplicare oricine, să vină de oriunde, numai să fie Forţa, Autoritatea! Conservatorii vorbeau acum ca Sénécal. Frédéric nu mai înţelegea nimic; şi regăsea la fosta sa metresă aceleaşi cuvinte, debitate de aceiaşi oameni!

Saloanele femeilor uşoare (de atunci datează importanţa lor) erau un teren neutru, unde se întâlneau reacţionarii de categorii sociale diferite. Hussonnet, care se deda la ponegrirea gloriilor contemporane (bun lucru pentru restaurarea Ordinei), inspiră Rosanettei pofta să aibă şi ea, ca altele, salonul ei; el avea să relateze în gazete despre acele întâlniri; şi îi aduse întâi un om serios, pe Fumichon; apoi apărură Nonancourt, domnul de Grémonville, domnul de Larsillois, fost prefect, şi Cisy, care acum era agronom, breton din ţara de jos şi mai mult decât oricând, creştin.

Mai veneau, în afară, de aceştia, şi foşti amanţi ai Mareşalei, ca baronul de Comaing, contele de

Jumillac şi alţii; libertatea atitudinilor lor îl jignea pe Fiédéric.

Ca să se afirme ca stăpân, ridică nivelul de trai al casei. Angajară un groom, schimbară locuinţa şi cumpărară mobile noi. Aceste cheltuieli erau necesare pentru a face să pară căsătoria mai puţin disproporţionată cu averea lui, care se micşora înspăimântător. Şi Rosanette nu înţelegea nimic din toate acestea.

Burgheză declasată, îi plăcea gospodăria, un mic interior liniştit. Totuşi, era mulţumită să aibă şi ea o „zi de primire"; acum, vorbind de cele asemeni cu ea, spunea: „Femeile acelea"; voia să fie "o doamnă de lume" şi credea că este. Îl rugă să nu mai fumeze în salon, încercă să-l facă să postească, pentru că aşa era elegant.

Se înşela singură, cu seriozitatea asta, şi chiar înainte de a se culca, se prefăcea melancolică, aşa cum la uşa unui cabaret creşte un chiparos.

Frédéric descoperi cauza acestei atitudini: visa la căsătorie – şi ea! Frédéric era exasperat. Dealtfel, îşi amintea de apariţia ei la doamna Arnoux şi îi era necaz pe ea din pricină că îi rezistase atât de muìt.

Totuşi căuta mereu să ştie care îi fuseseră amanţii. Rosanette îi tăgăduia pe toţi. Frédéric fu cuprins de un fel de gelozie. Îl enervau cadourile pe care le primise, sau pe care le primea încă; şi, pe măsură ce fondul fiinţei ei îl irita tot mai mult, o poftă a simţurilor, aprigă şi bestială, îl mâna către ea, iluzii de o clipă care se sfârşeau cu ură.

Cuvintele, vocea, zâmbetele ei, totul ajunsese să-i displacă, mai cu seamă privirile, ochii aceia de femeie veşnic limpezi şi stupizi. Câteodată era atât de exasperat, încât ar fi privit-o murind fără nici o emoţie. Dar cum să te superi pe ea? Era de o blândeţe care te scotea din fire.

Deslauriers se ivi iar şi explică lunga lui şedere la Nogent spunând că negocia un birou de avocat. Frédéric fu fericit să-l revadă; era cineva! Îl luă al treilea în tovărăşia lor.

Avocatul cina la ei uneori şi, când erau mici neînţelegeri, lua totdeauna parte Rosanettei, astfel încât Frédéric îi spuse odată:

– Ei, culcă-te cu ea dacă-ţi face plăcere! Atât de mult dorea o întâmplare care să-l descotorosească de dânsa.

Pe la mijlocul lui iunie, Rosanette primi o somaţie prin care domnul Athanase Gautherot, portărel, îi punea în vedere să achite patru mii de franci datoraţi domnişoarei Clémence Vatnaz; în caz contrar, va veni a doua zi să pună sechestru.

Într-adevăr, din cele patru poliţe iscălite, numai una fusese plătită; banii pe care-i avusese de atunci încoace împliniseră alte nevoi.

Alergă la Arnoux. El locuia în cartierul Saint-Germain, şi portarul nu ştia strada. Se duse la diferiţi prieteni, nu găsi pe nimeni şi se întoarse deznădăjduită. Nu voia să-i spună nimic lui Frédéric, temându-se ca această nouă complicaţie să nu dăuneze căsătoriei lor.

A doua zi dimineaţă, domnul Athanase Gautherot se prezentă însoţit de doi acoliţi, unul palid, cu figura vicleană, cu o mutră măcinată de invidie, celălalt cu guler înalt şi cu pantaloni cu elastic foarte întins, cu un degetar de tafta neagră la degetul arătător; – şi amândoi, dezgustător de murdari, cu gulerul slinos, cu mânecile redingotelor prea scurte.

Şeful lor, un bărbat foarte frumos, spre deosebire de ei, începu să se scuze de misiunea lor penibilă, privind de jur împrejur apartamentul „plin de lucruri frumoase, pe cuvântul meu!" Şi adăugă: „în afara celor asupra cărora nu pot pune sechestru". La un gest al lui, cei doi agenţi dispărură.

Atunci, complimentele lui continuară, mai îndrăzneţe. Putea cineva să creadă că o persoană atât de... încântătoare, nu avea un amic serios! O vânzare publică, la licitaţie, era o adevărată nenorocire! Nu te mai refaci niciodată. Încerca să o sperie; apoi, văzând-o emoţionată, luă dintr-o dată un ton părintesc. Cunoştea lumea, avusese de-a face cu atâta alte doamne; şi, înşirându-le numele, examina tablourile de pe pereţi. Erau tablouri care îi aparţinuseră lui Arnoux, schiţe de Sombaz, acuarele de Burrieu, trei peisaje de Dittmer. Rossanette nu cunoştea, evident, preţul lor. Domnul Gautherot se întoarse către ea:

– Uitaţi-vă! Ca să vă arăt că sunt un băiat bun, să facem o învoială: daţi-mi aceşti Dittmer şi plătesc totul. Ne-am înţeles?

În clipa aceea, Frédéric, pe care Delphine îl informase în anticameră şi care îi văzuse pe cei doi funcţionari, intră cu pălăria po cap, cu o înfăţişare brutală. Domnul Gautherot îşi regăsi demnitatea şi, cum uşa rămăsese deschisă, dictă:

– Atunci, domnilor, scrieţi! În a doua cameră se află: o masă de stejar cu două tăblii de prelungit, două bufete...

Frédéric îl opri întrebând dacă nu ar fi vreun mijloc să se oprească sechestrul.

– O, perfect! Cine a plătit mobilele?

– Eu.

– Ei bine, formulaţi o revendicare; astfel câştigaţi timp, în orice caz.

Domnul Gautherot îşi încheie repede actele, şi în procesul verbal cită în recurs pe domnişoara Bron, apoi se retrase.

Frédéric nu făcu nici un reproş. Privea, pe covor, urmele de noroi lăsate de încălţămintea portăreilor; şi zise, ca pentru el însuşi:

– Va trebui să caut banii

– Ahl doamne, proastă mai suntl spuse Mareşala.

Scotoci într-un sertar, luă o scrisoare, şi se duse repede la Societatea de iluminat din Languedoc, ca să obţină transferul acţiunilor ei.

Se întoarse după un ceas. Titlurile fuseseră vândute altuia! Funcţionarul îi răspunsese cercetând hârtia cu promisiunea scrisă de Arnoux: „Acest act nu vă constituie proprietară. Societatea nu cunoaşte asta." Pe scurt, o concediase; se sufoca, Frédéric trebuia să se ducă în clipa aceea la Arnoux, să lămurească lucrurile.

Dar Arnoux ar crede, poate, că venea să-şi revendice indirect cei cincisprezece mii de franci ai ipotecii lui pierdute; şi apoi, această reclamaţie adresată unui om care fusese amantul metresei sale i se părea o ruşine. Alegând o cale de mijloc, se duse la Dambreuse să ia adresa doamnei Regimbart, trimise un comisionar la ea şi află astfel care era cafeneaua pe care o frecventa Cetăţeanul.

Era o cafenea mică în piaţa Bastiliei, unde stătea ziua întreagă, în colţul din dreapta, în fund, nemişcat ca şi cum ar fi făcut parte din imobil.

După ce trecuse, rând pe rând, de la jumătatea de ceaşcă la grog, la bischof, la vin cald şi chiar la şpriţ, se întorsese la bere; şi, din jumătate în jumătate de oră, scotea acest cuvânt: „Ţap", deoarece îşi redusese limbajul la strictul necesar. Frédéric îl întrebă dacă îl vedea uneori pe Arnoux:

– Nu!

– Ia te uită! De ce?

– Un imbecil!

Politica îi despărţise, poate, şi Frédéric crezu că e bine să întrebe de Compain.

– Ce brută! zise Regimbart.

– Cum asta?

– Cu capul lui de viţel!

– A, spune-mi şi mie ce e cu capul de viţel!

Regimbart zâmbi cu milă.

– Prostii!

Frédéric, după o lungă tăcere, reluă:

– S-a mutat?

– Cine?

– Arnoux!

– Da, în strada Fleurus!

– Ce număr?

– Dar ce, eu îi frecventez pe iezuiţi?

– Cum pe iezuiţi?

Cetăţeanul răspunse furios:

– Cu banii unui patriot pe care i l-am prezentat eu, porcul asta s-a făcut negustor de mătănii!

– Cu neputinţă!

– Du-te şi vezi!

Nimic mai adevărat; Arnoux, slăbit de un atac, devenise bigot; dealtfel „avusese totdeauna un fond religios" şi (cu aliajul de mercantilism şi naivitate care era în firea lui), ca să-şi salveze şi sufletul şi averea, se apucase de comerţ cu obiecte religioase.

Lui Frédéric îi fu uşor să descopere magazinul, a cărui firmă era: "*La arta gotică.* Restaurarea cultului, Podoabe de biserică. – Sculptură policromă. – Tămâia regilor magi etc, etc..."

În cele două colţuri ale vitrinei se aflau două statui de lemn, împestriţate cu aur, cu cinabru şi cu albastru; un sfânt Ioan Botezătorul, cu pielea lui de oaie, şi o sfântă Genoveva, cu trandafiri în poalele şorţului şi cu o furcă sub braţ; apoi grupuri de ipsos: o călugăriţă învăţând o fetiţă, o mamă în genunchi lângă leagăn, trei liceeni în faţa pristolului. Cel mai frumos era un fel de cabană reprezentând interiorul ieslei cu măgarul, boul şi copilul Isus întins pe paie, pe paie adevărate. De sus până jos pe etajere erau medalii cu duzinele, mătănii de toate felurile, agheasmatare în formă de scoică şi portretele gloriilor ecleziastice, printre care străluceau Monseniorul Affre[150] şi sfântul Părinte[151], amândoi zâmbind.

Arnoux, în faţa tejghelei, moţăia cu capul în jos. Îmbătrânise extraordinar, avea chiar în jurul tâmplelor o cunună de coşuri roz, pe care cădea reflexul crucilor de aur luminate de soare.

Frédéric, în faţa acestei decadenţe, fu cuprins de tristeţe. Din devotament pentru Mareşală, se resemnă totuşi şi înainta; în fundul prăvăliei, apăru doamna Arnoux. Atunci se întoarse.

– Nu l-am găsit, spuse când intră în casă.

Şi în zadar declară că o să-i scrie imediat notarului său din Le Havre ca să-i trimită banii, Rosanette se înfurie. Nu mai văzuse un bărbat atât de slab, de molâu; în timp ce ea îndura mii de lipsuri, ceilalţi se lăfăiau.

Frédéric se gândea la biata doamnă Arnoux, îşi închipuia mediocritatea dezolantă a interiorului ei. Se aşezase la birou; şi, cum vocea ascuţită a Rosanettei continua să se facă auzită, izbucni:

– Ah! pentru Dumnezeu, tacil

– Ce, vrei să-i aperi cumva?

– Ei bine, da! exclamă el, căci nu înţeleg de unde atâta îndârjire!

– Dar tu, de ce nu vrei să plătească? De frică să n-o mâhneşti pe fosta ta... mărturiseşte!

Îi venea să-i arunce pendula în cap, nu găsea cuvinte potrivite. Tăcu. Rosanette, mergând prin cameră, adăugă:

– Am să-i trântesc un proces lui Arnoux al tău. O! n-am nevoie de tine! Şi, strângând din buze: Am să consult un avocat!

A treia zi, Delphine intră brusc:

– Doamnă, doamnă, a venit un om cu o oală de clei, mi-e frică!

Rosanette trecu în bucătărie şi văzu un potlogar cu faţa ciupită de vărsat, cu un braţ paralizat, beat pe trei sferturi şi bombănind.

Era omul domnului Gautherot. Opoziţia la sechestru fiind respinsa, urma în chip firesc vânzarea.

Fiindcă se ostenise să urce scara, omul ceru mai întâi un păhărel; apoi se rugă pentru o altă favoare, şi anume ceru bilete de spectacol, crezând că doamna era actriţă. Timp de cinci minute clipi din ochi fără să ştie de ce; în sfârşit, declară că pentru doi franci are să rupă colţurile afişului pe care-l lipise pe uşa de jos. Rosanette era afişată cu numele ei, măsură neobişnuită care dovedea toată ura domnişoarei Vatnaz.

Aceasta fusese odinioară o fiinţă sensibilă, şi chiar, odată, când avusese o supărare în dragoste, îi scrisese lui Béranger ca să-i ceară sfat. Dar se acrise în furtunile vieţii. Rând pe rând dăduse lecţii de pian, servise masa într-o pensiune, colaborase la jurnale de modă, subînchiriase apartamente, vânduse dantele în lumea femeilor uşoare, unde relaţiile ei îi permiseseră să facă servicii multora, lui Arnoux între alţii. Mai înainte lucrase şi într-o casă de comerţ.

Plătea muncitoarele; şi existau pentru fiecare dintre ele două carnete, dintre care unul rămânea totdeauna în mâna ei. Dussardier, care îl ţinea din gentileţe pe cel al unei numite Hortense Baslin, se prezentă într-o zi la casă în clipa când domnişoara Vatnaz aducea contul acestei fete, 1682 de franci, pe care casierul îi plăti. Însă, chiar în ajun, Dussardier nu înscrisese decât 1082 pe carnetul muncitoarei. Sub un pretext, ceru carnetul; apoi, vrând să îngroape acest furt, îi spuse că l-a pierdut. Hortense Baslin transmise naiv minciuna domnişoarei Vatnaz; ea, ca să fie liniştită, îi vorbi comisului cu un aer indiferent despre asta. El se mulţumi să răspundă: „L-am ars"; şi asta a fost totul. Ea plecă de la casa de comerţ puţin timp după aceea, fără să creadă că fusese ars carnetul şi închipuindu-şi că Dussardier îl păstra.

Când auzi că e rănit, alergase la el cu intenţia să-l ia. Apoi, nedescoperind nimic, cu toate percheziţiile cele mai amănunţite, fusese cuprinsă de respect, şi curând de dragoste pentru acest băiat, atât de cinstit, de bun, de eroic şi de puternic. Un asemenea noroc la vârsta ei întrecea orice speranţă. Se aruncă asupra lui cu o foame de căpcăună; şi părăsi pentru el literatura, socialismul, „doctrinele consolatoare şi utopiile generoase", cursul pe care-l preda despre *Eliberarea femeii,* totul, chiar şi pe Delmar; în cele din urmă, îi oferi lui Dussardier să se cunune cu ea.

Cu toate că era metresa lui, comisul nu era deloc îndrăgostit de ea. Dealtfel, nu uitase nici de furtul ei. Apoi era prea bogată. O refuză. Atunci ea îi povesti plângând visurile pe care şi le făcuse: să aibă amândoi împreună un magazin de confecţii. Ea avea primele fonduri necesare, care aveau să crească cu patru mii de franci săptămâna următoare; şi îi povesti că a pus sechestru pe bunurile Mareşalei.

Dussardier fu mâhnit pentru prietenul său. Îşi aminti de portţigaretul oferit la corpul de gardă, de serile de pe cheiul Napoleon, de atâtea convorbiri plăcute, de atâtea cărţi împrumutate, de miile de gentileţi ale lui Frédéric. O rugă pe domnişoara Vatnaz să-şi retragă acţiunea.

Ea îl luă peste picior pentru bunătatea lui, manifestând o ură de neînţeles faţă de Rosanette; nu dorea averea decât pentru a o umili mai târziu cu caleaşca ei.

Aceste prăpăstii de răutate îl înspăimântară pe Dussardier: şi când află cu precizie ziua vânzării, ieşi în oraş. A doua zi dimineaţa intră la Frédéric cu o atitudine încurcată.

– Am venit să mă scuz.

– Pentru ce?

– Trebuie să mă iei drept un ingrat, eu care sunt... Se bâlbâia. – O, n-am s-o mai văd, n-am să fiu complicele ei!

Celălalt îl privea surprins.

– Nu se scot în vânzare peste trei zile mobilele metresei dumitale?

– Cine ţi-a spus?

– Ea însăşi, domnişoara Vatnaz. Dar mi-e frică să nu te jignesc...

– Cu neputinţă, dragul meu!

– A, e adevărat, dumneata eşti aşa de bun!

Şi îi întinse, cu un gest discret, un mic portofel de marochin. Erau patru mii de franci, toate economiile lui.

– Cum? Ah, nu!... Nu!...

– Ştiam că te voi jigni, răspunse Dussardier, cu lacrimi în ochi.

Frédéric îi strânse mâna, şi bietul băiat reluă cu o voce rugătoare:

– Primeşte-i! Fă-mi plăcerea asta! Sunt atât de disperat! Oare nu s-au sfârşit toate? Crezusem în revoluţie, în fericirea adusă de ea. Ţi-aduci aminte ce frumos era! Cum respiram de bine! Am căzut însă mai jos ca niciodată.

Şi, cu ochii în pământ:

– Acum, duşmanii omoară Republica noastră, aşa cum au omorât-o şi pe cealaltă, pe cea romană! Şi biata Veneţie, sărmana Polonie, sărmana Ungarie! Ce grozăvie! Mai întâi au doborât arborii libertăţii, apoi au restrâns dreptul la vot, au închis cluburile, au restabilit cenzura şi au dat învăţământul pe mâna preoţilor, aşteptând Inchiziţia. De ce nu? Unii conservatori nu ne mai doresc decât să vină cazacii! Jurnalele sunt condamnate când vorbesc împotriva pedepsei cu moartea. Parisul e plin de baionete, şaisprezece departamente sunt în stare de asediu; şi amnistia a fost respinsă din nou!

Îşi luă capul în mâini; apoi, deschizând braţele ca într-un moment de cumplită deznădejde, adăugă:

– Dacă am încerca, totuşi. Dacă am fi de bună-credinţă, ne-am putea înţelege! Dar nu! Nici noi nu suntem mai breji decât burghezii, asta-i! La Elbeuf, mai deunăzi, au refuzat să ajute la stingerea unui incendiu. Nişte ticăloşi spun că Barbès[152] e aristocrat! Vor să-l pună preşedinte pe Nadaud, un zidar, ca să-şi bată toţi joc de popor, spune, ce zici? Şi nu există nici un mijloc, nici un remediu! Toată lumea e împotriva noastră! Eu n-am făcut niciodată ceva rău; şi totuşi simt ca o greutate apăsându-mă pe stomac. O să înnebunesc dacă merge tot aşa. Îmi vine să mă omor. Îţi spun că n-am nevoie de banii ăştia! O să mi-i restitui doar! Ţi-i împrumut.

Frédéric constrâns de nevoie, luă până la urmă cei patru mii de franci. Astfel, în ceea ce o privea pe Vatnaz, nu mai aveau nici o grijă.

Dar Rosanette pierdu procesul intentat lui Arnoux şi, din încăpăţânare, voia să facă apel.

Deslauriers îşi dădea toată osteneala s-o facă să înţeleagă că promisiunea lui Arnoux nu constituia nici o donaţie, nici o cesiune legală; ea nici nu asculta, găsind că legea e nedreaptă; bărbaţii se susţineau între ei, fiindcă ea era o femeie! Până la urmă însă îi urmă sfatul.

Deslauriers se jena atât de puţin în casă, încât îl aduse şi pe Sénécal la masă, de mai multe ori. Această lipsă de maniere îi displăcea lui Frédéric, care îi dădea bani, îi făcea chiar haine la croitorul lui; iar avocatul îi dădea redingotele sale vechi socialistului, ale cărui mijloace de trai erau necunoscute.

Ar fi vrut totuşi să facă ceva pentru Rosanette. Într-o zi, aceasta îi arătă douăsprezece acţiuni ale Societăţii de Caolin (întreprinderea care obţinuse condamnarea lui Arnoux la treizeci de mii de franci daune). Deslauriers îi spuse:

– Deci e necinstit! Minunat!

Rosanette avea dreptul să-l cheme în judecată pentru restituirea creanţelor. Va dovedi mai întâi că el era solidar la plata întregului pasiv al Societăţii, deoarece declarase ca datorii colective nişte datorii personale şi, în sfârşit, că deturnase mai multe acţiuni ale Societăţii.

– Toate astea îl fac vinovat de faliment fraudulos, conform articolelor 586 şi 587 din Codul comercial; îl vom băga la apă, fii sigură, fetiţo!

Rosanette îi sări de gât. El o recomandă a doua zi şi fostului său patron, neputând să se ocupe el însuşi de proces, căci trebuia să se ducă la Nogent; Sénécal îi va scrie dacă se va ivi ceva urgent.

Negocierile lui pentru cumpărarea unui birou de avocat erau un pretext. Îşi petrecea timpul la domnul Roque, unde începuse nu numai să facă elogiul prietenului lor, dar să-l şi imite în atitudini şi în limbaj, atât cât era cu putinţă; ceea ce îi aduse încrederea Louisei, în timp ce o câştiga pe cea a tatălui ei ponegrindu-l pe

Ledru-Rollin[153].

Frédéric nu se întorcea la Nogent pentru că frecventa lumea bună; şi, încetul cu încetul, Deslauriers îi informă că Frédéric iubea pe cineva, că avea un copil, că întreţinea o femeie uşoară.

Deznădejdea Louisoi fu imensă, indignarea doamnei Moreau tot atât de mare. Îşi vedea fiul dus de un vârtej în fundul unui abis nedesluşit, era jignită în religia convenienţelor pe care o profesa, simţea o dezonoare personală în aceste fapte, când, brusc, fizionomia ei se schimbă. La întrebările despre Frédéric, ea răspundea cu un aer ironic:

– E bine, foarte bine!

Aflase de căsătoria lui cu doamna Dambreuse. Se fixase data; şi Frédéric se gândea chiar cum s-o facă pe Rosanette să înghită acest lucru.

Spre mijlocul toamnei, ea câştigă procesul cu acţiunile caolinului. Frédéric află toată afacerea întâlnindu-l în uşă pe Sénécal, care venea de la proces.

Domnul Arnoux fusese recunoscut drept complice la toate fraudele; şi fostul pedagog părea atât de bucuros de asta, încât Frédéric îl opri să intre, asigurându-l că îi va spune el totul Rosanettei. Intră la ea mânios.

– Ei, acum poţi fi mulţumită!

Dar ea, fără să ia seama la vorbele lui, îi spuse:

– Priveşte!

Şi îi arătă copilul în leagăn, lângă foc. Îl găsise dimineaţa la doică atât de bolnav, încât îl adusese la Paris.

Copilul era extraordinar de slăbit şi avea buzele acoperite cu puncte albe, care îi făceau în gură ca nişte chiaguri de lapte.

– Ce-a spus doctorul?

– A, doctorul! Pretinde că drumul i-a mărit... nu mai ştiu, un nume în *„ită"*... În sfârşit, că are gura şi gâtul inflamate. Ai auzit de asta?

Frédéric nu şovăi, şi răspunse: „Desigur!" adăugând că nu e grav.

Dar mai spre seară, se sperie de înfăţişarea slăbită a copilului şi de înmulţirea petelor albicioase, ca un mucegai, ca şi cum viaţa, părăsind de pe acum acest sărman trupşor, n-ar fi lăsat decât o materie pe care creştea vegetaţia.

Mâinile îi erau reci; acum nu mai putea înghiţi; şi doica, altă doică pe care portarul o adusese la întâmplare de la biroul de plasare, repeta:

– Mi se pare că îi e foarte, foarte rău!

Rosanette stătu lângă el toată noaptea. Dimineaţa îl chemă pe Frédéric:

– Vino să vezi. Nu mai mişcă.

Într-adevăr, murise. Ea îl luă, îl zgudui, îl strângea în braţe chemându-l cu cuvintele cele mai drăgăstoase, îl acoperea de sărutări şi de plânsete, se învârtea disperată, îşi smulgea părul, striga; şi se aşeza pe marginea divanului, unde stătea cu gura deschisă. Şiroaie de lacrimi îi curgeau din ochi. Apoi amorţi parcă şi totul se linişti în. apartament. Mobilele erau răsturnate. Ici, colo zăceau prosoape. Bătu ora şase. Candela se stinse.

Lui Frédéric i se părea că visează toate astea. I se strângea inima de spaimă. Avea impresia că această moarte nu e decât un început şi că după ea avea să vină o nenorocire mult mai mare.

Deodată, Rosanette spuse cu o voce blândă:

– O să-l păstrăm, nu-i aşa?

Voia să-l îmbălsămeze, dar erau multe motive împotriva acestui lucu. Cel mai important era că nu se practica îmbălsămarea pe copii atât de mici. Era mai bine să-i facă portretul. Ea acceptă. Frédéric scrise un bilet lui Pellerin şi Delphine se duse să i-l ducă.

Pellerin sosi repede, vrând să şteargă prin zelul lui amintirea purtării de odinioară. Spuse:

– Sărmanul îngeraş! Ah, doamne, ce nenorocire!

Dar, mai apoi, trezindu-se artistul din el, declară că nu se putea face nimic cu ochii aceştia încercănaţi, cu figura asta lividă, că era o adevărată natură moartă, că ar fi nevoie de mult talent: şi murmură:

– O, nu-i uşor, nu-i uşor!

– Numai să semene, obiectă Rosanette.

– Ei, puţin îmi pasă de asemănare! Jos Realismul! Eu pictez spiritul! Lăsaţi-mă! O să încerc să-mi închipui cum era.

Se gândea, cu fruntea rezemată în palma stângă, cu cotul în cea dreaptă; apoi, dintr-o dată:

– A, o idee! Un pastel! Cu nuanţe dulci, puse aproape neted, poţi obţine un model frumos numai în

contururi.

Trimise camerista să-i aducă cutia: apoi, cu un scăunel sub picioare şi cu altul lângă el, începu să tragă linii mari, tot atât de calm ca şi cum ar fi lucrat după un modelaj de ipsos. Îi ridică în slăvi pe micul sfânt Ioan al lui Corregio, pe infanta Rose a lui Velásquez, carnea lăptoasă din tablourile lui Reynolds, distincţia lui Lawrence[154], şi, mai cu seamă, copilul cu părul lung care stă pe genunchii lui lady Glower.

Dealtfel, poate fi ceva mai încântător ca broscuţele astea! Prototipul sublimului (şi Rafael a dovedit-o cu madonele lui) este poate o mamă cu copilul în braţe!

Rosanette, care se sufoca, ieşi din cameră, şi Pellerin spuse imediat:

– Ei, ştii ce se înîâmplă cu Arnoux?

– Nu! Ce?

– Dealtfel, aşa trebuie să se termine.

– Dar ce e?

– Poată că acum e... Stai puţin!

Piciorul se sculă ca să ridice capul micului cadavru.

– Spuneai că... reluă Frédéric.

Şi Pellerin rosti, clipind din ochi ca să ia mai bine măsurile:

– Spuneam că prietenul nostru Arnoux e poate băgat la zdup la ora asta!

Apoi, cu un ton satisfăcut:

– Ia priveşte! Nu-i bine?

– Da, foarte bine! Dar Arnoux?

Pellerin lăsă creionul din mână:

– Pe cât am înţeles, e urmărit de un oarecare Moignot, un prieten al lui Regimbart, mare lichea şi ăsta, nu? Ce idiot! închipuieşte-ţi că într-o zi...

– Haide, nu e vorba de Regimbart!

– Adevărat! Ei bine, Arnoux trebuia să găsească ieri seară douăsprezece mii de franci, dacă nu, era pierdut.

– Poate că-i o exagerare, zise Frédéric.

– Da de unde! Mi-a făcut impresia că e foarte grav, foarte grav! Rosanette reapăru în clipa aceea cu pete roşii sub pleoape, aprinse ca nişte pete de fard. Veni lângă cartonul pictorului şi privi. Pellerin făcu semn că a tăcut din pricina ei. Dar Frédéric, fără să se sinchisească, urmă:

– Totuşi, nu pot să cred...

– Îţi repet că l-am întâlnit ieri, spuse artistul, la şapte seara, pe strada Jacob. Avea chiar paşaportul, din precauţie, şi spunea că se îmbarcă la Le Havre, el şi cu tot neamul.

– Cum? cu nevastă-sa?

– Desigur! E prea bun tată de familie ca să trăiască singur.

– Şi eşti sigur?

– Ei, asta-i! Unde vrei să fi găsit douăsprezece mii de franci?

Frédéric făcu înconjurul camerei de două-trei ori. Gâfâia, îşi muşca buzele, apoi îşi luă pălăria.

– Unde te duci? zise Rosanette.

Nu răspunse şi dispăru.

V

Îi trebuiau douăsprezece mii de franci, sau n-avea s-o mai vadă niciodată pe doamna Arnoux; şi până acum îi rămăsese această speranţă de neînvins. Nu era ea oare substanţa vie a inimii sale, fondul vieţii sale? Câteva minute se clătină pe trotuar, ros de spaimă, fericit totuşi că nu se mai află la cealaltă.

De unde să ia banii? Frédéric ştia din experienţă cât e de greu de obţinut bani imediat, cu orice preţ. O singură persoană putea să-l ajute, doamna Dambreuse. Ea avea totdeauna în biroul ei mai multe hârtii de o mie. Se duse la ea; şi, pe un ton plin de îndrăzneală, începu:

– Ai douăsprezece mii de franci să-mi împrumuţi?

– Pentru ce?

Era secretul altcuiva. Ea voia să-l cunoască. El nu cedă. Amândoi se încăpăţânau. În sfârşit, ea declară că nu-i dă nimic înainte de a şti în ce seop. Frédéric se înroşi. Un camarad al lui săvârşise un furt. Suma trebuia restituită în chiar ziua aceea.

– Cum se numeşte? Numele lui! Haide, numele!

– Dussardier!

Se aruncă în genunchi în faţa ei, rugând-o să nu spună nimic nimănui.

– Ce părere ai tu despre mine? rosti doamna Dambreuse. S-ar crede că tu eşti vinovatul. Sfârşeşte cu aerele astea tragice. Uite banii – şi să-i fie de binel

Alergă la Arnoux. Negustorul nu era la prăvălie. Dar locuia tot în strada Paradis, căci avea două domicilii.

În strada Paradis, portarul îi jură că domnul Arnoux era absent din ajun; cât despre doamna, nu îndrăznea să spună nimic; şi Frédéric urcă scara iute ca săgeata, îşi lipi urechea de broasca uşii. În sfârşit, cineva deschise. Doamna plecase cu domnul. Servitoarea nu ştia când se întorc; leafa ei fusese plătită; şi ea pleca.

Deodată se auzi un scârţâit de uşă.

– Dar e cineva aici?

– O, nu, domnule! E vântul!

Atunci plecă. Oricum, o dispariţie atât de rapidă avea ceva inexplicabil,

Regimbart, fiind prieten cu Mignot, putea poate să-l lămurească. Şi Frédéric se duse la el, în Montmartre, pe strada Empereur.

Casa lui avea alături o mică grădină, înconjurată de un grilaj astupat cu plăci de fier. O scară cu trei trepte punea în valoare faţada albă; şi, trecând pe trotuar, se vedeau cele două camere de la parter, dintre care prima era un salon cu rochii pe toate mobilele, şi a doua atelierul unde lucrau muncitoarele doamnei Regimbart.

Toate erau convinse că domnul avea ocupaţii importante, relaţii înalte, că era un om cu totul neobişnuit. Când traversa culoarul, cu pălăria cu borurile ridicate, cu figura lui prelungă şi serioasă şi cu redingota aceea verde, ele îşi întrerupeau lucrul. Dealtfel, el le adresa totdeauna un cuvânt de încurajare, o vorbă amabilă sub formă de maximă; mai târziu, în căsnicia lor, erau nenorocite, pentru că îl avuseseră pe el ca ideal.

Nici una însă nu-l iubea ca doamna Regimbart, o mică persoană inteligentă, care îl întreţinea cu meseria ei.

Îndată ce domnul Moreau îşi spuse numele, ea veni iute să-l primească, ştiind de la servitori ce era el pentru doamna Dambreuse. Soţul ei „trebuia să sosească într-o clipă"; şi Frédéric, urmând-o, admira ţinuta casei şi cantitatea de linoleum de pretutindeni. Apoi aşteptă câteva minute într-un fel de birou, unde Cetăţeanul se retrăgea ca să reflecteze.

Primirea lui fu mai puţin respingătoare ca de obicei.

Îi povesti ce se întâmplase cu Arnoux. Fostul fabricant de faianţă îl zăpăcise pe Mignot, un patriot, posesor a o sută de acţiuni alo ziarului *Le Siècle*[155], demonstrându-i că trebuia, din punct de vedere democratic, să schimbe administraţia şi redacţia ziarului; şi, sub pretextul că va face să triumfe părerea lui în viitoarea adunare a acţionarilor, îi ceruse cincizeci de acţiuni, spunând că le va plasa la nişte prieteni siguri, care îl vor susţine în alegeri; Mignot n-ar avea nici o responsabilitate şi nu s-ar supăra cu nimeni; apoi, după succes, i-ar găsi un post bun în administraţie, ceva cam de cinci-şase mii de franci cel puţin. El îi dăduse acţiunile. Dar Arnoux le vânduse imediat; şi cu banii încasaţi se asociase cu un negustor de obiecte religioase. Au urmat reclamaţiile lui Mignot, amânările lui Arnoux; în cele din urmă patriotul îl ameninţase cu un proces de escrocherie dacă nu restituia acţiunile sau suma echivalentă: cincizeci de mii de franci.

Frédéric părea deznădăjduit.

– Şi asta nu o tot, zise Cetăţeanul. Mignot, care e un om cumsecade, lăsase suma la un sfert. Alte făgăduieli ale celuilalt, alte minciuni bineînţeles. Pe scurt, alaltăieri dimineaţă, Mignot l-a somat să-i dea în douăzeci şi patru de ore douăsprezece mii de franci, fără a renunţa la restul sumei.

– Dar îi am! zise Frédéric.

– Glumeşti!

– Ba nu! Sunt în buzunarul meu. Îi aduceam.

– Eşti grozav, domnule! Pe cuvântul meu! Dealtfel, e prea târziu: reclamaţia a fost depusă, şi Arnoux a plecat.

– Singur?

– Nu! Cu soţia lui. I-a întâlnit cineva la gara Le Havre.

Frédéric se făcu extraordinar de palid. Doamna Regimbart crezu că o să leşine. Se stăpâni şi avu chiar tăria să pună două-trei întrebări în legătură cu întâmplarea. Regimbart era trist, toate astea dăunau Democraţiei. Arnoux fusese totdeauna zăpăcit şi dezordonat,

– Un adevărat aiurit. Trăia pe picior prea mare! Fustele l-au dat gata! Nu pe el îl plâng, ci pe biata lui

soţie! Căci Cetăţeanul admira femeile virtuoase, şi făcea mare caz de doamna Arnoux. „Cât trebuie să fi suferit !"

Frédéric îi fu recunoscător de această simpatie şi, ca şi cum i-ar fi făcut un bine, îi strânse mâna cu căldură.

– Ai fost peste tot unde trebuia? zise Rosanette când îl revăzu. El răspunse că nu avusese curajul şi că umblase pe străzi la întâmplare, ca să se ameţească.

La ora opt se duseră în sufragerie; stăteau însă fără să spună un cuvânt unul în faţa celuilalt, oftau din cinci în când şi respingeau farfuriile. Frédéric bău rachiu. Se simţea slăbit, zdrobit, nimicit, şi nu-şi mai dădea seama de nimic, decât de o cumplită oboseală.

Rosanette se duse să aducă portretul. Roşul, galbenul, verdele şi indigoul se ciocneau pe pânză în pete violente şi făceau un lucru hidos, aproape ridicol.

Dealtfel, micul mort era acum de nerecunoscut. Nuanţa violetă a buzelor făcea să reiasă albeaţa pielei; nările erau şi mai subţiri, ochii mai adânciţi; şi capul era rezemat de o pernă de tafta albastră, între petale de camelii, de trandafiri de toamnă şi de violete; fusese o idee a servitoarei; ele îl aşezaseră aşa, cu evlavie. Pe căminul acoperit cu o cuvertură de dantelă, se aflau două candelabre de argint aurit, şi între ele, buchete de merişor sfinţit; în colţuri, în două glastre, ardeau pastile de smirnă; toate acestea formau împreună cu leagănul un fel de altar; şi Frédéric îşi aminti de seara când îl veghease pe domnul Dambreuse.

La fiecare sfert de oră aproape, Rosanette dădea la o parte perdelele ca să-şi contemple copilul. Şi îl vedea, peste câteva luni începând să meargă, apoi la şcoală, în mijlocul curţii, jucându-se de-a prinselea; apoi, la douăzeci de ani, tânăr, voinic; şi toate aceste imagini pe care şi le făurea îi dădeau parcă tot atâţia fii pe care i-ar fi pierdut. Excesul durerii îi multiplica maternitatea.

Frédéric, nemişcat, în celălalt fotoliu, se gândea la doamna Arnoux.

Se afla în tren, desigur, cu faţa la geam, privind câmpiile ce alergau îndărăt spre Paris, sau pe puntea unui vapor cu aburi, ca atunci, prima oară când o întâlnise; dar, de data aceasta, vaporul pleca definitiv spre ţări de unde nu se va mai întoarce. Apoi o vedea într-o cameră de hotel, cu multe cuiere pe jos, cu tapetul atârnând în fîţii, cu uşa bătută de vânt. Şi după aceea? Ce-avea să se întâmple cu ea? Va fi învăţătoare, guvernantă, cameristă poate? Era lăsată pradă tuturor întâmplărilor nefericite. Îl chinuia faptul că nu ştia nimic de soarta ei. Ar fi trebuit să se opună plecării ei sau să plece după ea. Nu el era adevăratul ei soţ? Şi, gândindu-se că nu o va mai regăsi niciodată, că totul se sfârşisp, că era irevocabil pierdută pentru dânsul, simţea o sfâşiere a întregii lui fiinţe; lacrimile care se adunaseră de dimineaţă încă, se revărsară.

Rosanette băgă de seamă că plânge.

– Ah! plângi ca şi mine! Eşti mâhnit?

– Da, da! Sunt!

O strânse la pieptul lui şi amândoi plângeau cu hohote şi se ţineau îmbrăţişaţi.

Şi doamna Dambreuse plângea, culcată în pat, cu faţa în jos, cu capul în mâini.

Olympe Regimbart venise seara să-i încerce prima rochie colorată şi îi povestise vizita lui Frédéric şi că el avea pregătiţi douăsprezece mii de franci destinaţi domnului Arnoux.

Deci acei bani, banii ei, foloseau ca să împiedice plecarea celeilalte, pentru a-şi păstra o metresă!

Avu mai întâi o adevărată criză de furie; şi hotărî să-l alunge ca pe un valet. Lacrimile vărsate o liniştiră. Era mai bine să închidă totul în ea, să nu spună nimic.

Frédéric aduse îndărăt, a doua zi, cele douăsprezece mii de franci.

Ea îl rugă să-i păstreze, poate prietenul lui să mai aibă nevoie, şi îl întrebă multe despre acest domn. Cine îl împinsese la acest abuz de încredere? O femeie, fără îndoială! Femeile te împing la toate crimele.

Acest ton ironic îl descumpăni pe Frédéric. Era plin de remuşcări din pricina calomniei folosite. Ceea ce îl liniştea era faptul că doamna Dambreuse nu putea cunoaşte adevărul.

Şi totuşi ea se încăpăţână; căci a treia zi îl întrebă iarăşi despre bunul său prieten, şi apoi despre altul, despre Deslauriers.

– E un om sigur şi inteligent?

Frédéric îl lăudă.

– Roagă-l să treacă pe aici într-o dimineaţă, aş vrea să-l consult într-o problemă.

Găsise un sul de hârtie conţinând poliţe iscălite de Arnoux, de mult protestate, şi pe care doamna Arnoux îşi pusese iscălitura. Pentru aceste poliţe venise o dată Frédéric la domnul Dambreuse, în timpul prânzului; şi, deşi capitalistul nu ar fi avut intenţia să urmărească recuperarea, obţinuse de la Tribunalul de comerţ nu numai condamnarea lui Arnoux, dar chiar şi a soţiei sale, care nu ştia aceasta, soţul ei găsind nepotrivit să i-o aducă la cunoştinţă.

Era o armă! Doamna Dambreuse nu se îndoia de asta. Dar notarul ar sfătui-o poate să se abţină;

prefera pe cineva mai puţin cunoscut; şi îşi aduse aminte de găliganul acela, cu mutră neruşinată, care îşi oferise serviciile.

Frédéric făcu comisionul cu naivitate.

Avocatul era încântat să fie pus în legătură cu o doamnă atât de mare.

Veni în grabă.

Ea îl preveni că succesiunea aparţinea nepoatei ei, un motiv în plus de a lichida aceste creanţe pe care le va plăti, deoarece ţinea să copleşească pe soţii Martinon cu cele mai bune procedee.

Deslauriers înţelese că în toate astea plutea un mister; privea visător poliţele. Numele doamnei Arnoux, scris de mâna ei, i-o readuse înaintea ochilor pe ea şi insulta pe care o primise. Acum, când i se oferea răzbunarea, de ce să n-o folosească?

O sfătui pe doamna Dambreuse să vândă la licitaţie creanţele protestate care depindeau de succesiune. Un om de paie le-ar răscumpăra pe sub mână şi ar pune în aplicare urmăririle. El se însărcină să găsească acel om.

Către sfârşitul lui noiembrie, Frcdéric trecând pe strada doamnei Arnoux, ridică ochii spre ferestre şi zări pe uşă un afiş, pe care scria cu litere mari:

„Vânzare de mobile luxoase, constând din ustensile de bucătărie, lenjerie de corp şi de masă, cămăşi, dantele, jupoane, pantaloni, şaluri de caşmir franceze şi indiene, un pian Érard, două scrinuri de stejar în stilul Renaşterii, oglinzi de Veneţia, vase de China şi de Japonia."

– E mobila lor! îşi spuse Frédéric; şi portarul îi confirmă bănuielile.

Cât despre persoana care punea în vânzare, el nu ştia nimic. Dar comisarul evaluator, maestrul Berthelmot, ar putea da lămuriri.

Reprezentantul ministerului nu vru la început să spună cine urmărea vânzarea. Frédéric insistă. Era un oarecare Sénécal, agent de afaceri; şi domnul Berthelmot fu atât de amabil încât îi împrumută chiar jurnalul său cu *Mica Publicitate.*

Frédéric, sosind la Rosanette, îl aruncă pe masă, desfăcut:

– Citeşte!

– Ei, ce? spuse ea, cu o figură atât de indiferentă încât îl revoltă.

– Ah! fă-te că nu ştii!

– Nu înţeleg.

– Tu ai cerut punerea în vânzare a lucrurilor doamnei Arnoux?

Ea citi anunţul.

– Unde e numele ei?

– Ei, e mobilierul ei! O ştii mai bine decât mine!

– Ce-mi pasă mie? zise Rosanette ridicând din umeri.

– Ce-ţi pasă? Te răzbuni, asta este! E urmarea persecuţiilor tale. N-ai jignit-o tu venind atunci la ea? Tu, o prostituată. Femeia cea mai sfântă, cea mai încântătoare şi cea mai bună! De ce atâta îndârjire ca s-o ruinezi?

– Te înşeli, te asigur!

– Lasă că ştiu cu! L-ai pus pe Sénécal să-şi dea numele.

– Ce prostie!

Atunci se înfurie:

– Minţi! Minţi, mizerabilo! Eşti geloasă pe ea! Ai obţinut o condamnare a soţului. Sénécal s-a mai amestecat în afacerile tale! El îl urăşte pe Arnoux, urile voastre se înţeleg între ele. Am văzut ce fericit era când ai câştigat procesul cu caolinul. Îl tăgăduiesti şi pe acela?

– Îţi dau cuvântul meu...

– O, ştiu c u cât valorează cuvântul tău.

Şi Frédéric îi aminti pe toţi amanţii ei pe nume, cu detalii precise. Rosanette, palidă, se dădea îndărăt.

– Te miră! Mă credeai orb pentru că închideam ochii. M-am săturat acum! Nu moare nimeni când e înşelat de o femeie de teapa ta. Când ajunge să fie prea monstruoasă, te depărtezi; a le pedepsi ar însemna să te degradezi!

Ea îşi frângea braţele.

– Doamne, ce l-a schimbat aşa?

– Nu alţii m-au schimbat, ci tu însăţi!

– Şi toate astea pentru doamna Arnoux, spuse Rosanette plângând.

El continuă rece:

– N-am iubit-o decât pe ea.

La această insultă, plânsul ei încetă.

– Asta dovedeşte bunul tău gust! O persoană matură, cu tenul gălbejit, cu talia groasă, cu ochii mari cât nişte ferestre de pivniţă, şi inexpresivi ca şi ele! Dacă-ţi place, du-te la ea!

– Asta şi aşteptam! Mulţumesc!

Rosanette rămase nemişcată, uluită de aceste purtări neobişnuite. Lăsă chiar să se închidă uşa; apoi, dintr-un salt, îl ajunse în anticameră şi cuprinzându-l în braţe izbucni:

– Dar eşti nebun! Eşti chiar nebun! E absurd! Te iubesc!

Îl ruga:

– Doamne, în numele copilaşului nostru!

– Mărturiseşte că tu ai făcut toate astea, zise Frédéric.

Ea repetă că e nevinovată.

– Nu vrei să mărturiseşti?

– Nu!

– Ei bine, adio! Şi pentru totdeauna!

– Ascultă-mă!

Frédéric întoarse capul:

– Dacă m-ai cunoaşte mai bine, ai şti că hotărârea mea e irevocabilă!

– O, ai să te întorci!

– Niciodată!

Şi trânti uşa cu putere.

Rosanette îi scrise lui Deslauriers că avea nevoie de el imediat. El veni peste cinci zile, într-o seară; şi, după ce auzi toată povestea despărţirii, zise:

– Asta-i tot? Mare nenorocire!

Rosanette crezuse la început că el ar putea să i-l aducă pe Frédéric; acum însă totul era pierdut. Aflase de la portar despre viitoarea lui căsătorie cu doamna Dambreuse.

Deslauriers îi făcu morală, se arătă deosebit de vesel şi glumeţ; şi, cum se făcuse foarte târziu, îi ceru voie să-şi petreacă noaptea pe un fotoliu. Apoi, a doua zi dimineaţa, plecă din nou la Nogent, prevenind-o că nu ştie când se vor mai întâlni; curând, va avea poate loc o mare schimbare în viaţa lui.

Două ore după întoarcerea lui, oraşul era în plină revoluţie. Se spunea că domnul Frédéric se însoară cu doamna Dambreuse. În cele din urmă, cele trei domnişoare Auger nu mai rezistară şi se duseră la doamna Moreau care confirmă cu mândrie această ştire. Moş Roque se îmbolnăvi, Louise se închise în camera ei. Umblă zvonul că înnebunise.

În acest timp, Frédéric nu-şi putea ascunde mâhnirea. Doamna Dambreuse, ca să-l distreze, fără îndoială, era plină de atenţii faţă de el. În fiecare după-amiază îl plimba cu trăsura ei; şi, o dată, când treceau prin piaţa Bursei, îi veni ideea să intre în birourile unde se făceau licitaţiile, aşa, ca să se amuze.

Era 1 decembrie, chiar ziua când trebuiau să se vândă lucrurile doamnei Arnoux. El îşi aminti data şi îşi exprimă repulsia, declarând că locul acela e de nesuferit din pricina mulţimii şi a zgomotului. Ea dorea să arunce numai o privire. Cupeul se opri. Trebuia s-o urmeze.

În curte erau lavabouri fără lighean, schelete de fotolii, coşuri vechi, cioburi de porţelan, sticle goale, saltele; şi oameni cu bluze sau cu redingote murdare, cenuşii de atâta praf, cu feţe dezgustătoare, unii cu saci de pânză pe umăr, stăteau de vorbă în grupuri separate sau se strigau unii pe alţii zgomotos.

Frédéric invocă inconvenientele de a merge mai departe.

– Ei şi! Urcară scările.

În prima sală, la dreapta, nişte domni, cu catalogul în mână, examinau tablourile; în alta, se vindea o colecţie de arme chinezeşti. Doamna Dambreuse dori să coboare. Privea numerele de pe uşi, şi îl duse la capătul coridorului, într-o cameră plină de lume.

El recunoscu imediat cele două etajere de la *Arta Industrială*, masa ei de lucru, mobilele ei! Îngrămădite în fund, în ordinea mărimii, formau un fel de taluz de la podea până la ferestre; şi, pe celelalte laturi, covoarele şi perdelele atârnau de-a lungul pereţilor. Sub ele, erau câteva trepte pe care stăteau nişte bătrâni moţăind. La stânga, era aşezată un fel de tejghea, unde evaluatorul licitaţiei, cu cravată albă, ridica uşor un ciocan mic. Un tânăr, lângă el, scria; şi, mai jos, în picioare, un bătrân voinic, cu o mutră de comis-voiajor şi de negustor de contramărci în acelaşi timp, striga mobilele de vânzare. Trei băieţi le aduceau pe o masă, în jurul căreia erau aşezaţi, unul lângă altul, negustori de ocazie şi vânzătoarele. Mulţimea circula îndărătul lor.

Când intră Frédéric, jupoanele, şalurile, batistele, până şi cămăşile trecuseră din mână în mână, întoarse pe toate feţele; uneori, le aruncau de departe, şi albeaţa lor străbătea brusc aerul. Apoi se vândură

rochiile ei, pe urmă o pălărie cu o pană ruptă, apoi blănurile, apoi trei perechi de ghete; şi împărţeala acestor relicve, în care regăsea confuz forma trupului ei, i se părea ceva atroce, ca şi cum nişte corbi i-ar fi sfâşiat cadavrul. Atmosfera sălii, îmbâcsită de atâtea răsuflări, îl scârbea. Doamna Dambreuse îi întinse un flacon de parfum; ea se distra foarte bine, după cum spunea.

Fură înfăţişate mobilele dormitorului.

Domnul Berthelmot anunţa un preţ. Crainicul îl repeta mai tare, imediat; şi cei trei comisari aşteptau calmi lovitura de ciocan, apoi duceau obiectul în camera alăturată. Aşa dispărură, rând pe rând, marele covor albastru presărat cu camelii pe care abia îl atingeau picioarele ei venind către dânsul, micul fotoliu de tapiserie în care se aşeza totdeauna în faţa ei când erau singuri; cele două paravane de lângă cămin, al căror fildeş fusese netezit de atingerea mâinilor ei; o perniţă de catifea, plină de ace.

I se părea că bucăţi din inima lui se duceau o dată cu aceste lucruri; şi monotonia aceloraşi voci, aceloraşi gesturi îl obosea şi-l amorţea, cufundându-l parcă într-o toropeală funebră, într-o destrămare.

Auzi, deodată, lângă el, un fâşâit de mătase; era Rosanette.

Aflase şi ea de această vânzare, chiar de la Frédéric. După ce-i trecuse supărarea, îi venise ideea să profite de ocazie. Venea să asiste, îmbrăcată într-o vestă de satin alb cu nasturi de perle, cu o rochie cu volane, cu mănuşi lungi, cu un aer triumfător.

Frédéric se făcu palid de mânie. Rosanette privea pe femeia care-l întovărăşea.

Doamna Dambreuse o recunoscuse; şi timp de un minut, se uitară una la alta de sus până jos, cu atenţie, ca să găsească defectul, cusurul, – una plină de invidie poate faţă de tinereţea celeilalte, şi cealaltă, plină de ciudă pentru eleganţa, simplitatea aristocratică a rivalei sale.

În cele din urmă, doamna Dambreuse întoarse capul cu un zâmbet de o insolenţă de nespus.

Crainicul deschisese pianul – pianul ei! În picioare, făcu o gamă cu mâna dreaptă şi anunţă instrumentul pentru o mie două sute de franci, apoi scăzu la o mie, la opt sute, la şapte sute.

Doamna Dambreuse, pe un ton glumeţ, îşi bătea joc de rablă.

În faţa vânzătorilor fu pusă o casetă micuţă cu medalioane, colţuri şi broaşte de argint, aceeaşi pe care o văzuse la prima masă din strada Choiseul, care apoi fusese la Rosanette şi revenise la doamna Arnoux; adesea, în timp ce stăteau de vorbă, ochii lui priveau caseta; era legată de cele mai scumpe amintiri, şi sufletul i se topea de înduioşare, când doamna Dambreuse spuse dintr-o dată:

– Pe asta am s-o cumpăr.

– Dar n-are nimic deosebit, răspunse el.

Ea o găsea, dimpotrivă, foarte frumoasă; şi crainicul îi lăuda delicateţea:

– O adevărată bijuterie din Renaştere! Opt sute de franci, domnilor! Aproape în întregime din argint! cu puţină cretă îşi recapătă luciul!

Şi, cum ea înainta prin mulţime, Frédéric zise:

– Ce idee ciudată!

– Te supără?

– Nu! Dar ce se poate face cu acest bibelou?

– Cine ştie? se pot pune scrisori de dragoste, poate!

Îi aruncă o privire care făcea aluzia foarte clară.

– Un motiv mai mult să nu jefuieşti morţii de tainele lor.

– N-o credeam atât de moartă.

Şi adăugă răspicat:

– Opt sute optzeci de franci!

– Nu e bine ce faci, murmură Frédéric.

Ea râdea.

– Draga mea, e primul hatâr pe care ţi-l cer.

– Ştii că n-ai să fii un soţ prea amabil?

Cineva tocmai supralicitase; ea ridică mâna:

– Nouă sute de franci!

– Nouă sute de franci! repetă domnul Berthelmot.

– Nouă sute zece... cincisprezece, douăzeci... treizeci! strigă strident crainicul, privind asistenţa, cu mişcări sacadate din cap.

– Dovedeşte-mi că soţia mea e rezonabilă, zise Frédéric.

O trase uşor spre uşă.

Comisarul licitaţiei continua.

– Haide, haideţi domnilor, nouă sute treizeci! Există cumpărător la nouă sute treizeci?

Doamna Dambreuse, care ajunsese în prag, se opri şi, cu voce tare, zise:

– O mie de franci!

Un freamăt străbătu publicul, apoi tăcere.

– O mie de franci, domnilor, o mie de franci! Nimeni nu spune nimic? V-aţi gândit bine? O mie de franci! Adjudecat!

Ciocanul de fildeş căzu.

Ea îşi dădu cartea de vizită şi i se aduse caseta. O băgă în manşon.

Frédéric simţi un fior de gheaţă trecându-i prin inimă.

Doamna Dambreuse se sprijinea încă de braţul lui: şi nu îndrăzni să-l privească în faţă până în stradă, unde o aştepta trăsura.

Se aruncă înăuntru ca un tâlhar care evadează şi, după ce se aşeză, se întoarse spre Frédéric. El îşi ţinea pălăria în mână.

– Nu te urci?

– Nu, doamnă!

Şi, salutând-o cu răceală, închise portiera, apoi făcu semn vizitiului să pornească.

Îl cuprinse mai întâi un sentiment de bucurie şi de independenţă redobândită. Era mândru că o răzbunase pe doamna Arnoux sacrificându-i o avere, apoi fu mirat el însuşi de fapta lui şi se simţi copleşit de un fel de sleire nesfârşită.

A doua zi dimineaţa, servitorul îi aduse veşti. Se decretase starea de asediu. Adunarea deputaţilor era dizolvată, şi o parte din reprezentanţii poporului erau la Mazas. Treburile publice îl lăsară indiferent, atât era de preocupat de ale sale.

Scrise furnizorilor ca să decomande diferite cumpărături legate de căsătoria lui, care îi apărea acum o speculaţie cam nedemnă; şi o detesta pe doamna Dambreuse pentru că, din pricina ei, era să comită o josnicie.

O uitase pe Mareşală, nu se preocupa nici chiar de doamna Arnoux, – negândindu-se decât la el, numai la el însuşi – pierdut printre ruinele visurilor lui, bolnav, plin de durere şi de descurajare; ura mediul artificial în care suferise atâta, de aceea dorea prospeţimea ierbii, odihna provinciei, o viaţă plină de toropeală petrecută la umbra acoperişului natal, alături de inimi naive. Miercuri seara, în sfârşit, ieşi în oraş.

Grupuri numeroase staţionau pe bulevard. Din când în când, câte o patrulă le risipea, dar îndărătul ei grupurile se formau la loc. Se vorbea liber, se strigau glume şi insulte împotriva trupei şi nimic altceva!

– Cum! N-o să se bată? spuse Frédéric unui muncitor.

Omul în bluză îi răspunse:

– Nu suntem atât de proşti să ne omorâm pentru burghezi! Să se descurce singuri.

Şi un domn bombăni, uitându-se chiondârâş la mahalagiu:

– Canaliile de socialişti! Dacă s-ar putea să fie exterminaţi de data asta!

Frédéric nu înţelegea nimic, uimit de atâta ură şi atâta prostie. Dezgustul lui pentru Paris crescu; a treia zi, plecă la Nogent, cu primul tren.

Curând, casele dispărură, câmpul se lărgi. Singur în vagon, cu picioarele pe banchetă, rumega evenimentele din ultimele zile, tot trecutul său. Îşi aduse aminte de Louise.

– Ea mă iubea. Am făcut rău că n-am prins această fericire... Eh! Să nu ne mai gândim la asta!

Apoi, după cinci minute:

– Cine ştie, totuşi!... mai târziu, de ce nu?

Visarea şi ochii lui se cufundau în orizonturi vagi.

– Era naivă, o ţărancă, aproape o sălbatecă, dar atât de bună!

Pe măsură ce înainta spre Nogent, Louise se apropia de el! Când traversă pajiştile de la Sourdun, i se năzări că o vede sub plopi ca odinioară, tăind stuf la malul bălţilor; ajungeau; coborî. Apoi se rezemă de pod, ca să revadă insula şi grădina unde se plimbaseră într-o zi însorită: şi ameţeala călătoriei şi a aerului proaspăt, slăbiciunea care-i rămăsese după emoţiile recente îl exaltară; îşi spuse:

– Poate că a ieşit de acasă; dacă aş întâlni-o!

Bătea clopotul de la Saint-Laurent; în piaţă, în faţa bisericii, era o adunare de săraci şi o caleaşca, singura din localitate (cea care servea la nunţi), când, deodată de sub portal, într-o mulţime de burghezi cu cravată albă, apărură doi tineri căsătoriţi.

I se păru o halucinaţie. Dar nu! Era ea, într-adevăr, Louise! – înfăşurată într-un văl alb care cădea de pe părul ei roşu până la călcâie, şi era el, el, Deslauriers! – cu un frac albastru brodat cu argint, un costum de prefect. De ce?

Frédéric se ascunse după colţul unei case, ca să lase cortegiul să treacă.

Ruşinat, învins, zdrobit, se întoarse la gară şi plecă înapoi la Paris.

Birjarul îl asigură că de la Château-d'Eau până la Gymnasc se ridicaseră baricade, şi o luă prin cartierul Saint-Martin. La colţul străzii Provence, coborî ca să ajungă în bulevarde.

Era ora cinci, ploua încet. Nişte burghezi ocupau trotuarul dinspre Operă. Casele de peste drum erau închise. Nimeni la festre. Pe toată lăţimea bulevardului, galopau cavalerişti în goana mare, aplecaţi pe cai, cu sabia scoasă; şi coamele căştilor, pelerinele lor albe şi mari care le fluturau în spate treceau prin dreptul becurilor de gaz, care pâlpâiau de vânt în ceaţă. Mulţimea îi privea, mută, îngrozită.

Între şarjele de cavalerie, escuade de sergenţi de poliţie încercau să facă să circule lumea spre străzile laterale.

Dar, pe trepte la Tortoni, un bărbat – Dussardier – uşor de recunoscut de departe din pricina staturii lui înalte, stătea nemişcat ca o cariatidă.

Unul dintre agenţii care mergea în frunte, cu tricornul pe ochi, îl ameninţă cu sabia.

Dussardier înainta atunci cu un pas şi începu să strige:

– Trăiască Republica!

Căzu pe spate, cu braţele în cruce.

Un urlet de groază se ridică din mulţime. Agentul privi de jur împrejur; şi Frédéric, cu gura căscată, îl recunoscu pe Sénécal.

VI

Călători.

Cunoscu melancolia vapoarelor, trezirea îngheţată sub cort, ameţeala peisajelor şi a ruinelor, amărăciunea simpatiilor întrerupte.

Se întoarse.

Frecventă lumea bună, avu şi alte iubiri. Dar amintirea neîncetată a celei dintâi i le făcea serbede; şi apoi violenţa dorinţei, floarea însăşi a senzaţiei se pierduse, chiar şi ambiţiile minţii lui scăzuseră. Anii trecură; îşi suportă inactivitatea inteligenţei şi inerţia inimii.

Către sfârşitul lui martie 1867, în amurg, era singur în biroul său; o femeie intră.

– Doamna Arnoux!

– Frédéric!

Ea îi cuprinse mâinile, îl trase încetişor spre fereastră şi îl privea repetând:

– El e! E chiar el!

În penumbra serii, nu-i zărea decât ochii sub voaleta de dantelă neagră care-i masca figura.

După ce puse pe marginea căminului un mic portofel de catifea roşu-închis, se aşeză. Amândoi stăteau fără să poată vorbi, zâmbindu-şi unul altuia.

În cele din urmă, Frédéric îi puse o mulţime de întrebări despre ea şi despre soţul ei.

Locuiau în fundul Bretaniei, ca să facă economii şi să-şi plătească datoriile. Arnoux, aproape mereu bolnav, părea acum un moşneag. Fiica lor era măritată la Bordeaux, şi fiul lor în garnizoană la Mostaganem. Apoi ridică fruntea:

– Te revăd însă şi sunt fericită!

El nu uită să-i spună că la vestea catastrofei lor alergase la ei.

– Ştiam!

– Cum?

Îl zărise în curte şi se ascunsese.

– De ce?

Atunci, cu o voce tremurândă, şi cu lungi pauze între cuvinte explică:

– Mi-era frică! Da... frică de dumneata.... de mine!

Această revelaţie îi dădu un fior de voluptate. Inima îi bătea tare. Ea continuă:

– Iartă-mă că n-am venit mai devreme. Şi arătând micul portofel roşu acoperit cu frunze aurii: L-am brodat pentru dumneata anume. Înăuntru se află acea sumă pentru care fuseseră puse garanţie terenurile din Belleville.

Frédéric îi mulţumi pentru dar, dezaprobând-o totuşi că se deranjase.

– Nu! N-am venit pentru asta! Ţineam să fac această vizită apoi să mă întorc... acolo.

Şi îi vorbi de locul unde trăia.

Era o casă joasă, cu un singur etaj, înconjurată de o grădină plină de tufe de merişor şi cu o alee mărginită de castani urcând până în vârful dealului, de unde se vedea marea.

– Mă duc să stau acolo, pe o bancă, pe care am numit-o banca Frédéric.

Apoi începu să se uite la mobile, la bibelouri, la rame, cu lăcomie, ca să nu le uite. Portretul Mareşalei era pe jumătate ascuns de o perdea. Dar aurul şi albul care se desprindeau din întuneric o atraseră.

– Mi se pare că o cunosc pe femeia aceasta.

– Cu neputinţă! zise Frédéric. E o veche pictură italiană.

Ea mărturisi că dorea să facă o plimbare la braţul lui, pe străzi. Ieşiră.

Lumina prăvăliilor cădea, din când în când, pe profilul ei palid: apoi umbra o învăluia iarăşi; şi, în mijlocul trăsurilor, mulţimii şi zgomotului, mergeau concentraţi în ei înşişi, fără să audă nimic, ca oamenii care merg împreună la ţară, pe un strat de frunze uscate.

Îşi povestiră zilele de altădată, mesele din epoca *Artei industriale,* maniile lui Arnoux, felul lui de a-şi trage colţurile gulerului de la cămaşă, de a-şi pune pomadă pe mustăţi si alte lucruri mai intime şi mai profunde. Ce încântare simţise când o auzise prima dată cântând! Cât era de frumoasă, de ziua ei, la Saint-Cloud! Îi aminti de grădiniţa de la Auteuil, serile la teatru, o întâlnire pe bulevard, foşti servitori, negresa ei.

Ea se mira de memoria lui. Totuşi îi spuse:

– Uneori, cuvintele dumitale îmi revin în minte ca un ecou îndepărtat, ca sunetul unui clopot adus de vânt; şi mi se pare că eşti prezent, când citesc scene de dragoste în cărţi.

– M-ai făcut să simt tot ceea ce spunea lumea că e exagerat în romane, zise Frédéric. – Îi înţeleg pe Wertherii pe care nu-i dezgustă tartinele Charlottei.

– Sărmanul, dragul meu prieten!

Suspină şi, după o tăcere, adăugă:

– Oricum, ne-am iubit cu adevărat!

– Fără să ne aparţinem, totuşi!

– Poate că e mai bine aşa, rosti ea.

– Nu! Nu! Ce fericiţi am fi fost!

– O! cred, cu o dragoste ca a dumitale!

Şi trebuie să fi fost foarte puternică dacă dura după o despărţire atât de lungă!

Frédéric o întrebă cum descoperise că o iubeşte.

– Într-o seară când mi-ai sărutat încheietura mâinii între mănuşă şi manşetă. Mi-am spus: „Dar mă iubeşte... mă iubeşte". Şi totuşi, îmi era frică să ştiu sigur. Rezerva dumitale era aşa de minunată, încât mă bucuram de ea ca de un omagiu involuntar şi continuu.

El nu regreta nimic. Toate suferinţele de altă dată erau răsplătite.

Când se întoarseră acasă, doamna Arnoux îşi scoase pălăria. Lampa de pe consolă îi lumină părul alb. Parcă i-ar fi dat cineva un pumn în piept.

Ca să-şi ascundă decepţia, se aşeză pe jos la picioarele ei, şi, luându-i mâinile, începu sa-i spună vorbe calde.

– Persoana dumitale, cele mai mici mişcări îmi păreau că au, în lume, o importanţă supraomenească. Inima mea se ridica îndărătul paşilor pe care-i făceai, aşa cum se ridică praful. Erai pentru mine ca un clar de lună într-o noapte de vară, când totul e numai parfum, umbră blândă, alb infinit; deliciile trupului şi ale sufletului erau cuprinse pentru mine în numele dumitale pe care îl repetam, încercând să-l sărut pe buzele mele. Nu puteam să-mi închipui nimic dincolo de dumneata. Erai doamna Arnoux aşa cum erai, cu cei doi copii, duioasă, serioasă, uluitor de frumoasă, şi atât de bună! Această imagine le ştergea pe toate celelalte. Mă mai gândeam oare la celelalte, când aveam mereu în adâncul fiinţei mele muzica vocii dumitale şi splendoarea ochilor!

Ea accepta cu încântare această adoraţie pentru femeia care nu mai era. Frédéric, îmbătându-se cu propriile lui cuvinte, ajungea să creadă ce spune. Doamna Arnoux, cu spatele la lumină, se apleca spre dânsul. El simţea pe frunte mângâierea răsuflării ei, şi prin haine contactul nehotărât al întregului ei trup. Mâinile lor se strângeau, vârful pantofului ei ieşea de sub rochie, şi el îi spuse aproape pfârşit:

– Piciorul dumitale mă tulbură.

O tresărire de pudoare o făcu să se ridice. Apoi, nemişcată, şi cu intonaţia ciudată a somnambulilor, zise:

– La vârsta mea! El! Frédéric!... Nici o femeie n-a fost vreodată iubită ca mine! Nu! Nu! La ce bun să fii tânără? Mie nu-mi pasă! Le dispreţuiesc pe toate cele care vin aici!

– O, nu prea vin! reluă el cu amabilitate.

Faţa ei se lumină şi îl întrebă dacă nu se însoară. El jură că nu.

– Sigur? De ce?

– Din pricina dumitale, zise Frédéric, strângând-o în braţe.

Ea stătea în braţele lui, lăsată pe spate, cu gura întredeschisă, cu ochii în sus. Deodată îl respinse cu un

aer deznădăjduit; şi cum o implora să-i răspundă, ea spuse aplecând capul:

– Aş fi vrut să te fac fericit.

Frédéric bănuia că doamna Arnoux venise ca să i se ofere; şi din nou îl cuprinse o poftă mai puternică decât totdeauna, furioasă, turburată. Şi totuşi, simţea ceva de nespus, o repulsie, parcă spaima unui incest. O altă teamă îl opri, frica de dezgust, mai târziu. Dealtfel, ce încurcătură ar fi şi, din prudenţă, şi ca să nu-şi degradeze idealul, se întoarse pe călcâie să-şi răsucească o ţigară.

Ea îl contempla, vrăjită.

– Cât eşti de delicat! Numai dumneata poţi fi aşa! Numai dumneata!

Bătu ora unsprezece.

– Aşa de târziu! zise ea. La şi un sfert, plec.

Se aşeză iar; dar se uita la ceas şi el continuă să meargă prin cameră fumând. Amândoi nu mai găseau ce să-şi spună. Există o clipă a despărţirii, când persoana iubită nu mai este cu noi.

În sfârşit, când limba ceasului trecuse de douăzeci şi cinci de minute, ea îşi luă pălăria apucând-o de bride, încet.

– Adio, prietene, prietenul meu drag! N-am să te mai văd niciodată! E ultimul meu gest de femeie. Sufletul meu n-o să te părăsească niciodată. Binecuvântările cerului să fie asupra dumitale!

Şi îl sărută pe frunte ca o mamă. Părea însă să caute ceva şi îi ceru o pereche de foarfeci. Îşi scoase pieptenele; tot părul ei alb îi căzu pe umeri. Tăie brutal, din rădăcină, o şuviţă lungă.

– Păstreaz-o! Adio!

După plecarea ei, Frédéric deschise fereastra. Doamna Arnoux, pe trotuar, făcu semn unei birji care trecea. Se urcă. Trăsura dispăru. Şi asta a fost tot.

VII

Pe la începutul acelei ierni, Frédéric şi Deslauriers stăteau de vorbă lângă foc, încă o dată împăcaţi prin fatalitatea firii lor, care mereu îi făcea să se apropie şi să se iubească.

Unul din ei explica pe scurt cearta cu doamna Dambreuse, care se remăritase cu un englez.

Celălalt, fără să spună cum se însurase cu domnişoara Roque, povesti că soţia lui fugise într-o bună zi cu un cântăreţ. Ca să se spele puţin de ridicol, se compromisese în prefectura lui prin excese de zel guvernamental. Îl destituiseră. Fusese apoi şef de colonizare în Algeria, secretarul unui paşă, administratorul unui ziar, agent de publicitate, ca să ajungă în cele din urmă funcţionar în contenciosul unei societăţi industriale.

Cât despre Frédéric, după ce îşi mâncase două treimi din avere, trăia ca un mic burghez.

Apoi, se informară reciproc despre prietenii lor.

Martinon era acum senator.

Hussonnet avea un post mare, având în subordine toate teatrele şi toată presa.

Cisy, cufundat în bigotism şi tată a opt copii, locuia în castelul strămoşilor lui.

Pellerin, după ce devenise adept al lui Fourier, după ce, apoi, se apucase de homeopatie, de spiritism, de artă gotică şi de pictură umanitară, se făcuse fotograf. Pe toate zidurile Parisului puteai să-l vezi în frac negru, cu un trup miniscul şi un cap enorm.

– Şi prietenul tău intim, Sénécal? întrebă Frédéric.

– Dispărut! Nu ştiu! Şi pasiunea ta cea mare, doamna Arnoux?

– Trebuie să fie la Roma cu fiul ei, locotenent de vânători.

– Şi bărbatul ei?

– A murit anul trecut.

– Ia te uită! zise avocatul.

Apoi, bătându-se pe frunte:

– Mai deunăzi, într-o prăvălie, am întâlnit-o pe Mareşală, ducând de mână un băieţel pe care l-a adoptat. E văduva unui oarecare domn Oudry şi e foarte grasă acum, enormă. Ce decădere! Ea care avea odinioară talia atât de subţire!

Deslauriers nu-i ascunse că profitase de disperarea ei ca să se asigure de aceasta el însuşi.

– Îmi dăduseşi voie, dealtfel.

Această mărturisire era o compensaţie pentru tăcerea pe care o păstrase în ceea ce priveşte încercarea lui pe lângă doamna Arnoux. Frédéric l-ar fi iertat de vreme ce nu reuşise.

Deşi jignit de această descoperire, se prefăcu amuzat; şi Mareşala îi aminti de domnişoara Vatnaz.

Deslauriers n-o văzuse niciodată, ca şi pe multe altele care veneau pe la Arnoux; dar îşi amintea

perfect de Regimbart.

– Mai trăieşte?

– Abia se târăşte în fiecare seară, de la strada Grammont la Montmartre, prin faţa cafenelelor, slăbit, încovoiat, secătuit, ca un adevărat spectru.

– Dar Compain?

Frédéric scoase un strigăt de bucurie şi îl rugă pe fostul delegat al guvernului provizoriu să-i dezvăluie misterul capului de viţel.

– E ceva importat din Anglia. Ca să parodieze ceremonia pe care monarhiştii o celebrau la 30 ianuarie, independenţii întemeiaseră un banchet anual la care se mâncau capete de viţel şi se bea vin roşu în cranii de viţel, toastându-se pentru exterminarea Stuarţilor. După Termidor, teroriştii au organizat o asociaţie asemănătoare, ceea ce dovedeşte că prostia e fecundă.

– Îmi pari foarte potolit în privinţa politicii, nu-i aşa?

– E vârsta, zise avocatul.

Şi îşi rezumară viaţa.

O rataseră amândoi, cel care visase dragostea şi cel care visase puterea. Care era oare pricina?

– Poate din lipsă de hotărâre, zise Frédéric.

– Se poate, în ceea ce te priveşte. Eu, dimpotrivă, n-am ţinut seama de mii de lucruri secundare, mai puternice decât toate. Aveam prea multă logică, şi tu prea multe sentimente.

Apoi dădură vina pe hazard, pe împrejurări, pe epoca în care se născuseră. Frédéric reluă:

– Nu asta credeam noi odinioară, la Sons, că vom deveni, când tu voiai să faci o istorie critică a filosofiei, şi eu un mare roman medieval despre oraşul Nogent, subiect pe care-l găsisem în Froissart[156]: cum seniorul Brokars de Fénestranges şi episcopul de Troves l-au atacat pe seniorul Eustache d'Ambrecicourt. Îţi aduci aminte?

Şi, dezgropându-şi tinereţea, îşi spuneau la fiecare frază: „Îţi aduci aminte?"

Revedeau curtea colegiului, capela, vorbitorul, sala de arme în josul scării, figurile pedagogilor şi ale elevilor, pe un oarecare Angelmarre, de la Versailles, care-şi croia curelele pentru pantaloni din nişte cizme vechi, pe domnul Mirbal cu favoriţii lui roşcaţi, pe cei doi profesori de desen linear şi de desen artistic, Varaud şi Suriret, care se certau veşnic, şi pe polonez, compatriotul lui Copernic, cu sistemul lui planetar de carton, astronom ambulant căruia i se plătise şedinţa cu un dejun în sala de mese, apoi îşi amintiră de un chef grozav după o plimbare, de primele pipe fumate, de împărţirea premiilor la sfârşit de an, de bucuria vacanţelor.

În timpul vacanţelor din 1837 se duseseră la Turcoaică.

Aşa i se spunea unei femei care se numea pe numele ei adevărat Zoraïda Turc; şi mulţi o credeau musulmană, turcoaică, ceea ce adăuga o notă de poezie stabilimentului ei, aşezat la malul apei, îndărătul zidurilor cetăţii; chiar în plină vară, era umbră în jurul casei pe care o recunoşteai după un borcan cu peşti roşii aşezat lângă un ghiveci cu rezeda la o fereastră. Domnişoare în camizole albe, cu fard pe obraji şi cu cercei lungi, băteau în geam când treceai şi, seara, în prag, fredonau încetişor cu voci răguşite.

Acest loc de pierzanie proiecta în tot arondismentul o strălucire fantastică. Era desemnat prin perifraze: „Locul pe care-l cunoaşteţi – o anumită stradă – în josul Podurilor". Fermierele clin împrejurimi tremurau pentru bărbaţii lor, burghezele pentru servitoarele lor, căci bucătăreasa domnului subprefect fusese surprinsă acolo; şi era, bineînţeles, obsesia tainică a tuturor adolescenţilor.

Deci, într-o duminică, în timp ce lumea era la vecernie, Frédéric şi Deslauriers, după ce au fost mai întâi la frizer, culeseră flori în grădina doamnei Moreau, apoi ieşiră pe portiţa dinspre ogoare şi, după un lung înconjur prin vii, se întoarseră pe la Pêcherie şi se strecurară la Turcoaică, ţinând în mână buchetele.

Frédéric îşi prezentă buchetul ca un îndrăgostit logodnicii. Dar căldura dinăuntru, teama de necunoscut, un fel de remuşcări şi chiar plăcerea de a vedea, dintr-o privire, atâtea femei la dispoziţia lui, îl emoţionară în aşa măsură, încât se făcu foarte palid şi stătea fără să înainteze, fără să spună un cuvânt. Toate râdeau, înveselite de tulburarea lui; crezând că-şi băteau joc de el, o luă la fugă; şi cum Frédéric avea banii, Deslauriers fu obligat să-l urmeze.

Fuseseră văzuţi ieşind de acolo. Se iscă o poveste care n-a putut fi uitată nici după trei ani.

Ei şi-o povestiră cu amănunte, fiecare completând amintirile celuilalt; şi, după ce sfârşiră, Frédéric zise:

– Asta-i tot ce am avut mai bun!

– Da, poate! Asta-i tot ce am avut mai bun, zise Deslauriers.

---

[1] *Ediţia originală:* Paris, Michel Lévy frères, 1870 [1869], 2 vol. in-8° de 427 p. şi 331 p. Au fost tipărite şi câteva exemplare pe „papier vergé de Hollande", probabil 12. Cartea apare în noiembrie 1869, deşi pe copertă figurează data de 1870. (Apariţia este

anunţată în La *Bibliographie de la France* din 27 noiembrie.) A fost un insucces de librărie (nu se mai scot, până în 1880, decât patru tiraje).

A doua (şi ultima) ediţie originală: Paris, G. Charpentier, 1880 [1879], un volum in-18 de 520 p. Au fost tipărite 50 de exemplare pe hârtie de Olanda şi 3 exemplare pe hârtie de China. Ca şi ediţia Lévy, această primă ediţie Charpentier este post-datată (apare, de fapt, în noiembrie 1879). Textul acestei ediţii este cel definitiv (reprodus şi în ediţia Pleiade, pe care am urmat-o), Flaubert murind în 1880. El comportă 495 de variante în raport cu textul primei ediţii originale. Un comentariu al lui Dumesnil (ed. Pleiade, p. 1032) observă că majoritatea acestor variante tind să „suprime semnele elocvenţei pretutindeni unde nu sunt deliberat puse" (sunt eliminate, de exemplu, sistematic, cuvinte ca *mai*s, a*insi*, *alors*, aflate la începutul frazelor). „Ritmul povestirii, mai arată Dumesnil, e astfel adeseori sensibil modificat, fiind mai sec, mai linear, şi uneori, am spune noi astăzi, mai *eficace."*

Dăm mai jos principalele articole apărute îndată după publiearea *Educaţiei sentimentale:*

Asselineau, Charles, *Chronique littéraire: L'Education sentimentale, Bulletin du Bibliophile,* 1870–1871, pp. 35–44.

Barbey d'Aurevilly, Jules, *Variétés littéraires: L'Éducation sentimentale, Le Constitutionnel,* 29 noiembrie 1869.

Bosquet, Amélie, *Gustava Flaubert: L'Éducation sentimentale, Le Droit des Femmes,* 11 şi 18 decembrie 1869.

Cuvillier-Fleary, A.-A., *Revue historique et littéraire: L'Éducation sentimentale. La Satire dans le roman, Journal des Débats,* 14 decembrie 1869.

Dommartin, Léon, *L'Éducation sentimentale, par G. Flaubert, Le Gaulois,* 11 decembrie 1869.

Léoni, Paul de, *Pettte Gazette: L'Éducation sentimentale, Le Pays,* 20 noiembrie 1869.

Levallois, Jules, *Revue littéraire: L'Éducation sentimentale, l'Opinion naţionale,* 22 noiembrie 1869.

Saint-René-Taillandier, *Le Roman misanthropique. L'Education sentimentale de G. Flaubert, Revue des Deux Mondes,* 15 decembrie 1869.

Sand, George, *Varia: L'Éducation sentimentale, La Liberte,* 22 decembrie, 18G9.

Sarcey, Francisque, *L'Éducation sentimentale. Encore M. Flaubert, Le Gaulois,* 3 şi 4 decembrie 1869.

Schérer, Bdmond, *Un roman de M. Flaubert, Le Temps,* 7 decembrie 1869.

Zola, Emile, *Causerie, La Tribune,* 28 noiembrie 1869.

[2]Înnainte de a da acest nume eroului său, Flaubert rugase pe una din rudele sale din Nogent-sur-Seine, Louis Bonenfant, să se intereseze dacă în acea localitate nu există nici o familie cu numele de Moreau. După ce l-a asigurat că nu, Louis Bonenfant a aflat că totuşi există o asemenea familie, lucru pe care s-a grăbit să i-l comunice lui Flaubert, rugându-l să schimbe numele personajului Fréderic Moreau. Flaubert a refuzat însă cu hotărâre, justificându-şi atitudinea printr-o scrisoare care poate constitui un foarte important document de poietică şi de poetică flaubertiană, în centrul căruia stă ideea că o singură modificare survenită în ansamblul care este opera trebuie să aducă, pentru ca aceasta să fie cu adevărat o reuşită, modificări în întreg ansamblul. „E prea târziu pentru mine, spune Flaubert în această scrisoare către Louis Bonenfant, ca sa-mi schimb hotărârea. Un nume propriu este un lucru extrem de important într-un roman, ba chiar un lucru *capital.* A schimba numele unui personaj ar fi ca şi cum l-ai schimba pe acesta în toată alcătuirea lui. Ar fi ca şi cum ai vrea să faci dintr-un negru un alb. Îmi pare rău pentru familia Moreau din Nogent. Dar nu vor avea de ce să se plângă de mine. Căci domnul Moreau al meu e un tânăr foarte bine."

[3] Este vorba de un proces celebru, cel al Mariei Capelle, căsătorită Lafarge, care fusese acuzată că şi-a otrăvit soţul, împreună cu care locuia în micul orăşel Glandier. Procesul a făcut vâlvă în întreaga Europă. Savanţi ca Raspail şi Orfila, chemaţi pentru expertiză, nu s-au putut pune de acord în privinţa vinovăţiei ei. Marie Lafarge a fost condamnată la închisoare pe viaţă. Eliberată după doisprezece ani, a murit curând după aceea (1816– 1852).

[4] Théodore Jouffroy (1796–1842), autorul lucrărilor *Comment les dogmes finissent (Cum iau sfârşit dogmele)* şi *Mélanges philosophiques (Varietăţi filosofice).* – Victor Cousin (1792–1867), filosof, şef al aşa-numitei şcoli eclectice, s-a bucurat de o mare influenţă în epocă. A fost amantul lui Louise Colet (înainte de legătura acesteia cu Flaubert). – Laromiguière (1756–1837), autor al lucrării *Leçons de philosophie sur Ies principes de l'intelligence, ou sur Ies causes et sur Ies origines de nos idées (Lecţii de filosofie asupra principiilor inteligenţei, sau asupra căuşelor şi originilor ideilor noastre).* – Malebranche (1638–1715), autor al lucrării *Recherche de la vérité (Căutarea adevărului),* a încercat să introducă gândirea carteziană în cunoaşterea religioasă. – „Şcoala scoţiană" îl are drept şef pe Thomas Reid (1710–1796), autor al lucrării *Cercetări asupra inteligenţei umane, în funcţie de principiile bunului simţ,* care a avut o influenţă notabila asupra filosofiei franceze din prima jumătate a secolului al XlX-lea.

[5] Eroi ai unor celebre opere romantice: *Suferinţele tâniărului Werther* de Goethe, *René* de Chateaubriand, *Cupa şi buzele* de Musset, *Lara* de Byron şi *Lélia* de George Sand.

[6] Este, în general, socotită drept cea mai importantă dintre revistele de „cultură generală" franceze din cursul secolului al XlX-lea (fondată în 1828).

[7] Piesă de Benjamin Antier (1787–1870). Eroul ei a devenit foarte popular datorită interpretării celebrului actor Antoine Louis Prosper Lemaître zis Frederick (1800–1876). Robert Macaire reprezintă tipul escrocului şi al arivistului. Caricaturile lui Daumier au contribuit, de asemenea, la succesul acestei piese.

[8] *Eşti englez?* (engl.)

[9] Uniunea vamală era îndreptată împotriva iniţiativelor economice engleze care aduceau prejudicii comerţului francez.

[10] Sub domnia lui Ludovic-Filip au activat numeroase societăţi secrete ca: L*es Amis du Peuple,* din care făceau parte Cavaignac, Marrast, Raspail, Blanqui, Lamarque etc; L*a Société des Droits de L'Homme,* avînd printre membrii ei pe Puyraveau, Trélat şi Guinard; *La Société des Familles,* devenită mai târziu *La Société des Saisons,* cea mai bine organizată şi mai puternică, numărând printre membrii ei pe Blanqui, Barbès şi Martin Bernard.

[11] George Pritchard (1796–1883), consul, negustor şi misionar englez stabilit în insulele Marchize, îi îndemnase pe indigeni să se răscoale împotriva dominaţiei franceze. Autorităţile franceze îl închid, spre marea indignare a celor engleze, care cer plata unor daune uriaşe. Primul ministru, Guizot, este în cele din urmă constrâns să-i plătească o indemnizaţie lui Pritchard, votată în Cameră, spre marea indignare a opiniei publice franceze (1844). Flaubert comite aici un anacronism, situând afacerea Pritchard în 1841.

[12] Este vorba de Pierre Jean de Béranger (1780–1857), autor de cântece de inspiraţie patriotică ce i-a-u adus în epocă o imensă popularitate.

[13] Jacques Laffitte (1767–1844), om de finanţe francez care a jucat un rol important în revoluţia din 1830. Ministru de finanţe până în 13 martie 1831. Era considerat unul din şefii opoziţiei împotriva lui Guizot.

[14] Johan Joachim Winckelmann (1717–1768), celebru arheolog german, autor al unei *Istorii a artei anticilor* unde, pentru prima oară, se încearcă a se studia Antichitatea în mod ştiinţific. Este unul dintre iniţiatorii unui nou clasicism.
[15] *Siabat Mater* de Rossini tocmai se cânta la Paris (1841), după o îndelungată tăcere a compozitorului. A fost unul din marile succese muzicale ale acelor ani în Franţa.

[16] Jean-Jacques Pradier (zis James Pradier) (1795–1852), sculptor francez al cărui salon era un important loc de întâlnire pentru un grup de artişti plastici şi scriitori ai timpului. Era foarte bun prieten cu familia Flaubert (făcuse portretul tatălui lui Flaubert şi al surorii lui, Caroline). În acest salon Flaubert i-a întâlnit pentru prima oară, printre alţii, pe Victor Hugo şi pe Louise Colet.
[17] Intenţia guvernului lui Ludovic-Filip de a construi o centură de forturi în jurul oraşului Paris fusese interpretată de opinia publică liberală drept o intenţie de a „îmbastilia" oraşul.
[18] Votate după atentatul lui Fieschi (1835), legile din septembrie, în număr de trei, măreau împuternicirile guvernului.
[19] Cf. nota 11.
[20] Numit astfel în derâdere, ca o aluzie la servilismul primului ministru faţă de Anglia.
[21] Armand Marrast (1801–1852), jurnalist şi om politic republican, adversar redutabil al lui Ludovic-Filip, membru al guvernului provizoriu, director al ziarului *Le National.*
[22] Théophile Marion Du Mersan (sau Dumersan, 1780–1849), autor dramatic şi numismat, cunoscut mai ales ca autor de vodeviluri.
[23] *Les Annales romantíques*, ce cuprindeau bucăţi literare semnate de cele mai celebre nume ale epocii, şi care s-au bucurat vreme îndelungată de un mare succes de public, au apărut în fiecare an între 1828–1836, cu excepţia anului 1835.
[24] Este vorba de o întrunire periodică a unor tineri avocaţi, unde fiecare pleda într-un proces fictiv, exersându-şi astfel elocinţa.
[25] Philippe Girard, zis Mondor, actor şi vânzător de leacuri din secolul al XVII-lea, ajuns la o mare prosperitate materială.
[26] Camille Desmoulins (1760–1794), publicist şi om politic francez, una dintre figurile proeminente ale Revoluţiei franceze, secretar al lui Danton.
[27] Auguste Barthélemy (1796–1867), poet şi publicist francez, fondatorul ziarului de opoziţie (sub Ludovic-Filip) *Némésis.*
[28] Cf. nota 11.
[29] Armand Barbès (1809–1870) se afla atunci în închisoare pentru a patra oară de la venirea pe tron a lui Ludovic-Filip.
[30] Aventurieră, amanta regelui Bavariei Ludovic I. A contribuit mult la impopularitatea acestuia în preajma revoluţiei de la 1848.
[31] Textul, confirmat şi de unele scrisori ale lui Flaubert, atestă faptul că marele romancier se documenta în mod foarte meticulos înainte de a începe să scrie.
[32] Maximilien Foy, general francez (1775–1825), republican convins încă din tinereţe, a părăsit armata după cea de-a doua Restauraţie. Deputat cu începere din 1819 şi în luptă cu ultraregaliştii, şi-a câştigat curând o mare popularitate. Funeraliile sale au fost un adevărat doliu naţional şi au prilejuit o mare manifestare de opoziţie faţă de regim.
[33] Osagii erau un trib de piei roşii, azi stins. Trăiau pe malurile râului cu acelaşi nume.
[34] Domnul de Genoude era directorul publicaţiei *La Gazette de France*, de orientare legitimistă. Preconizase alianţa partidului său cu cel al republicanilor, pentru a lupta împotriva monarhiei din Iulie.
[35] Atentatul din 12 mai 1839, îndreptat împotriva Prefecturii şi a Palatului de Justiţie, şi organizat la instigaţia aşa-numitei *Société des Saisons*, a degenerat într-o adevărată răscoală, în urma căreia Barbès a fost arestat, condamnat la moarte şi apoi graţiat.
[36] Antony este eroul piesei cu acelaşi nume de Dumas-tatăl. Este unul din marile succese ale teatrului romantic. Ca şi Hernani sau Ruy Blas (căci pentru contemporani nu era cu nimic mai prejos decît aceşti eroi din piesele lui Hugo), reprezintă făptura excepţională şi „blestemată", aflată în luptă deschisă cu societatea, şi care moare ca victimă plină de măreţie a acesteia. Astăzi piesa a căzut în totală desuetudine.
[37] Să mergem, dragul meu! (it.)
[38] În preajma revoluţiei de la 1848, cursurile lui Adam Mickiewicz (1798–1855), marele poet polonez, celebru autor al epopeii naţionale *Pan Tadeusz?*, aflat în exil la Paris, ca şi cursurile istoricului Edgar Quinet (1803–1875), erau adevărate manifeste incendiare. Guvernul le-a suprimat în anii 1845 şi, respectiv, 1846.
[39] Morel, zis Sainville (1800–1854), actor de la teatrul Palais-Royal, celebrii pentru darul său de a mima şi caricaturiza diferite tipuri sociale.
[40] Drouillard, bancher parizian, candidat la deputăţie, se făcuse vinovat de corupţie (cumpărase voturile alegătorilor). Fusese condamnat în 1847. – Intendentul militar Bénier deturnase fonduri pentru a le folosi tot în scopuri politice; descoperită după moartea sa, deturnarea de fonduri făcuse obiectul unei anchete şi avusese drept urmare câteva destituiri.
[41] Éléonore Louis Godefroy Cavaignac (1801–1845), om politic, reprezentant înflăcărat al democraţiei, preşedinte al *Societăţii drepturilor omului;* frate cu generalul Louis-Eugène Cavaignac, cel care a înăbuşit în sânge revoluţia de la 1848 şi despre care va fi vorba mai departe.
[42] Joc de cuvinte intraductibil: *coq de bruyère* = cocoş sălbatic.
[43] Adolphe Thiers (1797–1877), om de stat şi istoric francez, este cel care va conduce represiunea împotriva Comunei din Paris. Lucrările sale cele mai cunoscute sunt *Histoire de la Révolution (Istoria Revoluţiei)* (1823– 1827) şi *Histoire du Consulat et de l'Empire (Istoria Consulatului şi a Imperiului)*, pe atunci în curs de publicare. – Dulaure (1755–1835), autor al unei *Histoire de Paris (Istoria Parisului).* – Guillaume de Barante (1782 – 1866), istoric francez, autor al unei *Histoire des ducs de Bourgogne (Istoria ducilor de Burgundia)* şi membru al Academiei franceze.
[44] Cf. nota 10.
[45] Cf. nota 35.
[46] Masacrul din strada Transnonain este unul din evenimentele cele mai sângeroase care au avut loc sub monarhia din Iulie (1834). Ca răspuns la o lege a guvernului care aduce în faţa tribunalelor corecţionale pe cei acuzaţi de a fi atentat la siguranţa statului, la Paris şi Lyon izbucnesc numeroase revolte. Un incident de pe strada Transnonain (rănirea unui ofiţer) slujeşte drept pretext autorităţilor pentru a dezlănţui un adevărat masacru împotriva populaţiei. Momentul a fost imortalizat de Daumier.
[47] Arestat, în urma revoltelor de la Lyon din 1834, Austen înnebuneşte în închisoare.
[48] Agitator revoluţionar. Se sinucide în închisoare pentru a se sustrage condamnării pe viaţă.
[49] Cf. nota 6.

[50] *Almanahul Gotha:* anuar genealogic, diplomatic şi statistic, publicat la Gotha, în limbile franceză şi germană, între anii 1763 şi 1944.
[51] Iată textul articolului: "Scopul oricărei asociaţii politice este conservarea drepturilor naturale şi imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sunt libertatea, proprietatea, siguranţa şi rezistenţa la opresiune".
[52] Pentru toate referirile la operaţiile de Bursă, Flanbert se documentase consultându-l pe prietenul său Feydeau (a se vedea scrisoarea de la sfârşitul anului 1866 sau de la începutul anului 1867).
[53] Celebrul roman foileton (apărut în 1842–1843) al lui Eugene Sue (1804–1857).
[54] Cf. nota 12.
[55] Grupare a micilor state de frontieră (1834), preludiu al unităţii germane.
[56] Henri d'Orléans, duce d'Aumale (1822–1897), general şi istoric francez. Este cel de-al patrulea fiu al lui Ludovic-Filip.
[57] Vot de încredere acordat regelui şi guvernului. Cu acest prilej guvernul Guizot „se declarase în mod oficial satisfăcut". Expresia va fi reluată cu ironie de întreaga opoziţie.
[58] Nicolas Soult (1769–1851), duce de Dalmaţia, mareşal al Franţei, învingător la Austerlitz, ministru de război (1830–1832) şi de mai multe ori prim ministru sub monarhia din Iulie. Poarta sa era păzită de două santinele, precauţie excesivă, după părerea opoziţiei, care nu pierdea nici un prilej de a-şi arăta indignarea.
[59] Cf. nota 4.
[60] Preşedinte al Curţii de Casaţie, înalt ofiţer al Legiunii de onoare, ministru al lucrărilor publice. Implicat într-un proces de corupţie (acceptase mită pentru concesionarea unor mine), fusese condamnat la privare de drepturi civile, la amendă şi la trei ani de închisoare. Victor Hugo a zugrăvit acest proces în *Choses vues (Lucruri văzute).*
[61] Fiica mareşalului Sébastiani, ducesa de Choiseul-Praslin, fusese găsită asasinată în dimineaţa zilei de 18 august 1847. Arestat, soţul său, cu câteva zile înainte de a fi judecat de Camera Pairilor, se otrăveşte. Republicanii acuză însă guvernul de a-l fi lăsat să evadeze şi de a fi înscenat otrăvirea.
[62] E vorba de palatul Luxembourg, construit la Paris în 1615–1620 pentru Maria de Medici. Este decorat de Rubens, Poussin, Philippe de Champaigne. Cu începere din 1879 devenise sediul senatului.
[63] Papa Pius al IX-lea (ales în 1846) era foarte popular în statele sale ca şi în întreaga Europă catolică, datorită vederilor lui liberale. Revoluţionarii francezi îi lăudau modul de a guverna, opunându-l celui practicat de Ludovic-Filip.
[64] Era perioada campaniei reformiste încurajate de Odilon Barrot (1791–1873), avocat şi om politic, cunoscut mai cu seamă ca promotor al aşa-numitei *Campanii a banchetelor* (1847), în cadrul căreia asociaţiile profesionale şi amicale erau în mod secret invitate să organizeze banchete, prilej de-a se exprima anumite doleanţe de reformă. Şef al opoziţiei dinastice, îi succedase lui Guizot, în colaborare cu Thiers, sub presiunea opiniei publice.
[65] Joc de cuvinte: *rouget* = rândunică de mare.
[66] Contele de Alton-Shée (1810–1874), membru al Camerei Pairilor cu începere din 1836, trecuse de la conservatori la opoziţie, susţinând, cu prilejul evenimentelor din februarie 1848, pe republicanii cei mai înflăcăraţi.
[67] Organizat de mişcarea reformistă a celui de al XII-lea arondisment, banchetul urma să aibă loc pe data de 13 februarie 1848. Este interzis de. către prefect, iar câteva zile mai târziu revoluţia izbucneşte.
[68] Cf. nota 64.
[69] Guvernul Guizot căzuse. Vezi şi nota precedentă.
[70] Contele Louis Mathieu de Mole (1781–1855), om politic francez, prim ministru (1836–1839) sub Ludovic-Filip. Membru al Academiei franceze. – Tuileries, veche reşedinţă a regilor Franţei (construcţia e începută în 1564 de către arhitectul Philibert Delorme), devine, după revoluţia din 1789, sediul puterii executive, iar odată cu Imperiul, din nou reşedinţa suveranilor Franţei. Parţial incendiat în timpul Comunei din Paris (1871), palatul a fost complet dărâmat în 1882. O parte din actuala grădină publică Tuileries se întinde pe terenul vechii clădiri.
[71] Cf. nota 43.
[72] Thomas Bugeaud (1784–1849), marchiz de la Piconnerie, duce l'Isly, mareşal al Franţei. În calitate de guvernator (1810–1847), organizează cucerirea Algeriei.
[73] Cf. nota 70.
[74] Cf. nota 72.
[75] Cf. nota 70.
[76] Alexandre Auguste Ledru, zis Ledru-Rollin (1807–1874), avocat şi om politie francez. Ministru al afacerilor interne în guvernul provizoria din 1848, a fost unul din promotorii sufragiului universal.
[77] Nicolas Changarnier (1793–1877), general şi om politic francez, guvernator al Algeriei în 1848.
[78] Contele Fréderic de Falloux (1811–1886), om politic francez, promotor al legii din 1850 prin care se proclamă principiul libertăţii în domeniu! învăţământului. Membru al Academiei franceze.
[79] Poetul Alphonse de Lamartine (1790–1869), celebru reprezentant al romantismului francez, este membru al guvernului provizoriu şi ministru al afacerilor străine în 1848. Cu prilejul aşa-numitelor „zile din Iunie" 1848 îşi pierde în parte popularitatea.
[80] Caussidière (1808–1861), agitator revoluţionar, încarcerat după insurecţia lioneză din 1834, apoi amnistiat în 1837. După revoluţia din Februarie, devine prefect de poliţie.
[81] Cf. nota 79.
[82] Cf. nota 76.
[83] Jacques Charles Dupont de l'Eure (1767–1855), om politic francez, preşedinte al guvernului provizoriu din 1848.
[84] Louis Blanc (1811–1882), istoric si om politic francez, promotor al unor idei socialist-utopice. Contribuie prin scrierile sale la căderea monarhiei din Iulie. Membru al guvernului provizoriu în februarie 1948, e silit să se exileze după „zilele din Iunie". Întors în Franţa după 1870, este deputat de extrema stângă în Adunarea naţională.
[85] Louis Auguste Blanqui (1805–1881), revoluţionar francez cu idei socialist-utopice. Este unul dintre şefii revoluţiei din 1848. Îşi petrece mulţi ani din viaţă în închisoare. Cf. şi nota 10.
[86] Cf. nota 76.
[87] Flocon (1800–1866), jurnalist şi om politic, secretar al guvernului provizoriu din 1848.

[88] Cf. nota 79.
[89] Pierre Joseph Proudhon (1809–1865), important reprezentant al socialismului utopic.
[90] E vorba de Convenţiunea naţională, adunare revoluţionară ce a succedat Adunării legislative la 21 septembrie 1792 şi care a guvernat Franţa până la 26 octombrie 1795. Ea a proclamat republica şi l-a condamnat la moarte pe regele Ludovic al XVI-lea. A cuprins la început trei partide: *le*s *Montagnards*, *les Girondins*, *la Plaine*. Primii au fost eliminaţi la 2 iunie 1793. Girondinii au încredinţat dictatura unui Comitet al salvării publice. Cad, la rândul lor, la 9 Termidor (27 iulie 1794, când sunt înlăturaţi Robespierre şi Saint-Just). Urmează o a treia perioadă, zisă termidoriană, în cursul căreia este zdrobită rezistenţa din interior (regaliştii din Vendeea etc) precum şi coaliţia europeană îndreptată împotriva Franţei.
[91] Cf. nota 85.
[92] Cf. nota 12.
[93] Antoine Quentin Fouquier-Tinville (1740–1795), acuzatorul public al Tribunalului revoluţionar (1793). A fost executat în perioada „reacţiunii termidoriene".
[94] Cetăţeni! Apreciez mult cinstea pe care mi-o faceţi, iar dacă bunătatea voastră este mare, atenţia voastră este şi mai mare (span.).
[95] De când s-a proclamat constituţia din Cádix, acest Cod fundamental al libertăţilor spaniole, şi până la ultima revoluţie, patria noastră numără mulţi martiri eroici (span.).
[96] În luna martie va avea loc la biserica sfânta Magdalena un serviciu religios (span.).
[97] Şi tuturor spaniolilor le-ar plăcea să-i vadă acolo întruniţi pe reprezentanţii tuturor cluburilor şi miliţiei naţionale. Un serviciu religios întru cinstirea libertăţii spaniole şi a lumii întregi va fi oficiat de un reprezentant al clerului din Paris în strada Bonne-Nouyelle. Cinste poporului francez, căruia i-aş spune că e întâiul popor al lumii, dacă n-aş fi cetăţean al unei alte naţiuni (span.).
[98] Cf. nota. 78.
[99] Cf. nota 79.
[100] Membri ai unei secte evreeşti ce se pare că a luat naştere în secolul II î.e.n. şi a dispărut la sfârşitul secolului I. Documente recent descoperite au revelat existenţa unei comunităţi eseniene în regiunea Mării Moarte. De o mare austeritate, esenienii trăiau in mici comunităţi, departe de oraşe.
[101] Cf. nota 29.
[102] Marie (1795–1870), ministiu al lucrărilor publice în Guvernul provizoriu, foarte impopular după un discurs pe care îl rostise în Cameră în legătură cu adunările cetăţenilor.
[103] Orléans este numele a patru familii princiare din Franţa. Doar cea de a patra, descendentă din Filip I (mort în 1701) ajunge să domnească prin Ludovic-Filip I (1773–1850), între anii 1830–1840 (perioada numită „monarhia din Iulie"). Ludovic-Fílip I este fiul lui Philippe-Égalité.
[104] Cf. nota 79.
[105] Cf. nota 76.
[106] Pierre Leroux (1797–1871), socialist francez, adept al doctrinei lui Saint-Simon (important filosof şi economist francez, 1760–1825), deputat în Adunarea constituantă şi apoi în Adunarea legislativă.
[107] Cf. nota 80.
[108] Victor Considérant (1808–1893), filosof şi economist francez, discipol al lui Fourier.
[109] La Mennais sau Lammenais (Félicité Robert de) (1782–1854), gânditor francez. Grupează în jurul jurnalului *L'Avenir* întregul tineret catolic. Dezavuat de papa Grigore al XVI-lea (1832), rupe cu Biserica şi profesează un umanitarism socializant şi mistic. Principalele sale opere sunt: *Essai sur l'indifférence* en *matière de religion (Eseu despre indiferenţă în materie de religie)*, 1817–1823; *Paroles d'un croyant (Cuvintele unui credincios)*, 1834.
[110] Cf. nota 78.
[111] Gian Rinaldo Monaldeschi (marchiz de), senior italian, favorit al reginei Cristina a Suediei, e asasinat din ordinul acesteia în timp ce veneau dinspre Italia şi erau găzduiţi la Fontainebleau. Asasinatul e săvârşit de Sentinelli, noul favorit, în galeria Cerbilor din palat (1657).
[112] Hesperidele, în mitologia vechilor greci, sunt nimfe ce stăpânesc o grădină ai cărei copaci fac mere de aur dătătoare de nemurire.
[113] Diane de Poitiers (1499–1566), fiică a contelui de Saint-Vallier văduvă a lui Louis de Brézé, devine favorita regelui Franţei Henric al II-lea (1519–1559), care construieşte pentru ea castelul din Anet şi îi dăruieşte ducatul de Valentinois.
[114] Papa Pius al VII-lea (Gregorio Luigi Barnaba Chiaramonti), papă între anii 1800–1823. Semnează cu Franţa aşa-numitul Concordat (1801) şi îl unge la Paris pe Napoleon ca împărat (1804).
[115] Într-o scrisoare către prietenul său Jules Duplan, Flaubert expune planul acestei pagini şi cere informaţii amănunţite cu privire la condiţiile de viaţă ale muncitorilor din Lyon: „Dragul meu, povestesc, sau mai bine-zis o cocotă din cartea mea îşi povesteşte copilăria. Era fata unor muncitori din Lyon. Aş avea nevoie de unele detalii cu privire la locuinţa acestora. 1. Spune-mi, în câteva rânduri, cum arată interiorul unei familii de muncitori din Lyon 2. *L*es *canuts* (care sunt, cred, ţesătorii de mătase) nu muncesc cumva în apartamente cu tavanul foarte jos? 3. Lucrează la domiciliu? 4. Lucrează şi copiii lor? [...] Pe scurt, vreau să fac în câteva rânduri descrierea unei locuinţe de muncitor, pentru a realiza un contrast cu cea care îi urmează, cea în care eroina noastră îşi pierde fecioria într-un local de lux".
[116] Flaubert, într-o primă versiune, descrie o călătorie cu trenul. Apoi îşi dă seama că în 1848 nu exista cale ferată între Paris şi Fontainebleau, aceasta construindu-se doar un an mai târziu. Drept care scrie din nou întregul pasaj.
[117] E vorba de patru victime ale „zilelor din Iunie": generalul Bria fusese ucis de răsculaţi la 25 iunie, la bariera Fontainebleau, generalul Négrier şi reprezentantul Charbonnel, în aceeaşi zi, în piaţa Bastiliei. Monseniorul Affre, arhiepiscop al Parisului cu începere din 1840, fusese omorât în timp ce încerca să reconcilieze cele două tabere.
[118] Cf. nota 59.
[119] Cf. nota 29.
[120] Henri de Bourbon, duce de Bordeaux, conte de Chambord (1820–1883) era, sub numele de Hernic al V-lea, pretendentul legitim la tronul Franţei, după moartea lui Carol al X-lea (1836).
[121] Cartier muncitoresc din Paris.
[122] Daţi-vă mâna (engl.).

[123] Cremă de faţă (engl.).
[124] Cartier aristocratic din Paris.
[125] Eugene de Cavaignac (1802–1857), general francez, guvernator al Algeriei. Şef al puterii executive în 1848, a reprimat insurecţia din iunie. Va candida la preşedinţia republicii, dar va fi învins de Ludovic-Napoleon (viitorul Napoleon al III-lea).
[126] Cf. nota 84.
[127] Cf. nota 76.
[128] Eroi populari ai luptelor împotriva reacţiunii, celebraţi în cântece.
[129] Cf. nota 89.
[130] Domnul Joseph Prudhomme, personaj creat de scriitorul şi caricaturistul Henri Monnier (1805–1877), reprezentând tipul micului burghez mărginit şi satisfăcut de sine.
[131] Cf. nota 117.
[132] Louis Juchault de Lamoricière (1806–1865), general francez.
[133] Cf. nota 125.
[134] Amédée de Noé, zis Cham (1819–1879), caricaturist francez.
[135] Cf. nota 79.
[136] Cf. nota 125.
[137] Cf. nota 77.
[138] Adolphe Thiers (cf. nota 43) publicase de curând volumul *Despre comunism*, critică violentă a teoriilor socialiste.
[139] Pierre Leronx (cf. şi nota 106) reprezenta departamentul Senei în Adunarea Constituantă unde, ca discipol al lui Saint-Simon, difuza ideile acestuia cuprinse în lucrarea *Despre umanitate, principiul şi viitorul său.*
[140] *La Foire aux idées*, vodevil satiric de mare succes în epocă.
[141] Cf. nota 76.
[142] E vorba de Napoleon I.
[143] Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838), prelat şi diplomat francez. Deputat în Adunarea Constituantă, apoi ministru al Afacerilor Externe sub Napoleon Bonaparte (1797–1807). Cade în dizgraţie (1808) după o încercare de a-l răsturna pe acesta. Constituie un guvern provizoriu în 1814 şi îl cheamă în Franţa pe Ludovic al VIII-lea, sub care este iar ministru al Afacerilor Externe. În timpul monarhiei din Iulie este ambasador la Londra. Este vestit pentru abilitatea sa politică. – Honoré Gabriel Riqueti, conte de Mirabeau (1749–1791), închis la Vincennes între anii 1777 şi 1780, devine în 1789 deputat al Stării a Treia în Statele Generale, prilej cu care se dovedi un mare orator. Partizan al unei monarhii constituţionale, a fost în cele din urmă acuzat de trădare de cei care cereau abolirea monarhiei.
[144] Cf. nota 77.
[145] Piscatory (1799–1870), diplomat şi om politic, deputat în Adunarea legislativă (1849), era ostil faţă de ambiţiile Principelui-Preşedinte (viitorul Napoleon al III-lea). – Montalembert (1810–1871), de orientare moderată, a jucat un rol important în desfăşurarea evenimentelor sub cea de a doua Republică. – Chambolle, director al publicaţiei *Le Siècle* până în 1848, şi membru al opoziţiei dinastice, a luptat, împreună cu deputaţii Pidoux şi Creton, împotriva abuzurilor de putere săvârşite de viitorul Napoleon al III-lea, în timp ce Quentin-Beauchart şi Dufour, dimpotrivă, le acceptau.
[146] Este vorba probabil de Louis Pierre Manuel (1751–1793), procuror general al Comunei din Paris (cea din 1789–1795). Opunându-se la executarea lui Ludovic al XVI-lea, este ghilotinat.
[147] Benjamin Constant de Rebecque (1767–1830), scriitor şi om politic francez. Joacă un rol de frunte în partidul liberal sub Restauraţie. Prieten al doamnei de Staël. Este cunoscut pentru importantul său roman *Adolphe* (1816).
[148] Cf. nota 103.
[149] Cf. nota 120.
[150] Cf. nota 117.
[151] Cf. note 63.
[152] Cf. notele 10 şi 29.
[153] Cf. nota 76.
[154] Sir Thomas Lawrence (1769–1830), pictor englez, continuator al lui Reynolds (sir Joshua) (1723–1792). Ca şi acesta, este cunoscut mai ales ca portretist.
[155] Cf. nota 145.
[156] Jean Froissart (1333 sau 1337 – după 1400), vestit cronicar francez.